ROBERT MACFARLANE

VECHILE DRUMURI

O călătorie pe jos

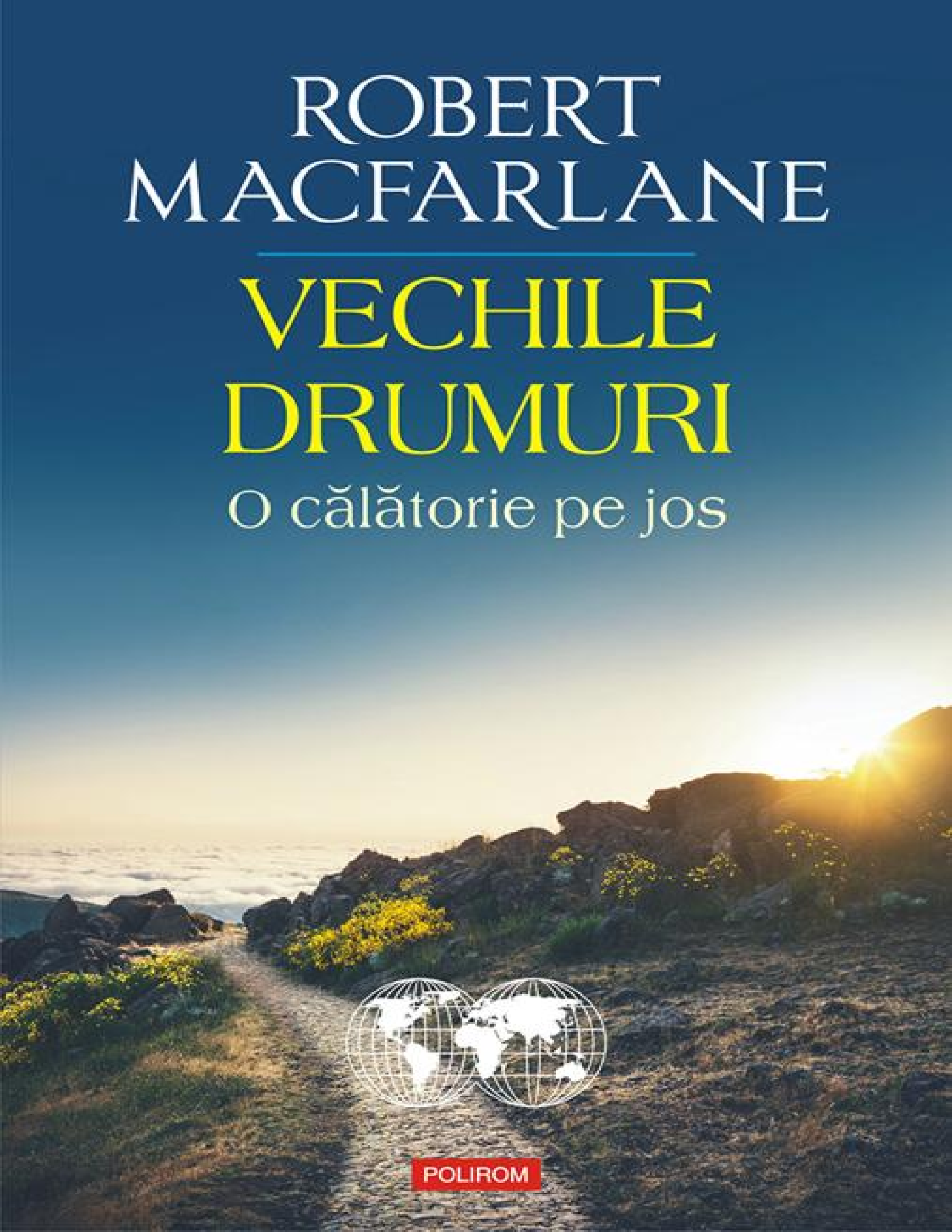

POLIROM

ROBERT
MACFARLANE

VECHILE DRUMURI

O călătorie pe jos

Traducere din limba engleză
de Roxana Truța

POLIROM
2022

Robert Macfarlane, *The Old Ways: A Journey on Foot*
© Robert Macfarlane, 2012. All rights reserved
© 2022 by Editura POLIROM, pentru ediţia în limba română

www.polirom.ro
Editura POLIROM
Iaşi, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700505
Bucureşti, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1;
sector 4, 040031, O.P. 53

ISBN ePub: 978-973-46-9310-8
ISBN PDF: 978-973-46-9311-5
ISBN print: 978-973-46-9130-2

Coperta: Radu Răileanu
Foto copertă: © iStockphoto.com/borchee

Această carte în format digital (e-book) este protejată prin copyright şi este destinată exclusiv utilizării ei în scop privat pe dispozitivul de citire pe care a fost descărcată. Orice altă utilizare, incluzând împrumutul sau schimbul, reproducerea integrală sau parţială, multiplicarea, închirierea, punerea la dispoziţia publică, inclusiv prin internet sau prin reţele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informaţiei, altele decât cele pe care a fost descărcată, revânzarea sau comercializarea sub orice formă, precum şi alte fapte similare săvârşite fără permisiunea scrisă a deţinătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislaţiei cu privire la protecţia proprietăţii intelectuale şi se pedepsesc penal şi/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Lectura eco - un supererou al lumii moderne!

Versiune digitală realizată în colaborare cu Libris.ro

ROBERT MACFARALANE este autorul mai multor cărţi despre natură şi oameni devenite bestselleruri, între care *The Wild Places*, *The Old Ways*, *Landmarks*, *Original Copy*, *The Gifts of Reading*, *Underland*, *The Lost Spells* şi *The Lost Words* (ultimele două împreună cu Jackie Morris). Cărţile sale, distinse cu premii şi traduse în numeroase limbi, au fost adaptate pentru film, televiziune, radio, teatru şi muzică. În anul 2017, American Academy of Arts and Letters i-a decernat prestigiosul premiu E.M. Forster Award for Literature. Este fellow la Emmanuel College, Cambridge. La Polirom au apărut volumele *Lumea de sub noi. O călătorie în adâncul pământului* (2021) şi *Munţii din minte. Istoria unei fascinaţii* (2022).

Pentru volumul *Vechile drumuri. O călătorie pe jos*, Robert Macfarlane a fost recompensat în anul 2013 cu Dolman Best Travel Book Award, premiu atribuit celei mai bune cărţi de călătorie.

Pentru Julia, Lily şi Tom,
şi pentru toţi cei care menţin cărările în viaţă

Nota redacţiei: cuvintele precedate de un asterisc la prima ocurenţă sunt incluse şi explicate în Glosarul de la finalul volumului. Indicii notelor de final sunt numerotaţi în text cu cifre arabe, separat pentru fiecare capitol, şi trimit la secţiunea Note de la finalul volumului (pp. 409-427).

Cu cât se scrie mai mult despre călătorii, cu atât sunt mai puţine drumuri.[1]

Edward Thomas, *The Icknield Way* (1913)

Am ochi în picioare…[2]

Nan Shepherd*, The Living Mountain* (1977)

Nota autorului

Această carte nu ar fi putut fi scrisă dacă aş fi stat pe loc. Subiectul ei este relaţia dintre drumuri, mersul pe jos şi imaginaţie şi multe dintre gândurile exprimate aici nu ar fi fost posibil să se nască decât călătorind. Deşi este cea de a treia carte dintr-o trilogie informală dedicată peisajului şi spiritului uman, ea nu trebuie citită după sau împreună cu predecesoarele ei. Ea narează povestea unei călătorii de două mii de kilometri sau chiar mai mult parcurşi cu piciorul de-a lungul unor drumuri de demult, o călătorie în căutarea unui trecut făcută doar pentru ca să revin iar şi iar în prezent. E o explorare a fantomelor şi vocilor care bântuie cărările de demult, a poveştilor care le însoţesc, a pelerinajului şi fărădelegilor, a cântecelor şi cântăreţilor şi a continentelor stranii pe care diversele ţări le includ între hotarele lor. Mai mult decât orice, este o carte despre oameni şi locuri: despre drumeţie ca formă de introspecţie şi despre modurile subtile prin care noi suntem modelaţi de peisajele pe care le străbatem.

Partea I

Pe drum (Anglia)

1. Urmă

> Toate lucrurile iau parte la scrierea propriilor istorii… Piciorul nu lasă urme în zăpadă ori pe pământ, ci imprimă cu caractere care dăinuie mai mult sau mai puţin o hartă a drumului parcurs. Pământul e un memorandum înţesat de urme şi orice obiect e acoperit în întregime de asemenea indicii. Această auto-consemnare nu conteneşte niciodată în natură, iar naraţiunea e urma sigiliului imprimat.[1]
>
> Ralph Waldo Emerson (1850)

Încă două zile până la solstiţiul de iarnă; anul se pregăteşte se întoarcă foaia. De-a lungul acelei zile friguroase, oraşul şi satele din împrejurimi lâncezeau în nemişcare. La cinci grade sub punctul de îngheţ, pământul era pregătit de vreme rea. Zăpada acumulată în nori părea că nu vrea să cadă. Şcolile din suburbii erau închise, oamenii stăteau închişi în case, trotuarele erau îngheţate bocnă, iar pe străzi era polei. Soarele arunca o lumină palidă pe bolta cerului. Apoi, chiar înainte de lăsarea întunericului, a început să ningă. A ţinut-o aşa mai bine de cinci ore, iar stratul de zăpadă creştea cu câţiva centimetri în fiecare ceas.

În seara aceea încercam să lucrez la biroul meu, dar gândul îmi tot fugea la ninsoare. Mă întrerupeam întruna, ridicându-mă să privesc pe fereastră. Zăpada cădea prin dreptul luminii portocalii a unui stâlp de iluminat, iar fulgii dolofani păreau nişte scântei împrăştiate de un furnal.

Ninsoarea s-a oprit în jurul orei opt seara. Un ceas mai târziu, am ieşit să mă plimb, luând cu mine o sticlă de whisky ca să-mi ţină de cald. Am

mers aproape un kilometru pe drumuri neumblate, pe care zăpada aşternută era curată şi fără urme de paşi. Casele deveneau tot mai rare. Unele nu aveau draperiile trase; eram martorul serilor petrecute în familie, al jocului de umbre şi lumini al televizoarelor şi al murmurului lor nedesluşit. Frigul mi-a pătruns în oase. Pe cer licărea o puzderie de stele, iar luna învăluia ţinutul într-o lumină argintie.

La marginea dinspre sud a suburbiei am trecut pe lângă ultimul stâlp de iluminat aflat lângă o tufă de păducel, iar alături am zărit o deschizătură în gardul viu de la care pleca o cărare lăturalnică.

Am pornit de-a lungul ei, mergând către est-sud-est, până ce am dat de o culme calcaroasă care, în întuneric, părea mai degrabă o cocoaşă de balenă. Spre nord, se vedeau luminile strălucitoare ale oraşului, iar în vârful turnurilor şi al macaralelor licăreau lumini roşii de avertizare pentru aeronave. Zăpada îngheţată scârţâia sub apăsarea paşilor. Spre apus, am zărit o vulpe care străbătea câmpul în pas vioi. Luna strălucea atât de puternic, încât totul avea o umbră bine conturată, negru pe alb, precisă ca o tăietură dintr-o gravură în lemn. Ramurile cornilor desenau adevărate zebre pe cărare, iar păducelul arunca umbre dantelate. Copacii păreau împodobiţi cu volănaşe de zăpadă, căci pe crengi şi pe rămurele stratul de nea aşternut era gros de două degete. Omătul înfrumuseţa ţinutul, iar lumina lunii îl făcea să pară mai întins.

Acea cărare era cea pe care o străbătusem cel mai des de-a lungul vieţii. E un drumeag relativ recent, care nu putea să aibă mai mult de cincizeci de ani. Spre răsărit, gardul viu, înalt de doi metri şi jumătate, e din păducel; spre apus, arbuştii sunt mai tineri – un amestec de păducel, porumbar, alun şi corn. Nu e un loc frumos în adevăratul sens al cuvântului, dar îi apreciez caracterul tainic, mărginit cum e pe ambele laturi de câte un gard viu insinuat discret între câmp şi drum. Vara, vedeam acolo mici stoluri de sticleţi neastâmpăraţi care îşi luau zborul din

tufele de scaieţi şi aterizau apoi tot mai departe, pe măsură ce mă apropiam de ei.

În acea seară, cărarea devenise o alee cenuşie înzăpezită. Am mers de-a lungul ei până la pădurea de fagi de pe culmea în formă de cocoaşă, trecând de la solul argilos la unul calcaros. La liziera îndepărtată a codrului, m-am strecurat printr-o breşă mărginită de iederă şi am ajuns în câmpul de dincolo de pădure, care se întindea pe şaisprezece hectare de teren.

La prima vedere, câmpul părea neted ca o banchiză plutitoare. Dar când am pornit în lungul lui, am început să observ semnele. În zăpadă erau întipărite multe urme de păsări şi de animale, arhive ale sutelor de călătorii făcute după ce ninsoarea a contenit. Se vedeau foarte clar urme de căprioare, urme lăsate de potârnichi, ca nişte săgeţi ce indicau încotro au luat-o, dar şi urme de labe de iepuri. Liniile multora dintre acele urme coteau de-a lungul câmpului, dispărând în întuneric sau în gardul viu. Lumina piezişă a lunii sporea întunericul, făcând ca urmele mai apropiate să pară umplute ca nişte călimări. Tuturor acelor urme le-am adăugat şi pe ale mele.

Zăpada putea fi citită cu uşurinţă. Fiecare şir de urme părea acţiunea unei cărţi care putea fi citită înapoi în timp, ca referiri la întâmplări de mult apuse. Am dat peste urmele unei vulpi care erau măturate pe alocuri de propria sa coadă stufoasă, de parcă vicleana ar fi încercat să ascundă dovada trecerii ei pe acolo. Am descoperit şi ceva ce bănuiesc că erau urmele unui fazan ce încerca să-şi ia zborul: mici şanţuri în locul în care se împinsese în sus, apoi, ici-colo, tiparele penelor de ambele părţi ale urmelor de paşi, devenind tot mai puţin clare şi dispărând cu totul în final.

Am ales să merg pe urma unor paşi de căprioare care coteau puternic spre marginea acelui câmp. Urmele treceau printr-un gard viu de porumbar; mi-am croit drum după căprioare şi m-am pomenit deodată într-un loc feeric.

La nord faţă de locul unde mă aflam era o pantă lină de vreo trei sute de metri; mai sus, la miazăzi, se vedeau câteva coline uriaşe şi albe, care înconjurau ceea ce părea a fi un mic lac neted din care se înălţa un steag. Erau lăstărişuri de fagi şi arboreţi de pin, pante şi adâncituri improvizate în pământ, coline rotunjite şi văi brăzdate.

M-am dus până la presupusul lac şi am mers pe suprafaţa lui până lângă steag, unde m-am aşezat şi am luat o înghiţitură de whisky. Lipsit de jucători din pricina întunericului, transformat de ninsoare şi de lumina lunii, acolo era de fapt un teren exclusivist de golf, care devenise un tărâm bizar în acel ţinut rural. Scuzându-mă nesincer, cu jumătate de gură, faţă de membrii clubului de golf, am părăsit primul steag şi am pornit să explorez terenul. Am cutreierat de la o suprafaţă de joc la alta, însoţit doar de umbra mea. Mă adânceam până la coapse în troiene. Undeva, lângă al cincilea steag, m-am culcat pe spate şi am privit stelele în mişcarea lor lentă.

Majoritatea urmelor de pe terenul de golf fuseseră lăsate de iepuri. Dacă aţi văzut vreodată urme de iepuri în zăpadă, ştiţi că seamănă cu masca unei fantome de Halloween sau cu chipul din *Ţipătul* lui Edvard Munch: cele două picioare din spate plasate lateral sunt ochii lunguieţi, iar între şi dincolo de ele, cele două labe din faţă, puţin decalate, formează nasul şi gura ovală. Mii de astfel de chipuri mă priveau fix din zăpadă.

Ocazional, farurile maşinilor de pe drumul aflat mai la vest proiectau lungi tuneluri galbene de lumină. La a douăsprezecea suprafaţă de joc, un animal mare şi cu blana închisă la culoare a alergat din spatele unui copac la adăpostul tufărişului. Părea să fi fost un lup, dar la fel de bine putea fi un cerb sau o vulpe; ca un nătâng, am simţit fiori reci de spaimă pe şira spinării.

Ajuns la capătul terenului de golf, am luat-o pe urmele iepurilor şi am trecut prin alt gard viu de porumbar, ajungând pe drumul roman care străbate kilometri întregi de-a lungul scundelor coline calcaroase.

Acoperit de zăpadă, drumul arăta minunat; linia sa albă purta privirile departe, în ambele sensuri de mers, însă eu am pornit spre sud-est. Prin gardul viu care mărginea drumul pe ambele părţi întrezăream câmpurile întinse în care lumina lunii se reflecta sub forma unor aşternuturi grele. O pasăre s-a mişcat într-un frasin înalt, iar zăpada cernută pe cărarea dinaintea mea a căzut ca nişte pureci de pe pelicule vechi.

Distanţa era mai lungă sau poate timpul se comprimase, căci, în mod ciudat, mi se părea că străbătusem kilometri după kilometri de-a lungul multor ore ca să ajung în punctul în care drumul roman depăşea capătul unei alei largi, mărginite de fagi, pe care am recunoscut-o. Pornind pe alee, am înconjurat bastionul unei mari fortificaţii cu structură inelară datând din epoca fierului, apoi am traversat un drum şi am ajuns la o pajişte întinsă aflată pe culmea unui deal calcaros, la optzeci de metri deasupra nivelului mării. Copaci din cărbune, gust de cositor în gură.

În vârful dealului, sub lumina lunii, la marginea unui *tumul din epoca bronzului, m-am aşezat în zăpadă şi am mai luat câteva înghiţituri de whisky. Am privit înapoi de-a lungul urmelor propriilor mei paşi, care ajungeau până la locul unde mă aflam. Mai încolo, spre nord-vest, se zăreau o duzină de alte cărări cu urme de paşi ce se pierdeau departe, în vale. Am ales una dintre ele şi am pornit de-a lungul ei, pe urmele paşilor, să văd încotro m-ar putea duce…

2. Cărare

Amprenta • Poteci şi drumuri adânci • Gheaţă albastră şi limpede • Bolovanul lui Utsi • Un labirint al libertăţii • De toţi pentru toţi • Linii dorite • George Borrow • „Ororile” • Drumuri ale spiritelor • Un imperativ teritorial • Viziuni cosmicomice • Edward Thomas • „Picioare trainice sublunare” • Hansel şi Gretel • *Hodologie • Paşii înseamnă cunoaştere • Căile cântecului • Calea pierzaniei şi ploi de meteoriţi • Biogeografie • Pârâitul liric al unui stâlp de linie electrică

Oamenii sunt animale. La fel ca animalele, şi noi lăsăm urme pe unde păşim, semne ale trecerii noastre prin zăpadă, nisip, noroi, iarbă, prin rouă ori prin muşchi, sau, pur şi simplu, pe pământ. Limbajul vânătoresc conţine un termen grăitor pentru aceste semne: „urme-tipar” sau „amprente”. Urmele lăsate de un animal reprezintă „amprentele” acelei specii. Deoarece în majoritatea cazurilor astăzi ne plimbăm pe asfalt sau pe beton – materiale care nu sunt lesne de amprentat – uităm cu uşurinţă că şi noi lăsăm urme.

„Mereu şi pretutindeni, oamenii au cutreierat pământul împânzindu-l cu poteci văzute sau nevăzute, drepte sau şerpuite”, scrie poetul scoţian Thomas Clark în „Prise of Walking” (Elogiu mersului pe jos), un poem în proză care a trecut testul timpului[1]. E adevărat că, de îndată ce începi să le observi, îţi dai seama că orice ţinut este înţesat de poteci şi de cărări care fie urmăresc reţeaua modernă de şosele, fie o întretaie pieziş sau perpendicular. Sunt trasee de pelerinaj, cărări înierbate, şleauri, rute pastorale, poteci, drumuri funerare, cărăruşe fermecate, hudiţe, diguri, plaiuri, punţi, uliţe – rostiţi repede şi tare toate denumirile acestor căi şi

veţi simţi cum devin o adevărată incantaţie ritualică –, tranşee, colnice, canale, făgaşe, poteci, drumuri pentru vite, de călărie, de căruţe, drumuri forestiere, militare, chiar şi… ultimul drum.

Numeroase regiuni încă mai păstrează vechile drumuri care fac legătura între diverse locuri, şerpuind prin trecători sau ocolind munţi, ducând spre biserici sau capele, la râuri sau la ţărmuri de mări. Istoria acestor locuri nu e întotdeauna fericită. În Irlanda se întind pe sute de kilometri aşa-numitele drumuri ale foametei, construite de cei înfometaţi în anii 1840, oameni răsplătiţi cu mai nimic ca să facă legătura între… nimic şi nimic. Aceste drumuri nici măcar nu figurează pe hărţile din baza de date deţinută de *Ordnance Survey. În Olanda avem *doodwegen* şi *spookwegen* – drumuri ale morţii şi drumuri ale spiritelor –, care se întâlnesc în cimitirele medievale. Spania nu se bucură numai de o reţea vastă şi funcţională de *cañadas* – drumuri ale transhumanţei –, dar şi de miile de kilometri care alcătuiesc El Camino de Santiago: căile de pelerinaj care duc la sanctuarul din Santiago de Compostela. Pentru pelerini, fiecare pas are un sens dublu, purtându-i atât pe drumul fizic, cât şi pe calea credinţei. În Scoţia sunt *clachan* şi *rathad*, drumuri marcate cu *momâi de pietre şi rute pastorale cu adăposturi pentru ciobani. În Japonia găsim drumul strâmt de ţară urmat de Matsuo Bashō în 1689, când poetul a scris *Oku no Hosomich* (Un drum îngust spre nordul îndepărtat). În secolul al XIX-lea, preriile americane erau străbătute de largi „căi de migrare a bizonilor”, bătătorite de turme compacte, căi pe care bizonii înaintau umăr la umăr. Aceleaşi rute au fost folosite apoi de primii colonişti care s-au îndreptat spre vest, dincolo de Marile Prerii.

Drumuri îndelung bătute nu se găsesc doar pe uscat, ci şi pe ape. Oceanele sunt străbătute de căi maritime, rute ale căror cursuri sunt stabilite de vânturi şi curenţi, iar căile fluviale se numără printre cele mai vechi căi de transport. În lunile de iarnă, singura cale de acces către şi dinspre valea Zanskarului, situată în Himalaya indiană, este de-a lungul

unui râu îngheţat. Râul a creat văi abrupte şi roci şistoase, pe versanţii cărora vânează leoparzii zăpezilor. În zonele adânci ale albiei, gheaţa pare albastră şi limpede. Călătoria pe râu poartă numele de **chadar*. Grupurile care se aventurează într-un *chadar* sunt conduse de ghizi experimentaţi numiţi „piloţi ai gheţii”, care ştiu unde anume pândesc primejdiile.

În funcţie de geologia locurilor şi de scopul călătoriilor, itinerariile pot avea caracteristici diferite. Pe pantele unor rute ale cortegiilor funerare din Cumbria, la urcuş, erau plasate pietre plate „de odihnă” pe care cărăuşii aşezau sicriul ca să-şi odihnească braţele şi să-şi dezmorţească umerii. În vestul Irlandei, de-a lungul traseelor similare se găsesc bolovani funerari cu nişe în care fiecare dintre cei îndoliaţi punea câte o pietricică. Căile preistorice care străbat colinele din Downs mai pot fi observate chiar şi astăzi, deoarece în acel sol calcaros, compact, bătătorit de paşi de-a lungul secolelor, înfloresc margarete. *Landele insulei Lewis din arhipelagul Hebridelor exterioare sunt brăzdate de mii de rute utilitare; văzute de sus, acestea au aspectul unei piei de căprioară. Îmi mai vin în minte şi zigzagurile traseelor montane din Highlands, în Scoţia, drumurile pavate şi cu poduri pe care mergeau caii de povară în Yorkshire şi în centrul Ţării Galilor, precum şi numeroasele **holloways* – drumurile adânci, afundate ca nişte făgaşe săpate în gresia verde glauconitică din Hampshire –, pe ale căror margini umbroase răsar primăvara ferigi răsucite ca nişte cârje de arhiereu.

Marcarea vechilor drumuri este o adevărată ştiinţă ezoterică, fiind folosite momâi de piatră, bolovani, blocuri de gresie, borne de hotar, pietre de **sarsen*, *megaliţi, *pietre miliare, *cromlehuri şi alte indicatoare. Asemenea cărării pe care Hansel şi Gretel au lăsat pietricele, căile sigure din ţinuturile mlăştinoase din Dartmoor au fost marcate cu fragmente de caolin, o rocă albă vizibilă chiar şi în amurg. În regiunile montane, bolovanii indică adesea punctele de trecere prin vadurile râului: de exemplu, în munţii Cairngorm, Bolovanul lui Utsi[2] indică punctul de

trecere peste râul Allt Mor pentru a se ajunge la vechile locuri de păşunat. În stâncă este cioplită cu iscusinţă petroglifa unui ren care, în amurg, când roca e luminată de razele jucăuşe de soare, pare să prindă viaţă.

Drumurile şi indicatoarele m-au fascinat dintotdeauna, atrăgându-mi privirile oriunde m-aş fi aflat. Dar nu numai ochiul e atras, ci şi aşa-numitul ochi al minţii. Imaginaţia nu are de ales şi, la rândul ei, porneşte de-a lungul unui drum, al unei linii trasate pe pământ, înaintând în spaţiu, dar şi mergând înapoi în timp, iscodind istoria unei rute şi a oamenilor care o urmau. Atunci când pornesc pe unele drumuri, mă întreb adesea care le-a fost originea, din ce motive au fost create, ce detalii pot oferi despre călătoriile obişnuite, dar şi la ce aventuri, întâlniri şi despărţiri tainice au fost martore. Pot estima că, de-a lungul vieţii, am străbătut cu piciorul între 11.000 şi 13.000 de kilometri de poteci: poate mai mult decât mulţi alţii, dar cu siguranţă nu prea mult. Thomas De Quincey estima că Wordsworth a străbătut, în total, 128.000 sau 129.000 de kilometri. Wordsworth era recunoscut pentru picioarele sale noduroase, „ferm blamate”[3] – cum remarca maliţios De Quincey – „de toate cunoscătoarele”; dar acele picioare erau uimitoare când venea vorba despre rezistenţa la mers. Străbat mii de kilometri şi pe cărările memoriei, căci ori de câte ori am insomnii, adică în multe nopţi, îmi trimit gândurile să străbată potecile deja umblate şi astfel pot uneori să adorm.

„Îmi aduc bucurie pe măsură ce înaintez”, scria cu simplitate John Clare despre drumurile de ţară[4]. Şi mie. În volumul *Leaves of Grass* (Fire de iarbă, 1855), Walt Whitman scria afabil, erotic şi irezistibil: „…cu mâna stângă vă cuprind pe după talie,/ Cu dreapta vă arăt peisajul continentelor şi drumul mare deschis tuturora”[5]. Cărările sunt, în cel mai bun sens al cuvântului, „lumeşti”, sunt deschise tuturor. Având dreptul de trecere stabilit şi menţinut prin folosinţă, ele formează un labirint al libertăţii, o mică reţea de proprietate comună care încă mai rezistă în lumea noastră privatizată excesiv, cu sârmă ghimpată şi porţi, cu camere

de supraveghere şi indicatoare cu „accesul interzis”. Între Marea Britanie şi America, simpla existenţă a acestui labirint reprezintă una dintre cele mai mari diferenţe de drept de folosinţă a terenurilor[6]. Americanii invidiază de mult timp sistemul britanic de cărări şi libertăţile pe care acesta le oferă, iar eu, la rândul meu, invidiez dreptul cutumiar al scandinavilor, denumit *Allemansrätten* („dreptul tuturor”). Această convenţie – originară dintr-o regiune care nu a trecut prin secole întregi de feudalism şi, în consecinţă, nu a moştenit deferenţa faţă de proprietarii de terenuri – le permite cetăţenilor să se plimbe pe orice teren necultivat, cu condiţia să nu provoace distrugeri. Oamenii au voie să facă focul şi să doarmă oriunde atât timp cât înnoptează dincolo de gardul unei curţi, să culeagă flori, nuci şi fructe de pădure şi să înoate în orice curs de apă. Recent înnoite, legile scoţiene care definesc accesul abia acum încep să se apropie de acordarea unor astfel de drepturi pentru spaţiile deschise.

Potecile reprezintă cutumele peisajelor. Sunt acte înfăptuite consensual. E dificil să creezi o cărare de unul singur. A încercat artistul Richard Long odată, păşind în linie dreaptă prin nisipul deşertului, într-un du-te-vino îndelung repetat. Dar a obţinut doar urme, nu un drum, căci urmele nu duceau altundeva decât la propriul lor capăt. Lăsând aceste urme, Long a devenit un tigru închis într-o cuşcă, un înotător făcând ture de bazin. Fără promisiunea unei extensii, linia sa a fost, faţă de o cărare, ceea ce este o crenguţă ruptă faţă de un copac. Cărările se unesc. Aceasta este principala lor îndatorire, motivul cel mai important pentru care au fost create. Unesc locuri în cel mai pur sens al cuvântului şi, prin urmare, unesc oameni.

Şi cărările sunt consensuale, căci, dacă nu sunt străbătute şi îngrijite în comun, dispar. Sunt năpădite de vegetaţie sau distruse ca să lase loc liber agriculturii ori construcţiilor, deşi mai pot supravieţui doar în amintire graţie legislaţiei funciare, cu a sa mare putere comemorativă. Ca să rămână navigabile, canalele maritime trebuie dragate; la fel, şi cărările *au*

nevoie de paşi. În secolul al XIX-lea, în Suffolk, pe pârleazurile şi în parii aflaţi la capetele unor cărări foarte umblate – între sate, de pildă, sau între biserici – erau agăţate mici seceri, cărora sătenii le spuneau „cârlige”. Trecătorul lua „cârligul” şi tăia cu el crengile care-i împiedicau mersul, iar când ajungea la capătul cărării, îl lăsa la dispoziţia unui alt trecător, care venea din sens opus. Astfel, cărarea rămânea îngrijită de toţi cei care o foloseau.

Sub nicio formă nu putem spune că sunt interesante doar potecile vechi. În zilele noastre, putem observa în orice oraş, mic sau mare, prin parcuri sau terenuri virane, cărări „neoficiale” create de cei care au abandonat trotuarele şi aleile ca să o ia pe scurtături. Urbaniştii numesc aceste rute improvizate „linii” sau „cărări dorite”. În Detroit, unde numeroase zone urbane sunt invadate de vegetaţie, unde zeci de mii de locuinţe au fost abandonate şi puţini îşi mai permit acum maşini, pietonii şi bicicliştii au creat mii de astfel de scurtături care le înlesnesc deplasarea.

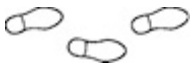

Ani în şir am străbătut cărări şi am tot citit despre ele. Literatura de drumeţie este bogată; conţine poezii, cântece, poveşti, tratate, ghiduri, hărţi, romane şi eseuri. Asocierea scrisului cu drumeţiile este aproape la fel de veche ca literatura însăşi: o drumeţie e doar la un pas distanţă de o poveste şi fiecare cărare are ceva de istorisit.

Cel mai charismatic dintre drumeţii-scriitori ai modernităţi este, fără îndoială, George Borrow, cel care a inspirat creşterea subită a numărului de drumeţii, dar şi pasiunea pentru drumurile de demult ce s-a născut la mijlocul secolului al XIX-lea în Europa şi America şi ale cărei efecte mai pot fi resimţite chiar şi azi. Borrow a început să hoinărească în anii 1820, urmând mii de kilometri de drumuri prin Anglia şi Ţara Galilor şi trecând

dincolo de Canalul Mânecii spre Franţa, Spania, Portugalia şi Rusia, dar şi spre sudul Marocului. A ajuns astfel să fie un bun cunoscător al popoarelor şi al culturii lor, întâlnind rromi, nomazi, vagabonzi, membri ai corporaţiilor, păstori, agricultori şi hangii. Înalt de peste 1,80 m, cu umeri laţi, îmbrăcat, de regulă, într-un costum negru şi cu ciorapi albi, purtând ocazional şi un sombrero, Borrow era o apariţie singulară atât pe drumuri, cât şi în oraşele amorţite din estul Angliei, precum Norwich şi Great Yarmouth (unde putea fi văzut, uneori, călărind fără şa pe armăsarul său negru, de rasă arabă şi de „castă superioară", care purta numele de Sidi Habismilk şi era poreclit cu afecţiune „Lordul meu, ocrotitorul regatului").

Borrow a fost un drumeţ de o rezistenţă nemaipomenită şi un lingvist de un talent aproape de neconceput. Se spunea despre el că până la vârsta de optsprezece ani putea vorbi douăsprezece limbi şi că, de-a lungul vieţii, a fost îndestul de familiarizat cu peste patruzeci de limbi, inclusiv nahuatl, tibetană, armeană şi ucraineana de azi. În iarna dintre anii 1823 şi 1833, British and Foreign Bible Society l-a invitat de pe-o zi pe alta la un interviu la Londra, dorind să afle dacă ar putea traduce Biblia în câteva limbi dificile. Impresionaţi, membrii organizaţiei l-au însărcinat pe Borrow cu traducerea Noului Testament în manciuriană. Borrow nu le-a spus că nu ştia niciun cuvânt din acea limbă… Nicio problemă! De îndată ce i-a fost încredinţată misiunea, a făcut rost de „câteva cărţi în dialectul tătaro-manciurian", dar şi de dicţionarul manciurian-francez (francez!) al lui Amyot. Apoi a pornit spre casă (cu trăsura, firește), unde s-a închis în compania cărţilor sale. Trei săptămâni mai târziu, era capabil să traducă în manciuriană „fără mari dificultăţi"[7], ducând astfel la bun sfârşit sarcina dată de Societate.

Dispoziţia sa se schimba uşor şi pe neaşteptate, căci, la fel ca mulţi alţi drumeţi de cursă lungă, Borrow avea un temperament melancolic, fiind urmărit de la o vârstă fragedă de ceea ce el numea „Orori"[8]. Formularea

legendară din elaborata sa para-autobiografie *Lavengro* (1851) a devenit un adevărat crez al drumeţilor:

> Noaptea şi ziua, frate, dulci sunt deopotrivă; soarele, luna şi stelele, frate, dulci sunt toate; iar peste landă suflă vântul. Dulce-i viaţa, frate, cine-ar vrea să piară?[9]

Lavengro se remarcă prin perspectiva sa profund nevictoriană asupra Marii Britanii de la debutul secolului al XIX-lea, nonconformistă pentru acele vremuri. Conţine vise, confesiuni, istorie socială şi memorii, iar latura sa romantică e temperată de duritate. Borrow cunoştea atât asprimea drumului, cât şi dulcele său farmec. Era sensibil la problemele etice ridicate de celebrarea vieţii pe drum, când atâţia alţii nu aveau de ales şi îşi duceau traiul mizerabil, literalmente pe drumuri: cei fără loc de muncă, cei fără adăpost, prostituate, vagabonzi, cerşetori, haimanale şi calici.

Dar exemplul lui Borrow, aşa cum e descris în proza lui cu numeroase înfloriturі, s-a dovedit a fi extrem de influent. Adieri pe chip, plafon de stele, foc la margine de drum, spalierul filosofal, călătorii fără scop – Borrow a dat frâu liber multor asemenea imagini, inoculându-le în imaginaţia secolului al XIX-lea. Ca urmare, majoritatea celor care l-au imitat au căpătat mai degrabă băşici la picioare decât iluminarea minţii, dar chiar şi aşa, s-a format un adevărat cult al mersului pe jos ca mod de relaxare. Până la finalul secolului, au fost fondate nenumărate cluburi de drumeţie şi a luat naştere prolifica literatură a drumeţiilor pe cărările de odinioară. Aveau mare succes cărţile de buzunar, cu titluri ca *The Open Road* (Drumul deschis) sau *On Foot* (La pas), volume legate în pânză groasă de culoare verde sau în piele întoarsă de culoare roşie. Robert Louis Stevenson a scris volumul său întunecat şi mistic intitulat *Songs of Travel* (Cântece de călătorie, 1896), acestea împrumutând ritmul pasului cadenţat al drumeţului de cursă lungă. Ornitologul W.H. Hudson a pus bazele unei *psihogeografii pastorale, hoinărind luni în şir pe cărările

Angliei şi aşteptând ceea ce el numea „fascinaţia necunoscutului”[10] ca să pornească la drum (călătoriile sale au fost parţial influenţate de Borrow, dar şi de misticii englezi timpurii, cum ar fi Thomas Traherne, Henry Vaughan şi Thomas Browne). La cumpăna dintre secole, Hilaire Belloc a călătorit pe jos din Franţa până în Italia, scriind bombastica poveste de pelerinaj intitulată *The Path to Rome* (Calea spre Roma, 1902). În 1867, John Muir a străbătut pe jos mii de kilometri din Indianapolis până în Florida Keys, trecând de-a lungul drumului prin extreme, de la înfometare la extaz; şaptesprezece ani mai târziu, un tânăr pe nume Charles Lummis a pornit la pas prin America, mergând din Ohio până în California spre a se lăuda apoi că făcuse „cea mai lungă drumeţie de plăcere consemnată vreodată”[11]. Sierra Club a fost fondat în anul 1892, fiind inspirat de convingerile lui Muir că legătura trupească dintre drumeţ şi sălbăticie era benefică pentru ambele părţi implicate şi că „a pleca… înseamnă de fapt a sosi”[12].

Şocul Marelui Război le-a stârnit britanicilor un profund interes faţă de drumurile de demult. Mulţi dintre soldaţii care se întorceau de pe front, răniţi trupeşte şi psihic, s-au retras în zona rurală a Angliei, în speranţa că îşi vor recăpăta sentimentul de apartenenţă la natură şi la locul unde voiau să-şi reia cu demnitate viaţa; erau însufleţiţi de dorinţa ca toată suferinţa lor să nu fi fost în zadar, ci să *însemne* ceva. Henry Williamson a fost una dintre acele victime. Fiind declarat inapt de luptă în Franţa din pricina rănilor provocate de gaze, a fost lăsat la vatră şi s-a stabilit în zona rurală a comitatului Devon, unde se plimba pe cărările din Dartmoor şi urmărea „sălbăticiunile”[13], cum le spunea el. Rezultatul acelor ani a fost capodopera sa *Tarka the Otter* (O vidră pe nume Tarka, 1927); potrivit lui Williamson, fiecare cuvânt din acest roman era „dăltuit din osul pieptului”[14].

Alţii, pe care războiul i-a făcut superstiţioşi, au pornit la drum în căutarea spiritelor, luând-o pe urmele celor căzuţi sau dispăruţi. Vechile

cărări au căpătat astfel o dublă întrebuinţare, atât ca medii de comuniune, cât şi de mişcare. Interesul pentru natura spectrală a acestor cărări a crescut. Pelerinajele conviviale descrise de Chaucer au devenit de un istoricism morbid: de pe marginile drumului sau din gardurile vii se iveau fantasme trecătoare, iar ţinutul era, în cuvintele lui John Masefield: „înţesat de spirite pitite prin hăţiş,/ Ce tainele-mi ştiau şi ce ţineau morţiş/ Ca viii să-i cuprindă pe neînsufleţiţi”[15].

I-am citit pe toţi aceşti cutreierători ai vechilor drumuri şi am întâlnit versiuni ale aceleiaşi idei tulburătoare: că păşind pe aceste căi ţi s-ar putea întâmpla, după cum spune Hudson, „să te strecori afară din lumea modernă”[16]. Adesea, aceşti drumeţi aduceau în discuţie ba fiorul contactului, ba mersul ca şedinţă de spiritism, ba vocile auzite de-a lungul drumului. Se spune că Bashō i-ar fi zis unui învăţăcel că, în timp ce cutreiera prin ţinuturile nordice, vorbea adesea cu poeţii de odinioară, trecuţi de mult în nefiinţă, inclusiv cu înaintaşul său din secolul al XII-lea, Saigyō; astfel, poetul a ajuns să-şi interpreteze călătoriile ca o conversaţie între „o fantomă şi o fantomă viitoare”[17]. În romanele lui Thomas Hardy, întinderile cărărilor pot cuprinde memoriile unui personaj, la fel cum şi personajele pot purta cu sine amintiri despre cărări. În 1887, ajuns în preajma unui tumul din epoca bronzului din Gloucestershire, Richard Jefferies a scris într-un carnet de notiţe că se simte „ca şi cum aş privi în urmă şi m-aş simţi acolo, în *vremea aceea*; aş simţi razele soarelui din *vremea aceea* şi aş trăi viaţa de atunci”[18]. Cărările erau percepute ca falii înăuntrul cărora timpul există doar ca simplă suprafaţă, susceptibilă de schimbări morfologice bizare şi de forme de origami nefireşti.

E adevărat că nu trebuie să fii neapărat un mistic ca să accepţi că anumite căi de demult sunt liniare doar în aparenţă. Ele se ramifică la fel ca arborii şi au afluenţi la fel ca fluviile. În urmă cu şapte ani, am călătorit la Dorset ca să explorez aşa-numitele *holloways*, „drumurile afundate în pământ” ale acelui comitat plin de ferme ecologice de lapte; a venit cu

mine şi Roger Deakin, un prieten foarte apropiat. Termenul *holloway* vine de la anglo-saxonul *hol weg*, care se referă la drumurile adânci ca nişte făgaşe care, de-a lungul secolelor, au fost pur şi simplu săpate în pământ de trecerea paşilor, a roţilor şi a vremii. La fel ca multe alte comitate din Anglia cu relief format din roci moi, şi Dorset este împânzit de astfel de drumeaguri. Unele dintre ele depăşesc şase metri adâncime şi majoritatea sunt invadate de mărăcini şi de urzici. Eu şi Roger am petrecut zile întregi printre gresiile granulate de culoarea caramelului din împrejurimea orăşelului Chideock, mergând de-a lungul drumurilor afundate în pământ şi descoperind poveştile asociate cu ele: despre disidenţii antianglicani din secolul al XVI-lea refugiaţi din cauza persecuţiilor, despre preoţii din secolul al XVII-lea care ţineau slujbe în pădure, despre aristocraţii fugari ai secolului XX căutându-şi adăpost faţă de urmăritorii lor. În semiîntunericul acelor drumuri, trecutul mi se părea viu, emoţionant şi coexistent, de parcă timpul s-ar fi pliat oarecum asupra lui însuşi punând în contact momente disparate şi creând corespondenţe istorice care au supravieţuit sub forma unei necesităţi teritoriale pentru tăinuire şi evadare.

La doi ani de la acea călătorie, Roger a murit subit, părăsindu-ne de tânăr. La patru ani după moartea lui, m-am întors în Dorset să cutreier din nou aceleaşi *holloways*, pomenindu-mă mergând, de fapt, pe urmele vechilor noastre urme: tufa de ilice din care tăiam beţe, marginea de câmp unde am campat timp de o noapte – mi-au trecut prin faţa ochilor crâmpeie de amintiri nespus de limpezi despre Roger, pe care îl vedeam dispărând la vreun cot al cărării sau mergând înaintea mea.

Nu toţi drumeţii care cutreierau vechile cărări mai demult erau persoane plăcute, şi nici toate ideile lor nu erau atrăgătoare. Folosirea potecilor de odinioară pentru călătorii pe tărâmuri atât reale, cât şi imaginare a atras o

sumedenie de mistificatori, de bigoţi şi de alţi maniaci deloc încântători. Am citit dezgustat lucrările unor mizantropi universali, ale unor naţionalişti care propagau teorii rasiste, dar şi ale unor nostalgici care vădeau o preferinţă pentru morţii docili în defavoarea rebelilor vii. Consternat, am parcurs lucrările unor adepţi ai întoarcerii la glie (dar şi la impetuoasele dansuri populare şi purtarea permanentă a sandalelor) ca măsură de purificare a spiritului masculin plin de păcate.

Dar am dat şi peste o mulţime de drumeţi scriitori care au evitat să cadă în plasa gândurilor stupide. În jurul lor părea că dansează vesel Borrow însuşi, ţesându-şi viziunile cosmicomice în paşi ritmaţi. Lui John Clare îi erau dragi cărările deoarece aduceau „roade şi voioşie cugetului”[19]: căile paşilor erau şi căile minţii. Pentru William Wordsworth, cărările îndelung umblate erau drumuri spre aventură şi duceau în „străfundurile lumii satului”[20]. William Hazlitt păşea ferm, făcând adevărate marşuri de la o capelă la alta pentru a asculta slujbele pastorilor unitarieni; a proclamat cărările „linii de comunicare… cu ajutorul cărora flacăra libertăţii civile şi religioase este ţinută în viaţă”[21].

Cu cât îmi aprofundam cercetările, cu atât mai mult îmi dădeam seama cum cărările şi urmele de paşi păreau să-şi croiască drum prin proza, poezia şi arta Europei, Americii şi, mai ales, Marii Britanii din ultimele două secole. Sunt acolo, în jurnalele lui Dorothy Wordsworth, în scenele de război ale lui Paul Nash, cu grătarele de lemn aşezate în zigzag pe care să păşeşti, în filmul lui Michael Powell şi Emeric Pressburger *A Canterbury Tale* (1942), în care Pilgrim’s Way, vechiul drum al pelerinului, e răscolit fără sfială de brigăzile de tancuri ce execută exerciţii militare, dar şi în fotografia lui Bill Brandt din 1950, care înfăţişează o porţiune îngustă a aceluiaşi drum, părând o crevasă săpată de paşi în zăpada de calcar de cretă de sub el, o breşă prin care nu aluneci doar în alte epoci, ci şi în alte ţinuturi şi climate. Am ajuns să mă îndrăgostesc de acuarelele onirice ale lui Eric Ravilious, dedicate drumurilor preistorice

din Downs-ul englez. Am citit şi recitit povestirile scriitoarei scoţiene Nan Shepherd, în care descrie cum a făcut cunoştinţă cu masivul Cairngorm mergând pe jos, luând-o an de an de-a lungul liniei de creastă pe urmele căprioarelor, încât părea că nu mai urcă muntele, ci pătrunde în chiar inima lui. Sunt cele mai însemnate calităţi ale vechilor drumuri în care mă recunosc şi mă simt în largul meu: mersul pe jos nu încurajează retragerea şi evadarea, ci stimulează privirea şi cugetul; nu oferă doar rute de traversare a unui spaţiu, ci şi căi de a simţi, de a fi şi a cunoaşte.

Mai presus de toate, cel mai mult m-au influenţat viaţa şi opera lui Edward Thomas: eseist, soldat, cântăreţ şi unul dintre cei mai importanţi poeţi moderni englezi; el este spiritul călăuzitor al cărţii de faţă. Thomas s-a născut în 1878 la Londra, din părinţi galezi. Încă de la o vârstă fragedă, a cochetat atât cu drumeţiile, cât şi cu scrisul. După ce şi-a câştigat faima cu o serie de poveşti de călătorie, de istorie naturală şi de biografii, a început, în sfârşit, să scrie poezii în iarna lui 1914, la vârsta de 36 de ani. Într-o revărsare artistică uimitor de târzie, a scris 142 de poeme de-a lungul a puţin peste doi ani, versuri care au schimbat cursul poeziei şi a căror influenţă poate fi urmărită chiar şi azi. În lunea Paştelui din 1917, la vârsta de 39 de ani, Thomas a fost ucis pe front în primele zile ale Bătăliei de la Arras.

L-am citit pe Thomas prima dată la şcoală, într-o antologie care conţinea două dintre cele mai cunoscute poeme ale sale, „Adelstrop” şi „As the Team’s Head-Brass”. Mi s-a părut atunci un autor antrenant, dar de o simplitate soră cu naivitatea: un poet elegiac al Angliei rurale a plugarilor, a căpiţelor şi a creţuştei, o lume care dispărea chiar la vremea când era zugrăvită de condeiul său. Mi-au trebuit aproape douăzeci de ani să înţeleg cât de limitată era receptarea operei lui Thomas. El încă mai e considerat ca fiind un poet pastoral, care îşi celebrează locul şi apartenenţa, dar acum înţeleg că adevăratele sale teme sunt deconectarea, discrepanţa şi nehotărârea. Poemele sale sunt înţesate de fantome, sosii

întunecate şi codri adânci în care potecile se pierd; peisajele sale sunt adesea suprafeţe fragile, gata oricând să se prăbuşească. Cu toate că era atras de portretul romantic al drumeţului solitar, sigur pe sine, era mai atent la cât suntem de dezbinaţi de noi înşine, dar şi atestaţi de locurile prin care umblăm.

Cândva, Keats a spus despre Thomas că posedă o pereche de „picioare trainice sublunare”[22]; picioarele acestea l-au purtat de-a lungul a mii de kilometri pe căi bătute de demult, de la unele celebre (Sarn Helen în Ţara Galilor, Icknield Way şi Ridgeway în sudul Angliei), până la drumuri locale (Old Litton Lane şi Harepath Lane din preajma locuinţei sale din estul comitatului Hampshire). „Primele drumuri şerpuiau ca râurile pe uscat”, scria el, „având nevoie, ca şi râurile, să se mişte neîncetat”[23]. Thomas a folosit vechile drumuri pentru a se menţine el însuşi în mişcare, căci, ca şi Borrow, a cărui biografie a scris-o şi cu care s-a identificat îndeaproape, era, la rândul său, un depresiv. Tot ca şi Borrow, mersul în drumeţii era una dintre puţinele activităţi care îl puteau smulge din ghearele depresiei. Obişnuia să taie un băţ – lemnul de ilice fiind preferatul său când îşi făcea toiege – şi pornea de-a lungul „indelebilelor drumuri vechi”, „bătătorite de copite şi de picioare goale şi de ce mai târau în urma lor generaţiile de mult trecute în nefiinţă”[24]. Drumurile vechi erau „lucruri magice, potente” pe care el putea să călătorească „anulând timpul” şi să rătăcească „de-a lungul multor secole”[25]. Despre *Hansel şi Gretel*, povestea celor doi copii ademeniţi în pădure, dar care au lăsat în urma lor pietricele albe ca să găsească drumul înapoi, Thomas a spus că „este una dintre marile poveşti ale lumii”[26].

Pentru Thomas, cărările făceau legătura dintre locuri reale[27], dar conduceau şi înspre exterior, către metafizică, şi înapoi în timp, către istorie, şi lăuntric, către sine. Aceste punţi de legătură între tărâmul conceptual, cel spectral şi cel personal apăreau frecvent în scriitura sa, numărându-se printre particularităţile acesteia. Se imagina pe sine în

termeni topografici. Unghere, răscruci, pârleazuri, indicatoare, bifurcaţii, drumuri laterale, drumuri secundare, poteci îmbietoare de-a lungul dealurilor, cărări ce duc spre pericol, moarte sau fericire: internaliza caracteristicile ţinuturilor străbătute de poteci în asemenea măsură, încât acestea îi conturau atât melancolia, cât şi speranţa. Mersul pe jos îi refăcea miturile personale, dar totodată îi modela şi dorinţele cotidiene: nu se gândea doar pe cărări şi la cărări, ci şi *cu* ele.

Neîndoielnic, cărările treceau prin oameni la fel cum şi oamenii treceau pe cărări. Istoricul şi geograful american John Brinckerhoff Jackson, un om care se ferea aproape organic de romantism, a formulat foarte bine problema:

> Am călătorit mii de ani pe jos, străbătând poteci nebătătorite, nu doar ca nişte simpli negustori ambulanţi, navetişti sau turişti, ci şi în calitate de bărbaţi sau femei pentru care cărarea sau drumul înseamnă o experienţă vastă: libertate, noi relaţii interumane, o nouă perspectivă asupra peisajului. Drumul oferea o călătorie către necunoscut, care avea potenţialul de a ne permite să descoperim cine suntem cu adevărat.[28]

Sunt de multă vreme fascinat de modul în care oamenii se percep pe ei înşişi cu ajutorul peisajelor, de topografia sinelui pe care o purtăm în noi înşine, dar şi de hărţile pe care le alcătuim şi pe care le folosim pentru a ne croi drumuri prin aceste ţinuturi interioare. Gândim în metafore inspirate de locuri; uneori, aceste metafore nu numai că ne înfrumuseţează modul de gândire, ci, în mod activ, îi dau naştere. Aşa cum spunea George Eliot, peisajul poate „extinde traseul închipuit în care se poate strămuta sinele”[29].

Eu, unul, îmi închipui că peisajul se proiectează în noi nu ca o jetelă sau ca o peninsulă, finit şi mărginit ca volum şi întindere, ci ca un soi de lumină solară, licărind jucăuşă şi imposibil de cartografiat, dar adesea având capacitatea de a însufleţi şi ilumina. Chiar dacă uneori ne simţim stânjeniţi, ne expunem totuşi gândurile referitoare la locuri; nu la fel de

bine putem spune cum ne percep locurile pe noi. Sunt de părere, de ceva vreme, că cele două întrebări pe care ar trebui să ni le adresăm în legătură cu orice peisaj încântător sunt următoarele: prima, ce anume înţeleg când sunt aici şi n-aş putea înţelege niciunde altundeva? Şi a doua, fără speranţă de răspuns: ce anume află locul acesta despre mine şi eu nu pot afla despre sinele meu?

De la călcâi până la degetul mare al piciorului măsor 29,7 centimetri sau 11,7 inchi. Aceasta este o unitate de măsură a progresului, dar şi a cugetului. „Nu pot să meditez decât mergând”, scria Jean-Jacques Rousseau în cartea a noua a *Confesiunilor* sale; „de îndată ce mă opresc, nu mai pot gândi, şi capul nu-mi lucrează decât laolaltă cu picioarele”[30]. Søren Kierkegaard specula că mintea omenească poate funcţiona optim la viteza medie de aproximativ cinci kilometri pe oră, şi descria într-o însemnare de jurnal cum, ieşind la o plimbare, s-a pomenit „copleşit de idei” într-o asemenea măsură încât abia mai putea să păşească[31]. Christopher Morley a scris despre Wordsworth că „îşi întrebuinţa picioarele ca pe adevărate unelte ale filosofiei”[32], iar Wordsworth însuşi a scris despre ceea ce el numea „intelectul simţurilor”[33]. Nietzsche, în stilul lui absolutist caracteristic, spunea că „Valoare au numai ideile după care ai *umblat*”[34], iar Wallace Stevens susţinea empiric că „Pesemne/ Adevărul depinde de o plimbare în jurul lacului”[35]. În toate aceste relatări, mersul nu este doar o acţiune prin care se accede la cunoaştere, ci calea cunoaşterii însăşi.

Ipoteza conform căreia cunoaşterea este sensibilă la mişcare şi caracteristică anumitor locuri datează de dinaintea perioadei romantice, cu toate că Rousseau este cel care a popularizat-o. În prezent, este o idee comună şi ar fi înţelept să fim sceptici în privinţa ei când este prezentată

drept regulă. Uneori, mersul este tainicul complice al gândirii, dar alteori, un adversar brutal. Cum probabil ştiţi deja, dacă aţi parcurs vreodată pe jos distanţe lungi vreme de zile în şir, extenuarea poate anihila toate funcţiile creierului, cu excepţia celor de bază. După treizeci de kilometri mai poţi doar să priveşti în gol, în timp ce în minte ţi se derulează aceleaşi imagini, în ceea ce John Hillaby a numit cândva „cinematograful din ţeastă”[36].

În culturile non-occidentale sunt larg răspândite ideile că paşii reprezintă cunoaştere şi că mersul este un mod de a gândi, ambele operând mai ales ca o metaforă pentru aducerea aminte; de pildă, istoria devine literalmente o regiune în care poţi să revii. Keith Basso a scris despre cum apaşii cibecue îşi imaginează trecutul ca pe o cărare sau potecă (*’intin*) străbătută de strămoşii lor, dar invizibilă celor încă în viaţă, de care trebuie să se apropie indirect prin comemorări ale anumitor urme cu caracter de vestigii. Acestor vestigii, care includ nume de locuri, poveşti, cântece, chiar şi relicve, apaşii le spun, uneori, *biké’goz’áá*, adică „urme de paşi”[37]. Pentru indigenii tłı̨chǫ din nord-vestul Canadei, mersul şi cunoaşterea sunt activităţi aproape de neseparat: termenii lor pentru „cunoaştere” şi „urmă de pas” sunt interşanjabili[38]. Un text budist tibetan din urmă cu circa şase sute de ani foloseşte cuvântul *shul* ca să desemneze „o urmă care rămâne după trecerea celui care a lăsat-o”[39]: urmele de paşi sunt *shul*, o cărare este *shul*, iar aceste amprente te poartă înapoi în timp, având ca efect conştientizarea unor evenimente de mult petrecute.

Ipoteza că mersul poate însemna cugetare sau că picioarele ar putea *cunoaşte* este, la o primă vedere, străină şi enigmatică. Nu avem tendinţa să ne gândim la picior ca la un apendice expresiv sau perceptiv. Piciorului îi lipseşte versatilitatea mâinii. Degetul mare nu este opozabil şi poate apuca doar neîndemânatic, alcătuind un fel de foarfece cu ajutorul degetului de lângă el. Parcă ar fi o proteză menită să ne poarte ici-colo, nicidecum să ne interpreteze şi să ne organizeze universul înconjurător. În

mod cert, mâna este mai abilă decât piciorul; există noţiunea de manipulare, dar nici vorbă de pedipulare. Cu toate acestea, Richard Long – care, în trecut, a parcurs treizeci şi trei de mile pe zi vreme de treizeci şi trei de zile, din peninsula Lizard din Cornwall până la capul Dunnet din nordul Scoţiei – îşi semnează scrisorile cu o ştampilă cu tuş roşu care înfăţişează conturul a două labe de picior cu ochi adânciţi în tălpi, fixându-şi lung privitorul. Paşii ca mijloc de a vedea peisajul; atingerea ca echivalent al văzului – aceste noţiuni sunt de mare însemnătate pentru mine.

Pentru Ludwig Wittgenstein, a urma aceste adevărate linii de investigaţie, atât cu pasul, cât şi cu gândul, a fost o parte importantă a filosofiei sale. Pe vremea când studia la Cambridge, avându-l ca profesor pe Bertrand Russell, obişnuia să se plimbe întruna prin camera celui din urmă, într-o tăcere agitată, uneori chiar ore în şir, străbătând kilometri întregi într-o încăpere de doar câţiva metri. „Te gândeşti la logică sau la păcatele tale?”, şi-a întrebat odată Russell studentul plimbăreţ, glumind doar pe jumătate. „La ambele!”[40], i-a răspuns Wittgenstein fără să stea pe gânduri. În 1913, Wittgenstein s-a retras la Skjolden, un sătuc dintr-un fiord norvegian izolat, unde a petrecut o iarnă lungă şi întunecoasă meditând asupra logicii, dar şi făcând drumeţii de-a lungul potecilor care mărgineau fiordul şi duceau în inima munţilor. Ţinutul pustiu şi aspru se potrivea cu modul de gândire pe care l-a adoptat, iar în decursul acelei ierni Wittgenstein a reuşit să rezolve o problemă filosofică dificilă privitoare la simbolismul funcţiilor de adevăr. „Nu cred că aş fi putut lucra în oricare altă parte aşa cum am lucrat acolo”, i-a scris surorii sale câţiva ani mai târziu. „Mi se pare că dădusem naştere, înăuntrul meu, unor noi gânduri[41]: „*Es kommt mir so vor, als hätte ich damals in mir neue Denkbewegungen geboren*”. Cuvântul folosit de Wittgenstein pentru „gând”, *Denkbewegungen*, este un termen care poate fi tradus ca

„mişcările gândirii”, „cale a gândului” sau „cărări ale gândului”: idei care au fost aduse la viaţă prin mişcarea de-a lungul unei căi (*Weg*).

Într-unul dintre poemele tăcute ale lui Thomas Clark, un drumeţ care se plimbă pe ţărm ajunge într-un loc în care treptele de piatră „cioplite în stâncă/ coboară spre apă” lângă o dană. Poemul acceptă invitaţia treptelor de a coborî, iar drumeţul îşi închipuie cum „păşeşte către mare,/ înspre altă cunoaştere/ sălbatică şi rece”[42]. Se face o aluzie la marele poem al lui Elizabeth Bishop, „At the Fishhouses” (La pescării), în care autoarea trece prin „apa limpede, cenuşie şi îngheţată” a unui port din Newfoundland, apă ce este „cum ne închipuim a fi cunoaşterea:/ întunecată, sărată, limpede, mobilă, pe de-a-ntregul liberă”[43]. La rândul său, Bishop face aluzie, bănuiesc, la Wordsworth, care scria în 1815 despre cum se poate accede la „adâncurile judecăţii”, un tărâm profund „în care mintea nu se poate cufunda uşor de una singură, ci e nevoită să coboare păşind pe treptele gândului”[44]. Cele trei poeme se reformulează unele pe celelalte, devenind ele însele o cărare marcată de paşi sau alcătuind o adevărată serie de trepte.

Cea mai cunoscută legătură dintre paşi, cunoaştere şi memorie o reprezintă aşa-numitele Songlines, „căile cântecului” din cosmogonia aborigenilor australieni. Potrivit acesteia, lumea a fost creată într-o epocă numită „Vremea visării”, când s-au născut strămoşii lor şi au văzut că pământul e un teren negru şi plat, lipsit de orice particularităţi. Pe măsură ce au străbătut acest non-spaţiu, au străpuns scoarţa pământului, eliberând din adâncuri suflarea adormită acolo, astfel încât, cu fiecare pas pe care-l făceau, noi şi noi ţinuturi se iveau şi prindeau viaţă. Aşa cum afirmă Bruce Chatwin în explicaţia sa imperfectă, dar nu mai puţin influentă, „se credea că, în călătoriile sale prin ţinut, fiecare strămoş totemic lăsa după el o dâră de cuvinte şi note muzicale de-a lungul urmelor paşilor săi”. În funcţie de locul în care luau naştere, aceste note muzicale datorate paşilor ajungeau să aibă legături strânse cu

particularităţile ţinutului. Astfel, lumea a fost presărată cu „căile cântecului”, care „au rămas ca nişte «căi de comunicare», fiecare drum având cântecul său corespunzător”[45]. După cum remarca Chatwin, continentul australian ar putea fi vizualizat ca „spaghete de versuri din nenumărate iliade şi odisei, care se răsucesc în toate direcţiile, fiecare «episod» putând fi interpretat în termeni geologici”[46]. Aşadar, a cânta însemna – şi încă mai înseamnă, cu accent pe *încă*, fiindcă, deşi cântecele supravieţuiesc, tot mai multe sunt date uitării cu fiecare generaţie – a-ţi găsi calea, iar a povesti era un act inseparabil de mersul pe jos[47].

Relaţia dintre gândire şi mers este adânc întipărită în istoria limbilor pământului, fiind pusă în valoare de, probabil, cea mai frumoasă etimologie pe care o cunosc. Pornim de la verbul englez *to learn*, care înseamnă „a dobândi cunoştinţe”. Luând-o înapoi în timpul lingvistic, ajungem la *leornian* din engleza veche, adică „a primi cunoştinţe, a fi cultivat”. De la *leornian* ajungem şi mai în urmă, în hăţişurile fricative ale limbii proto-germanice, la cuvântul *liznojan*, al cărui sens de bază este „a urma sau a găsi o cale” (format cu prefixul proto-indo-european *leis*-, adică „urmă”). „A învăţa” înseamnă, aşadar, la bază – sau la rădăcină – „a merge urmând calea urmelor”. Cine şi-ar fi putut imagina? Eu, unul, nu, şi le sunt recunoscător etimologilor-exploratori care au descoperit aceste piste lingvistice, astăzi pierdute, ce fac legătura între „învăţare” şi „urmarea unei căi”.

În lunile care au urmat plimbării mele nocturne şi solstiţiale prin zăpadă, m-am hotărât să-mi las propriile urme: să o iau la pas de-a lungul vechilor drumuri şi să aflu ce ar fi de învăţat de la ele. Aşa că, într-o dimineaţă de la sfârşitul lunii mai, am plecat din casa mea din Cambridge într-o drumeţie de-a lungul lui Icknield Way, cale considerată adesea cea mai

veche rută de uscat din Marea Britanie; cu un secol în urmă, fusese străbătută de Edward Thomas atât la pas, cât şi cu bicicleta.

Era prima mea călătorie pe jos, una dintre multele despre care voi povesti aici, şi a adus cu sine amestecul obişnuit de entuziasm, lipsă de experienţă, plictiseală, aventură şi revelaţii. Pe Icknield Way mi-am făcut intrarea în reţeaua de drumuri vechi care traversează ţinuturile şi apele britanice, unindu-le cu ţările şi continentele de dincolo de ele. Pe drum – sau pe drumuri –, mi-am fracturat mai multe oase decât în două decenii de căţărat pe munţi, am exagerat bând gin cu un fel de şaman din Hebridele exterioare, am mers la pas alături de un om în vârstă de cinci mii de ani din apropiere de Liverpool, am cutreierat cărările dintr-un ued al Palestinei aflate sub ocupaţie şi m-am pomenit, ca mulţi alţi drumeţi englezi înainte de mine, hoinărind pe o aridă ramificaţie din El Camino, în Spania, sub un cer împânzit de vulturi. Am străbătut „The Doomway" (Calea pierzaniei), o cărare făcută de maree şi considerată una dintre cele mai periculoase din Marea Britanie, dar care s-a dovedit a fi floare la ureche, am admirat strălucirile celeste ale ploilor de meteoriţi deasupra Atlanticului de Nord, am străbătut iarna o parte din Ridgeway pe schiuri şi sunt aproape convins că am zărit o panteră neagră în Wiltshire. Am dormit sub cerul liber în crânguri, pe câmp, în adăposturi pastorale de piatră, dar şi pe vârful bântuit al unei coline calcaroase din Sussex, unde m-au băgat în toţi sperieţii nişte fantome care acum bănuiesc că vor fi fost doar bufniţe. Şi pretutindeni am întâlnit oameni, obişnuiţi şi neobişnuiţi, tăcuţi şi volubili, comuni sau excentrici, pentru care ţinutul înconjurător şi mersul erau mijloace esenţiale pentru a da sens vieţii lor şi lumii. Mi-au ieşit în cale tot soiul de pierde-vară, visători, drumeţi, ghizi, pelerini, hoinari, vagabonzi, intruşi, cartografi… şi un om care se credea copac, considerând că şi arborii sunt oameni.

Dintre numeroasele personaje menţionate în această carte, Edward Thomas este cel mai important. El a fost cel care m-a însoţit în călătorii şi

m-a îndemnat să merg mai departe. Am pornit la drum ca să îl cunosc pe Thomas, folosind cărările ca pe nişte căi spre trecutul său, însă am ajuns să descopăr mai multe despre vii decât despre morţi. În volumul de memorii *Berliner Kindheit um 1900* (*Copilărie în Berlin la 1900*), Walter Benjamin cochetează cu ideea de a-şi reprezenta viaţa cartografic. „De mult, de ani în şir", scrie Benjamin, „am flirtat cu ideea de a marca spaţiul vieţii – *bios* – grafic, pe o hartă"[48]. Am ajuns să îmi imaginez „spaţiul vieţii" lui Thomas ca pe un fel de hartă a drumurilor şi am repovestit-o întocmai în penultimul capitol al cărţii de faţă: nu neapărat biografic, ci mai degrabă ca pe o biogeografie. Acel capitol este punctul de convergenţă al diverselor cărări din această carte, răspântia drumurilor ei.

Călătoriile prezentate aici răzbat din trecutul îndepărtat, dar şi din fragmente şi fenomene din prezent, pentru că, adesea, pe umerii vechilor ţinuturi apasă o dublă cerinţă: să fie incluse într-un *atunci* şi să fie percepute ca *acum*. Nu îmi arătau calea pe care am pornit în drumeţie numai dolmenele, momâile de piatră şi tumulii, ci şi frunzele de frasin căzute în anul precedent (acum fragile în mână), excrementele de cu seară ale unei vulpi (urât mirositoare pentru nas), ţipătul unei păsări chiar în această clipă (strident încă în ureche), pârâitul liric al unui stâlp de linie electrică şi şuieratul unui aspersor de irigat culturile.

3. Cretă

Un stol de ciocârlii • Geomorfologie • Visuri de cretă • Cele mai vechi cărări • Plecarea • Accidentul • Os pentru cretă • Cărarea ca direcţie a spiritului • Apocalipsă şi lockdown • Un ou de ciocârlie • Drumuri fantomatice şi situri-fantomă • Fotografia aeriană ca reînsufleţire • Locul de dormit de lângă un tumul lung • Arta tranşeelor • Cadenţa fantasmagorică a paşilor • Cangurii-pitici din Buckinghamshire • O iluzie a infinitului • Lumină târzie • O congregaţie bizară de pasionaţi ai drumeţiei

…este vorba despre un drum care începe cu mult înainte ca eu să-l întâlnesc şi se sfârşeşte mult mai departe decât e destinaţia mea.[1]

Edward Thomas (1930)

La patru dimineaţa, spre sfârşitul lunii mai, în vârful unui deal din apropiere de Letchworth Garden City am descoperit unul dintre cele mai eficiente ceasuri deşteptătoare din lume: un cer înţesat de ciocârlii. Acum ştiu că e imposibil să dormi când cântă ciocârliile, dar şi că aceste păsări nu adorm devreme şi nici nu se trezesc târziu. Cântă până la ultima licărire de lumină a zilei şi îşi reiau trilurile de îndată ce se crapă de zi.

Mai aveam nevoie de vreo două ore de somn. În ziua precedentă, parcursesem pe jos în jur de cincizeci de kilometri, iar vreme de alte şapte zile pedalasem. Îmi rupsesem cel puţin o coastă, mă tăiasem la braţul stâng şi mă rănisem la genunchiul drept. Pe tălpi aveam băşici care aveau nevoie de drenaj; lichidul ar fi ţâşnit din ele ca dintr-o fântână arteziană.

Patul meu era un petic de iarbă mărăcinoasă. Mai aveam *cu adevărat* nevoie de două ore de somn. Dar deja sunase ceasul deşteptător al ciocârliilor. De îndată ce mi-am amintit unde mă aflam – pe vârful unei coline calcaroase, dormind lângă un lung tumul *neolitic –, m-am înveselit. Şi de îndată ce am şchiopătat până în vârful tumulului şi am privit în jos, spre ţinutul Bedforshire, găsindu-l cufundat într-o mare albă de neguri lent mişcătoare, m-am binedispus. Ciocârliile îşi continuau trilurile, îmbiindu-mă să mă pregătesc pentru ziua de dinaintea mea: o nouă zi pe Icknield Way, o nouă zi de străbătut cu pasul potecile de rocă de cretă.

Ia o hartă geomorfologică a Insulelor Britanice şi întinde-o pe podea sau pe masă. Este un document de o frumuseţe uimitoare, cu detalii similare complexelor modele marmorate ale unor forzaţuri din secolul al XVIII-lea. Pe această hartă sunt redate toate formaţiunile de rocă de suprafaţă din ţară, fiecare fiind reprezentată cu o culoare diferită. Granitul este stacojiu. Argila din Weald este de un verde-militar. Formaţiunile din westfalianul inferior care conţin cărbune sunt asemenea cernelii violet. Argila londoneză e roz precum cămaşa unui manager de fonduri de investiţii. Pe hartă sunt marcate oraşe şi drumuri importante, dar într-un cenuşiu şters, abia vizibil printre celelalte culori.

Harta prezintă în jur de o sută treizeci de tipuri de roci numai din Anglia şi din Ţara Galilor. În regiunile complexe din punct de vedere geologic, cum ar fi nordul Ţării Galilor, ea arată ca o pânză a lui Jackson Pollock, împroşcată şi mânjită de culori. Anglia central-septentrională pare mai ordonată, cu majoritatea striurilor de roci orientate dinspre nord spre sud, astfel încât, dacă parcurgi harta de la vest la est, de la Oldham către Grimsby, observi gresii fine, folosite în trecut ca pietre de moară

(ţinutul urcuşurilor), cărbune din westfalianul inferior şi superior (ţinutul cărbunelui), dolomite, argilit din permian, gresii din permian şi triasic, argilit din triasic, roci din *liasul inferior, mijlociu şi superior, oolite inferioare şi oolite mari, cornbrash, argilă oxfordiană, argilă coralliană, argilă de Ampthill şi de Kimmeridge şi, în cele din urmă, roca de cretă. Numele formaţiunilor sună parţial epic, parţial absurd, denumiri amestecate ca într-o limbă inventată. Devine tentant să le atribui nişte definiţii ipotetice. Marele oolit (personaj de vază de la curtea unui regat inventat). Cornbrash (restaurant american din Midwest, care oferă preparate de casă). Argilit permian (tratament pentru păr gras). Oolit inferior (geamănul mai mic al Marelui Oolit, văduvit de regat din pricina sosirii pe lume cu un minut mai târziu decât fratele său).

Dacă te uiţi pe hartă la secţiunea cu Anglia meridională şi îţi mijeşti ochii astfel încât văzul să-ţi fie înceţoşat de gene, formaţiunea care iese în evidenţă mai tare decât oricare alta este creta, cartografiată într-un verde-brotăcel strălucitor. Creta s-a depus pe fundul mărilor epicontinentale cu un milimetru pe secol, de-a lungul unei perioade de circa 35 de milioane de ani. Acolo unde creta predomină, alte tipuri de roci abia se mai ivesc ici-colo din ea. Se află aproape peste tot, într-o vastă fâşie în zigzag, întreruptă din loc în loc doar de mare: din Yorkshire spre sud-est, până în Norfolk (zig), din Norfolk spre sud-vest, până în Dorset (zag), şi din Dorset spre est, până în Kent şi Sussex (iarăşi zig). În sud-estul Angliei predomină formaţiunile calcaroase, fapt care a influenţat vreme de mii de ani industria, arhitectura, chiar şi imaginaţia. A creat visuri de apartenenţă suspecte din punct de vedere politic, creta fiind percepută ca având o esenţă autentic englezească, pură şi sacră, strălucitoarele stânci din sud fiind deopotrivă blazon şi bastion pentru cei sosiţi din depărtări. Cu toate astea, a stimulat şi apariţia unor localisme mai puţin bizare. Edward Thomas şi-a imaginat ţinuturile cu cretă ale Angliei ca formând o regiune biogeografică distinctă, pe care a numit-o South Country – „Ţara de

Sud” –, care îşi are originea în *cretacic şi ale cărei peisaje sunt predominant formate din coline ondulate, pâraie, fagi cu ramuri aplecate şi pajişti cu flori sălbatice. De-a lungul Ţării de Sud, spre est şi vest, scria Thomas, „se rânduiesc dealuri de cretă cu flancuri sculptate delicat de natură… sau crestate de vechi drumuri… ale căror culmi se profilează pe cer ca nişte linii clare şi neîntrerupte, deşi infinit variabile”[2]. Acesta era peisajul care îi hrănea imaginaţia mai mult decât oricare altul, şi care a alimentat-o şi pe a lui Eric Ravilious, un alt artist al cărărilor din acelaşi secol XX.

Aproape sigur, primii drumeţi care au păşit în Marea Britanie au străbătut ţinuturile cretei care alcătuiau cea dintâi punte de uscat către Europa de astăzi. La Boxgrove, în colinele din Sussex, au fost descoperite unele dintre primele rămăşiţe nord-europene cunoscute ale genului *Homo*, care datează din urmă cu circa 500.000 de ani. Arheologii le spun acelor oameni arhaici *Homo heidelbergensis*. Descoperirile de la Boxgrove ne permit să aflăm, cu o precizie istorică neobişnuită, că, în urmă cu o jumătate de milion de ani, „Omul din Boxgrove” era atras de creta expusă la vedere a acestor regiuni; că de acolo a strâns bucăţi negre şi lucioase de cremene (perfecte pentru făurirea uneltelor de măcelărie); că a făcut din aceste roci topoare, lame de cuţit, vârfuri de lance; şi că a folosit noile arme la vânat şi la tranşarea prăzii: cai, cerbi, urşi, rinoceri şi bovidee care populau pajiştile. Mai târziu, se prea poate ca creta să fi purtat şi paşii primilor hominieni, care probabil că au urmat, la rândul lor, traseele vânatului local, ceea ce ar trebui să fie considerat drept una dintre primele modificări peisagistice umane. Şi mai târziu, în neolitic, perioadă mai caldă care a contribuit la apariţia unor păduri dese în sudul Angliei, este evident că crestele calcaroase au fost alese ca rute optime pentru călătorii. Apa era repede drenată de pe înălţimile de cretă, aşa încât drumul era uscat, iar vegetaţia nu împiedica mersul aşa cum o făceau hăţişurile ce invadau zonele compacte argiloase mai joase. Aşadar, crestele ofereau atât

o bună orientare, cât şi parcursuri lesnicioase. Încât, cu timpul, pe culmile acelea au apărut cele dintâi cărări adevărate.

În cursul secolului al XIX-lea, când vechile drumuri au început să fie străbătute tot mai frecvent, drumeţii erau atraşi mai ales de cărările din ţinuturile colinelor calcaroase engleze, de legătura lor cu preistoria, de idealul de libertate din care păreau că fac un adevărat spectacol prin traiectoria lor sinuoasă. A luat naştere un adevărat „misticism al cretei", o credinţă că aceasta era un material super-conductor pentru cei care priveau istoria cu ochi binevoitori, permiţând simultaneităţii şi compasiunii să se propage de-a lungul mileniilor. După cum scria Louis MacNeice, născut în Belfast, dar care a studiat la Marlborough, în apropiere de South Downs: „Pe prima/ Colină de cretă locuită/ Îmi simţeam cugetul/ Sfărâmicios şi uscat ca o fosilă spongioasă,/ Iar trupul, ghemuit ca un fetus/ Şi crusta unui tumul se întărea în juru-mi,/ Dezvăluindu-mi semne vechi de milenii,/ De dinainte ca plugul sau roata să fi fost inventate de om"[3].

Probabil că, dintre aceste cărări de cretă, cea mai veche este Icknield Way, care porneşte de undeva din câmpurile şi pădurile de pini de la sud de Norfolk, o ia spre vest-sud-vest, prin ţinutul calcaros presărat cu bolovani argiloşi, şi ajunge în Buckinghamshire, la acea culme cu trăsături specifice numită Ivinghoe Beacon. Acolo, Icknield Way întâlneşte Ridgeway, care porneşte mai departe prin Oxfordshire, Berkshire, Wiltshire – unind dealuri fortificate din epoca fierului, tumuli din epoca bronzului şi camere mortuare din neolitic – şi, în cele din urmă, coboară spre mare la Dorset, făcând astfel legătura între Canalul Mânecii, situat la sud, şi estuarul Wash, aflat la est.

Originea şi istoria acestui Icknield Way sunt învăluite în mit şi confuzie. Astăzi se consideră că nu a fost niciodată un simplu drumeag, ci mai multe cărări paralele, câteodată chiar şi la aproape doi kilometri distanţă una faţă de cealaltă, urmând o linie de comunicare facilitată de

conformaţia terenului. Este posibil ca ruta să fi fost creată în întregime în epoca post-romană[4], mulţumită entuziasmului anticarilor. În ciuda tuturor acestor incertitudini, Icknield Way a atras mereu drumeţi profund seduşi de vraja cretei, care sperau să dobândească o legătură strânsă cu preistoria.

La mai puţin de doi kilometri distanţă faţă de casa mea din Cambridge se află drumul roman pe care îl urmasem în acea plimbare nocturnă de iarnă. Primăvara este ierbos, iar marginile late sunt înţesate cu flori; pe aproape întreaga lungime, e însoţit de garduri vii de măceş, de păducel şi de jugaştri. De-a lungul său, la vreo doisprezece kilometri spre sud-est, se află satul Linton, prin care trece Icknield Way.

Într-o zi de la sfârşitul lui mai, chiar după răsăritul soarelui, m-am strecurat afară din casă în timp ce familia mea încă dormea, m-am suit pe bicicletă şi am pedalat de-a lungul străzilor şi cărărilor tăcute – sus, pe dealul de cretă în formă de cocoaşă de balenă, peste întinsul câmp din spatele pădurii de fag –, ajungând, în cele din urmă, pe drumul roman. Buletinele meteo anunţau o vreme caldă şi uscată, neschimbată timp de o săptămână. Ziua avea şaisprezece sau şaptesprezece ore. Mireasma măceşilor îndulcea aerul. Într-un frasin, un corb îşi fâlfâia aripile argintate de lumina soarelui. Mă simţeam cuprins de un entuziasm de-a dreptul băieţesc. În rucsac aveam *The Icknield Way*, volumul în proză al lui Edward Thomas despre călătoria sa.

Accidentul s-a petrecut în timp ce pedalam la vale pe drumul roman, în apropiere de fortificaţia inelară din epoca fierului. Fericit că mă aflu în mişcare, am lăsat bicicleta să prindă viteză. Cărarea accidentată a devenit şi mai brăzdată de făgaşe, roţile bicicletei mele trepidau şi săltau, iar când am dat peste un pumn de pământ întărit, roata din faţă s-a opintit şi s-a

sucit la nouăzeci de grade, bicicleta s-a răsturnat, iar eu m-am prăbuşit peste ea, partea stângă a ghidonului lovindu-mă puternic în piept. Mi s-a tăiat respiraţia. O durere vie mi-a străpuns cutia toracică. Cotul îmi sângera, iar rotulei mele părea să-i fi crescut altă rotulă, mai violetă. Cel mai rănit părea să-mi fie respectul faţă de mine însumi. Ce nătărău fusesem, pedalând la vale ca un vicar ameţit, prea plin de farmecul drumului. Voi fi nevoit să mă târăsc şchiopătând spre casă, fără să fi străbătut măcar patru kilometri din primul meu drum.

Dar după mai multe tentative de a mă diagnostica, mi s-a părut că nu era chiar totul pierdut. Aveam o rană la genunchi, dar rotula nu se fisurase. Îmi fisurasem o coastă sau două, dar nu mă deranjau prea mult la mers. Iar cu ajutorul câtorva cârpăceli, bicicleta putea fi convinsă să circule. Am reuşit să pedalez încet până la Linton. M-a fulgerat un gând superstiţios, că mi-ar fi fost trimis un avertisment cum că drumul nu avea să fie uşor şi că romantismul avea să fie prompt pedepsit. După câţiva kilometri, mi-am amintit de scrisoarea unui prieten pe care îl anunţasem că aveam în plan să parcurg Icknield Way. „Ai grijă când treci pe lângă fortificaţie”, îmi scrisese el drept răspuns. Mai târziu, când i-am povestit despre căzătură, n-a avut nicio reacţie. „Acesta e biletul tău de intrare pe vechile drumuri, plătit la una dintre vămi”, mi-a zis. „Acum ai trecut, poţi să mergi mai departe. Os pentru cretă: ţi-ai plătit datoria.” Acela a fost primul dintr-o serie de incidente petrecute de-a lungul vechilor drumuri pe care le găsesc greu de explicat în mod raţional.

Thomas a străbătut Icknield Way în 1911, în vremea uneia dintre cele mai urâte depresii ale sale. S-a mişcat rapid şi la fel de repede a şi scris despre călătoria sa; i-a luat numai câteva săptămâni. *The Icknield Way* este o carte neconvenţională: parţial e un ghid al istoriei şi al geografiei căii,

parţial o meditaţie asupra metafizicii ei, parţial o mărturie a nefericirii dezolante a lui Thomas.

În mod surprinzător (ţinând cont că acţiunea cărţii se petrece într-un ţinut arid şi pe timp de vară, departe de linia de coastă), dar deloc imprevizibil (ţinând cont că originea geologică a cretei este deopotrivă submarină şi morbidă), *The Icknield Way* are în centrul său mări, inundaţii şi insule. Creta se infiltrează în imaginarul lui Thomas, îl face să se răzgândească, stimulează visul despre vremuri îndepărtate ale timpului geologic şi despre coborâri în adâncuri la bordul batisferelor. I-a dedicat cartea unui prieten pe nume Harry Hooton, alături de care Thomas străbătuse „mai multe mile… decât cu oricine altcineva, cu excepţia mea”[5], iar Icknield Way – cu istoria sa incertă, cu rutele sale disputabile şi cu limitele sale discutabile – devine, sub condeiul lui Thomas, o metaforă pentru necunoscutul care ne însoţeşte atât la începutul, cât şi la finalul vieţilor noastre.

În anii 1890, un folclorist pe nume John Emslie, care străbătuse Icknield Way, a cules poveştile pe care le auzise pe parcursul drumeţiei. În multe dintre aceste poveşti, calea – dacă era îndestul de mult urmată – trecea din tărâmul real în cel fantastic, conducând spre regate unde pândeau mari primejdii, dar şi răsplata era pe măsură. Emslie aflase despre un om care „a călătorit pe acest drum până a ajuns în munţii de foc”. Altcineva îi vorbise despre drum de parcă „ar fi făcut ocolul pământului, astfel încât, dacă mergi tot înainte, te vei întoarce la locul de unde ai pornit”. „De-a lungul întregii călătorii”, scria Emslie, a auzit poveşti similare despre cărarea care „străbătea lumea întreagă sau tot cuprinsul insulei… din mare în mare”[6]. Din acest punct de vedere, cărarea era un prototip al tuturor celorlalte, întorcându-se în cele din urmă ca să-şi înghită propria origine ca un balaur care îşi devorează coada.

Thomas a fost fascinat de existenţa căii ca o împletitură de poveşti şi amintiri. Într-unul dintre cele mai enigmatice pasaje din proza sa, el a

sugerat că aceste căi au fost imprimate cu „visurile” fiecărui călător care le străbătuse şi că experienţele sale „vor sta (şi ele), în decursul timpului, la picioarele călătorilor”[7]. Sedimentele cărării includ şi simţămintele; aşadar, să mergi pe o cărare înseamnă să iei urma drumeţilor de odinioară: într-un sens vânătoresc al expresiei „a lua urma”, adică să tulburi liniştea a ceea ce zace ascuns, să scoţi ceea ce e în ascunzătoare. Pornind de-a lungul căii, am vrut să exploatez viziunea criptică a lui Thomas, sperând să-l pot invoca dacă merg prin locurile pe unde a mers şi el. Aveau să treacă mulţi kilometri şi numeroşi ani până să înţeleg dificultăţile iscate de o asemenea recuperare.

În Linton, mi-am dosit bicicleta avariată dincolo de un gard viu şi mi-am târât trupul vătămat afară din sat, de-a lungul străzii principale, sub primele raze ale dimineţii. Pătura de nori începea să se împrăştie, lăsând loc, ici-colo, unei lumini de culoarea lămâii. Cărarea m-a purtat dincolo de grădina zoologică Linton, unde, de după înaltul gard viu, răzbăteau răgetele şi ţipetele locatarilor: zebre, lei, berze şi cocori. Am trecut pe lângă o cabană cu acoperiş de paie, cu nalbe legănate de vânt lângă ziduri şi cu trandafiri la uşi. Priveliştea avea un aspect profund englezesc, dar coloana sonoră amintea de Serengeti.

Am ajuns repede pe potecile de cretă de la marginea câmpului, al căror traseu comunica întrucâtva cu Icknield Way. Am trecut printr-un tunel îngust de arbuşti de salbă şi păducel. Un iepure-de-câmp care ţopăia pe cărare s-a oprit, m-a privit scurt, după care s-a răsucit pe labele de dinapoi şi a făcut cale întoarsă, de parcă făcuse legământ să urmeze poteca. În mai puţin de o oră, soarele era sus pe cer. Ciocârliile îşi trimiteau trilurile pe pământ, ridicându-mi moralul. Pe orz cădea o lumină sidefie. Şocul accidentului începea să dispară. Pe gardurile vii de păducel

spumegau flori albe, iar porumbeii guleraţi uguiau din coroanele frasinilor.

În primii doisprezece kilometri parcurşi în acea zi n-am văzut pic de suflare omenească, încât aveam ciudatul sentiment că străbăteam ţinuturi evacuate, post-apocaliptice sau supuse unui lockdown. Atât de puţini oameni lucrează acum pământul, încât cei pe care-i întâlneşti pe cărări sunt mai adesea drumeţi decât muncitori.

Am urmat o linie continuă de cretă albă pură, lăsându-mă călăuzit de gardul viu şi de marginea câmpului către vest-sud-vest. Am zărit un stol de potârnichi-cu-picioare-roşii cu pene dungate pe ambele părţi şi moţuri ca pieptănătura lui Tintin; trei fazani masculi, cu armurile lor arămii şi zgărzile albe ca gulerele vicarilor hopliţi; un corcodel pe o baltă, cu creastă punk ca freza lui Ziggy Stardust.

Absenţa oamenilor mă înfricoşa, aşa că am simţit o neaşteptată uşurare când am auzit zumzetul îndepărtat al autostrăzii M11, transformat într-un adevărat vuiet pe măsură ce mă apropiam de ea. În acel peisaj, autostrada ocupa exact locul prin care ar fi trecut un râu, insinuându-se pe unde două lanţuri calcaroase se afundau într-o vale căreia razele reflectate de parbrize şi de vopseaua caroseriilor îi dădeau, din depărtare, aspectul sclipitor al unduirilor unei ape. M-am apropiat de autostradă dintr-un loc înalt, străbătând verdele crud al culturilor agricole. Deodată, chiar mai tare decât zgomotul maşinilor, am auzit pe cineva cântând. Era un adevărat imn, însă fantomatic, întrerupt, greu de desluşit. Mi-a luat câteva secunde să înţeleg că era cântecul unor stâlpi de înaltă tensiune, ale căror lungi linii electrice se pierdeau în depărtare. Stăteam sub unul dintre ei, ascultând trosnetele şi bâzâitul energiei, dar şi notele zumzetului care formau, împreună cu ale altor stâlpi din apropiere, un acord haotic.

Mi-am făcut intrarea pe autostradă în oraşul Great Chesterford. În casele de lângă marginea drumului, iubitorii de păsări creşteau peruşi care ciripeau unii la ceilalţi şi ţopăiau încolo şi-ncoace, trasând în coliviile lor

cruci ca pe un drapel decolorat al Angliei. M-am odihnit pe podul de pe autostradă, cu braţele atârnând peste balustradă, şi am privit la puhoiul de maşini în goană şi la mirajul provocat de caniculă pe asfalt. Se întretăiau perpendicular Icknield Way (folosită din preajma anului 4.000 î.Hr.) şi autostrada M11 (dată în folosinţă în 1975).

Şi orele din miezul zilei au fost nepopulate. Am avut însă o altă companie: câteva familii de căprioare ivite din crâng, săltând cu picioarele lor lungi prin lanul de orz. Am găsit un ou de ciocârlie, copt cu totul pe sol, dar intact, cu verdele cojii maculat cu nişte mâzgălituri brune. Am apucat oul între degete şi l-am purtat în mână vreo doi-trei kilometri, ca să-mi aducă noroc şi să-i simt greutatea în palmă. Prin satele pe care le-am cutreierat, am văzut capete de cerb montate pe pereţii de cremene, urme care confirmă existenţa păgânismului într-un ţinut care, altfel, s-ar fi putut crede că e rodul imaginaţiei lui Enid Blyton. Păşuni verzi şi întinse ca pânza unei mese de biliard. Iazuri cu irişi galbeni de baltă, în care crapii bolboroseau şi scoteau bulbuci. Cabine roşii de telefon proaspăt vopsite.

Pe la prânz m-am apropiat de periferia oraşului Royston. Aici, cărarea bătrânei Icnkield Way se alinia cu strada principală care străbătea oraşul. Gardurile vii şi locurile de acces pe câmp erau pur şi simplu blocate cu gunoiul aruncat ilegal: monitoare de computere, camere de anvelope, plinte de pardoseală, un aspirator al cărui corp transparent era plin cu muşte negre. Adevărate cascade se revărsau din tufele înalte de măceş. Stoluri dense de grauri, alcătuite parcă din particule mărunte, lunecau pe deasupra acoperişurilor.

Numele locurilor de la est de Royston erau evocări pastorale – Wheatfield Crescent (Câmp de Grâu sub Clar de Lună), Poplar Drive (Aleea Plopilor), Icknield Walk (Promenada Icknield) –, aluzii nostalgice la vremurile când acest ţinut era rural, nume date de dezvoltatorii imobiliari interesaţi de creşterea preţurilor pentru locuinţe sau de

urbaniştii care doreau să amelioreze condiţiile de trai la periferiile oraşului. Graurii cârâiau pe coşurile de fum şi pe antene – cu penele lor negre şi lucioase ca nişte role de negative fotografice –, scoţând triluri asemănătoare alarmelor auto, zăngănind ca tuburile de spray cu aerosoli şi făcând clicuri ca diafragmele aparatelor foto. Ciripitul lor m-a întâmpinat vesel, aşternându-se ca un covor de pietriş urban de bun-venit, ideal pentru intrarea în Royston; pe măsură ce înaintam pe drumul aglomerat, din Icknield Way părea să nu mai fi rămas nimic.

Cărările vechi dispar arareori, dacă nu sunt înghiţite de maree sau acoperite de asfalt. Ele supravieţuiesc sub forma unor repere abia perceptibile, evidente doar pentru cei care ştiu cum să le privească, aşa cum a ştiut Thomas. „Chiar şi necirculate”, scria el, „aceste drumuri de demult rămân vii în memorie prin numeroase semne”[8]. Le-a numit „drumuri fantomatice”, în timp ce Walter Scott le spunea „drumuri oarbe”[9]. Asemenea cărări îşi făceau simţită prezenţa în datini, legi şi nume de locuri. „Una dintre plăcerile aventuroase ale unei hărţi bune”, scria Thomas, „este să trasezi urma probabilă a unui vechi drum cunoscut sau să descoperi unul dat uitării. O înlănţuire precisă de poteci, drumeaguri şi drumuri… care străbat ţinuturile şi corespund, în mare parte, unor hotare este, cel mai probabil, o cale de demult”[10].

Thomas putea pune rămăşag că vechile drumuri persistau alături sau în pofida celor noi, supravieţuind ca ecouri sau ca umbre, putând fi remarcate doar de nişte ochi şi minţi agere. Pentru el, citirea hărţilor era un cvasi-misticism, procesul fiind descris ca o „ştiinţă de demult” din care puţini mai aveau „licăriri”. Cărările nu erau doar locuri solitare, ci şi sociale, de unde puteau răzbate voci reduse odinioară la tăcere. În poemul său „Aspens”, Thomas îşi închipuia că arborii care se clătinau în bătaia

vântului la o răspântie dădeau glas şoptit unui sat acum dispărut, iar el trăgea cu urechea la „clinchetul, murmurul, urletul şi cântecele arbitrare”[11] ale vechilor hanuri şi fierării. Îi plăcea să se lase purtat de şirurile de sorb, cel mai răspândit arbore asociat drumurilor din comitatele unde predomină roca de cretă, căci frunzele lor căzute – care zac cu faţa inferioară argintie în sus şi îşi pot păstra paloarea până primăvara – îi aminteau de pietricelele lăsate în urmă de Hansel şi Gretel.

Era corectă bănuiala lui Thomas că drumeţiile frecvente lasă urme care dăinuie în timp. La începutul secolului XX, amatorii pasionaţi îşi concentrau eforturile pentru descoperirea şi clasificarea acestor urme: făgaşele drumurilor uitate, şirurile de *eolite (unelte din piatră cioplită de la începuturile îndeletnicirilor omeneşti), şanţurile de hotar astăzi astupate, dar ale căror şerpuiri strălucesc vizibil pe timp de ploaie sau de secetă. Studiată îndeaproape, provincia s-a dovedit a fi plină de *shadow-sites*, de „situri-fantomă”[12]. Un sit-fantomă este vestigiul unei urme de cărare, de terasament, a unei găuri în care a fost înfipt un stâlp, a unui şanţ, toate ascunse vederii, dar vizibile în anumite circumstanţe, mai ales atunci când soarele este jos şi străluceşte puternic, aruncându-şi pieziş lumina şi proiectând umbre revelatoare pe pământ.

Dezvoltarea tehnicii fotografiei aeriene – aplicată iniţial ca tehnică militară, dar transformată după Primul Război Mondial în metodă de cercetare arheologică – a adus cu sine posibilitatea observării de sus a acestor situri-fantomă, perspectivă care contrasta adesea cu cea neclară de la nivelul solului. Fantome ale ţinuturilor, care zăcuseră nevăzute de milenii întregi, au reapărut dintr-odată. Fotografia aeriană, aşa cum observă istoricul Kitty Hauser, a făcut posibile „nenumărate resuscitări bizare”, încredinţându-ne că „niciun sit, oricât de nivelat, nu va putea scăpa cunoaşterii”[13]. O astfel de resuscitare a avut loc datorită maiorului George Allen – un pionier al fotografiei aeriene ca element auxiliar al arheologiei –, care a proiectat şi construit o cameră fotografică de mari

dimensiuni pe care o putea mânui el însuşi în timp ce pilota de unul singur avionul. În iarna anului 1936, după o ploaie zdravănă, Allen a zburat peste Icknield Way, în apropiere de Royston, şi a făcut una dintre cele mai reuşite fotografii ale sale. Orizontal, de-a lungul imaginii se vede o serie de linii aproape paralele. Deasupra lor se observă o linie de cale ferată străbătută întâmplător de un tren care lasă în urmă un nor de aburi, îndreptându-se spre est. Mai jos, o singură maşină circulă spre vest. Ascunse privirilor pasagerilor din tren şi din maşină, dar evidente pentru lentila camerei, alte linii străbat peisajul: liniile întunecate ale şanţurilor din epoca fierului având direcţia nord-sud, deja astupate în momentul fotografierii, câteva hotare medievale de câmpuri şi, la câţiva metri de drumul asfaltat, cărările albe brăzdate ale înseşi Icknield Way. „Ceea ce surprinde", comentează cu subtilitate Hauser privind acea fotografie, „e modul cum aceste artefacte de demult… împart tainic ţinutul cu cei vii, care îşi văd liniştiţi de treburile lor"[14].

Am străbătut, cu fotografia lui Allen în minte, porţiunea din Icknield Way cuprinsă între Royston şi Baldock, unde vechile cărări se aliniază cu drumurile noi şi cu calea ferată, ca nişte năluci omniprezente ale trecutului şi ale viitorului.

„Un şarpe alb pe coasta verde a unui deal"[15], aşa descria Thomas una dintre cărările de cretă care se furişa prin ţinut. Imaginea este zugrăvită superb, comprimată ca într-un kōan, o poveste zen. Ieşind prin sud din Royston, am intrat în rezervaţia naturală Therfield Heath şi am zărit şerpii pe pantele sale verzi. De ambele părţi ale turbăriei se înalţă culmi calcaroase între care s-a format o suprafaţă concavă, în formă de potir, întregul peisaj împrumutând ceva din atmosfera unui amfiteatru. Culmile mai înalte au adevărate falduri de păduri de foioase, prin care unduiesc

ademenitor numeroase cărări albe. Alte cărări duc spre înălţimile dealurilor Chiltern, unde se află cea mai densă aglomerare de tumuli de pe acele meleaguri: zece tumuli circulari, datând din epoca bronzului, şi un tumul lung din neolitic.

În după-amiaza aceea luminoasă a devenit limpede, chiar şi după de mii de ani, de ce oamenii preistorici au ales să-şi îngroape morţii într-un asemenea loc. Ţinutul era înţesat de oameni: drumeţi doritori să viziteze tumulii, copii alergând şi ţipând. M-am oprit să mănânc şi să-i privesc. Bucuria acelor oameni de a se afla acolo – şi sentimentul că, după călătoria searbădă de la începutul zilei, aveam o companie – mi-a insuflat energie şi m-a făcut să nu mai simt greutatea din picioare.

Au urmat câţiva kilometri de-a lungul străzilor dosnice din Baldock şi prin zona industrială din Letchwork Garden City, unde, dincolo de gardurile zincate prevăzute cu ţepi, erau stivuite containere de transport maritim – Maersk, Mitsui, Hamburg –, gata pentru noi călătorii. Spre seară, cu picioarele încinse, m-am odihnit în curtea unei biserici din satul Clothall. Peste morminte se lăsase o cortină verzui-aurie de lauri. Am moţăit printre pietre funerare şi primule târzii, ascultând zumzetul albinelor şi privind lăstunii care vânau deasupra turlei bisericii. „Ochiul care vede prezentul, urechea care ascultă, mintea care contemplă sau visează”, scrisese Thomas, „fiecare în parte este o unealtă a Antichităţii în aceeaşi măsură cu orice-ar fi menit să perceapă… şi poate că… avem conştiinţa… timpului într-un mod prea complicat şi prea ciudat pentru ca istoricii, zoologii sau filosofii să-l poată explica”[16]. Este o idee la care Thomas a revenit atât în proza, cât şi în poezia sa, şi anume că există anumite tipuri de cunoaştere care depăşesc pragul prezumţiei şi care pot fi doar simţite, cum am spune, în treacăt.

Mi-am petrecut noaptea într-un dormitor neolitic, pe un pat de cretă provenită dintr-un fund de mare. Mi-am găsit adăpost la vest de un sat medieval pe nume Pirton, prin centrul căruia trece Icknield Way. Pe la ora nouă, am părăsit Pirton, luând-o pe o cărare largă, mărginită de un gard viu înalt; era, în mod vădit, o cale mult circulată, pe marginile căreia crescuseră măceşi, coada-şoricelului, corcoduşi şi pruni. Din pricina oboselii şi a durerilor din încheieturi, am început să-mi unduiesc şoldurile ca un marinar aflat în permisie pe uscat. Aerul serii se simţea fierbinte şi era nemişcat; la răsărit, cerul era de un albastru întunecat, iar spre apus era portocaliu. Creta cărării pur şi simplu absorbea ultimele raze de lumină, strălucind alburie în amurg. Îmi săreau în ochi pâlniile palide ale florilor de volbură. Pe marginea drumului zăcea cadavrul pe jumătate devorat al unei mierle, picioarele ei solzoase fiind retezate şi puse ordonat unul lângă celălalt, ca o furculiţă şi-un cuţit după cină.

În apropiere de coama dealului, am găsit tumulul lung pe care-l marcasem pe hartă. Fusese de mult prăduit, acoperişul i se prăbuşise, dar forma i se contura încă privirii, iar la acea oră, lumina târzie îl înfăţişa ca pe un sit-fantomă alungit. După ce am mâncat brânză şi un măr, mi-am desfăcut sacul de dormit pe un petic de iarbă aflat la miazăzi de tumul şi m-am culcat. Picioarele au început să-mi înţepenească aproape instantaneu, după şaisprezece ore de mers; simţeam că se instalează în mine un soi de *rigor mortis*. Eram plin de cretă peste tot, picioarele, faţa şi mâinile îmi erau ca pudrate, iar hainele decolorate, şi zăceam acolo, ţeapăn şi alb, o fantomă a drumului.

O semilună subţire cât o cuticulă şi-a făcut apariţia pe cer. Dintr-o pădure de departe răzbătea croncănitul unui fazan. Soarele roşiatic a apus deja. Ce-am crezut că e prima stea a serii s-a dovedit a fi doar lumina unui avion care ateriza la Luton.

A doua zi, la patru dimineaţa, m-a trezit ceasul deşteptător al ciocârliilor. Văile erau învăluite în neguri molatice. Deasupra, bolta cerului era albă, dar în zare, văzduhul se vedea albastru, de parcă ar fi fost un dom a cărui albăstrime se revărsase spre margini. Privind din observatorul meu tumular, am înţeles comparaţia lui Thomas dintre ţinuturile înalte din sudul Angliei şi „câteva înlănţuiri… de insule sau de atoli… desluşindu-se vag prin negurile neclintite, ca de omăt, ale dimineţii”[17]. Mă aflam pe una dintre cele mai estice insule ale acestui arhipelag; înspre apus, chiar dacă nu le zăream, se înălţau o mulţime de alte culmi calcaroase de cretă.

Acei kilometri parcurşi în zori erau magici, în susul şi-n josul dealurilor, prin codri de fag şi desişuri de alun, cu lumina marină a pădurii de fag care dă sentimentul unei plimbări prin apă rece. Printre copaci, simt aroma muşchilor în gură; o tăcere verde.

Ici-colo, oamenii folosiseră bucăţi de cretă ca să scrie pe scoarţa cenuşie a copacilor: iniţiale, steluţe sau bucle ca urma ondulată a cârjei caporalului Trim, lăsată pe o pagină altfel goală din *Tristram Shandy*, romanul lui Laurence Stern. Creta este o substanţă care marchează şi poate fi uşor marcată, care scrie şi pe care se scrie. Anumite zone de pe frontul de vest, unde Thomas avea să lupte şi să moară, erau ţinuturi ale cretei, iar unul dintre cele mai tulburătoare rezultate culturale ale războiului tranşeelor a fost un adevărat **land art* lăsat în acele spaţii atât de soldaţii germani, cât şi de cei britanici. Acei soldaţi ştiau că vieţile lor aveau, probabil, să se sfârşească, aşa că erau stăpâniţi de un puternic instinct de a lăsa ceva în urma lor. Au tăiat bucăţi plate de cretă şi au cioplit din ele plăci comemorative cât o palmă, pe care au dăltuit apoi mesaje în memoria camarazilor căzuţi în bătălii: „Thiepval 1915, în memoria lui Wilhelm al vostru”[18]. Artileriştii britanici au folosit creta ca să noteze mesaje haioase pe carcasele obuzelor de calibru mare: „Să fie cu final fericit” sau „Lui Friţ, cu complimentele noastre”. De ambele părţi ale frontului, pionierii au creat kilometri întregi de tunele prin cretă. În acel

univers troglodit, soldaţii au scrijelit pe ziduri, în momentele moarte, sute de mâzgălituri, de graffiti şi de mesaje. Multe sunt acum pierdute, dar în apropiere de Soissons încă se mai văd contururile unor forme feminine: desene rupestre inspirate de visele erotice avute acolo, în acel întuneric teribil.

Nici nu se făcuse ora opt şi deja eram pe coama unui deal, lângă un tumul circular din epoca bronzului, privind spre Luton. Târşâindu-mi picioarele, am străbătut periferiile oraşului, am coborât pe Gooseberry Hill, o străduţă şic încadrată de borduri îngrijite, cu straturi de flori în culori vii şi frumoase, trecând pe lângă tei şi clinici medicale. Un poştaş a sunat la o uşă, dând din cap spre mine în semn de salut. Treceau pe acolo navetişti care o luau pe scurtături. Toată lumea era pregătită pentru o nouă zi, dar eu eram deja obosit după şaisprezece kilometri de mers pe jos. Le invidiam entuziasmul. Am părăsit Luton prin periferia de la vest, de-a lungul unei alei ce despărţea un cimitir de un şir de case.

A urmat o pantă şi, cât ai clipi, am ajuns pe culmea lui Dunstable Downs, unde se distrau o sumedenie de oameni. M-am aşezat ca să mă odihnesc în bătaia răcoroasă a vântului, privind copiii care înălţau zmeie. Picioarele mai păstrau cadenţa fantasmagorică a paşilor, o memorie musculară a unei acţiuni repetate, continuând să zvâcnească chiar şi în repaus. În mod bizar, tălpile mă dureau, de parcă terenul pe care îl străbătusem îşi imprimase profilul în laba piciorului ca o emblemă în lut moale. Cum zicea Flann O'Brien în *The Third Policeman* (Al treilea poliţist)? Când umbli, „zgomotul neîncetat al paşilor pe drum face ca o părticică din acel drum să pătrundă în tine”[19].

Şi acea zi de mers a fost deopotrivă grea şi grozavă, la fel ca prima. Am trecut prin zone cu mai puţine clădiri, iar uneori mă simţeam de parcă m-aş fi furişat dintr-un desiş în altul, păşind pe poteci şi printre garduri vii. Una dintre pădurile prin care am trecut era acoperită cu un adevărat covor alb de leurdă, aerul având un miros înţepător. Am luat-o pe lângă

grădina zoologică Whipsnade şi am văzut cinci canguri-pitici tolăniţi la umbra unui tufiş de păducel.

Sutele de kilometri străbătuţi de Thomas de-a lungul vechilor cărări de cretă l-au transformat într-un bun cunoscător al particularităţilor acestora. Vara, mergea pe alei năpădite de aluni împletiţi cu brionii albe, ale căror flori erau invadate de albine. Străbătea „alei întunecoase cu fagi, pavate cu muşchi auriu şi verde, mărginite de cretă sfărâmicioasă”[20]. Îi plăcea să descopere cărări uitate, în prag de dispariţie, „îngropate sub urzici şi brusturi, baricadate de mărăcini şi de curpeni-de-pădure şi de vrejuri de brionie”[21]. Iubea faptul că mersul pe cărări îi permitea să depăşească nişte frontiere: drumeagurile adânc săpate în pământ care sfârşeau în lanurile toride de grâu sau trecerea de la umbra copacilor la lumina orbitoare a pajiştilor. Dar mă-ndoiesc că a văzut vreodată un cangur-pitic.

Spre seară, departe de pădurea de aluni, corpul meu intrase deja în ritmul mersului şi, vreme de o oră în acea zi în aparenţă nesfârşită, am simţit că şi Icknield Way era nesfârşită, şerpuind albicioasă de-a lungul ţinutului. Aşadar, dacă aş fi mers tot înainte, nu exista niciun motiv să nu pot ajunge pe jos până la Atlantic.

Abia odată cu ultimul crâmpei de lumină din acea zi am ajuns la Ivinghoe Beacon, a cărui culme calcaroasă de cretă este încoronată de o fortificaţie din epoca fierului. M-am căţărat până la un meterez înierbat, m-am întors spre vest şi mi-am lăsat trupul dezmierdat de căldura apusului de soare. M-am descălţat, mi-am scos şi şosetele. Picioarele îmi erau umflate ca un aluat dospit. Cât vedeai cu ochii, milioane de flori de volbură se răsuceau pentru ultima oară, cele de piciorul-cocoşului îi înapoiau soarelui ultima strălucire, cangurii-pitici din Whipsnade se pregăteau să doarmă, iar ziua se apropia domol de sfârşit.

Stând acolo, în mângâierea razelor de soare, numeroasele nume ale căii – Yken, Ychen, Ycken, Ayken, Iceni, Icening, Ickeneld, Ikeneld, Ikenild, Icleton, Ickleton – păreau să se dizolve şi să se contopească, astfel încât Icknield Way nu mai părea doar un drum bidimensional, ci făcea parte dintr-o varietate geometrică mai mare, care şerpuieşte în timp şi revine de unde a plecat, chiar şi când pare că înaintează de una singură în spaţiu. „Nu puteam găsi un început şi un sfârşit pentru Icknield Way…”[22].

În jumătatea de oră pe care-am petrecut-o acolo, au sosit şi alţi drumeţi ca să se bucure de apus: un bărbat care ducea un căţeluş înfofolit într-o pătură de tartan; un cuplu de vârstă mijlocie, care râdea în timp ce se căţăra şi aluneca pe partea abruptă a culmii; un om în costum care şi-a parcat maşina la marginea drumului şi a suit dealul ţinându-se băţos; şi o femeie în vârstă care a urcat până la unul dintre metereze şi a stat acolo cu ochii închişi, privind, vorba vine, la ultima rază de lumină. Ce congregaţie bizară de pasionaţi ai naturii alcătuiam, necunoscându-ne unii pe alţii şi străini de ceilalţi ca nişte peşti negri care înoată în cerneală.

Mi-am găsit locul de dormit în amurg, nu departe de coama dealului: o fâşie de iarbă cât un aşternut de pat dublu, adăpostită de o tufă întinsă de păducel şi ascunsă cărării de un taluz de orz-sălbatic, ale cărui inflorescenţe galbene răspândeau în aer mireasma lor de nuci de cocos. O ciocănitoare-verde îşi trimitea trilurile din depărtare. La fiecare câteva minute, pe cer treceau avioane, aducând cu ele vuietele lor specifice. Pe copaci străluceau licheni. Trei căprioare cu blană neagră au ieşit din pădure. Una s-a uitat la mine, cu ochii licărind în auriul ultimei raze de lumină, apoi au pornit tustrele spre apus, pe cărarea de cretă. În vreme ce aţipeam, mi s-a furişat în minte imaginea unor cărări albe întâlnind alte cărări albe, o reţea de trasee care duceau departe, tot mai departe, spre malurile mării şi, apoi, dincolo de ele.

4. Nămol

O acoladă ca un „S” argintiu • Cele mai periculoase cărări ale Angliei • Patrick Arnold • O potecă prin lumea-oglindă • Trecerea frontierei • Primul împărat Qin • Colinda Point • Doggerland • O miriadă de linii curbe • Răsuflăm uşuraţi după ce găsim Copacul de Armindeni • Dedublări • Mintea ca senzaţie • Acostare la Asplin Head • Viziuni şi râuri umflate • Xenotopii • Disonanţă cognitivă în spaţii izotrope • Pericol la punctul-limită • Mirajul ca viziune autentică • O cale de lumină ce duce spre casă

La aproape un kilometru în larg, în timp ce mergeam pe apa argintie, am traversat o cărare care se prelungea graţios la nord şi la sud de noi fără să aibă vreun capăt vizibil. Era un estuar de maree puţin adânc, iar apa adunată în el capta şi oglindea razele soarelui, astfel încât parcursul său exista în principal în timpul fluxului, ca fenomen al luminii şi al curenţilor. Traiectoria sa splendidă se curba, îndepărtându-se de noi: era o acoladă sub forma unui „S”, despre a cărei origine nu ştiam nimic şi căreia nu-i puteam refuza invitaţia de a o urma. Aşa încât am pornit spre nord, de-a lungul acelei căi strălucitoare, care nu era nici apă, nici uscat, şi care ne-a condus departe, tot mai departe în larg.

Consultând o hartă la scară mare a liniei de coastă din Essex, între râul Crouch şi Tamisa, poţi observa o cărare – al cărei traseu este marcat cu o linie de cruci şi liniuţe – care porneşte de pe uscat, dintr-un loc numit

Wakering Stairs, şi se îndreaptă spre est, direct în largul mării. După mai multe sute de metri străbătuţi în larg, cărarea coteşte către nord-est şi străbate încă vreo cinci kilometri, tot în larg, înainte să revină la ţărm, „acostând” la Fisherman’s Head, punctul cel mai înalt al unei insule mlăştinoase denumite Foulness, o insulă mare, joasă şi puţin cunoscută.

Este Broomway, presupusă a fi cea mai letală cărare din Marea Britanie, dar în mod cert cea mai stranie şi mai nepământeană pe care am străbătut-o vreodată. Se spune că Broomway a ucis de-a lungul secolelor peste o sută de oameni; se prea poate să fi existat şi alte victime, a căror soartă nu a fost însă înregistrată. Şaizeci şi şase dintre cei decedaţi sunt îngropaţi în micuţa curte a bisericii din Foulness. Trupurile celorlalţi decedaţi nu au fost recuperate. Dacă Broomway nu ar fi existat, Wilkie Collins ar fi fost nevoit să o inventeze. Ziarele din vremea lui Eduard al VII-lea, alertate de reputaţia ei, au rebotezat-o Doomway, „Calea pierzaniei”. Până şi hărţile elaborate de Ordnance Survey redau, în maniera lor sobră, atmosfera gotică a cărării. Pe harta la scara 1:25.000 apare, pe acea porţiune de coastă, următorul mesaj scris cu litere mari şi roz:

ATENŢIE
Drumul de folosinţă publică pe Maplin Sands
poate fi periculos. Apelaţi la un ghid local.

Broomway este a doua cea mai cunoscută dintre cărările maritime ale Marii Britanii, cealaltă fiind ruta care traversează nisipurile golfului Morecambe de la Hest Bank la Kents Bank, prin Priest Skear. La fel ca în cazul golfului Morecambe, Broomway traversează vaste limbi mlăştinoase de nisip şi de mâl, care se întind, aproape fără denivelări, pe kilometri întregi. Atât la Morecambe, cât şi la Foulness, fâşia de mâl mlăştinos se întinde în timpul refluxului pe o mare distanţă, dând la iveală

bancuri de nisip suficient de compacte încât să susţină greutatea unui om. Fluxul însă revine rapid, înghiţind nisipurile mai iute decât orişicine ar putea-o lua la fugă. Nu doar mareea reprezintă un pericol, ci şi lipsa de orientare: în ceaţă sau pe ploaie, e uşor să te pierzi pe un teren atât de uniform, cu un nisip lucios care se întinde în toate direcţiile. Nici pe suprafeţele pe care păşeşti nu te poţi bizui: mâlul te poate prinde în capcană, iar nisipurile mişcătoare te pot înghiţi. Morecambe are proasta reputaţie de a fi înşelător, cea mai mare tragedie din acele locuri fiind moartea, în februarie 2004, a cel puţin douăzeci şi unu de culegători chinezi de scoici, imigranţi ilegali lipsiţi de cunoştinţe despre estuar şi prea puţin conştienţi de pericolul mareelor, care însă fuseseră trimişi de angajatorul lor departe, pe nisipuri, să strângă moluşte.

Spre deosebire de cărarea din golful Morecambe, al cărei parcurs fluctuează, încât pentru a o străbate ai nevoie atât de improvizaţii, cât şi de vigilenţă, Broomway pare să-şi fi menţinut traiectoria cel puţin după anul 1419 (când cărarea este menţionată într-un act seniorial feudal din Foulness). Din punct de vedere conceptual, atât Morecambe, cât şi Broomway sunt cumva paradoxale. Dispun de drepturi de liberă trecere şi, prin urmare, sunt marcate pe hărţi şi menţionate în legi, dar, cu toate astea, mareea şterge de două ori pe zi orice urmă de paşi de pe ele. Cum se numeşte o cărare care nu e o cărare? O ghicitoare? O succesiune de coordonate geografice? O capcană a morţii?

Geologia şi arheologia căii Broomway sunt controversate. Au fost propuse teorii diferite care să încerce să-i explice existenţa, inclusiv că ar sta deasupra unui recif longeviv de cretă. Neîndoielnic, numele său provine de la cele în jur de patru sute de „mături” (în engleză *brooms*), adică nişte beţe care fuseseră înfipte la intervale cuprinse între treizeci şi şaizeci de metri pe fiecare latură a cărării; aceste „mături” arătau că se putea trece în siguranţă pe nisipul compact dintre ele.

Până în 1932, dacă nu punem la socoteală bărcile, Broomway era singura cale prin care se putea ajunge la Foulness şi retur, căci insula era izolată de continent prin nişte golfuri mici, imposibil de trecut, şi prin întinderile de mâl cunoscute ca Black Grounds. Vreme de secole, oamenii au legat laolaltă nuiele de alun şi le-au aşezat ca pe nişte adevărate pasarele plutitoare ca să poată trece în siguranţă peste Black Grounds şi peste nisipuri (aceste treceri erau similare, din punct de vedere tehnologic şi principial, cu Sweet Track din Somerset)*. La un moment dat, nuielele au fost înlocuite cu jetele de moloz. Pe parcursul secolelor al XVIII-lea şi al XIX-lea, vizitiii se strângeau în taverna de la Wakering şi se cinsteau în timp ce aşteptau ca mareea să le permită să plece spre Foulness. Câţiva dintre ei au murit la datorie, dezorientaţi din pricina vremii, a alcoolului sau a amândurora. Ca urmare a furtunii de pe Marea Nordului din anul 1953, când inundaţiile au ucis sute de oameni de-a lungul coastei de est a Angliei, Broomway a rămas singura cale sigură de acces către Foulness: vehiculele armatei pur şi simplu goneau în ambele direcţii de-a lungul nisipului ferm ca să evacueze morţii şi răniţii. În prezent, insula este proprietatea Ministerului Apărării, care a achiziţionat-o în timpul Primului Război Mondial „în scop de cercetare” şi care continuă să efectueze acolo teste balistice de artilerie.

De ani întregi îmi doream să parcurg Broomway, dar de ani întregi mă descuraja reputaţia sa. Totuşi, la scurt timp după ce m-am întors de pe Icknield Way, un prieten m-a pus în legătură cu un bărbat pe nume Patrick Arnold, născut şi crescut pe insula Foulness, care cunoştea Broomway mai bine decât oricine din lume. Amabil, Patrick s-a oferit să mă însoţească, aşa că am căzut de acord să străbatem Broomway împreună

într-o duminică, zi în care Ministerului Apărării nu face exerciţii de tragere, şi asta dacă ne va permite mareea.

În lunea de dinaintea duminicii fixate a sosit o scrisoare. Am recunoscut scrisul lui Patrick pe plic. „Cu tristeţe”, începea formal scrisoarea, „trebuie să îmi retrag oferta de a vă călăuzi de-a lungul «celui mai periculos drum din Anglia»”. Am simţit cum mă cuprinde deznădejdea. Patrick a continuat explicându-mi că starea de sănătate a bătrânei sale mame, pe care o îngrijea, era prea delicată ca el să îşi îngăduie să plece „atâtea ore fără a fi teribil de neliniştit”. Cu toate acestea, spunea el mai departe – şi la partea asta mi-a venit inima la loc –, considera că aş putea porni pe Broomway „de unul singur” fără să păţesc nimic.

Împreună cu scrisoarea, Patrick îmi mai trimisese următoarele documente: o hartă desenată de mână a liniei de coastă dintre Wakering Stairs şi Foulness, care arăta traseele de pe Broomway şi cărările sale secundare; o serie de relevmente de busolă şi de distanţe de parcurs; o listă numerotată de observaţii în legătură cu îmbrăcămintea adecvată pentru a străbate Broomway şi alte sfaturi despre cele mai bune metode de a evita să mori acolo.

Patrick îşi datora propria viaţă căii Broomway. „Daţi-mi voie să vă povestesc”, s-a pornit el să-mi spună prima dată când am discutat cu el, „despre un domn pe nume William Harvey; într-o bună zi, în 1857, a pornit spre Foulness cu nişte cai înhămaţi la trăsură. Ei bine, n-a mai ajuns acolo niciodată, aşa că oamenii au pornit să-l caute. Nici urmă de cai; trăsura a fost găsită răsturnată în nisipuri, iar cadavrul lui William zăcea pe uscat. Se înecase”.

Şi a continuat: „După terminarea perioadei de doliu, văduva lui William Harvey s-a măritat cu un anume domn Lily, iar din acea căsătorie s-a născut străbunicul meu. Aşa că, deşi accidentul i-a pricinuit o mare pierdere doamnei Harvey – şi, firește, domnului Harvey –, acesta s-a

dovedit a fi, în cele din urmă, marele meu câştig. De aceea, vedeţi, port recunoştinţă căii Broomway şi m-am dedicat explorării şi cercetării ei”.

Patrick a vorbit limpede, cu vagi ecouri victoriene. Era un om de o probitate discretă, precis şi minuţios în prezentarea faptelor. A lucrat pe uscat ca funcţionar public şi ca dulgher până la pensionare, dar cunoştea bine marea şi deţinea recordul de viteză la canotaj solo de la Londra la Oostende. Mi-a povestit despre ţărmurile din Essex: despre flotele de remorchere ale cargoboturilor cu cărbune care se strângeau la gura de vărsare a Tamisei; despre pericolele vânturilor care băteau atât de tare dinspre răsărit, încât împingeau chiar şi marile nave spre ţărm; şi, cel mai adesea, despre Broomway, de care vorbea cu respect, dar şi cu drag, ca despre „un vechi prieten”.

Patrick citise aproape tot ce fusese publicat despre călătoriile pe Broomway, având o slăbiciune pentru melodrama macabră a trecutului acestei căi. Ori de câte ori discutam, avea noi poveşti pentru mine, desprinse, la rândul lor, din folclorul de pe Broomway: de pildă, despre un medic legist din secolul al XIX-lea, care descria cât de dificil este să identifici cadavrele după ce crabii le ciupesc feţele şi degetele; sau despre un supravieţuitor care-i scrisese unui prieten ce „panică pură” îl cuprinsese în momentul când ploaia începuse să cadă în jurul său, fiind nevoit să rătăcească prin nisipuri în căutarea cărării corecte.

„Era convins că mergea spre nava-far *Mouse*”, zicea Patrick, dar, „de fapt, mergea spre mare, spre moarte, fiind salvat doar când s-a împiedicat întâmplător de o oală pentru peşte – arămită, ca să nu ruginească –, despre care ştia că se lasă cu fundul spre mare şi cu gura îndreptată spre ţărm, astfel încât peştii să rămână prinşi înăuntru în timpul refluxului. Acest lucru i-a oferit punctul de orientare de care avea nevoie, şi astfel a ajuns cu bine înapoi pe cărare. A fost un om norocos.” Patrick părea uşor dezamăgit că, de data asta, condamnarea la moarte fusese comutată.

Până când busolele de mână au devenit accesibile, cea mai sigură cale de a circula pe Broomway pe vreme rea, când nu puteai să vezi de la o „mătură” la altă „mătură”, era să foloseşti pietrele şi firele textile. Drumeţii purtau cu ei un fir de aţă lung de şaizeci de metri, al cărui capăt îl legau de o pietricică. Puneau o altă piatră lângă un băţ şi se îndepărtau în – ceea ce credeau că este – direcţia bună, desfăşurând firul pe măsură ce înaintau, până când zăreau următorul băţ. Dacă se rătăceau, urmau firul înapoi până la prima piatră şi încercau din nou. Dacă o luau pe drumul bun, trăgeau piatra acolo şi repetau acţiunea. Era o strădanie lentă şi migăloasă, dar în acest mod puteau străbate calea Broomway în siguranţă, indiferent de vreme.

„E o lume stranie acolo, pe mlaştini”, zicea Patrick. „Nimic nu arată cum ar fi normal. Pescăruşii par mari ca nişte vulturi. Proporţiile şi distanţele se schimbă. Este foarte uşor să te pierzi, mai ales în amurg sau pe întuneric. Ce să mai vorbim despre luminile de pe ţărmul din Kent… Adesea, oamenii cred că se îndreaptă înapoi, spre coasta din Essex, dar, de fapt, se duc către Kent, adică în larg. Mare atenţie şi la mâl: dacă păşeşti unde nu trebuie, te împotmoleşti şi rămâi înnămolit, gata să te înghită mareea.”

La două zile după ce am pornit la drum, James, prietenul meu din Alaska, mi-a recomandat să iau cu mine o toporişcă ascuţită: „Aşa încât, dacă te împotmoleşti în mâl când vine fluxul, poţi să-ţi tai picioarele de la gleznă şi să scapi”.

Patrick mi-a dat un ultim avertisment: „Broomway va fi acolo şi mâine, dar dacă încerci să străbaţi când e ceaţă, s-ar putea ca tu să nu mai fii. Aşa că, dacă e ceaţă când ajungi la Wakering Stairs, fă stânga-mprejur şi du-te acasă”.

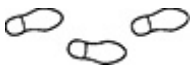

Era ceaţă când am ajuns la Wakering Stairs dimineaţa devreme, într-o zi de duminică. O ceaţă albă. Nu era chiar **haar*, acea negură de pe Marea Nordului care învăluie lumea înconjurătoare, ci mai degrabă nişte aburi denşi veniţi de pe mare. Dar vizibilitatea era suficient de scăzută încât să sune sirenele de ceaţă în susul şi în josul coastei, cu reverberaţii puternice asemănătoare unor mugete. Stăteam pe dig, scrutând ceaţa cu privirea, simţind sirenele vibrându-mi în piept şi întrebându-mă dacă aş putea recategorisi condiţiile meteo astfel încât să pot trece cu vederea ultimul avertisment al lui Patrick. Simţeam o mare neliniște, dar eram nerăbdător să pornesc la drum.

Alături de mine, la fel de emoţionat era şi vechiul meu prieten David Quentin, pe care l-am convins să mă însoţească pe drum. David a fost student la literatură renascentistă, apoi anticar, apoi avocat, apoi avocat specializat în drept fiscal – probabil singurul marxist din acest domeniu din Londra sau chiar din lume. Îi place să poarte pantaloni scurţi până la genunchi, să umble desculţ şi visează zilnic la prăbuşirea capitalismului. Are doi metri înălţime, e foarte slab, foarte deştept şi nu prea-i pasă de cei care simt că e de datoria lor să facă remarci neavenite despre înălţimea şi supleţea lui. Am străbătut nenumăraţi kilometri împreună.

La Wakering Stairs, aerul era cald şi închis, dens ca un gel în nas şi în gură. Mareea era la reflux de puţin timp, iar mai în larg se vedeau aburi ieşind din Black Grounds: un peisaj mâlos maroniu, plin de canioane şi contraforturi, umflat şi strălucitor, prin care se scurgeau şuvoaie. Becaţe şi scoicari păşeau ţanţoşi în căutarea micului dejun. Îmi simţeam suprafaţa corpului ca un burete, gata să absoarbă. Pâraiele şi canalele clipoceau şi sclipeau în lumină. Doi pescăruşi mari făceau ture de-a lungul liniei de maree, scrutându-ne cu priviri nepăsătoare, dar crunte.

În locul unde drumul întâlnea digul era o barieră grea de metal, mâzgălită ilizibil cu un graffiti azuriu. Un steag roşu căzut la picioarele unui catarg înalt avertiza asupra pericolului. Dincolo de barieră, nişte

indicatoare cu un scris galben şi negru, ca un trup de viespe, enunţau cerinţe imperative şi detaliau regulamente, identificându-se tautologic cu nişte avertizări ce absolveau Ministerul Apărării de orice responsabilitate în caz de înec, explozie sau moarte în mâl; dar preveneau drumeţii şi recunoşteau cu reticenţă că acolo era, într-adevăr, începutul unui drum public.

Atenţie! Broomway este o cărare nemarcată
şi foarte periculoasă pentru pietoni.

Atenţie! Nu vă apropiaţi şi nu atingeţi niciun obiect
care poate exploda. Pericol de moarte.

Dincolo de dig începea drumul înălţat, lat de vreo patru metri şi jumătate, realizat din moloz de cărămidă şi pietre cenuşii. Ducea spre mare traversând zonele mâloase şi dispărea apoi în apă şi în ceaţă. De fiecare parte a lui fuseseră înfipţi în mâl stâlpi înalţi de aproape doi metri, marcându-i-se astfel linia şerpuită. Se zăreau câteva smocuri de iarbă-de-mare. Suprafaţa apei răspândea luciri cenuşii de argint, ca patina unei oglinzi vechi. Altfel, drumul părea să ducă într-o lume albă şi uniformizată

Trei scoicari ne-au zburat pe deasupra capetelor, cu fâlfâiri rapide de aripi, scoţând sunete stridente în timp ce se îndepărtau. Am urcat panta digului, păşind peste câteva cutii de bere aruncate la întâmplare, şi am coborât spre locul de unde începea drumul spre mare. M-am aplecat să strâng o mână de scoici albe dintre pietrele de pe ţărm. Mi-am reprimat pornirile alarmiste ale creierului, datorate ideii de a merge complet îmbrăcat în largul mării, aşa cum procedează doar sinucigaşii.

Am mers călcând pe moloz şi pe plăcile de piatră crăpate de apa mării, apoi în lungul drumului, peste zonele mâloase. Un om însoţit de un câine

s-a oprit pe dig să ne privească. Pe alocuri, eram nevoiţi să aşteptăm retragerea apelor pentru ca poteca să se ivească dinaintea noastră. Priveam de pe marginea drumului de parcă priveam de pe un chei, cu toate că, pe fiecare parte, apa era adâncă de doar câţiva centimetri. Într-un ochi de apă, un guvid şi-a strecurat corpul gelatinos în nisip, zvârcolindu-se ca să se ascundă.

După nici trei sute de metri, drumul acela înălţat şi pietruit s-a terminat de-a binelea, scufundându-se sub nisip ca un râu *carstic. Ceva mai încolo, deasupra nisipului se întindea luciul apei puţin adânci. Lumina difuză ne făcea să nu putem estima adâncimea, aşa încât ni se părea că aveam să păşim pur şi simplu în ocean. Ne-am oprit la capătul drumului, privind în zare către viitorul nostru lipsit de orice cărare.

— Cred că undeva, acolo sus, e un soare care face ca toate astea să se evapore, a zis David cu seninătate. Cred că vom vedea totuşi lumina soarelui până la sfârşitul zilei.

Părea greu de crezut. Dar e adevărat că lumina devenise mai puternică în cele douăzeci de minute cât a durat ca să parcurgem distanţa până la capătul drumului pietruit. Am privit înapoi spre dig, dar abia dacă se mai zărea prin negură. O bandă fierbinte de lumină albă slabă ducea spre mare, având aspectul unei linii albe de magneziu arzând.

Nisipul avea cute elaborate, cu linii întrerupte de milioanele de excremente, ca nişte tăiţei de nămol negru, expulzate la suprafaţă de nereide şi de *scoicile-briceag. Culoarea sepia a excrementelor amintea că sub nisipul întărit era mâl. M-am descălţat şi mi-am lăsat pantofii pe un smârc de iarbă-de-mare. Dintr-un motiv sau altul, nu puteam să-mi alung gândul că mareele ar fi mai degrabă instabile decât predeterminate, capricioase, nu şi regulate. Dacă mareele nu i s-ar supune lunii tocmai astăzi?

— Sunt îngrijorat că dacă nu ne întoarcem la timp, fluxul o să-mi ia cu el pantofii, i-am zis lui David.

— Dacă nu ne întoarcem la timp, fluxul o să-ţi ia cu el viaţa, mi-a răspuns el, fără să mă consoleze.

Am părăsit drumul înălţat. Apa era caldă şi ne ajungea până la glezne. Simţeam încreţiturile nisipului ca nişte circumvoluţiuni întărite, atât de compacte încât nu cedau deloc sub apăsarea paşilor. În faţa noastră se întindea oglinda lucioasă a apei, întreruptă ici-colo de moviliţe de nisip şi smârcuri verzi de iarbă-de-mare. Mi-a trecut prin gând lacul de mercur care se presupune că ar înconjura mormântul celui dintâi împărat Qin, în cavourile imperiale încă neexcavate din Xī'ān, în China; acolo, împăratul a fost îngropat într-un complex funerar cu o suprafaţă de peste doi kilometri pătraţi, în centrul căruia se află propriul său cavou, o criptă de aramă astfel concepută încât să reproducă în miniatură spaţiul imperiului chinez. În tavanul mormântului au fost inserate bijuterii care simbolizează cerul; pâraiele, mlaştinele şi oceanele erau reprezentate de un lac şi de râurile de mercur care izvorau din el.

Ne-am continuat mersul. Puteam să-l aud pe bărbat fluierându-şi câinele; era acum departe, sus pe dig. În jur, nu mai era decât nisipul de aramă şi apa de mercur, prin urmare am mers mai departe prin aerul luminos, înaintând pe nisip spre înapoi, în *mezolitic.

În anul 1931, la patruzeci de kilometri în largul coastei din Norfolk, în sudul Mării Nordului, traulerul *Colinda* pescuia pe timp de noapte. Când echipajul a tras plasele la bord şi a început să sorteze peştii din moloz şi din resturile ce pluteau aruncate în mare, un bărbat a găsit, implantat parţial într-un bulgăre de turbă, un obiect interesant, elegant şi armonios, de circa douăzeci de centimetri lungime, rezultat indubitabil al măiestriei omeneşti. Bărbatul i-a înmânat obiectul căpitanului Pilgrim Lockwood, care i l-a dat proprietarului traulerului *Colinda*, care i l-a dat unui prieten,

iar prin acest circuit, obiectul a ajuns în mâinile unui arheolog pe nume Muir Evans, care a reuşit să-l identifice drept un vârf de harpon făcut din corn de cerb şi având cârlige cioplite pe o parte.

Colinda Point, „vârful de harpon *Colinda*", aşa cum este el astăzi cunoscut, a fost unul dintre primele dovezi arheologice despre existenţa unui ţinut vast şi locuit odinioară: o Atlantidă mezolitică ce zace acum în adâncurile jumătăţii meridionale a Mării Nordului, aşa cum se prezintă ea în zilele noastre, locuri cutreierate cândva, probabil, de vânători-culegători. Până şi a imagina o posibilă existenţă a unui asemenea ţinut – fără ajutorul tehnologiei de care se bucură arheologii contemporani – era, în anii 1930, un exerciţiu îndrăzneţ de gândire. Să-şi imagineze Marea Nordului secată? Să-şi imagineze fundul mării ca o întindere de uscat? Să-şi imagineze coasta de est a Angliei, aşa cum este ea astăzi, ca o continuare a coastelor de nord-vest ale Germaniei, Danemarcei şi Olandei? Să-şi imagineze o cultură mezolitică ce trăia cu adevărat în acea lume dispărută şi care nu era doar un loc de tranzit?

Ţinutul scufundat pe care vârful de harpon *Colinda* – datând între anii 10.000 şi 4.000 î.Hr. – l-a scos la lumină este ceea ce e cunoscut în prezent ca fiind Doggerland[1], iar mulţumită efortului colectiv al unui grup remarcabil de arheologi, geologi, paleobotanişti, dar şi de pescari olandezi şi din estul Angliei, dispunem astăzi de cunoştinţe numeroase şi detaliate despre acea regiune.

În urmă cu aproximativ 12.000 de ani, în timpul celei mai recente glaciaţii, în calota glaciară şi în gheţari se înmagazinase atât de multă apă, încât nivelul mării din jurul Marii Britanii era cu până la o sută douăzeci de metri mai scăzut faţă de zilele noastre. Expus vederii atunci, Doggerland ar fi fost doar tundră şi nimic mai mult. Dar odată cu creşterea temperaturii globale, gheaţa topită s-a revărsat în râuri cu apă dulce, care au irigat şi au fertilizat tundra într-o asemenea măsură, încât a devenit un teren bun de locuit, ba chiar ospitalier. Ştim că râurile din

Doggerland erau populate de peşti, în pădurile de frasin trăiau mistreţi şi căprioare, iar în iarbă creşteau urzici. Folosind datele de prospecţiune seismică a fundului mării primite de la o companie petrolieră, arheologii au reuşit să alcătuiască retroactiv harta zonei Doggerland cu o suprafaţă cam de mărimea Ţării Galilor. Aşa cum au procedat şi cei dintâi colonişti, cercetătorii au botezat ei înşişi locurile lumii redescoperite. Spines este o zonă cu dune râpoase, întinsă, probabil, de-a lungul cursului unui fluviu care, la debit maxim, era aproape la fel de mare cât Rinul de astăzi. Fluviul a primit numele de Shotton, în onoarea geologului Fred Shotton din Birmingham (care, printre numeroase alte compensaţii, a fost lăsat în spatele liniilor inamice ca să analizeze geologia capetelor de pod din Normandia înaintea debarcărilor din Ziua-Z). Dogger Bank – un nume cunoscut din buletinele meteorologice marine – este o zonă înaltă de podiş din nordul Doggerland-ului, iar Outer Silver Pit este o depresiune gigantică flancată de două bancuri uriaşe de nisip, lungi de aproape o sută de kilometri, cu caracteristici asemănătoare estuarelor sau lacurilor.

Pe măsură ce temperaturile au crescut şi tot mai multă gheaţă s-a topit, Doggerland a fost inundat. Dogger Bank a supravieţuit sub forma unei insule uriaşe până la dispariţia ei din jurul anului 5.000 î.Hr., când Doggerland a fost inundat complet. Creşterea nivelului mării şi inundarea uscatului – cu cel mult unul sau doi metri pe secol – au putut fi observate de la o generaţie la alta, aşa că e puţin probabil ca oamenii să fi fost luaţi prin surprindere, nici măcar cei care se stabiliseră acolo în aşezări rudimentare. Inundaţia a fost un fenomen predictibil, faţă de care nicio rezistenţă şi nicio opoziţie nu erau posibile, ci doar adaptarea la situaţie. De aceea, retragerea din Doggerland în perioada mezolitică reprezintă unul dintre primele răspunsuri cunoscute ale omenirii la schimbările climatice.

Gândindu-ne la Doggerland din perspectivă contemporană, este greu să nu priveşti atât în viitor, cât şi în trecut. Pentru cei ce locuiesc pe coasta

vulnerabilă din estul Angliei, inundarea Doggerland-ului oferă o privire înspre viitor. Împrejurul ţărmurilor din Norfolk şi Suffolk, oceanul muşcă din uscat. Cimitirele îşi revarsă oasele şi pietrele funerare în mare. Aşezări care odinioară erau situate la mare distanţă de ţărm sunt acum pe buza stâncilor, lângă apă, pe punctul de-a fi abandonate. Turnul bisericii Eccles de pe coasta Norfolkului s-a prăbuşit în valuri în anul 1895. Bateriile antiaeriene şi cazematele construite pe stânci în 1940 zac prăbuşite pe plaje ori scufundate în larg. Drumurile se sfârşesc în aer. Cărările care tiveau cândva ţărmul sunt acum dispărute. Consultând hărţile istorice ale estului Angliei, devine evident că o zonă uriaşă a regiunii s-a dus deja după Doggerland: *coastlines* devin *ghost-lines*[**]. În asemenea locuri, trecutul e un curent de adâncime puternic, gata să-ţi taie craca de sub picioare şi să te tragă în adâncuri fără vreun preaviz.

La Dunwich, un oraş întreg a fost înghiţit de mare în decurs de câteva secole. Nimic n-a mai rămas acum, deşi există fotografii de la sfârşitul secolului al XIX-lea cu ultimele turnuri înclinate de pe plajă. Informaţiile istorice despre Dunwich sunt suficient de bogate în detalii, astfel încât au fost trasate hărţi cu fostele reţele stradale, cu clădiri şi cu biserici, precum şi cu poziţiile lor relative faţă de ţărmul actual. În acest fel, dacă înoţi pornind de pe plaja de prundiş, poţi trece pe deasupra unor străzi şi clădiri invizibile: cu cât te îndepărtezi mai mult de ţărm, cu atât te apropii mai mult de trecutul istoric. Odată, neştiind că refluxul ameninţă coastele, am păşit dincolo de pietrişul care îmi scrâşnea sub picioare şi am înotat până în jurul anului 1842; apoi, mi-am dat seama că eram tras rapid în larg şi am pornit iute şi panicat înapoi spre zilele noastre.

Se prea poate ca, peste mii de ani în viitor, atunci când temperaturile vor scădea din nou datorită ciclicităţii, iar apa de pe Pământ va fi iarăşi zăvorâtă în gheaţă, Doggerland să revină din nou la vedere – de data asta înţesat cu ruinele unei culturi din *antropogen: un întins cimitir de vechituri, cu sonde petroliere şi forturi marine acoperite cu nisip, de ţevi şi

cabluri distruse, de dispozitive antitanc din ciment, de flote de bărci răsturnate şi de grămezile de moloz ale fostelor case.

Am continuat să merg tot mai departe, desculţ peste şi prin lumea-oglindă. Am aruncat o privire înapoi spre coastă. Aerul era granulos şi pâlpâia ca un vechi jurnal de actualităţi. Digul abia dacă se mai zărea ca o fâşie subţire şi neagră. Pe ţărm au apărut clădiri cu scopuri neştiute: un pod rulant cu grinzi albe, o baracă foarte joasă. La fiecare treizeci de metri aruncam câte o scoică albă. Lumina se schimbase din nou: irizată, granulară, apoi densă. Sunetele se propagau straniu. Păcănitul înăbuşit al tirului de artilerie se desluşea neclar, dar cântecul unui cuc, de undeva de pe ţărmurile lipsite de arbori, se distingea puternic. Un soare palid strălucea prin ceaţă, ochiul său alb multiplicându-se în bălţoace şi în unduirile apei.

Urcuşul şi coborâşul pe dunele miniaturale de pe fundul nisipos al mării îmi presau tălpile picioarelor; după drumeţie, aveam să resimt zile în şir amintirea acelei presiuni, a acelor tipare. Linia ondulată a crestelor era prezentă oriunde priveam: în măruntele cochilii bivalve din care se iveau nişte buze vălurite, precum şi în canalicurile şerpuite – evidente deoarece captau şi reflectau diferit lumina faţă de apa puţin adâncă. Toate aceste forme aveau dubla curbură a unui „S” pe care William Hogarth a numit-o, în anul 1753, „*ogee*”, adică o acoladă, sau „linia frumuseţii”[2], deosebită prin eleganţa sa repetitivă şi lipsită de aplicabilitate, o linie care conduce privirea mai departe.

Cu atât de puţine puncte de reper şi cu atât de multe cărări care păreau că te invită în jur, ni se părea dificil să păstrăm calea cea bună. Simţeam o dorinţă arzătoare de a o lua direct pe mare şi de a explora marile libertăţi ale acestui univers gol al mareelor. Dar amândoi eram încă prea temători

ca să ne abatem prea mult de la traiectoria trasată pentru cărarea Broomway, ca nu cumva să dăm peste mâlurile negre sau peste nisipurile mişcătoare.

Conform indicaţiilor lui Patrick, trebuia să ajungem la un loc denumit Maypole – copacul de Armindeni –, un stâlp de telegraf cu traverse aproape scufundat, care marca marginea sud-estică a unui canal de maree numit Havengore Creek. Dar perspectiva ne-a jucat feste şi nu am acordat suficientă atenţie nici ritmului de mers, nici distanţelor. Eram dezorientaţi şi din cauza altor stâlpi care se iveau ici-colo din mâl: probabil doar nişte vestigii ale unor ruine sau, mai degrabă, puncte de marcaj ale fostelor canale înfundate de mult de nisipurile mişcătoare. În cele din urmă, am ajuns la ceea ce era Maypole cu siguranţă. Semăna cu ultimii metri ai catargului unui galion, o navă scufundată de mult în adâncul acelor nisipuri. La baza lui, curenţii săpaseră mici puţuri în ale căror ape calde ne-am bălăcit picioarele, alungând creveţii. Ne-am orientat privind în zare şi ne-am continuat drumul pe scutul argintiu al apei.

Începusem deja să gândesc ciudat, asupra creierului meu acţionând substanţele psihotrope ale acestei lumi din largul mării, care îl alterau, precum şi euforia suscitată de percepţia contraintuitivă că păşeam în siguranţă pe apă. Acolo, nimic nu putea fi doar ce părea. Privirea era alimentată cu culori false. Se năşteau şi înfloreau comparaţii şi metafore. Se produceau miraje de dimensiuni şi proporţii şi iluzii de adâncime. Pescăruşii se năpusteau în apă şi planau la marginea negurilor, părând nişte vulturi. Nisipul era o adevărată foiţă de staniu pentru apă, ceea ce francezii numesc *tain*, stratul opac din spatele oglinzii care face posibilă reflexia, dar obstrucţionează privirea, nepermiţându-i să perceapă ceva dincolo de acel punct.

Alături de noi păşeau mereu şi imaginile noastre reflectate, noi înşine, dar fantomatici, căci apa se comporta asemenea unei axe de simetrie, într-o aşa măsură încât fiecare părea unit la glezne cu dublura sa, eu mai înalt

de trei metri şi jumătate, iar David chiar mai înalt ca mine cu un cap. Dacă cineva ar fi putut să ne privească de pe ţărm prin ceaţă, ar fi văzut doi drumeţi uriaşi păşind pe mare. Sau o pereche de clovni pe catalige îndreptându-se spre o moarte absurdă.

În urmă cu câţiva ani, sculptorul Antony Gormley a îngropat, în parcul Institutului de Cercetare Arheologică din Cambridge, forma propriului său corp turnat în fontă, dar cu susul în jos. La suprafaţă se văd doar tălpile omului de fontă. Cu două zile înainte să mă aventurez pe Broomway, mi-am dat jos pantofii şi şosetele şi am rămas desculţ pe acele urme ruginite, cu tălpile lipite de cele ale trupului îngropat. În mod neaşteptat, acţiunea aceea de dedublare s-a repetat aici, pe nisipuri. Oriîncotro priveam zăream centre de pivotare şi reazăme, simetrii şi multiplicări, puncte toracice ale unei lumi înaripate. Nisipul imita apa, apa imita nisipul, iar aerul copia întocmai textura amândurora. Cântecul cucului în două tonuri şi legănat; scoici cu cochilii rotunde şi scoici-briceag ; propriile noastre reflexii în oglindă; o sumedenie de sori; transparenţa alunecând peste materia solidă. Când mă gândesc la kilometrii parcurşi în acea drumeţie, îmi amintesc de intensa tulburare de percepţie care ne-a provocat iluzii atât spiritului, cât şi privirii. Îmi amintesc că gândirea a devenit senzaţie; iar substanţa peisajului ne-a influenţat într-atât gândirea, încât substanţa gândirii însăşi ne-a fost alterată.

Pătrunzi în lumea-oglindă pe un drum şi o părăseşti pe altul. De la Asplin Head, o jetelă de prundiş largă cât un drum de ţară se întinde peste Black Grounds, oferind o cale de trecere sigură spre ţărm. Pe când ne apropiam de drum, nisipul a început să cedeze sub picioare, iar noi am dat de mâlul negru care te aspira în adâncuri. A fost ca atunci când găseşti petrol – mâzga vâscoasă şi strălucitoare ne-a împresurat picioarele. Păşeam

pleoscăind tot înainte, spre drumul al cărui prundiş fusese colonizat de alge de un verde intens. Levănţicăi-de-mare şi altor plante halofite le merge bine în mlaştina sărată.

Mă plimbam mai degrabă pe lângă drum decât pe el, văzând că, dacă mă mişc, nu mă scufund în mâl. Am trecut pe lângă o pădure miniaturală de cactus, formată din sparanghel-de-mare, şi printre bucăţi rupte de beton armat. Suprafaţa mâlului, o pastă granulată cu cheaguri, era filigranată minuţios cu urme de viermi şi de crabi. Pe mijlocul drumului, acolo unde mâlul se uscase şi era crăpat în modele stelare, erau multe urme de păsări de apă – becaţe, scoicari şi pescăruşi –, iar eu mi-am amintit de amprentele din zăpadă pe care le văzusem în plimbarea mea nocturnă prin Cambridge. Argila alunecoasă era o desfătare pentru picioare, iar nămolul îmi pătrundea printre degete, uleios ca untul, la fiecare pas. Până să ajungem pe dig, şi eu, şi David aveam adevărate cizme de argilă. Le-am spălat într-o băltoacă şi ne-am suit pe o rampă de cală. Ajunsesem pe ţărm.

Ne-am aşezat la marginea dinspre apă a digului, mâncând sandviciuri şi povestind. David a fotografiat un avertizor al Ministerului Apărării pe care scria „Fotografiatul interzis”. Soarele răsărise de tot şi abia dacă se mai vedea vreo urmă a ceţii din zori. Argila se usca iute pe picioarele mele, rigidizând firele de păr şi strângându-mi pielea de parcă eram un om de lut uscat într-un cuptor de ardere. Spre bucuria mea, trei cioc-întors s-au înălţat din mlaştina sărată şi au zburat ţipând şi învârtindu-se în cercuri deasupra noastră înainte să plonjeze înapoi în levănţica-de-mare. M-am gândit la corlele pe care le văzusem în număr mare tot pe această coastă mai devreme în acel an, dar şi la faptul că drumurile păsărilor şi ale animalelor erau cu adevărat cele mai vechi căi dintre toate: rute aeriene de migraţie, de-a lungul cărora gâştele din Siberia ajungeau aici, pe acest ţărm; rutele şoimilor-călători din Scandinavia, păsări călăuzite invizibil pe cer de-a lungul mileniilor ale căror repere sunt forţele magnetice.

Uimitoarele studii recente despre orientarea aviară au dezvăluit că, prin intermediul unor proteine din retină, denumite criptocrome, păsările pot *vedea* câmpurile magnetice în adevăratul sens al cuvântului. Structurile forţelor magnetice sunt percepute ca având culori mai închise sau mai deschise, fiind suprapuse peste peisajul vizibil convenţional, ajutând astfel la orientarea păsărilor către destinaţie.

Dincolo de capătul drumului, nisipurile sclipitoare se întindeau până la linia orizontului. John Burroughs, un fermier din Foulness, a descris cu nostalgie toamnele târzii în care vine pe aceste nisipuri ca să vâneze raţe-fluierătoare: aduce o scândură pe care o foloseşte la ochit şi, rezemându-se de ea, se simte de parcă ar fi „pe faţa nevăzută a lunii”[3]. Exact aşa era: mersul pe jos pe apă se simte ca o uşoară alienare, o călătorie dincolo de această lume

În ciudata sa carte de călătorie intitulată *Afoot in England* (La pas prin Anglia, 1903), W.H. Hudson descrie experienţa sa de pe coasta Norfolkului ca fiind similară cu cea prin care trecuserăm eu şi David în dimineaţa aceea pe Broomway. Mareea era la reflux şi Hudson se afla departe, pe nisipurile aurii, privind pescăruşii-argintii, când, deodată, a început să se formeze „o negură domoală, albăstrui-argintie”, făcând cerul, marea şi pământul „să se amestece, să se îmbine”, să nască „un nou tărâm”, care „nu era nici pământ, nici mare”. Ceaţa a mărit pescăruşii până când nu mai păreau „păsări obişnuite”, ci erau „de două ori mai mari… şi de un alb orbitor, fără vreo formă precisă”. Proza lui Hudson înscrie experienţa în categoria celor mistice: o halucinaţie metafizică înfăptuită de o iluzie materială. O vreme, pescăruşii i-au apărut ca păsări fantomatice sau spirite aviare care abia dacă „trăiau sau erau în trecere prin lume”, prezenţe pe care ceaţa le-a făcut vizibile doar o clipă. Apoi, într-o splendidă răsturnare de situaţie, îşi imaginează că el însuşi – „stând în depărtare, pe nisipurile sclipitoare, cu marea scânteind alături” – a fost dematerializat, „o creatură albicioasă, strălucitoare, lipsită de formă,

şezând lângă mare, iar apoi, poate, plutind în neguri ca o umbră înaripată”. „Acesta”, trage el concluzia, „este efectul asupra minţii: lumea naturală a fost prefăcută într-o lume supranaturală”[4].

Senzaţia de presiune, consistenţa şi percepţia spaţiului pot avea efecte asupra trupului şi a minţii, alterând caracteristicile şi modul în care gândim. Fermierul şi scriitorul american Wendell Berry sugerează acest lucru într-un excelent eseu intitulat „The Rise” (Inundaţia), în care descrie cum porneşte într-o canoe pe un râu ieşit din albie. „Indiferent cât de precauţi ne-am îndepărtat de mal în vâltoarea râului crescând”, scrie Berry, „tot au fost… câteva minute agitate de tranziţie. Râul este o altă lume, ceea ce înseamnă că simţurile şi reflexele noastre trebuie să înceapă să ducă o nouă viaţă”[5].

Ne lipseşte şi avem nevoie de un termen pentru acele locuri în care trecem printr-o „tranziţie” de la un peisaj cunoscut la „faţa nevăzută a lunii” a lui John, la „noul tărâm” al lui Hudson, la „o altă lume” a lui Berry: undeva unde simţim şi gândim foarte diferit. De ceva vreme, îmi imaginez aceste tranziţii ca pe nişte „treceri ale frontierei”. Aceste frontiere nu corespund graniţelor naţionale, iar pentru a le trece nu e nevoie de acte şi de documente. Traversarea lor este, în general, greu de controlat şi nu există nicio hartă de încredere a locaţiilor şi a configuraţiei lor. Asemenea tranziţii există chiar şi în peisajele familiare: sunt acolo când treci peste o cumpănă de ape, printr-o lizieră, printr-o limită dincolo de care începe zăpada, sau când ieşi în ploaie, în furtună sau ceaţă, ori când treci de la formaţiuni de argilă la nisip, de la cretă la diabaz. Asemenea momente sunt adevărate rituri de trecere care reconfigurează geografia locală, când locurile cunoscute devin necunoscute sau reînsufleţite, revelând veritabile continente în interiorul unor regiuni.

Cum am putea să le spunem acestor situaţii sau momente? Sau, mai bine zis, cum să descriem teritoriile care se găsesc dincolo de aceste frontiere? Poate sunt „*xenotopii”, adică „locuri străine” sau „locuri ne-la-locul lor”, un termen complementar pentru „utopie” sau „distopie”. Martin Martin, călătorul şi scriitorul care în anii 1960 a pornit pe mare ca să exploreze coastele scoţiene, ştia că nu e necesar ca omul să se deplaseze prea departe faţă de un anumit loc ca să observe diferenţe. „E o oarece slăbiciune şi nesocotinţă să apreciezi lucrurile numai în funcţie de distanţa faţă de locul unde ne-am născut”, a scris el în 1697. „Aşadar, omul a călătorit destul de departe, în căutarea unor plante şi a unor animale nemaiîntâlnite, rămânând însă străin faţă de cele din climatul său natural”[6]. La fel spunea şi Roger Deakin: „De ce şi-ar dori cineva să trăiască în străinătate, când poate locui pe mai multe meleaguri deodată chiar în Anglia?”[7], se întreba el în jurnalul său. La fel gândea şi Henry David Thoreau: „O privelişte cu totul nouă este o mare încântare, pe care o pot simţi în fiecare după-amiază. Două sau trei ore de umblet mă vor purta pe un meleag cât se poate de straniu. Chiar şi o singură fermă pe care nu o mai zărisem înainte poate fi uneori la fel de atrăgătoare ca şi domeniile regelui din Dahomey”[8].

Artistul american William Fox a explorat toată viaţa sa ceea ce el numea „*disonanţă cognitivă în spaţii izotrope”, care s-ar putea traduce mai simplu prin „cum ne pierdem lesne în spaţii care par cam la fel în toate direcţiile”. Ipoteza lui Fox este că suntem incapabili să ne orientăm în asemenea peisaje deoarece am evoluat ca specie în spaţii apropiate, precum jungla şi savana. În peisajele repetitive, lipsite de repere sau cu foarte puţine repere vizuale, „simţurile noastre naturale de orientare încep să dea greş în mod catastrofal”[9]. Fox călătorise prin Antarctica, prin deşerturile americane şi prin craterele vulcanice din Pacific ca să exploreze asemenea spaţii monotone, dar eu şi David am dat peste unul la numai câteva sute de metri de coasta din Essex.

Am pornit înapoi pe drumul pietruit până în punctul de unde se presupune că începe calea Broomway, iar de acolo ne-am întors în direcţia opusă celei din care sufla vântul şi am mers pe drumul pe care venisem. Cu soarele ajuns acum sus pe cer, fiecare creastă de nisip avea propria linie de lumină care şerpuia pe coama sa ca un fir încrustat, iar în fiecare ochi de apă ardea o versiune miniaturală a soarelui, o perforaţie strălucitoare în miezul alb al pământului. Umbrele noastre deveniseră acum şi imaginile noastre reflectate: din doi, am devenit patru în drum spre insulă, iar acum, la întoarcere, eram şase, solipsişti şi difuzi deopotrivă ca urmare a multiplicării copiilor noastre.

Cam pe la jumătatea drumului înapoi spre Maypole, încurajaţi de acea zi, nu am mai putut rezista tentaţiei de a explora întinderile mai îndepărtate de nisip, aşa că am luat-o perpendicular pe limba de pământ şi am pornit de-a dreptul înspre largul mării, lăsând în urmă siguranţa prezumată a căii Broomway.

Nu voi uita niciodată acea oră a drumului de întoarcere spre Doggerland. Nu ştiam unde va ceda nisipul, lăsând loc mâlului, şi totuşi n-am resimţit nimic ca fiind periculos sau nechibzuit. Mareea era la reflux şi luna avea să o ţină pe loc, aşa că aveam două ore la dispoziţie ca să descoperim acea vastă lume revelată – cu certitudine nu mai mult de două ore, dar nici mai puţin. Serenitatea spaţiului prin care înaintam m-a calmat până în pragul invulnerabilităţii, aşa că am mers tot mai departe. După mai bine de un kilometru, ceaţa albă încă mai persista, iar eu am început să zăresc prin neguri siluete şi forme imposibile: o flotă de corăbii vikinge lungi cu vele pătrate, o escadrilă de feluci, de **da¯wa* şi de **sgoth*; peisaje urbane (contururile celeste ale Istanbulului şi ale Palatului Westminster). Când am privit în urmă, ţărmul era aproape imperceptibil şi amprentele tălpilor noastre şterse, aşa că am păşit în continuare,

împroşcând şi fără să lăsăm urme, până la limita *zonei tidale. În acel moment am simţit că linia orizontului poate exercita, incontestabil, o forţă de atracţie la fel de puternică asupra minţii ca şi un pisc montan.

În cele din urmă, la mai bine de trei kilometri în larg şi fără nicio tragere de inimă, cu fluxul apropiindu-se şi cu grijile noastre ivindu-se, în sfârşit, din calmul de până atunci – ca mâlul negru din nisip –, am descris un arc lung şi lent şi am pornit înapoi spre coastă şi spre calea Broomway, îndepărtându-ne de extremitatea ei. Ne-am recuperat referinţele, ne-am reapropiat de uscat, am revenit în lumea recognoscibilă. Când ne-am întors la ţărm, ne-am făcut planuri pentru a reveni pe Broomway, mai târziu în cursul anului şi, de data aceasta, pe timp de noapte.

Plini de mâl şi zăpăciţi de atâta soare şi mers, ca nişte călători din mezolitic, am părăsit nisipurile în locul în care s-au întâlnit cu drumul înălţat, în apropiere de Wakering Stairs. Acolo, la capătul deteriorat al drumului, la marginea mlaştinii Black Grounds, erau stâlpii de marcaj, şi tot acolo – tronând pe peticul lor de iarbă-de-mare – erau şi adidaşii mei cei fideli, care mă aşteptau. M-am încălţat şi am părăsit Doggerland şi celelalte locuri pe care le descoperiserăm în acea zi; am părăsit oglinda şi am urcat pe dig. Zile întregi după aceea am continuat să mă simt calm, relaxat, fericit: o întindere de nisip.

* Sweet Track este drumul de lemn care se întindea de-a lungul şesurilor mlăştinoase din Somerset în perioada neolitică pentru a permite legătura dintre ţinuturile mai înalte şi mai uscate: dealurile din Mendip şi movilele din Glastonbury. Studiul arheologic al polenului permite o datare extrem de precisă, care ne îngăduie să aflăm că la Shapwick, în apropiere de Westhay (denumiri ce par a proveni din Shetland, nu din Somerset), în primăvara anului 3806 î.Hr., peste zonele umede au fost aşezate, legate laolaltă, nuiele de arin, alun, ilice, stejar, frasin şi tei, care împreună au creat astfel o potecă. [Dacă nu se specifică altfel, notele de subsol aparţin autorului – *n.r.*]

** Joc paronimic de cuvinte: în limba engleză *costlines* = linii de coastă, *ghost-lines* = linii-fantomă (n.t.).

Partea a II-a

Pe urma urmelor (Scoţia)

5. Apă – Sud

Barca noastră ca o cochilie • Căi maritime • Preponderenţa uscatului • Jurnale poetice de bord • Invadatori şi *peregrini* • *Immrama* • Insulele visului • Balast din bolovani • Poveşti de pe mare şi *astar mara* • Cuibul-corbului din Stornoway • „Cum îi vorbeşte o frază alteia” • Hoil • În căutarea vitezei optime • Oamenii Albaştri din Minch • Forme clare • La schimbarea mareei • Un foşnet de papagali-de-mare • Fosforescenţă • Sticlă vulcanică • Insulomanie şi limitele cunoaşterii • Surfing • O barcă de poveşti • Înrudirea materialelor • O călătorie spre nord

Barca cu care am navigat spre sud pe drumurile maritime era fragilă ca o coajă de nucă şi veche de un secol. Am văzut-o prima dată legată lângă alte trei ambarcaţiuni într-un port din Stornoway, pe insula Lewis din Hebridele exterioare. În apropierea cheiului era şi un trauler de pescuit vechi şi ruginit, de mult retras din activitate, cu carena legată cu cabluri groase cât braţul. Ancorat lângă trauler era un iaht alb ca pasta de dinţi şi lung de cincisprezece metri. Alături de iaht era o barcă de croazieră lungă de vreo zece metri, cu punţi uzate din lemn de tec şi cu o proră ascuţită. Iar lângă el era bărcuţa noastră, cu singurul său catarg neridicat, cu vela cărămizie pliată în falduri în lungul băncilor pentru vâslaşi; o bărcuţă mai scurtă de la proră la pupă decât lungimea a trei oameni stând întinşi.

Arăta ca o şalupă mică sau ca o bărcuţă de pescuit, dar se numea *Broad Bay* (Golf Larg) şi era o barcă deschisă, cu vele trapezoidale, iar *chila sa, cu margini care se suprapun la capete, era făcută din lemn de zadă scoţiană. Părţile laterale se înălţau la jumătate de metru din apă, mai

avea doi ani până să împlinească un secol, iar doi dintre noi aveam de gând să navigăm cu ea spre sud, prin strâmtoarea Minch, în lungul canalului maritim adânc ce desparte Skye şi Hebridele exterioare de pământurile din Scoţia mamă. Vom merge întâi spre insulele Shiant, un arhipelag în care predomină doleritul, situat în inima strâmtorii Minch, apoi, dacă vânturile şi condiţiile meteorologice o vor permite, vom înainta şi mai la sud, spre Harris şi Uist, neabătându-ne de la rutele maritime – în gaelică *astar mara* – pe care oamenii, mărfurile, zeii, ideile şi poveştile le-au străbătut de aproape zece milenii.

Privirilor mele intimidate de mare, *Broad Bay* abia dacă le părea suficient de mare pentru o tură prin port; nici vorbă de a mă aventura în apele învolburate de maree ale strâmtorii Minch. Nu aveam motor (ci doar o pereche de vâsle); nu aveam GPS (ci doar o busolă de mână); eram doi oameni la cârma unei bărci concepute pentru un echipaj de patru (iar unul dintre ei, adică eu, era incompetent). Urma să avem parte de una dintre cele mai simple modalităţi de navigaţie: coca bărcii, ca să înfrunte valurile, şi-o velă acţionată de vânt.

În engleza veche, *hwael-weg* (calea balenei), *swan-rād* (calea lebedei); în nordica veche, *veger*; în gaelică, *rathad mara* sau *astar mara*; în engleză, *ocean roads* (drumuri oceanice), *sea lanes* (căi maritime). Există o mulţime, iar printre ele se numără şi *Rathad chun a' Bhaltaic* – Drumul către [Marea] Baltică –, ce porneşte de la Cape Wrath spre Rusia şi trece prin insulele Orkney; Brancaster Roads, din nordul coastei Norfolkului; precum şi The Road, canalul care desparte insulele St Mary şi Tresco din arhipelagul Scilly*. Ne gândim la drumuri ca la ceva inerent uscatului, dar şi marea are propriile sale drumuri, deşi apa refuză să primească şi să păstreze urmele. E posibil ca anumite porţiuni din Icknield Way să fi fost

săpate în cretă în urmă cu 5.000 de ani, dar marea nu consemnează nici măcar o călătorie făcută cu jumătate de oră în urmă. Rutele maritime sunt poteci pieritoare a căror trecere nu lasă nicio altă urmă în afară de un *siaj, o oarecare turbulenţă dinapoia pupei. Ele supravieţuiesc doar ca nişte convenţii sau tradiţii, ca o secvenţă de coordonate, ca o serie de indicatoare, ca linii punctate pe hărţi, ca poveşti şi cântece. „…Ca pe o Linie de-a lungul Oceanului purcedem", scria John Dryden despre navigatorii englezi din anii 1660 şi 1670, „ale cărui căi vor deveni la fel de cunoscute ca ale gliei"[1]. De mii de ani, aceste rute maritime au fost străbătute de nave, bărci, oameni, obiecte şi cuvinte: epistole, poveşti populare, epopei, cântece marinăreşti, poeme, zvonuri, dialecte, bancuri şi închipuiri. Nămolul nisipos de pe Broomway a fost o cale a tranziţiei, care m-a purtat pe jumătate departe de uscat, pe jumătate chiar în apă. Acum am sosit în Hebridele exterioare ca să cunosc un om care ştie căile maritime ca-n palmă şi să navighez pe aceste rute alături de el.

Pentru a înţelege căile maritime, primul lucru pe care trebuie să îl observi este cât de aproape aduce oceanul locurile depărtate unele de celelalte. În lumea premodernă, înainte de maşini şi avioane, ambarcaţiunile erau cele mai rapide mijloace de călătorie pe distanţe lungi. Continuă să fie şi astăzi surprinzător de iuţi. Navigând cu o ambarcaţiune de mici dimensiuni în condiţii rezonabile, cu ajutorul mareelor şi vânturilor prielnice, poţi ajunge de la Hebridele exterioare la Orkney în doar o zi, iar la Insulele Feroe în două sau trei. Estimările privind distanţele parcurse de corăbiile vikingilor într-o zi prielnică navigaţiei variază între 90 şi 150 de mile marine, ceea ce înseamnă că de la Bergen, din Norvegia, până în insulele Shetland puteai ajunge în două zile, iar în Islanda – într-o săptămână. Un scurt raid, aşadar, pentru invadatorii primului mileniu al omenirii: violenţa s-a răspândit rapid pe ape.

Al doilea lucru bine de ştiut despre căile maritime este faptul că ele nu sunt arbitrare, ci sunt rute optime pentru navigaţia în largul mării, la fel cum există şi rute optime de mers pe uscat. Căile maritime sunt influenţate de forma liniei de coastă (fac meandre ca să evite promontorii, trec prin cele mai importante porturi, insule şi arhipelaguri), dar şi de fenomenele marine. Curenţii de suprafaţă, mareele şi vânturile impun limite, dar oferă şi oportunităţi călătoriilor pe mare între diverse porturi[2].

Existenţa unor vechi rute maritime şi rolul lor fundamental în preistorie au fost recunoscute abia la debutul secolului XX. Până la acel moment, istoricii şi geografii preistoriei demonstraseră existenţa unei „preponderenţe a uscatului", o eroare de percepţie cauzată de o încredere excesivă acordată surselor romane ce descriau libera circulaţie a trupelor, bunurilor şi ideilor dintre ţări doar pe căile terestre. Cu siguranţă, reţeaua de drumuri a Imperiului Roman a transformat conceptul de mobilitate internă în Europa şi, fără îndoială, drumurile romane au constituit cheia pentru unirea teritoriilor dispersate ale imperiului şi pentru dezvoltarea puterii sale militare şi economice. „Marea dezbină şi uscatul uneşte", afirma un truism al romanilor. Dar, vreme de milenii întregi înainte de ascensiunea imperiului condus de Roma, fusese adevărat exact opusul. Izvoarele clasice, precum şi faptul că marea şterge toate urmele, în timp ce pământul le păstrează, au fost cele care i-au indus în eroare pe istorici.

Abia apariţia arheologiei preistorice[3] ca disciplină bine conturată a scos la iveală importanţa căilor maritime. Un prim pas a fost făcut în anul 1912 de un cercetător pe nume Osbert Crawford, care a observat că distribuţia *lunulelor de aur de origine irlandeză din epoca bronzului sugerează că acestea fuseseră transportate pe mare, de-a lungul a ceea ce el numea „drumurile istmului": rute terestre folosite de primii marinari, care nu voiau să rişte trecerea prin preajma unor promontorii furtunoase – „cizma" Cornwall, de pildă, sau capul St David din peninsula galeză –, aşa încât descărcau bunurile pe un ţărm, apoi le transportau pe ţărmul

opus, unde le încărcau într-un alt vas[4]. Descoperirea lui Crawford a fost urmată rapid de altele. În timpul Primului Război Mondial şi la scurt timp după aceea, folosind patternurile de distribuţie spaţială a artefactelor şi a tehnologiilor în Irlanda, vestul şi nordul Marii Britanii şi pe ţărmurile atlantice ale Spaniei şi Franţei, cercetătorii au început să reconstruiască hărţi rudimentare pentru ceea ce a devenit cunoscut drept căile maritime occidentale.

Munca a fost migăloasă, dar ceea ce a demonstrat s-a dovedit a fi uimitor: cel puţin din mezozoic a existat un trafic naval de-a lungul drumurilor maritime, dar şi o intensă activitate vreme de trei milenii înainte ca Roma să fi construit drumuri terestre. În 1932, Cyril Fox a publicat o hartă celebră ce înfăţişa o importantă cale maritimă care trecea din insulele Orkney prin capătul Scoţiei (strâmtoarea Pentland Firth), ocolind promontoriul Cape Wrath, cobora prin strâmtoarea Minch, mergând apoi spre sud, prin Marea Irlandeză, înconjura Ţara Galilor şi peninsula Cornwall, se îndrepta apoi spre sud, prin gura largă a Canalului Mânecii, până în Bretania, golful Biscaya şi, în cele din urmă, atingea nord-vestul Spaniei. Această cale principală se ramifica în căi secundare, alternative şi rute transpeninsulare.

S-au făcut multe progrese, mai multe cartografieri, şi a fost descoperită chiar şi o reţea ulterioară de călătorii pe distanţe scurte: o reţea complexă care lega litoralul din nord cu cel din vestul Europei. Fox a descris o trăsătură atlantică comună ce caracteriza aceste culturi ale zonelor de coastă şi a imaginat o lume a mărilor preistorice populată de argonauţi neolitici la bordul bărcilor lor cu chila căptuşită cu piele, înaintând cu vâsle şi cu vele, uneori chiar pe distanţe impresionante. De pildă, există dovezi că, în urmă cu 5.000 de ani, cineva a pornit din Orkney spre nord – atras, poate, de rămăşiţele epavelor plutind dinspre nord sau de zborul spre nord al păsărilor la sfârşitul fiecărei zile – şi a ajuns în Shetland[5].

Putem doar presupune care erau tehnologiile de navigaţie şi de construcţie a bărcilor care le-au permis primilor navigatori să-şi găsească drumul în larg şi înapoi. Avem o şi mai vagă idee despre motivele călătoriilor. În superba sa lucrare despre culturile atlantice, intitulată *Facing the Ocean* (Înfruntarea oceanului), Barry Cunliffe speculează că „neastâmpărul oceanului" ar fi putut constitui un motiv de călătorie în sine şi subliniază, mai pragmatic, că urmărirea peştilor migratori şi distribuţia inegală a celor mai bune resurse ar fi stimulat nevoia de trasee maritime sigure[6]. Primii călători pe drumurile maritime ar fi folosit tehnici naturale de navigaţie: direcţia de zbor în amurg a păsărilor care înnoptează pe uscat, cum ar fi fulmarii, petreii sau gâştele-de-mare; Steaua Polară sau Steaua Nordului, punctul fix de pe bolta cerească în jurul căruia păreau să se rotească toate celelalte stele; observarea norilor orografici, care semnalau că dincolo de orizont există uscat; detectarea caracteristicilor hulei. Asemenea metode le-ar fi permis primilor navigatori să menţină cursul dorit şi, de-a lungul timpului, ar fi contribuit la o hartă de memorie colectivă a liniei de coastă şi a celor mai bune rute maritime, păstrată şi transmisă între generaţii sub formă de poveşti şi ilustraţii[7].

Cu timpul, aceste cunoştinţe au fost codificate rudimentar sub formă de hărţi şi de *peripli*, apoi sub formă de cărţi de trasee, în care căile maritime apăreau ca poveşti şi poeme: de exemplu, catalogul navelor din *Iliada* este efortul mnemonic al unui pilot, la fel cum este şi *Massaliote* **Periplus* (posibil din secolul al VI-lea î.Hr.). Hărţi narate ale rutelor maritime au apărut şi în poezia *scaldică, dar sunt cuprinse şi în *saga* islandeze (câteva dintre acestea oferă instrucţiuni de navigaţie din Norvegia în Islanda, cu detalii despre locurile de escală, punctele de observaţie şi alte *landtoninger* importante, adică puncte de reper), precum şi în texte islandeze medievale mai funcţionale, cum ar fi extraordinara *Landnámabók* (Cartea aşezărilor) din secolul al XIV-lea, ale cărei o sută

de capitole şi cinci părţi spun povestea invadării Islandei de către vikingi şi includ ghiduri ale *verstrveger* – rute atlantice occidentale care duceau din Norvegia spre insulele Orkney, Scoţia, Hebride şi Irlanda, dar şi spre Insulele Feroe, Islanda şi Groenlanda. Toate aceste documente sunt, în viziunea evocativă a lui Kenneth White, „jurnale poetice de bord, pline de sare, vânt şi valuri”[8], care s-au dezvoltat şi au devenit în cele din urmă hărţi de navigaţie cunoscute ca *rutiers*, *rutters* şi **portolani* (acestea din urmă oferind instrucţiuni de navigare mai degrabă pentru zonele de coastă decât pentru traversările transoceanice, progresul fiind semnalat prin enumerarea promontoriilor).

Descoperirea drumurilor maritime a adus cu sine necesitatea unei reimaginări radicale a istoriei Europei. Încearcă tu însuţi acum. Inversează harta pe care o ai în minte a Marii Britanii, Irlandei şi a Europei Occidentale. Întoarce totul pe dos. Ignoră uscatul continental al acestor ţări, consideră că e lipsit de trăsături, aşa cum probabil ai crezut anterior că e şi marea. În schimb, populează apele din vest şi nord cu poteci şi rute: o reţea de drumuri care uneşte port cu port, insulă cu insulă, promontoriu cu promontoriu, estuar cu estuar. Marea a devenit uscat, în sensul că este acum mijlocul comun de tranzit: nu o barieră, ci un coridor**.

Odată ce ai dus la bun-sfârşit acest exerciţiu de imaginaţie, ca o inversare a unui negativ fotografic, apar numeroase consecinţe. Una este centrifugală. Obiectele materiale şi cultura se rotesc spre margini. Centrul e golit, iar marginile devin centrale. Marginea atlantică a Europei nu mai este limita Lumii Vechi, ci o interfaţă cu Lumea Nouă. Aşezările de pe coastă sunt locuri de plecare şi sosire, răscruci prospere: arhipelagul Orkney nu mai este un loc retras, ci un punct focal situat în centrul unei reţele comerciale şi de pelerinaj.

A doua consecinţă este faptul că hotarele naţionale din zilele noastre se clatină şi se prăbuşesc. În loc să aparţină unor naţiuni care se întâmplă

să deţină un litoral, aşezările de coastă având faţa spre exterior – de la insulele Shetland şi Orkney, ocolind şi coborând până în Galicia şi Spania – devin un teritoriu continuu de sine stătător, de natură intrinsec atlantică, împărtăşind aceeaşi cultură şi aceeaşi tehnologie, aceleaşi meşteşuguri şi limbi. Un continent occidental dispersat, ca să zic aşa, ale cărui zone constituente sunt unite prin ieşirea lor comună la ocean. Aşa după cum susţine Cunliffe, se poate spune că o identitate culturală comună a fost dezvoltată în decursul a mai bine de zece milenii de-a lungul faţadei atlantice, aşa încât galicienii, celţii, bretonii şi locuitorii Hebridelor ar fi putut avea mai multe în comun unii cu ceilalţi decât cu „compatrioţii lor din interior”. Kenneth White propune recuperarea unor „lungimi de undă pierdute” şi a „sensibilităţii atlantice”, sugerând astfel că există moduri de a gândi şi a simţi inspirate şi condiţionate de traiul pe termen lung pe ţărmurile oceanului. Au loc, scrie White, „evenimente mentale” care se pot naşte doar pe aceste coaste ale Atlanticului, unde „suflă straniile vânturi ale spiritului”[9]: o altă versiune a ideii care l-a atras atât de mult pe Edward Thomas, şi anume cea a peisajelor interioare puternic modelate de cele din exterior.

Începând cu perioada mezolitică, de-a lungul şi de-a latul acestor drumuri maritime au călătorit atât oameni (invadatori, devoţi, migranţi, comercianţi, meşteşugari), cât şi ideile lor (tehnologii, limbi, dialecte, credinţe şi valori). De-a lungul căilor maritime, în neolitic au circulat pocale şi halebarde, pandantive ovale şi mărgele de piatră, vârfuri de lance din cremene franceză de culoarea mierii, practici funerare şi tehnici arhitecturale. De-a lungul lor, în epoca bronzului au circulat lunule de aur, pigmenţi, lignit, chihlimbar, cupru, faianţă, coliere din aramă răsucită şi lucrători în bronz ambulanţi (purtând cu ei saci cu deşeuri, ceară de albine şi argilă refractară). Iar în epoca fierului au circulat staniu de Cornwall, motive artistice, animale domesticite şi metale preţioase. Evul Mediu întunecat a adus cu sine un noian de violenţă, comerţul şi religia. De-a

lungul Evului Mediu au circulat piatra, varul, frânghiile, olanele, cheresteaua, tehnicile de sculptură în lemn, melodiile vernaculare interpretate la vioară, cântece şi arii muzicale (unul dintre cele mai reuşite cântece ale lui Robert Burns, intitulat „The Gallant Weaver” – Ţesătorul cel galant, are la bază o melodie scandinavă)[10].

Expansiunea Imperiului Roman şi, drept consecinţă, dezvoltarea reţelei europene de drumuri au transformat geografia politică a Europei; astfel, o vreme, importanţa căilor maritime ca rute de călătorie s-a diminuat. Dar în secolul al V-lea, din Galia s-a răspândit o nouă formă de practică religioasă – solicitantă fizic pentru devot şi bazată pe un ideal de solitudine sau **desertum* – şi a ajuns, prin intermediul căilor maritime, în vestul şi în nordul insulelor britanice. **Peregrini* – devoţi itineranţi – au călătorit cu ambarcaţiunile în pelerinajele lor şi au debarcat pe insule îndepărtate şi pe promontorii (Iona, North Rona) cu mult înainte ca popoarele nordice vechi să ajungă acolo[11]. White a scris excelent despre acest moment extraordinar al istoriei creştine, când călugării care navigau în căutarea de *desertum* propriu „au început deodată să călătorească tot mai departe, gonind într-o mare… migraţie, cu mintea înţesată de gramatică şi geografie, de timpuri verbale şi furtuni, de gânduri fulgerătoare şi de poezie”[12].

O parte din literatura creştină celtică apărută în aceste secole a luat forma unui **immram*, un cuvânt care ar putea fi tradus prin „o călătorie prodigioasă”, un voiaj pe mare către o altă lume***. Câteva dintre cele mai cunoscute exemple de *immrama – The Voyage of Máel Dúin's Boat* (Călătoria bărcii lui Máel Dúin), *The Adventure of Bran* (Aventura lui Bran) şi *The Voyage of Brendan* (Călătoria lui Brendan) – se petrec pe mare. Acestea sunt naraţiuni de trecere, care comută cu uşurinţă de la recognoscibil la supranatural, părăsind meleagurile cunoscute şi intrând în geografii imaginare cu minime indicii de tranziţie. În aceste poveşti, teritoriile din prezent ale Scoţiei, Islandei, insulelor Orkney şi

Shetland sunt legate prin drumuri maritime presărate cu locuri legendare, cum ar fi grădina Hesperidelor, Insula Fericiţilor, cunoscută şi ca Insula Binecuvântaţilor (un arhipelag care a încetat să mai fie trecut pe hărţile care înfăţişau Atlanticul de Vest abia din secolele al XIV-lea şi al XV-lea), şi Hy-Brasil, insula fericirii din coasta occidentală a Irlandei, unde nu existau boli şi satisfacţia era garantată****.

Acestea erau, aşadar, apele în care se împreunau geologia şi teologia, zone în care „metafora şi realitatea s-au contopit de-a lungul timpului una cu alta”[13], aşa cum spune Cunliffe, şi tot acestea au fost apele pe care porneam să navighez cu Ian Stephen.

Ian şi cu mine stăteam unul lângă celălalt pe cheiul Stornoway, privind bărcuţa cu care mi-a propus să pornim pe mare. Ian, cu mâinile în buzunare, relaxat. Eu, cu mâinile în şolduri, neliniştit.

— Balastul tradiţional pentru bărci ca *Broad Bay*, a zis Ian, era din bolovani. Barca era încărcată cu bolovani de *gnais; oamenii formau un şir şi îşi dădeau unul altuia pietrele, care erau apoi aşezate în chilă, ca nişte ouă uriaşe într-un cuibar.

Tonul lui Ian sugera că îmi dăduse o informaţie pe care ar fi trebuit s-o găsesc liniştitoare. Nu era. Chiar dacă eram familiarizat cu logica balastului, pur şi simplu nu mi se părea rezonabil să încarci cu bolovani o barcă înainte să porneşti cu ea în larg.

L-am întâlnit pentru prima dată pe Ian în Stornoway, în urmă cu aproximativ un an. Ian se ocupă cu… ei bine, se ocupă cu multe. Este, mai presus de toate, un marinar dependent de mare şi care se identifică ei, care trăieşte de pe o zi pe alta şi e mereu cu gândul la următoarea aventură. Dragostea sa pentru mare e atât de intensă încât pare o lăcomie, dar este chiar mai imperioasă decât lăcomia. Născut şi crescut pe insula Lewis, a

lucrat în garda de coastă din Stornoway vreme de cincisprezece ani, în deceniile anilor 1980 şi 1990, dar a renunţat ulterior la slujbă fiindcă petrecea prea mult timp la birou. Acum e marinar, artist, povestitor şi un poet de o reală valoare. O mare parte din viaţă, a fost fascinat de drumurile maritime care duc spre şi dinspre Hebridele exterioare, aşa că a petrecut ani întregi navigând pe ele şi cercetând poveştile şi cântecele care au circulat de-a lungul lor. „Există poveşti peste ale căror diverse variante dai în cele mai diferite locuri de pe coasta Atlanticului", mi-a zis. „Când întâlneşti vreuna dintre ele, poţi să fii sigur că e o poveste care a călătorit pe drumurile maritime."

A merge pe urmele poveştilor este, pentru Ian, o modalitate de a cartografia drumurilor maritime, iar a naviga pe aceste drumuri este o modalitate de a cartografia rutele poveştilor. Ian a urmărit modificările suferite de poveştile despre mare, cum ar fi *Three Knots of Wind* (Trei noduri de vânt), *The Blue Men of the Minch* (Oamenii Albaştri din Minch) sau legendele despre **selkie* şi **finfolk*, aşa cum au circulat ele de-a lungul secolelor, ajungând ici-colo pe uscat şi luând forma unor repovestiri cu diferite accente în diverse locuri. În 2007, Ian a condus o expediţie de trei bărci tradiţionale de-a lungul rutelor sugerate de trei poveşti şi cântece gaelice, dintre care unul era „Fraoch à Rònaigh" – un cântec inspirat de o melodie pentru cimpoi, ale cărui versuri constau mai ales în numele cimitirelor din insula North Uist. Era un cântec de exil, o lamentaţie care enumera locurile în care zac îngropaţi strămoşii celui care l-a scris. Pentru Ian, poveştile tradiţionale, la fel ca şi cântecele tradiţionale, sunt în strânsă legătură cu căile maritime tradiţionale prin faptul că sunt dependente de circumstanţe, dar şi extrem de repetabile. „Un cântec e diferit de fiecare dată când e cântat", mi-a zis, la fel cum „şi schimbările de vânt, mareea, nava şi echipajul fac ca nicio călătorie de-a lungul unei rute maritime să nu fie vreodată la fel". Fiecare rută planificată în minte există mai întâi sub formă de anticipaţie, apoi ca un

siaj efemer, iar în cele din urmă ca un jurnal de bord. Fiecare este „afectată de izobari,// de poziţia sateliţilor, de efemera consemnare/ a mâinilor pe cârmă”[14]. Mi-a plăcut acea idee; mi-a amintit atât de „căile cântecului” ale aborigenilor australieni, cât şi de viziunea lui Thomas despre cale ca poveste, fiecare drumeţ adăugând drumului o nouă notă sau un nou fir narativ.

Înfăţişarea lui Ian: păr grizonant creţ, barbă albă scurtă şi ţepoasă, doi cercei subţiri de argint în urechea stângă, prea delicaţi pentru a fi de piraţi. Felul de-a fi al lui Ian: ager, şiret, generos, obraznic. Vocea lui Ian: cadenţată, cu inflexiuni gaelice. Statura lui Ian: scundă, aproape băieţească. E învăluit într-o boare de prospeţime şi pare mai tânăr decât mine, cu toate că este cu mai bine de douăzeci de ani mai în vârstă. Aspectul său fizic, la fel cum îi este vorba, e compact şi voinic, îndemânatec şi viguros. Din punct de vedere fizic este mereu încordat, de parcă ar fi alcătuit din *garline şi *saule, dar dă dovadă şi de multă flexibilitate. Trece prin numeroase stări de concentrare intensă, al căror final este semnalat de un rânjet iute, o schimbare de registru, o impietate agilă. Nu suportă nătăfleţii şi escrocii. Prima dată când ne-am întâlnit, m-am simţit cântărit, evaluat, citit rapid. M-a măsurat din cap până în picioare. Am fost cuprins de acelaşi sentiment de nelinişte ca atunci când păşeam prin dreptul unui scaner la aeroport. Apoi – liber. Lumină verde. Fără bunuri ilicite. Nimic fals ascuns. Un test trecut, cel puţin deocamdată.

Ian locuieşte la vreo zece metri de cheiul din Stornoway, într-o fostă clădire de vamă transformată în atelier de vele, apoi în atelier de plase de pescuit, apoi în depozit de benzină, până când a căzut în paragină vreme de mai mulţi ani, fiind în cele din urmă restaurată. Clădirea aceea este pentru el *cuibul-corbului din port.

Când l-am vizitat acolo, într-o seară de vară târzie, am fost de-a dreptul şocat să observ că tocmai fusese tâlhărit. Uşa era larg deschisă, iar

obiectele se revărsau dinăuntru ca dintr-un dulap prea plin: pompe de picior, saci impermeabili, obiecte de îmbrăcăminte, cutii cu scule, vâsle, o mână de vergi de pescuit gata montate şi puse laolaltă într-un tub, pe ale căror linii întinse lumina curgea în picături pe măsură ce ne apropiam. Fără să-i pese, Ian şi-a croit drum prin întreaga dezordine către uşa deschisă.

— Nu lua în seamă, a zis. Aşa-i mereu la uşa mea. Intră, să-ţi fac cunoştinţă cu cine-i prin preajmă.

În acea noapte ne-am făcut planuri şi am pus la cale aventuri de-a lungul şi de-a latul căilor maritime. Aşa cum aveam să aflu mai târziu, casa lui Ian funcţiona asemenea unei comunităţi. Financiar, supravieţuia datorită trocurilor şi darurilor. Oamenii – majoritatea marinari şi pescari – intrau şi ieşeau, dormeau în pod, în spatele canapelelor, sau vâsleau către una dintre ambarcaţiunile ancorate în port şi trăgeau un pui de somn în cuşete. Alţii apăreau pur şi simplu în bucătărie, făcând un popas de o oră sau două, la o cafea sau un păhărel. În acea zi a trecut Michael „Barcă" pe acolo, care a apărut cu o găleată de rândunici-de-mare portocalii. A mai fost şi Michael „Pălărie", care purta tweed şi ţinea la piept, ca pe o mapă, o monografie a iluminismului scoţian, de parcă ar fi venit să ne testeze inteligenţa. A fost şi un englez pe nume Colin, care nu voia să ne dezvăluie prea multe despre viaţa sa, cu excepţia faptului că afacerile îl purtaseră în numeroase ţări („import/export" – vechiul alibi al spionilor) şi că era priceput la lucrări în lemn.

Ian locuieşte pe insula Lewis, dar de acolo călătorise departe. Este un insular care a dus un trai internaţional. Pentru el, Hebridele exterioare sunt doar o răscruce, nu un hotar, iar, în acest sens, el este dovada vie a dăinuirii importanţei drumurilor maritime. Rezultatul călătoriilor sale pe oceane reprezintă o cunoaştere şi o viziune asupra lumii, ambele fiind ancorate într-un singur loc, dar cosmopolite în dimensiunea lor. Liniile sale de legătură sunt liniile punctate de pe hărţile care trec pe la nord şi

est, din Stornoway până în Norvegia, insulele Orkney, Sula Sgeir şi North Rona, ţările baltice; sau prin sud, prin strâmtoarea Minch, până la Islay, Dublin, insulele Scilly şi coasta bretonă. Are prieteni şi colegi pe întreg litoralul Atlanticului. „Dacă e să vorbim despre ceva, să vorbim despre asta", a scris el într-un poem:

plăcerea relaţiilor, afară din oraş,
camarazi reîntâlniţi…

Cum îi vorbeşte o frază alteia.
Povestea trecerii tale prin furtună.
Atingerea celor ce-ţi sunt apropiaţi.[15]

Plecăm pe la mijlocul dimineţii din portul Stornoway, cunoscut şi ca Hoil: urme de petrol, urme de petreceri*****. Zgomot de motoare, miros de motorină. Siajul lui *Broad Bay* prin port – o dâră printre petele de combustibil de la suprafaţa apei, chila noastră trecând indiferentă prin curcubeiele de benzină. Jocuri de lumini pe valuri. Adulmecăm supa groasă de peşte oferită de apele portului: alge, portocale, sticle de plastic pentru lapte, mâzgă din mare. Pe alocuri, foci mari cu boturile şi ochii ieşiţi chiar deasupra apei, spinările lor dolofane arătând ca hanoracele umflate ale victimelor unor crime. Cu nările-n sus, două gâfâieli, bâldâbâc pentru clătire, apoi s-au scufundat cu o ultimă zvâcnire de înotătoare. Am pornit – cu vâsle, vele şi remorcher cu tot –, trecând pe lângă grădinile plăcerii, făcute cu bani din droguri, şi castelul lui James Matheson, omul care, în 1844, a folosit o jumătate de milion de lire, bani pe care îi făcuse, ca să pompeze opiu la chinezi şi să cumpere astfel întreaga insulă Lewis. Dincolo de far, dincolo de ultimele limbi de pământ, marea se deschidea ca un con în largul strâmtorii Minch.

Soarele strălucea deasupra noastră în înaltul cerului, dar în depărtare cerul deja se întuneca. Spre răsărit, se vedeau recife negre de nori. Marea era de grafit, cu picăţele albe şi uşor agitată. Vântul, mai mult dinspre sud, cu o forţă de 3 sau 4, şi mai puţin dinspre est. Un vânt bun pentru o bărcuţă ca a noastră, dar dintr-o direcţie cât se poate de rea. Drumul nostru maritim mergea pe direcţia sud-sud-est, dar e imposibil să navighezi contra vântului, aşa că am fost nevoiţi să facem lungi schimbări de traseu. Împreună cu noi au plecat din Hoil alte două ambarcaţiuni: un **sgoth niseach* de dimensiuni normale, pe nume *An Sùlaire* (Gâsca-de-mare), cu un echipaj de cinci persoane, şi un iaht maritim al cărui rol era să ne vegheze în caz că vom da de bucluc. Ian şi cu mine călătoream împreună în micuţa *Broad Bay*.

— Ia să ridicăm noi vela şi să arătăm lumii că plecăm cu vânt bun din pupă, a zis Ian.

Aşa că m-am opintit şi am tras verga cea mare până în vârful catargului, parâma principală era încordată şi puţin înţepenită, vela cărămizie a venit în vânt, apoi s-a umflat în aer, *Broad Bay* s-a avântat prin apă către sud, iar inima mi-a tresărit în piept. Siajul nostru se vedea alb dinapoia bărcii – o urmă a traseului. Apa trecea repede prin dreptul nostru, cu un şuierat ca de nisip scurs.

În acea zi, aveam să navigăm timp de circa douăsprezece ore, mai mult spre sud, dar cu un vânt care sufla mai tot timpul dinspre sud. Până când nu am ajuns în insulele Shiant, pe la amurg, nici măcar nu eram siguri că aveam să mai ajungem vreodată acolo. Biata noastră bărcuţă, cu echipajul ei format din doi oameni, nu putea ţine pasul cu celelalte ambarcaţiuni. La câţiva kilometri după ce am lăsat în urmă promontoriile din Stornoway, iahtul şi *An Sùlaire* erau cu mult înaintea noastră. Am văzut velele impresionante ale lui *An Sùlaire* făcând o *voltă largă în ceaţa strălucitoare a strâmtorii Minch, până când a dispărut. Apoi am rămas doar noi, apa şi ruta noastră. Nu simţeam niciun fel de grijă că mă

aflam acolo, în largul mării, deoarece ştiam că nu puteam să am alături un marinar mai experimentat, dar şi fiindcă eram într-o barcă ce rezistase vreme de un secol şi nu avea niciun motiv întemeiat să se scufunde tocmai acum.

Acele prime ore au fost o perioadă de învăţare rapidă pentru mine, în care pur şi simplu mi-am reamintit de priceperea dobândită în săptămânile de navigat de odinioară, pe care mi le aminteam doar în parte, şi încercam să-mi maschez stângăciile cât puteam de bine.

— Termenul nostru limită este schimbarea mareei de diseară, a zis Ian. Bănuiesc că avem câteva ore să ne spetim împotriva curentului, apoi şase ore de mers lejer, apoi o oră în care o lăsăm mai moale, iar apoi…

A pocnit din degete şi, cu un zâmbet, şi-a ridicat degetul mare, dirijându-l peste umăr şi arătând înapoi către Stornoway.

— …apoi ne întoarcem în Hoil cât ai bate din palme.

Aşa că fiecare metru înaintat conta. Ian mă lăsase la cârmă, locul tradiţional al marinarului de uscat, aşa că am învăţat iute cum să fur de la vânt, să şterpelesc câţiva metri aici şi câţiva dincoace, navigând cât mai strâns cu putinţă spre sud. Dacă te poziţionezi prea strâns în bătaia vântului, vela se dezumflă, pierzi avântul şi durează minute în şir până ce barca se redresează: o penalizare dură pentru o călătorie atât de presată de timp.

Am luat-o pe calea voltelor lungi şi solitare, ca nişte broderii făcute peste linia directă a drumului maritim, mergând în zigzag spre sud, prin Minch, către arhipelagul Shiant. Spre vest, se afla linia de coastă cenuşiu-verzuie a insulei Lewis, cu lacurile sale cu apă de mare şi cu promontoriile ei înalte. Spre est, pe uscatul scoţian, soarele cădea peste Torridon Hills, aurindu-le atât de tare încât puteam desluşi piscurile pe care le străbătusem eu însumi cu piciorul – Beinn Eighe, Beinn Alligin, Liathach – şi ale căror poteci mi le aduceam bine aminte. Lumina nestatornică modifica şi substanţa mării. Când se înnora, marea avea o

strălucire de oţel; în bătaia razelor de soare, era de un verde pur ca malachitul.

Cu o zi înainte de îmbarcare, fusesem pe partea vestică a insulei Lewis şi strânsesem de pe plaja Atlanticului şaisprezece pietricele albe de gnais – un mic balast pentru lunga noastră călătorie – şi, pe măsură ce înaintam, aruncam câte una peste bord pentru fiecare milă terestră parcursă. Pietrele s-au legănat până au ajuns pe fundul strâmtorii Minch, unde, în urmă cu circa 1,2 miliarde de ani, a căzut cel mai mare meteorit care a lovit vreodată uscatul, regiune cunoscută astăzi drept Insulele Britanice. Explozie de iridiu, rocă lichefiată, *metamorfism de şoc, un nor de vapori de metal întins pe zeci de kilometri, înghiţind pământul, roci azvârlite de izbitură până la douăzeci şi cinci de kilometri de la locul impactului.

Când Ian era la cârmă şi nu trebuia să manevrez frânghii, mă odihneam, întins pe *etravă, culcat în lungul chilei, cu braţele întinse, cu privirea tot mai sus, către catarg, velă şi cer, de parcă purtam barca în spate aşa cum îşi poartă un gândac elitrele. Simţeam cum marea bate primejdios în lemn, cum pumnii Oamenilor Albaştri lovesc coca de la o distanţă de doar un centimetru sau doi de lemnul de zadă.

În rest, observam şi încercam să învăţ de la Ian. Îi plăcea acea provocare, că trebuia să ajungă la timp la destinaţie. Era într-o alertă maximă: monitoriza direcţia vântului, verifica *asieta, observa siajul, regla velele, îmbunătăţea ruta de navigaţie. Doar uneori, când era satisfăcut că ne deplasam cu cea mai mare viteză posibilă, îşi băga mâinile înapoi în salopetă şi se aşeza o clipă pe un banc. Apoi, schimbările vântului sau felul cum cârmeam îl făcea să se ridice iar şi să se-apuce de tras, de testat şi de modificat.

Să găseşti viteza optimă de înaintare însemna, aşa cum mi-am dat seama, să faci tot ceea ce face Ian. Prin felul cum se comportă şi vorbeşte, Ian este formidabil de precis. Este un exemplu viu a ceea ce Robert

Lowell numea odinioară „graţia acurateţei”[16], iar poezia lui se distinge, la rândul ei, prin precizie. Este minimalistă, fără să fie gnomică, iar Ian îşi extinde devotamentul atât spre exactitate, cât şi spre comunicare. Poeziile lui nu conţin excese. Sunt scurte şi la fel de tensionate ca velele bine întinse. Pentru Ian, poezia nu reprezintă o formă de ambiguitate sugestivă, ci un mijloc care îi permite să vorbească în moduri care altfel nu i-ar fi fost disponibile. Observasem că oamenii alături de care locuia Ian acceptaseră uşor poezia ca făcând parte din munca sa, fără să o conteste; era privită ca o abilitate la fel de vulnerabilă în faţa eşecului sau a succesului ca întinderea unor capcane pentru homari sau navigarea de-a lungul unui ţărm împotriva vântului. Am observat şi cât de des – atât în vorbe, cât şi în poezie – se reprezenta Ian pe sine în limbajul călătoriilor pe mare şi al drumeţiilor. Când şi-a pierdut direcţia în viaţă, s-a întors către mare pentru clarificări şi reorientări. „Derivă”, „acostare”, „a ieşi în larg”, „schimbarea vântului”, „slăbirea parâmei”, „plutire în derivă”: pentru Ian, limbajul mării şi al căilor sale era şi unul de înţelegere a sinelui, poetica sa personală a amintirilor şi a drumeţiilor. În această privinţă, ca în multe altele, mi-a amintit mult de Thomas: aceleaşi reciprocităţi între peisajele lor îndrăgite şi percepţia de sine, aceeaşi înţelegere a poeziei ca mijloc de a exprima ceea ce se află la hotarele conştiinţei.

În mare măsură, m-am descurcat bine ca marinar în acea zi. O, ce-i drept, chiar în timpul unei volte, am scăpat o *vergă – o prăjină de trei metri şi jumătate de pin stratificat – direct pe umerii lui Ian, de la o înălţime de vreo trei metri. Nici acum nu am căzut întru totul de acord asupra naturii acelui incident. Eu am susţinut ferm că fusese o coborâre controlată, chiar

dacă, în mod cert, prăjina prinsese viteză. După ce a încetat să mai înjure, Ian a rămas ferm convins că verga a fost „pur şi simplu scăpată”.

În timpul unei volte largi, Ian mi-a povestit despre Oamenii Albaştri din Minch.

— Pe vreme rea sau când marea-i agitată, Oamenii Albaştri vin după ambarcaţiunea ta. Se prind de ea – perfizi tritoni, întruchipări ale furtunii şi mareei – şi urcă pe punte, cu apa şiroind pe ei, gata să te tragă în adâncuri. Dar totuşi, îţi oferă o ultimă şansă. Conducătorul Oamenilor Albaştri îţi aruncă o funie. Apoi îţi spune un vers şi, unul câte unul, toţi cei aflaţi la bord, cu căpitanul în frunte, trebuie să vină cu un răspuns care păstrează identice ritmul şi măsura. Dacă vreunul dă greş, ei bine, s-a zis cu şansa; vasul e tras în adâncuri, spre fundul mării, şi întreg echipajul se îneacă. Dacă însă, din pură întâmplare, toţi reuşesc să răspundă într-un mod poetic, ei bine, atunci nava este eliberată şi ticăloşii ăia vâscoşi – Oamenii Albaştri – se retrag în căutarea altei victime.

A zâmbit larg.

— Aşa că, vezi tu, elocvenţa te scoate din necaz.

Poveştile, ca şi cărările, stabilesc un raport în două sensuri: narează şi unesc. În Siberia, cuvântul din limba hantî tradus, de obicei prin „poveste”, înseamnă şi „cale”[17]. O etimologie disputată sugerează că şi cuvântul englez pentru „carte”, *book*, derivă din germana veche înaltă, în care *bok* înseamnă „fag” – arborele pe a cărui scoarţă netedă erau crestate adesea semne şi repere care marcau trasee şi cărări. La un moment dat, pe parcursul istoriei sale, verbul *to write* – „a scrie” – se referea mai ales la „imprimarea unor urme”: termenul din engleza veche *writan* se traduce prin „a ciopli rune în piatră”; pentru a „scrie” se trasa o dâră ascuţită de-a lungul şi pe o suprafaţă: adică se cresta o urmă[18].

Aşa cum un condei e ridicat de pe pagină între cuvinte, la fel şi drumeţul îşi ridică şi coboară piciorul între paşi; şi la fel cum căprioara continuă să alerge chiar şi când saltă de pe pământ, iar delfinul să înoate

când face salturi repetate din mare, şi scrisul, şi drumeţia sunt activităţi continue, o întreţesere neîntreruptă, o persistenţă a aceluiaşi fir sau şuvoi[19].

După-amiază devreme: în sfârşit, încep să se întrezărească insulele Shiant, ca nişte forme întunecate. Contururile şi formele încep să se distingă tot mai clar: insulele şi stâncile lor păzitoare se văd ca nişte ascuţişuri, dinţi, înălţimi, vârfuri de frontoane, capele. Gâştele zburau spre noi orânduite ca literele în rândurile tipărite.

Ajunseserăm la o distanţă de vreo cinci kilometri când dinspre est ne-a asaltat o perdea de ploaie, însoţită de o ceaţă care ne-a ascuns vederii ambele ţărmuri, dând iluzia că insulele se îndepărtau pe măsură ce noi ne apropiam de ele. Vreme de o jumătate de oră am continuat să străbatem prin apă şi ceaţă plumburie, simţind că navigăm către un arhipelag mitic, o Hy-Brasil împrăştiată, părăsind lumea reală şi pătrunzând pe un tărâm îndoielnic. Mi-am amintit de norii care în *immrama* permit tranziţia de la cunoscut la imaginar, şi m-am gândit la cât de dezorientaţi am fost pe Broomway şi la senzaţia de trecere a unei frontiere datorată ceţii din ziua aceea. Apoi am părăsit perdeaua de ploaie prin marginea sudică şi iată, în faţa noastră erau insulele, clare şi fidel redate privirii.

— Oh, se pot vedea limpede acum! a zis Ian, privindu-le.

Apoi, în şoaptă pentru sine:

— Ce viaţă, ce viaţă…

Fluxul a slăbit de tot chiar când am ajuns la Eilean Mhuire, cea mai sudică dintre insulele Shiant, cu braţul ei întins; vântul sufla lin, iar *Broad Bay* s-a oprit trepidând.

Toată acea apă în repaus, nesigură de ce trebuie să facă, fremătând şi parcă aşteptând o comandă. Mişcarea laterală a refluxului înclinându-se în

faţa jocului vertical al fluxului. Şuvoaie de apă urcând din adâncuri, netezind întinderi maritime. Curenţi care se unduiesc şi se întretaie.

Lumina slabă, diafană. Pământul apare şi dispare, balansându-se încoace şi încolo. O zi inteligibilă şi imobilă.

Deodată, înotătoarea neagră şi spinarea lucioasă ale unei balene minke s-au înălţat din adâncuri la vreo sută de metri de pupă, doi delfini striaţi cu galben au sărit din mare şi au plonjat veseli înapoi, apoi fluxul mareei a putut fi văzut ca o undă ce desparte apele, o serie de mici valuri staţionare care indicau că în întreaga strâmtoare Minch curenţii îşi schimbă direcţia: miliarde de tone de saramură, un lanţ muntos de apă întoarsă, supusă forţei invizibile a lunii, pornind într-o lungă deversare spre nord, purtând cu ea şi bărcuţa noastră.

În pofida mareei, aproape că am reuşit să ajungem doar cu vele şi vâsle, dar, în cele din urmă, Norman – amabilul şi generosul căpitan al iahtului de siguranţă – şi-a pornit motorul şi a venit cu iahtul până la noi. Ne-a remorcat de-a lungul ultimului kilometru, până la locul de ancorare. Scutit de nevoia de a vâsli, extenuat de drumul lung, de dimineaţă până seara, eram liber să stau şi să mă bucur de intrarea în amfiteatrul insulelor Shiant. Spaţiul delimitat de grupul insular era incredibil de spectaculos. La nord şi la est era Eilean Mhuire, o insulă joasă şi înierbată. La vest, stâncile masive din Garbh Eilean, risipite ici-colo, coborau abrupt în apă pe zeci de metri. Legată de Garbh Eilean printr-o plajă îngustă de prundiş era lunga şi subţirica insulă Eilean an Taighe.

Ne-am apropiat în lumina amurgului de locul de ancorare de sub stâncile Garbh Eilean. Coloane de dolerit se iveau din apă, iar dedesubtul lor erau alte coloane în ruină. Chiar şi în amurg stânca apărea luminată de licheni portocalii, asemenea unui foc din care a mai rămas doar jăratec.

De sus, s-a auzit un foşnet amplificat ca al unor bancnote numărate într-un bancomat. Era zgomotul combinat al aripilor papagalilor-de-mare, o puzderie de papagali care împânzeau cerul cu zborul lor agitat în

căutarea unui loc de înnoptat. De undeva din depărtare reuşeam să le desluşesc cârâitul de păsări obişnuite să trăiască în colectiv: erau bârfele de seară din adăposturile lor de pe stâncă. I-am privit cum zboară pe nişte traiectorii atât de apropiate, fără a se ciocni unul de altul şi fără ca măcar să-şi modifică, traseul pentru a se evita, fiecare papagal fiind preocupat de sine însuşi, dar în convivialitate. Mi l-am imaginat pe fiecare trăgând un fir după sine şi urzeala pe care aveau să o obţină cu ghergheful lor.

Ancorate în bancul de nisip erau *An Sùlaire*, ajunsă acolo în doar două treimi din timpul făcut de noi, şi alte două iahturi, ambele din Stornoway. Firește, Ian cunoştea pe toată lumea. Am ancorat în mijlocul acelei flotile improvizate şi ne-am transbordat cu o bărcuţă. Jos, în căldura îmbâcsită a cabinei unuia dintre iahturi, ne-am strâns în jurul unei mese; am avut parte de o masă caldă, ba chiar şi de o cană de tablă cu whisky care a circulat din mână în mână. S-au rememorat păţaniile din acea zi, iar *Broad Bay* a fost elogiată pentru drumul parcurs.

— Nu credeam c-o să reuşiţi!

— Doar voi doi, Ian – şi un novice crud!

Ne-am alăturat vocile în cântece vesele de bun sosit. Iar un câine… ba nu, doi câini se tot fugăreau pe punţi. După orele lungi petrecute pe mare, totul mi se părea minunat de ospitalier: braţul ocrotitor al insulei, taifasul păsărilor, buna dispoziţie din cabină. Am zâmbit larg şi am ţinut-o tot într-un zâmbet. Afară se lăsase întunericul, care a modificat şi fizionomia insulelor. Pantele nu se mai zăreau, cataractele s-au făcut şi ele nevăzute, insulele au devenit siluete, apoi au dispărut cu totul.

Pe la miezul nopţii, Ian m-a dus pe uscat vâslind într-o bărcuţă. Apa neagră părea uleioasă ca parafina şi licărea cu o fosforescenţă verde-aurie. Orice cufundare a vâslelor în apă dezlănţuia o furtună de lumină; un roi de licurici, o rafală spiralată de frunze de foc ce luminau marginea vârtejurilor. Particule strălucitoare în combustie; neliniştea căpătând o formă. Ian a vâslit până am ajuns la prundişul de pe plajă. Am păşit pe

ţărm, cu globuri de dolerit rostogolindu-mi-se sub picioare şi lovindu-se unele de altele cu un pocnet sec ca al bilelor de biliard. Ian a şters-o cu un bun-rămas şoptit. Am urcat stâncile mergând spre sud până am dat de un petic de **machair*, lung de câţiva metri şi la fel de lat, iar acolo mi-am instalat cortul şi m-am pregătit să dorm. Stelele străluceau puternic deasupra. Mi s-a părut straniu că eram din nou pe stâncă, nu pe mare, sau că îmi imaginam pământul de sub mine prelungindu-se până la fundul strâmtorii Minch. Întins acolo, puteam să simt ziua petrecută pe mare, sângele şi apa zbătându-se în sacul meu de piele, învolburarea mareei din corpul meu lichid, ruliul şi tangajul din ţeastă. Mintea mi-a pornit să cutreiere spre nord, contra curentului, gândindu-se la zborul papagalilor-de-mare, la liniile lăsate în urma noastră, la ţesătura vastă de cărări, la siaj. Apoi… a venit somnul.

Ziua următoare a fost ziua mea de naştere, una dintre cele mai fermecătoare din viaţă. Cer albastru-răşină, soare arămiu, un vânt străveziu. A trecut cu acea fericire adâncă şi uşoară a unei zile de lenevie. Nu aveam nimic presant de făcut decât să-mi petrec ziua în cel mai plăcut mod cu putinţă. Toate ambarcaţiunile, în afară de una, plecaseră în zori, lăsând insulele Shiant într-o spumă de urme. Ian şi cu mine, alături de Rob şi Karen, un cuplu plăcut, pe a cărui barcă fuseserăm bineveniţi noaptea trecută, am hotărât să mai rămânem cel puţin încă o noapte. Vânturile erau în schimbare şi nu am fi reuşit să ajungem prea departe spre sud, până la Harris, aşa că am vrut să ne bucurăm cât putem de mult de insulele pe care ajunseserăm deja.

Mers, explorare, căutăm comori pe plajă, hoinărim în susul şi în josul culmilor şi de-a lungul ţărmurilor… micul nostru grup cutreieră peste tot, toţi laolaltă, apoi o luăm care-ncotro. Am coborât cu dificultate până la un

promontoriu din vestul insulei şi am început să pescuiesc între stâncile plate şi groase, aderente datorită scoicilor şi alunecoase din cauza algelor, orientate oblic faţă de apă. Am prins un cod de Alaska, mare de două-trei kilograme – arămiu-argintat pe ambele laturi ale corpului şi cu coada negru cărbune –, ademenit din pădurea de alge cu o nălucă rotativă. Acolo unde nu se clintea, apa era limpede ca jeleul. Între stânci, era agitată şi încreţită de valuri. Sub arcade şi *surplombe, era întunecată ca sticla vulcanică.

Am urcat până pe vârful insulei Eilean an Taighe şi am mers pe muchia stâncoasă dinspre sud-est. Sub mine erau adevărate amfiteatre de rocă lovite de valuri: peşteri marine rezonante şi colonii de păsări în fiecare **zawn*. Ici-colo, m-am întins pe burtă şi am privit în jos, peste margini, acolo unde marea spăla stâncile, ascultând clevetirile păsăretului marin. O puzderie de păsări zburau împărţind văzduhul în planuri suprapuse: pescăruşi-cu-trei-degete şi fulmari, apoi papagali-de-mare, apoi gâşte-de-mare. Am simţit o senzaţie de candoare şi de plenitudine, de deschidere a trupului şi a minţii, de gânduri care se propagau către hotarele corpului şi nu rămâneau zăvorâte în epidermă, *Lumina ca un stăvilar revărsat peste marginea Europei.*

În cel mai înalt punct de pe Eilean an Taighe era un fel de hamac din stâncă gata încălzit de soare. Pe la prânz, stăteam întins pe el, dezbrăcat de la brâu în sus şi desculţ, un Crusoe aşezat comod, şi priveam spre răsărit, de-a lungul canalului principal al strâmtorii Minch. Mareea şi valurile îşi scriau însemnările pe albastrul apei: glife albe de vânt, ondulate ca nişte semne care îmi aminteau de desenele de pe spinările păianjenilor sau de scrierea arabă.

Ceva mai târziu, după-amiază, stăteam privind la soarele care apunea şi citeam frumoasa carte a lui Adam Nicolson *Sea Room* (Camera mării), un studiu al insulelor făcut de unul dintre foştii lor „proprietari”, pe care o găsisem în singura locuinţă existentă în prezent pe insulă: un **bothy* – un

refugiu văruit în alb. Nicolson moştenise insulele de la tatăl său, dar nu se considerase niciodată altceva decât deţinătorul lor temporar, şi asta doar pe hârtie. A lăsat turiştii să le viziteze după bunul plac şi a păstrat refugiul deschis, menţinându-l în condiţii bune.

„În realitate, insulele Shiant nu reprezintă un loc singuratic", remarca Nicolson în primul capitol al cărţii sale. „Aceasta este o iluzie modernă: …pentru că în mare parte din trecutul lor… au fost intim legate de lumea în care au fost plasate." Poziţia lor din centrul rutelor maritime atlantice înseamnă că au fost un punct de escală al călătoriilor pe mare vreme de cinci mii de ani, un port sigur în mijlocul strâmtorii Minch. „Viziunea noastră modernă că asemenea insule ar fi orfane sau văduve, scăldate într-un fel de amărăciune dickensiană, este, în ansamblu, eronată." Ele sunt, de fapt:

> punctul central al vieţii milioanelor de păsări şi de animale, la fel de dinamic ca orice bursă de valori, un teatru al competiţiei şi al îmbogăţirii. Sunt centrul propriului lor univers, nodul organizaţional al unei reţele de conexiuni, atât umane, cât şi naturale, care se extinde mai întâi spre mările înconjurătoare, apoi spre ţărmurile din toate zările şi chiar dincolo de ele, în lungul căilor maritime ce se întind pe mii de kilometri pe marginile Atlanticului şi mai departe, în inima ţinuturilor Europei[20].

Îmi place acea imagine a „reţelei de conexiuni": căile maritime care duc, la fel ca potecile terestre ale lui Thomas, „de pretutindeni către pretutindeni", unind oceanul adânc cu platforme de coastă, cu estuare, cu râuri şi cu ţinuturile din interior. Apreciez şi descrierea lui Nicolson, care spune că a fost „modelat" de „timpurile insulare" petrecute pe Shiant. „Locul a pătruns în mine", scria el cu adoraţie, „e ca o pată de culoare în viaţa mea"[21].

Insulele mici le-au dat mereu speranţe celor care le iubesc şi speră că le pot cunoaşte pe deplin. Am citit de-a lungul anilor lucrările a numeroşi insulomani – Tim Robinson cu topografiile lui detaliate ale insulelor irlandeze Aran, Nicolson despre insulele Shiant, Lawrence Durrell despre Corfu, dar şi Nan Shepherd cu al ei studiu despre insula sa de pe uscat:

masivul Cairngorm, şi Gilbert White, care şi-a descris parohia Selborne, din Hampshire. Toţi aceşti oameni au fost animaţi, la început, de mirajul unei totalităţi comprehensibile[22], de credinţa că ar putea ajunge să cunoască pe de-a-ntregul locul ales datorită mărginirii acestuia. Cu toţii au înţeles, după o îndelungă familiarizare, că deprinderea cu un loc nu duce la o cunoaştere deplină, ci doar la alte cercetări ulterioare. Pentru Shepherd, masivul Cairngorm nu a fost un simplu rebus de dezlegat, plin de suişuri şi coborâşuri încifrate. O mai bună înţelegere a interrelaţiilor muntelui a scos la iveală noi şi noi zone ale necunoaşterii. Shepherd era mai încântată de ignoranţa ei decât de descoperirile făcute: „Mintea nu poate cuprinde tot ceea ce are muntele de oferit", a scris ea, „şi nici nu crede a fi mereu posibil ceea ce a reuşit să ia ea"[23].

În amurg, mi-am petrecut o oră pe plaja aluvională construind un mic **cairn*, un turn de dolerit, cu boltă şi încăperi, doar pentru plăcerea de a construi. Era înalt de peste jumătate de metru, pe laturi avea *console curbate până la acoperiş, iar intrarea, orientată către est – cu buiandrug deasupra şi întărită cu contraforturi –, era orientată către est, putând fi inundată de razele soarelui la răsărit. Când i-am scos din mare, bolovanii netezi de dolerit erau de un negru lucios, dar după ce s-au uscat au devenit gri ca blana de lup. Am găsit şi am păstrat o piatră de gnais ca un capăt de traversă, de mărimea pumnului şi cu striaţii de cuarţ. Cutreierând plaja, am descoperit o singură piatră albă, de mărimea şi forma unui ou de struţ, pe care am aşezat-o vertical în centrul turnului. Când am terminat de construit structura, am fost mulţumit: arăta ca un *maeshowe în miniatură şi avea să reziste până la următorul flux sau până la întâlnirea cu cizma primului turist.

În cele din urmă, soarele a apus, iar eu m-am întins iarăşi pe *machair*-ul meu cu mâinile sub cap. Pentru o clipă, timpul nu a încremenit (visul anistoric al insularului), ci mai degrabă s-a multiplicat în formele sale. Pe bolovani circulau gâze portocalii. *Xanthoria parietina* îşi făcea

fotosinteză. Papagalii-de-mare se foiau în adăposturile lor de noapte, mareea începea să se scurgă spre nord. Apa de ploaie căzută cu trei zile înainte se infiltra prin fisurile stâncilor de pe Eilean an Taighe, corpul codului înţepenise în găleata neagră de lângă uşa refugiului, iar soarele, aşa cum făcea an de an, îşi trimitea lumina estivală de-a lungul mării, al insulei şi peste trupul meu, o lumină lichidă atât de săţioasă încât voiam să o mănânc, să o depozitez, să fac din ea miere şi să o păstrez pentru la iarnă.

În noaptea aceea, Ian a gătit peştele la soba refugiului. Am făcut un tur de whisky. Am făcut un foc în care lemnele trosneau. Ian mi-a povestit despre un prieten care navigase într-o **currach* – cu bordajul din împletituri de nuiele de alun căptuşit cu opt piei de vacă –, mergând din County Mayo, din Irlanda, până la Iona, pe coasta de vest a Scoţiei, pe ruta urmată de Sfântul Columba în secolul al VI-lea.

Focul s-a stins. Butucii erau acoperiţi cu cenuşă. Lumina slăbise. O ultimă fâşie de aur mai spinteca orizontul.

Am dormit şi în acea noapte pe *machair*-ul înierbat şi am auzit ţipătul gâştelor pe când traversau defileul pe deasupra plajei de prundiş.

Un cârd de vreo şaptezeci sau optzeci de delfini ne-au întâmpinat din faţă la plecarea din insulele Shiant, odată cu fluxul de dimineaţă. Mulţi dintre ei au renunţat la ce voiau să facă pentru a veni să se joace, abătându-se de la drumul stabilit ca să înoate pe lângă noi şi să dea târcoale prorei, fiind, pentru scurt timp, însoţitorii noştri, escorta noastră de poliţie.

La început, am tras la vâsle, dar nu cu mult după ivirea zorilor am înălţat vela lui *Broadd Bay*, apoi, odată cu fluxul, am pornit peste colţii stâncoşi care se înalţă din apă între Eilean Mhuire şi Garbh Eilean; vântul era capricios, imprevizibil din pricina variaţiilor bruşte. Vremea se

schimbase. În faţa noastră se dezlănţuia furtuna, vântul bătea tot mai puternic, dar tot dinspre sud, aşa că am redus vela şi am pornit sub vânt, către delfinii care veneau spre noi.

Ce drum spre casă a fost acela! Am ajuns la cinci noduri, probabil viteză maximă a lui *Broad Bay*, deşi, în bărcuţa noastră şi cu acel vânt, se simţea ca şi cum am fi mers cu mult mai iute. Ian a zâmbit mândru de cum se comporta carena pe apă. Siajul albastru-alburiu se vedea aproape înapoia noastră, înghiţit rapid de apele agitate. Ian m-a învăţat cum să fac „surfing" cu o barcă atunci când merge în direcţia vântului şi printr-o hulă decentă.

— Doar două rotiri lente de timonă, mi-a zis, „în direcţia *asta*, ca să te îndepărtezi un pic de vânt, apoi în direcţia *asta*, ca să umpli iarăşi vela, aşa încât barca să ia avânt şi să prindă valul care-ţi trece pe dedesubt. E ca atunci când un surfer începe să se ridice pe creasta unui val.

Am încuviinţat din cap, nesigur.

— Singurul mod ca să înveţi cu adevărat este s-o faci tu, practic.

Avea dreptate, căci după ce am învăţat trucul, nu mă mai puteam sătura de el. Se simţea de parcă un curent, o încărcătură, acea energie invocată a oceanului se năpustea prin cârmă în sus, prin braţul meu, şi în jos, prin şira spinării. Sentimentul unei legături cu apa era unul imens şi muscular, ca şi cum Oamenii Albaştri înşişi şi-ar fi împrumutat puterea lor umărului meu.

— Uau, faci progrese, mi-a zis Ian bucuros.

În vreme ce eu făceam surfing, el s-a apucat să-mi spună mai multe poveşti vechi de pe mare, obscene şi picante, dintre acelea care au circulat îndelung pe căile maritime.

Pe la Kebock Head a început să plouă. Ploaia puternică a tulburat marea şi a biciuit băncile unse cu creozot. Tremuram la cârmă şi, ca să-mi abată gândul de la frig, Ian mi-a explicat totul despre *Broad Bay*, de la prora până la timonă. Îi cunoştea biografia la fel de bine ca pe a unei

iubite din copilărie şi mi-a dezvăluit-o şi mie ca pe o poveste: cum a fost construită în 1912 în Deerness, în insulele Orkney, şi înregistrată apoi în Kirkwall. Cum coca era cu bordaj suprapus cu câte zece scânduri de lemn de zadă aşezate una peste cealaltă pe fiecare parte a chilei – o metodă care s-a păstrat încă de pe vremea vikingilor şi care se potriveşte bărcilor de lucru din nordul şi vestul Atlanticului, făcându-le să poată naviga prin valuri mari şi curenţi puternici în timp ce transportă încărcături grele. Cum cadrele de la babordul şi de la tribordul cocii lui *Broad Bay* prezentau diferenţe subtile datorită modului în care constructorul s-a raportat la trăsăturile particulare ale fiecărei scânduri de zadă.

— *Broad Bay* e o barcă din 1912, cel puţin atunci a fost renovată, a zis Ian, iar în ceea ce priveşte compania de asigurări, aceasta consideră că mai are un pic şi face un secol, când, de fapt, singura parte originară rămasă e chila, coloana vertebrală a bărcii, care o susţine de la proră la pupă; chila şi câteva secţiuni ale *stringherilor de la proră şi pupă. E alcătuită toată din materiale recuperate. Vezi piesele de stejar de lângă proră, cu care se detensionează cârligele *murelor? Sunt laminate din stejar luat dintr-o casă construită chiar acolo, de-a lungul rutei pe care navigăm acum.

A arătat spre vest, către coasta insulei Lewis.

— Casa aceea era a lui Sopwith, aşa că stejarul unui magnat englez al aeronauticii din Kensington e folosit acum pentru a menţine vii tradiţiile maritime din Hebride! Iar colţarii sunt din lemn recuperat, din stejar străvechi, conservat în mâlul din mlaştinile de la Hoil. Aveau o curbură frumoasă şi sunt extraordinar de puternice; cred că provin de la un vechi *drifter de heringi.

Mi-a explicat sociologia construcţiei de bărci şi importanţa folosirii unor materiale apropiate sau înrudite unul cu celălalt.

— Bronzul nu trebuie zincat, a zis, arătând în sus spre scripeţii de bronz ai velaturii din vârful catargului. Oţelul inoxidabil e mai potrivit, e

văr primar în marea familie a metalelor. Trebuie să te asiguri că soiurile de lemn şi, mai presus de toate, metalele sunt compatibile.

M-am gândit cum, pentru Ian, obiectele şi materialele, la fel ca oamenii şi limbajul, trebuie să fie toate adecvate unui scop şi verificate practic. Cuvinte şi oameni, saule şi garline, toate erau supuse unor presiuni. Unele se uzau, crăpau şi cedau. Altele însă rezistau. Erau cele care trebuiau să rămână mereu la îndemână.

Mai târziu, am ajuns înapoi în Hoil. Simţeam timona ca pe o extensie osoasă a braţului meu. Petele de combustibil lăsate de bărcile mari pe apă semănau cu striaţiile rocilor de gnais. Am cârmit de-a lungul cheiului şi, în vreme ce acostam la dană, Ian deja vorbea despre următoarea călătorie, o călătorie spre nord.

* Uneori, aceste *roads* sunt întinderi de apă adăpostite de vânturi (Carrick Roads din Falmouth, de pildă, sau drumurile care duc spre estuarul Mersey).

** În anul 704 d.Hr., episcopul Adomnán a scris *Vita Columbae*, prima biografie a Sfântului Columba – care, în anul 563 d.Hr., a navigat din Irlanda în Scoţia pentru a întemeia o mănăstire la Iona –, carte în care singura călătorie pe care a considerat-o demnă de menţionat este una pe uscat, traversând Scoţia de pe coasta occidentală către est.

*** Un *immram* este o „cutreierare cu vâsle” şi provine din gaelicul *ramh*, care înseamnă „vâslă”, şi poate desemna – asemănător drumului făcut de aborigenii australieni – fie o călătorie pragmatică, fie una mistică, a spiritului; un *iorram* este un cântec marinăresc care îi deplânge pe cei morţi.

**** Cunliffe spune povestea fermecătoare a viziunilor anticarului T.J. Westropp, care în anul 1912 pretindea că văzuse Hy-Brasil de trei ori de-a lungul vieţii: „avea două dealuri, dintre care unul împădurit; între ele se înălţau, dintr-o câmpie joasă, turnuri şi rotocoale de fum”. Menţiunea privind „Stânca Brasil” a fost ştearsă din toate hărţile Atlanticului abia după anul 1865.

***** Joc de cuvinte: Hoil este alăturarea termenilor englezi *hooley* (petrecere zgomotoasă) şi *oil* (petrol) (n.t.).

6. Apă – Nord

Bărbaţii din Ness, *guga* şi Stânca • Rona cea verde, Sula cea neagră • „Riscându-şi vieţile” • Magie neagră • Citirea unei hărţi e clarviziune • Istoricul vântului • O fereastră de vreme însorită • Navigând din Port of Ness • Cista lui Dilworth • Împăcare versus sacrificiu • Spinare de balenă, *stramash* şi *clutter* • Imprevizibilul din previzibil • „Înfăţişarea apei” • Dopul păsăresc • Întuneric extins • Cârmind după Steaua Nordului • Un cadril grandios • Se zăreşte Sula Sgeir • Circumnavigaţie cu vele şi vâsle • Gâsca-de-mare din gnais • Inimă frântă

În vechime, învăţaţii irlandezi… erau renumiţi fiindcă practicau „*navigatio*”… o călătorie cu barca… un itinerar circular de exod şi întoarcere… Scopul era de a trece printr-o perioadă de ucenicie sub semnele stranietăţii, pentru a spori atenţia faţă de înţelesurile geografice, spirituale şi intelectuale ale timpului şi locului de care aparţineau.[1]

Richard Kearney (2006)

Ascultă. Ascultă cântecul vânătorilor de **guga* de pe stânca golaşă din Sula Sgeir, stând gheboşaţi în adăpostul lor de piatră de pe acea mică insulă din largul Atlanticului de Nord, într-o dimineaţă de august din urmă cu aproape şaizeci de ani. Dacă aş putea să ţi-l cânt sau să-l redau în vreun fel, aş face-o, dar nu pot, aşa că va trebui să ne mulţumim cu cele ce urmează. Scena: un *bothy* rudimentar cu o înălţime de 1,80 metri în cel mai înalt punct, construit din plăci de gnais, cu crăpături astupate de zdrenţe. În mijlocul colibei arde un foc de turbă, deasupra căruia atârnă un felinar ce luminează spaţiul. Pe margini, bănci de piatră neşlefuită pe care

stau bărbaţii, purtând o manta de tweed şi pulovere grele de lână. Focul bolboroseşte. Afară, adăpostul e greu pus la încercare de rafalele vântului.

Încep să cânte. Mai întâi liderul formal, cu vocea lui joasă şi plină, intonând versetele zilei în gaelică: „*ach is e an gràdh as mò dhiubh so*", „dar cea mai mare dintre toate este mila" – vocea sa coboară, apoi se înalţă la finalul fiecărui verset. Lectura se încheie. Pauză. O tuse – o voce care se drege. Apoi, liderul corului redă un vers înălţător dintr-un psalm, vocea sa căpătând sonoritate: note limpezi emise din gât şi din piept. Aceasta este „lansarea" versetului. Ceilalţi bărbaţi răspund cântând, sunetul se înteţeşte şi umple încăperea. Alt verset este lansat, urmat şi dus la bun-sfârşit. Cântarea capătă nuanţe ca de gospel de pe plantaţiile de bumbac, dar şi ecouri ale chemării muezinilor. Toate acestea sunt cântece fierbinţi de veneraţie, de consolare şi de camaraderie: cântecul înseamnă devoţiune şi rezistenţă în faţa greutăţilor. Aceştia sunt bărbaţii *guga* din Ness, vânătorii de gâşte-de-mare care cântau în Anul Domnului 1953.

Sula Sgeir se află la circa şaizeci şi cinci de kilometri mai la nord faţă de cel mai nordic punct al insulei Lewis, la aceeaşi distanţă faţă de coasta Hebridelor exterioare ca şi St Kilda. Forma sa este geologie în stare brută. E un vârf crestat şi negru de gnais, cel mai înalt punct al unui munte submarin, şi găzduieşte în jur de 10.000 de perechi de gâşte-de-mare şi, de vreo câţiva ani, singurul albatros-cu-sprâncene-negre din emisfera nordică*. Marea a excavat ţărmul în partea sudică a insulei, formând o serie de peşteri şi tunele. Când sunt furtuni uriaşe în Atlantic, valurile se sparg chiar şi deasupra vârfului insulei.

La şaptesprezece kilometri spre est se află insula geamănă North Rona, un *yang* faţă de un *yin* care e Sula Sgeir: e o păşune verde ca o lespede înclinată, care de mii de ani a fost când locuită, când părăsită de sfinţi, fermieri, păstori şi naturalişti. Sfântul Ronan, unul dintre primii călugări creştini celtici care au călătorit pe căile maritime, este presupusul prim locuitor din North Rona; sosirea sa acolo ţine de căutarea „unui loc

al propriei sale resurecţii” (aşa cum spuneau *peregrini*). Au rămas în urmă ruinele unei capele care se presupune că ar fi fost înălţată chiar de el.

În acea direcţie nordică, de-a lungul căii maritime ce duce de la Butt of Lewis la Sula Sgeir şi North Rona, vreme de mii de ani s-a călătorit în cele mai diverse scopuri. Privind cele două insule dinspre sud, prima impresie este că ai intrat într-o poveste, sau mai bine zis într-o parabolă. Sunt acolo, la vreo şaizeci şi cinci de kilometri sau mai mult în largul Atlanticului şi la optsprezece kilometri una faţă de cealaltă. E surprinzător că există uscat acolo, în pustietăţile marine dintre Scoţia şi Islanda, dar şi mai surprinzător e contrastul puternic dintre cele două insule: Rona e verde şi fertilă, Sula Sgeir e neagră şi ostilă. De la distanţă, par mai degrabă alegorice decât reale: Păşunea şi Stânca, o alegere oferită călătorului pe mare. E de-nţeles că primii navigatori au ales Păşunea. Brenhilda, sora sfântului Ronan, se presupune că ar fi încercat să locuiască pe Sula Sgeir; a fost găsită moartă, cu un cuib de pasăre marină în torace. O lecţie învăţată. De la Brenhilda încoace, Sula Sgeir a fost lăsată mai ales în seama focilor, fulmarilor, pinguinilor-de-mare, gâştelor-de-mare… şi, pentru scurt timp în fiecare vară, în seama bărbaţilor din Ness, veniţi din North Lewis, care îşi petrec două săptămâni pe Sula Sgeir ca să vâneze *guga*, bobocii gâştelor-de-mare.

Prima consemnare a vânătorii de *guga* datează din 1549[2], când bărbaţii au plecat într-o barcă cu vâsle ca să ucidă gâşte-de-mare, aducându-le trupurile înapoi în loc de balast. Tradiţia se păstrează şi astăzi, fără să fi suferit prea multe modificări. Numărul bărbaţilor variază: de obicei sunt zece, uneori doisprezece. Pe uscat se ajunge tot în singurul loc unde se poate acosta: cel mai important **geo* al insulei Sula Sgeir, unde stânca coboară în pantă în mare. Continuă să fie o acostare periculoasă, dar e cea mai bună pe care insula o oferă. E suficient să înceapă fluxul şi apa din *geo* devine o masă agitată de valuri care se mişcă în toate direcţiile, ricoşând de pe stânci şi izbindu-se unele de altele până

la a se contopi. Astăzi, adăposturile lor din piatră – acele *bothies* – sunt acoperite cu folii de plastic, apoi cu prelate, apoi cu plase, fiind, în cele din urmă, fixate cu mai multe pietre cu rol ca greutăţi. Dar bărbaţii încă îşi mai împart spaţiul cu petreii, care îşi fac cuiburi în fisurile stâncilor (sunt păsări de culoarea cărbunelui, cu cozi albe, care îşi petrec ziua pe mare şi, cu ţipete stridente, revin noaptea pe ţărm). Bărbaţii încă îşi înfăşoară pânză în jurul capului în fiecare noapte, ca să împiedice urechelniţele ce mişună prin *bothies* să li se strecoare în urechi. Cele două săptămâni petrecute pe insulă continuă să fie primejdioase, iar sabatul e zi de odihnă.

Prima zi pe Stâncă şi-o petrec făcând pregătiri, apoi încep vânătoarea. Bărbaţii primesc sarcini diferite: unii prind prada, alţii ucid, pârlesc, curăţă, smulg pene sau stivuiesc. De pe stânci se coboară cu ajutorul frânghiilor pe povârnişurile alunecoase din cauza guanoului, ţinând în mâini beţe cu laţuri lungi la capete şi bâte. *Se întind, prind, apucă, lovesc*. Leşurile sunt duse pe culmea insulei Sula Sgeir, unde funcţionează „Fabrica”. Păsările sunt jumulite, perpelite, fripte. Apoi li se taie aripile, sunt iarăşi curăţate, le sunt tăiate şi scoase măruntaiele; trupurile deviscerate sunt aşezate pe „Morman”, un mare tumul-altar de cadavre de *guga*. O ţin aşa o săptămână. Doar de sabat se odihnesc, se roagă şi intonează cântece. Când vin furtunile de vară, bărbaţii se adăpostesc în *bothies*, căci pe Stâncă nu se lucrează atunci când vânturile sunt puternice sau valurile mari. Odată treaba terminată, toţi navighează înapoi în sud, spre Lewis. În portul Ness sunt aşteptaţi de cei dornici să cumpere şi să mănânce păsări. În ultima vizită a unui vânător pe Stâncă, înainte să devină prea bătrân pentru a mai reveni, el construieşte acolo o stivă de piatră, un *cairn* ca să marcheze relaţia lui cu insula. Văzut de pe mare, profilul insulei Sula Sgeir este o linie zimţată cu stivele înălţate de vânători.

În cele din urmă, *guga* care supravieţuiesc vânătorii vor merge şontâc spre cornişele stâncilor până când vor cădea scufundându-se în mare. Nu

vor putea să iasă din apă câteva săptămâni, timp în care vor înfrunta valurile şi vor ţine post, ajungând astfel suficient de slabi şi de uşori ca să-şi ia zborul şi să facă primele lor călătorii: vor zbura în sud, pe coasta occidentală a Marii Britanii şi spre peninsulele de nord-vestul Franţei, vor străbate golful Biscaya, de-a lungul ţărmurilor atlantice, urmându-şi propriile căi maritime – rutele lor de migraţie – până când, în cele din urmă, vor ajunge la adăpostul lor de iarnă din Africa de Vest.

Vreme de secole, bărbaţii au ajuns pe Sula Sgeir cu barca, vâslind sau navigând cu veliere. „În Ness trăieşte un grup de oameni deosebit de aventuroşi care, în urmă cu câţiva ani, riscându-şi vieţile, se duceau [pe insulă] într-o barcă deschisă cu şase vâsle, fără să aibă măcar o busolă", scria reverendul Donald McDonald într-un raport de recensământ din anul 1797. Ultimul grup de vânători de *guga* a ajuns pe Sula Sgeir cu veliere, în vara anului 1953. De atunci, au călătorit cu traulere de pescuit; chiar şi aşa, călătoria era dificilă şi dura vreo cinci ore. Data precisă din an când vânători de *guga* pleacă a rămas, conform tradiţiei, un secret bine păzit.

— E timpul pentru o oră sau două de magie neagră, a zis Ian, la câteva zile după ce ne-am întors din insulele Shiant.

A urcat la etaj şi s-a întors cu trei hărţi, un atlas al mareelor şi un obiect ce semăna cu un craniu de gâscă-de-mare având un dop de plută înfipt în vârful ciocului. A întins hărţile pe masa din bucătărie, a deschis atlasul, a scos dopul de plută de pe ciocul gâştei şi a apăsat sfera cu balamale a craniului astfel încât vârfurile celor două divizoare, căci asta erau, s-au încrucişat mai întâi, apoi au devenit braţele unui compas, nişte picioare care puteau călători pe hărţi.

Hărţile maritime, chiar mai mult decât cele de uscat, te ispitesc şi te împing spre hybris. Toată acea apă atât de uniformă… ce-ar putea să ţi se

întâmple rău? Hărţile montane conţin avertismente, haşuri care indică stânci, contururi apropiate care sugerează pante sau terenuri abrupte. Hărţile maritime consemnează promontorii, insuliţe şi adâncimi periculoase, dar din cauză că majoritatea caracteristicilor mării sunt volatile – activităţi temporare ale vântului, mareelor şi curenţilor – nu există o cale de a le cartografia precis. Citirea unei hărţi maritime, chiar mai mult decât a uneia de uscat, reprezintă, pe de-o parte, colectare de date, iar pe de altă parte… ocultism. Pe lângă informaţiile dobândite, marinarii, la fel ca alpiniştii, îşi exersează clarviziunea cartografică bazată pe intuiţii şi superstiţie.

L-am privit pe Ian trecându-şi vârfurile degetelor peste hărţi, urmărind posibile căi de navigare, sondând condiţiile viitoare ale mării bazându-se pe memorie şi pe deduceri. *Dacă luăm în considerare vântul ăsta, barca asta, echipajul ăsta… dacă luăm în considerare fluxul ăsta, dacă luăm în considerare volta asta…* Cu cât te îndepărtezi mai mult de uscat, cu cât te adânceşti mai mult în călătorie, cu atât mai rapid se înmulţesc ipotezele. *Dacă n-am fi reuşit să străbatem canalul ăsta, să trecem de promontoriul ăsta cât apa era calmă, înainte de schimbarea mareei, am fi ajuns acolo, sau poate dincolo…* Citea totul prin degete, albastrul şi verdele hărţii prinzând relief în imaginaţia lui. *Valurile de aici, în acest moment, în aceste condiţii, nu ne vor pune probleme; dar aici se vor înălţa drepte şi dure ca un zid.* Trebui luat în considerare nu doar istoricul vântului, ci şi viitorul lui, căci marea poate păstra în memorie vreme îndelungată turbulenţele trecutului. Dacă vântul a suflat puternic zile în şir dintr-un anume cart, mişcarea mării va continua să consemneze acest fapt chiar şi atunci când vântul se va opri. Durează o vreme până când marea se potoleşte, până ce îşi modifică trecutele predilecţii.

Întrebarea care îl preocupa pe Ian era pe care dintre rutele maritime avea să o apuce. Certitudinea era că vom naviga din Port of Ness până în nordul îndepărtat al insulei Lewis. De acolo, urma s-o luăm fie spre est,

înconjurând Cape Wrath şi, „trecând pe deasupra” – adică prin strâmtoarea Pentland Firth –, ca să ajungem la Orkney, navigând fără escală vreme de treizeci-patruzeci de ore doar la dus; fie aveam să ne îndreptăm spre nord, către Sula Sgeir şi Rona. Ian şi-a aşezat mâinile una peste alta şi le-a pus pe hartă, apoi a privit în sus. Prognoza meteo pentru traficul maritim se auzea din fundal: *Malin, Hebride, Minch. Vânt uşor dinspre sud, forţă 3 sau 4. Temporar, schimbări de direcţie ciclonice dinspre sud-sud-est.*

— Bună forţa vântului pentru o barcă mică, a zis el. Un pic slabă, ce-i drept.

A avut nevoie de nouăzeci de minute în care s-a tot gândit şi răzgândit ca să poată lua o decizie. Apoi a unit picioarele compasului, a împins acele ascuţite înapoi în dopul de plută şi a trântit instrumentul peste hartă.

Spre nord, către Sula Sgeir – Insula Gâştelor-de-mare –, la bordul lui *Jubilee*.

Jubilee era un *sgoth niseach*: o clasă de bărci de lucru deschise originare din insula Lewis, cu *vele aurice, bordaj suprapus, prora şi pupa identice, proiectate să reziste în timpul navigării în apele din jurul lui Butt of Lewis, unde curenţii atlantici îi întâlnesc pe cei din strâmtoarea Minch. Avea o lungime de opt metri şi fusese construită în 1935 de familia MacLeod din Ness; a rămas în Ness multă vreme, apoi a fost reînmatriculată în Stornoway. Era, de fapt, verişoara mai mare a lui *Broad Bay* şi, totodată, barca în care călătoriseră ultimii vânători de *guga* ajunşi pe Sula Sgeir. „Am vorbit cu unul dintre cei care au dus-o pe *Jubilee* la Sula Sgeir”, a zis prietenul meu din Lewis, Finlay MacLeod, înainte să plec spre Ness, „şi mi-a descris cum, pe când era în *geo* pe o vreme rea, a văzut laturile bărcii efectiv comprimate spre interior de presiunea valurilor agitate”.

Tocmai cu *Jubilee*, în al şaptezeci şi cincilea an de viaţă al ei, voia Ian să navigăm spre Sula Sgeir şi retur. Era nerăbdător să facă această

călătorie istorică pe urma vânătorilor de *guga* şi a zborului gâştelor-de-mare, până la Sula Sgeir şi înapoi.

Am prins mareea de după-amiază în golful Port of Ness – chiar în port. Scopul era să navigăm fără oprire pe timp de seară şi noaptea întreagă, ca să ajungem la Sula Sgeir în zori. În port: apă turcoaz peste nisip, miros de motorină, soarele înfierbântând betonul, scări ruginite. Pocnituri surde de varec, scârţâit de geamanduri şi de flotoare, bătrânii din Ness pescuiesc pe dig.

În timp ce încărcam sacii impermeabili şi lăzile, au început să se strângă oameni ca s-o vadă pe *Jubilee* pornind la drum cu bine, căci se răspândise prin North Lewis ştirea că barca va porni spre Sula Sgeir. *Jubilee* era frumoasă, având o cocă roşie şi strălucitoare, cu marcaje alb-negre, ca tabla de şah, de jur-împrejurul bordajului, şi cu lemnăria din interior vopsită în negru. Era puternică, solidă… o barcă îndrăgită. Am înălţat catargul, un stâlp din lemn de duglas pentru care a fost nevoie de patru oameni ca să-l ridice şi să-l fixeze. Apoi am ieşit din port vâslind şi cu motorul pornit, trecând de mai multe diguri şi înfruntând apele agitate dintre proeminenţele stâncilor, până am ajuns în largul mării.

Am înălţat vela, am redus *terţarolele, am tras saula, am întins vela mare. O mică smucitură şi vântul a început să poarte barca noastră spre nord, sus-jos, peste valurile înalte şi bombate. Oamenii strânşi în port ne făceau cu mâna. Soarele strălucea pe albastrul mării. Ape line şi întinse între valuri.

Ian călătorea pornind din Lewis de mai bine de patruzeci de ani, urmându-şi rutele maritime spre şi dinspre St Kilda, Orkney, Shetland, Norvegia, Marea Baltică şi Bretania. Dar nu mai ajunsese niciodată în Sula Sgeir, căci vremea îi fusese întotdeauna potrivnică. Era entuziasmat,

dar precaut. Prognoza anunţase o fereastră de vreme însorită, cu adieri uşoare, dar fereastra avea să se închidă în doar două zile, urmată fiind de vânturi puternice dinspre vest. Iar când porneşti cu o barcă mică şi deschisă în largul mării, trebuie să ai grijă. Aşa că, împreună cu noi mai naviga o barcă pe postul bunului păstor: un iaht oceanic numit *Hebridean*, care avea să ne poarte vigilent de grijă.

În dimineaţa plecării, mă întâlnisem în Stornoway cu un prieten de-al meu pe nume Steve Dilworth. Steve locuieşte pe coasta de sud-est a insulei Harris şi este unul dintre cei mai interesanţi sculptori din lume. Avea ceva pentru mine: un obiect pe care să-l iau cu mine în călătoria spre Sula Sgeir. Se afla într-o caserolă, era împachetat în hârtie de ziar şi folie cu bule, iar forma era asemănătoare cu a unui ou mare şi turtit, foarte ascuţit la unul dintre capete. Negru în mijloc şi cu marginile albe, era cam de mărimea pumnului meu şi foarte greu. Îmi amintea de capul unui pinguin nordic – cel numit garie.

— E o *cistă, a zis vesel Steve, un sipet mic. Corpul e din dolerit. Am scos miezul doleritului şi am introdus în loc o fiolă de sticlă. Fiola conţine apă de mare strânsă în timpul unei mari furtuni de acum douăzeci şi cinci de ani. Am folosit sârmă de bronz ca să leg fiola, apoi am acoperit părţile laterale ale doleritului cu fildeş vechi.

Suprafaţa cistei era curată şi netedă, chiar şi acolo unde fildeşul se îmbina cu doleritul.

Era, mi-a explicat el, o ofrandă votivă: o amuletă pentru furtuni. Toate culturile maritime deţin cunoştinţe despre obiecte şi substanţe care sunt aruncate în mări pentru a le potoli furia atunci când o ambarcaţiune este în pericol. Bere, untdelemn sau sânge, toate pot fi aruncate peste bord pentru a domoli valurile. Monede, cadavre, săbii, carde de lână sau **gansey* sunt oferite pentru domolirea vârtejului. Există două tipuri de ofrande: împăciuitoare şi sacrificiale. Cele împăciuitoare calmează (untdelemn pe ape învolburate); cele sacrificiale pot substitui: o pierdere minoră suferită

în prezent (obiectul pierdut în mare) poate înlocui o pierdere viitoare mai mare (barca pierdută în mare). Cista lui Steve era de sacrificiu.

— Mă gândeam că obiectele astea, ofrandele, ar trebui să fie frumoase dacă tot sunt ofrande, a zis Steve. Să fie ceva pentru care mi se rupe inima să-l arunc în valuri.

Era reconfortant să am cista şi ştiam că, dacă mările s-ar învolbura, n-aş avea nicio ezitare s-o arunc peste bordul ca o tablă de şah al bărcii.

— Ai grijă să nu mănânci *guga* dacă ţi se oferă, m-a avertizat Steve chiar înainte să ne despărţim.

— Aduce ghinion? l-am întrebat.

— Nu, a spus. Pur şi simplu are un gust groaznic. Carnea-i unsuroasă, greu de mestecat şi aspră. Habar n-am de ce se face toată zarva asta. Cunosc un mărunt arendaş din Lewis care, atunci când l-am întrebat dacă-i place carnea de gâscă-de-mare, mi-a răspuns: „I-am dat câinelui o bucată şi toată săptămâna şi-a lins apoi curul ca să nu-i mai simtă gustul”.

Eram cinci în echipaj. Ian. David, un tânăr din Lewis, care tocmai se înrolase în marina comercială la vârsta de şaisprezece ani. Colin, constructorul de nave întâlnit în călătoria spre insulele Shiant. Diyanne, care a pilotat bărci comunitare la Ullapool, în Scoţia. Cu toţii iubeau marea şi bărcile vechi. Patru marinari foarte pricepuţi… şi cu mine.

O altă balenă minke ne-a însoţit din apropiere de Butt of Ness, ospătându-se dintr-un banc de peşti aflat la suprafaţă în care plonjau gâştele-de-mare ce ieşeau de acolo cu ciocurile argintate. *Jubilee* se legăna navigând spre nord prin atmosfera luminoasă şi peste ondulaţiile înalte ale hulei. Marea se unduia ca o faţă de masă când e scuturată, cu unde de apă albastre semănând cu nişte dealuri pe care barca urca şi cobora înaintând printre ele. Sub apă, o cocoaşă aluneca prin apropierea

bărcii, înălţându-se fără să străpungă suprafaţa, ca o limbă care se mişcă sub un obraz; apoi s-a ivit brusc o înotătoare – era un delfin singuratic.

Ian numea valurile lungi „spinări de balene”. Era un bun cunoscător al valurilor, iar eu am început să-i învăţ jargonul despre „forma apei”. Un **stramash* era turbulenţa produsă acolo unde curenţii se ciocneau şi se împreunau. Unde se izbeau, se forma un *clutter*, un „talmeş-balmeş”. Valurile mici erau „şubrede”. Apa extrem de agitată era fie „săltăreaţă”, fie „zădărâtă”. „Lunganele” erau valurile mari, rapide, decise, netede în profil, dar energice, care-şi „zgâriau spinările” în chila bărcilor. „Huidumele ticăloase” creau mereu probleme, oferind ceea ce Ian numea „saluturi dure”, spărgându-se ori peste pupa, ori peste prora vaselor înguste. Pentru mine, suprafaţa mării era echivalentul fluid al zgomotului alb sau al chinezei clasice. Pentru Ian, ea putea fi citită ca o carte pentru copii.

Îmi dădeam seama că Ian trece simultan prin două stări atunci când era pe mare. Una era calmă, de pură bucurie că se află acolo. Cealaltă, un proces cu zgomot de fundal, era analitică: mintea lui colecta fel de fel de date din diverse surse, de a căror existenţă abia dacă aveam habar – particularităţi subtile ale vântului şi valurilor, indicatoare, mirosuri, din ceea ce el numea, într-un poem, „reculul luminii din uscatul incidental” şi „contrafizica elaborată”[3] a mareei. Fiecare informaţie nouă schimba profilul şi poziţia întregului. Practica o adevărată poetică de pilot la cârmă şi traducea marea cu o asiduitate de rabin studios.

— Trebuie să cauţi imprevizibilul în previzibil, mi-a zis, să fii prevăzător în ce priveşte interacţiunile neprevăzute.

Privindu-l pe Ian cum naviga, m-am gândit la Mark Twain, care şi-a făcut ucenicia ca pilot pe Mississippi. Pentru Twain, fluviul era un text capricios care îi pedepsea deopotrivă, pentru rigiditatea interpretărilor, pe cei care-l interpretau literalmente sau alegoric. Horace Bixby, căpitanul-veteran de vas cu aburi cu care Twain şi-a făcut ucenicia, l-a învăţat că e

nevoie să interpreteze suprafaţa pentru a descifra profunzimea; i-a spus că perturbaţiile mărunte puteau indica prezenţa unor mari adevăruri scufundate: „lunga linie oblică” ce sugerează prezenţa unui recif ce ar putea „distruge complet vasul”. Sub tutela lui Bixby, Twain a învăţat să piloteze vasul cu zbaturi printre malurile nisipoase mereu schimbătoare ale fluviului şi să evite obstacolele nevăzute şi naufragiile. Bixby i-a dat tânărului Samuel Clemens ilustrul său pseudonim literar („Mark Twain” fiind o măsurătoare a adâncimii apei, care înseamnă „adânc de doi stânjeni”) şi l-a obligat să înveţe fluviul „pe de rost”, stând la prora zile întregi şi „citind” suprafaţa apei în tăcere. „Înfăţişarea apei”, scria Twain, „a devenit, în timp, o minunată carte, o carte care era o limbă moartă pentru un pasager neştiutor, dar care mie îmi spunea fără rezerve ce gândeşte… Nu era o carte care să fie citită o dată şi lăsată apoi deoparte, căci avea câte o nouă poveste de spus în fiecare zi”[4].

Ne-am obişnuit cu ritmurile lungii noastre călătorii într-o barcă deschisă. Făceam cu schimbul la timonă: ruta spre nord, *relevment meridian. Când nu eram la timonă: sandviciuri şi băuturi calde. Lista schimburilor era scrisă neciteţ pe spatele unui plic.

— Asta-i lista nedormiţilor, a zis Ian.

Vela flutura şi gâfâia, inhalând aer din briză şi zbătându-se ca peştele pe uscat. Din când în când, de dincolo de bord se auzea ţipătul ca de felină al motorului. Pământul se micşora, detaliile dispăreau, Lewis se subţia; din stâncă s-a făcut fâşie, apoi o linie, apoi a dispărut cu totul. Barca, o barcă deschisă, a lăsat în urmă reperele cunoscute. Cu un vânt slab şi cu un singur relevment, într-o barcă deschisă timpul se întinde, se dilată. Există câte un timp pentru orice, sau cel puţin aşa se simte. Lipsa grabei se strecoară în tine. Aşa că am continuat să navigăm fericiţi, intrând în

lungul amurg nordic, povesteam în timp ce suiam şi coboram pe dunele apei, trecând pe lângă marsuini şi pe sub pescăruşii-cu-trei-degete care-şi tricotau iţele zborului, pătrunzând în cele din urmă într-un întuneric care părea mai degrabă că se ridică din mare decât că se aşterne din cer, răspândindu-se ca o vopsea neagră pe suprafaţa apei şi fiind apoi absorbit de cerul lipsit de nori.

Ian ne-a spus o poveste veche, pe care o mai auzisem cândva. În preajma stolurilor de gâşte-de-mare de pe coastele de vest ale Irlandei şi Scoţiei circulă mai multe versiuni ale ei, reîmprospătate de fiecare dată când sunt povestite. O mică barcă deschisă navighează spre St Kilda – sau Rona, sau Blasket (insula îndepărtată rămâne la alegerea ascultătorului) – când, departe de ţărm, trece printr-un banc de heringi atât de dens încât suprafaţa mării părea îndeajuns de solidă ca să poţi păşi pe ea. După heringi vin prădători: balene, delfini, gâşte-de-mare, mii de gâşte care plonjează din înaltul cerului în apa dimprejurul bărcii.

— Dintr-odată, a zis Ian, se aude un sunet ca o detunătură a unei arme de foc. *Poc*!

Din greşeală, o gâscă-de-mare a plonjat chiar în barcă, şi iat-o acolo, lângă proră, moartă de-a binelea, cu trupul flasc şi cu ciocul înfipt direct în cheresteaua carenei, cu aripile ei uriaşe, care au cu siguranţă 1,80 metri de la un capăt la altul, răsfirate pe băncile vâslaşilor. La vreo treizeci de kilometri de uscat, în valurile mari ale Atlanticului, cu o gaură în carenă… ei bine, asta ar fi trebuit să însemne sfârşitul bărcii şi al oamenilor din ea. Dar curând şi-au dat seama că impactul a fost atât de puternic, încât gâsca a astupat gaura pe care o făcuse.

— Aşa că pornesc precauţi mai departe, cu capul gâştii-de-mare îndesat în carenă ca un cep.

Au ajuns, în sfârşit, la insula Hirta din arhipelagul St Kilda, în timp ce vremea tocmai se înrăutăţea şi valurile crescuseră. Locuitorii insulei s-au strâns pe ţărm ca să-i ajute şi, spre surprinderea lor, când barca a fost

ridicată de ultimul val mai mare, au văzut ciocul cel negru al gâştii-de-mare iţindu-se ca o mică chilă ascuţită din carena bărcii.

Am spus şi eu o poveste despre insula Tory, aflată la aproape douăzeci de kilometri în largul coastei Donegal, unde fusesem cu două veri în urmă. Într-o noapte, pe când mă aflam pe insulă, am auzit un bărbat strigând: „E un delfin în port!", aşa că am fugit iute spre chei, iar acolo am dat peste o privelişte uimitoare. În apă, era un labrador care lătra şi înota în cerc, în vreme ce-i dădea târcoale un delfin de vreo doi metri şi jumătate, a cărui culoare părea albastră când ieşea la suprafaţă şi verde-cenuşie în adânc. Aşa că m-am alăturat celor doi, dezbrăcându-mă în şort şi coborând scara cheiului ca să intru în apa limpede, cenuşie şi rece a mării. Vreme de vreun sfert de oră, am înotat cu cei doi alături. Delfinul era curios, dar blând. Stătea pe-o parte dedesubtul meu, frecându-şi botul de glezna mea sau reprimându-şi pornirile ca să mă privească cu ochii săi negri şi ştrengari. Apoi s-a îndepărtat vreo zece metri şi a dispărut, nu înainte să se ridice la suprafaţă ca un rechin. Pielea îi era călduţă la atingere şi netedă ca neoprenul.

Mai târziu, am aflat de la un locuitor al insulei că delfinul a tot venit în port vreme de un an şi jumătate, căutând companie după moartea partenerei lui, al cărei cadavru a fost adus de mare pe ţărmul meridional din Tory. Delfinul se împrietenise cu acel câine şi de atunci înotau adesea împreună. Insularul mi-a mai spus şi că văzuse cândva „mai bine de o mie de delfini" în canalul Tory Sound, îndreptându-se cu toţii către vest. Părinţii şi puii lor făceau salturi împreună, perfect sincronizaţi, a zis, „de parcă fiecare pui ar fi fost legat de mama lui".

Până la lăsarea întunericului, eram deja în largul oceanului. S-au ivit primele stele, apoi au apărut rând pe rând şi celelalte, din ce în ce mai

repede, împestriţând cerul senin cu zecile în fiecare clipă. Nu pot să descriu acum sentimentul de goliciune şi izolare care ne-a însoţit acolo, asemănător numai cu cel pe care l-am cunoscut în amurgurile de iarnă petrecute pe înălţimile montane, la sfârşitul unei zile lungi de drumeţie, cu soarele roşu pe zăpadă şi fără să fi găsit încă un loc de dormit. *Jubilee* nu avea lumini. Ocazional, Ian mai lumina vela cu lanterna, oferind o licărire unor nave nevăzute. Altfel, întunericul şi marea se întindeau în jurul nostru fără nicio limită. Treceam prin ceea ce filosoful William James a numit cândva întunericul „*cuprinzător*”[5].

Mi-a sosit rândul să fac de cart la miezul nopţii. Am bâjbâit până la pupă, trecând peste trupuri adormite. Din întuneric, Diyanne mi-a şoptit în timp ce-mi preda timona:

— E mai simplu să navighezi după Steaua Polară decât după busolă. Caut-o pe Polaris; e uşor de găsit, cu toate că nu e steaua cea mai strălucitoare de pe cer. Vezi unde sunt cele două stele de la capătul îndepărtat al Carului Mare? Le vezi? Acum, urmăreşte locul pe care ţi-l indică, du-te mai departe, o stea, două stele, iar acolo e Polaris, luminând intens. Trebuie doar să menţii Steaua Nordului la acelaşi nivel între saulă şi vergă şi să tot înaintezi.

Eram bucuros să duc la îndeplinire cea mai veche dintre tehnicile de navigare cu ajutorul stelelor. Instrucţiunile puteau fi rezumate printr-un distih: *Pluteşte către nord după bătrâna Stea Polară;/ Ţine-o neclintită între o saulă şi-o vergă* – şi versurile mi se legănau în cap în timp ce ţineam cârma. Apa bolborosea şi clipocea de parcă s-ar fi îngroşat. M-am gândit la Pytheas, exploratorul grec care navigase spre nord din Franţa, în 325 î.Hr., urmărind la început rutele comerciale consacrate – „drumul staniului”, „drumul chihlimbarului”[6] –, apoi a mers tot mai departe, oprindu-se pe Lewis ca să-şi ridice *gnomonul şi să facă citiri ale poziţiei soarelui şi să măsoare durata zilelor. Apoi avea să navigheze şi mai spre nord, până la o latitudine dincolo de care marea începea să îngheţe din

cauza frigului, iar aerul pălea din pricina negurilor îngheţate în asemenea măsură încât atmosfera semăna cu ceea ce Pytheas numea, enigmatic, un „plămân-marin” (*pneumon thalassios*).

Am auzit un marinar descriind călătoria pe timp de noapte în apele cu trafic intens ale Canalului Mânecii ca fiind o experienţă profund relaxantă. În asemenea momente, a zis el, lumea este redusă la semnale: luminile diverselor nave, regulile comune cunoscute de toţi participanţii la trafic cu privire la cine ar trebui sa cedeze trecerea. Fluxul de informaţii este redus la minim; e limitat la murmurele nocturne de pe frecvenţele foarte înalte, bipuri pe radar şi secvenţe de lumini. Dacă informaţiile sunt corect interpretate de toţi participanţii, tancurile-petrolier vor pluti nevăzute pe lângă bărcile mici, navele vor trece pe lângă alte nave în bună înţelegere. Marinarul a zis că seamănă cel mai mult cu un cadril, un dans somptuos cu o ordine mutuală amplă. Mai există, a adăugat, o calmă disproporţionalitate între natura şi miza jocului, prin aceea că dovada competenţei reiese numai din absenţa catastrofei.

Totuşi, în acea noapte, în largul Atlanticului de Nord nu se zărea nicio lumină, căci nu era trafic maritim. Canalele adânci pentru marile cargoboturi erau mult mai aproape de ţărmurile din Lewis. Era doar *Hebridean*, la vreo cinci sute de metri de babordul nostru, cu lampa verde de la tribord clipind în timp ce iahtul se înălţa şi cobora pe valuri. Dar, altfel, singurele lumini erau cele cereşti. Firman de stele, praful stelar grandios al Căii Lactee. Jupiter strălucind mai jos, către est, atât de puternic încât aşternuse o urmă lucioasă peste apă, invitându-ne să iuţim pasul pe suprafaţa ei legănată. Luna era joasă, în creştere, bogat colorată: o lună roşie, conturându-şi propria cale pe apă. Marea era plină de un plancton bioluminescent, aşa că îndărătul nostru siajul era franjurat, o linie fosforescentă de albine galbene şi verzi, ca şi cum carena ar fi întărâtat un stup să roiască chiar sub barca noastră. Ne aflam la

convergenţa multor căi de lumină, care se curbau şi se mişcau odată cu noi în timp ce ne îndreptam tot mai către nord.

La un moment dat am predat cârma, apoi m-am strecurat în faţă, la proră, şi am încercat să dorm, în timp ce barca plutea prin noapte. M-am întins pe spate, cu capul pe un balon de protecţie, cu mâinile în buzunare, căutând căldură, şi am rămas cu privirea sus pe cer. Era ultima noapte de vară a ploii meteoritice a Perseidelor, iar stelele căzătoare erau foarte mici: nişte liniuţe strălucitoare, însemnări grăbite pe retină.

Nu mă aşteptam ca navigarea pe timp de noapte să-mi producă o asemenea linişte interioară. Poate că frigul, oboseala primelor ore ale dimineţii şi clipocitul calm al apei aveau şi ele acest efect. În mintea mea, pluteau în derivă imagini rătăcite, gânduri venite din alte maree şi oceane. Poate că oglindirea cerului plin de stele şi fosforescenţa apei m-au făcut să trăiesc iluzia lipsei de volum a bărcii noastre şi a echipajului, încât păream făcuţi din hârtie, aplatizaţi ca macheta unei corăbii gata să treacă prin gâtul unei sticle, pentru ca apoi să fie readusă în starea iniţială printr-o smucire a unui fir; sau de parcă am fi navigat printr-un filon îngust de minereuri situat între apă şi aer, mergând în sus către acel vechi şi invizibil drum maritim.

O mână care m-a scuturat de umăr m-a trezit, iar când m-am ridicat, m-am pomenit în plin miez de iarnă. Era Sula Sgeir, la mai puţin de un kilometru şi jumătate de noi, cu valurile hulei spărgându-se de ţărmul ei; era acoperită de zăpadă. În acea noapte fermecată venise iarna. Era ca şi cum navigasem, cumva, din august până în ianuarie. Nu, firește că nu era zăpadă; erau păsări. Gâşte-de-mare, o puzderie de gâşte-de-mare albe, mult guano alb şi multe pene albe pe fiecare margine a fiecărei stânci, iar văzduhul de deasupra bărcii era împânzit şi el de gâşte în zbor: gâturi

zdravene, galben nicotină, şi aripi rigide la planare. Printre gâşte, brăzdau cerul în arcuri şi curbe fulmari şi pescăruşi-cu-trei-degete, trasând pentru privirile mele încă obişnuite cu întunericul urme de lumină, ca urmele de pe fotografiile supraexpuse. Mi-am ridicat privirea spre cerul împânzit cu păsări, simţind că ameţesc şi că nu mai sunt sigur pe picioare. Mi-au venit în minte versurile unei poezii de-ale lui Ian: „Zborurile rotite/ te vor trage în înaltul cerului/ dacă picioarele tale mari nu vor reuşi/ să absoarbă puntea”[7].

Ian a arătat cu degetul, strigând:

— Uită-te într-acolo, priveşte!

Un trauler uzat de pescuit era ancorat la câteva sute de metri distanţă: *The Heather Isle*. Pe punte, stăteau bărbaţi, câţiva uitându-se la noi, alţii privind insula. Erau vânătorii de *guga*, pregătiţi să petreacă două săptămâni pe Stâncă, acostând în *geo* ca să înceapă descărcarea. Din întâmplare, am ajuns în acelaşi timp.

Jubilee se bălăcea legănată de valuri. Spre est, Rona era ca o coamă de deal verde. Morţi şi masacre erau la ordinea zilei, căci Sula este un teren al uciderii, un punct de întâlnire al prădătorilor cu prada. Focile vin acolo pentru peştii mari, gâştele-de-mare pentru heringi şi anghile-de-nisip, lupii-de-mare pentru gâştele-de-mare, iar oamenii pentru *guga*. Am privit adevărate stoluri de lupi-de-mare urmărind o singură gâscă: metoda lor era să zboare deasupra prăzii, să plonjeze pe spinarea ei, s-o împingă în mare, să-i ciocănească ţeasta până când o ameţeau, apoi să-i vâre capul sub apă cu ajutorul picioarelor, până când victima voma tot ce avea în stomac, conţinut pe care lupii-de-mare îl mâncau. Alte gâşte-de-mare însă erau ele însele la vânătoare, năpustindu-se în apă după peşti invizibili pentru mine; mi le puteam imagina străpungând carena. Ieşeau din mare ca nişte flori albe care îşi desfac petalele. Pliază, introdu vârful, scufundă, desfăşoară: origami aviar.

Am făcut cafea neagră în vasul din cambuză, apoi doi dintre noi am trecut la vâsle şi am purtat-o pe *Jubilee* împrejurul insulei Sula Sgeir: o *circumnavigaţie cu velă şi vâsle. Ian era dornic să facem acest ocol ritual pentru a ne celebra trecerea.

Ocolul insulei ne-a luat o oră. Pe stâncile joase, în poziţii cruciforme, stăteau cormoranii, uscându-şi aripile. Am trecut de punctul numit Pal a' Cheiteanaich, apoi ne-am strecurat prin trecătoarea îngustă dintre stâncile negre Bogha Leathainn şi Dà Bhogha Ramhacleit – îngrămădiri de pietre ascuţite deasupra cărora spumegă marea –, pe lângă An Sgor Mhòr, dincolo de Sròin na Lic, pe care se află farul, am trecut şi de *geo*, şi de Bealach an t-Suidhe. Sula Sgeir, un fragment de stâncă aproape deloc locuit, se poate lăuda cu aproape treizeci de toponimii.

Pe când vâsleam către *geo*, am văzut vânătorii de *guga* stând pe stânca abruptă al cărei povârniş ajunge în punctul de debarcare. S-au oprit din descărcat şi s-au strâns în grup. Ne-au privit fără să zâmbească. Liderul lor, Dodds, era în mijloc. Cunoşteau barca şi îl ştiau pe Ian, dar implicaţiile erau destul de clare: „staţi deoparte, asta e ziua noastră, asta e stânca noastră". Ian le-a făcut cu mâna în semn de salut, ei au dat din cap drept răspuns, apoi noi am plecat din *geo*.

Ne-am încheiat circumnavigaţia în apropiere de ţărmul stâncos din sudul insulei, unde stânca devenea proeminentă ca prora unei nave. O garie plana pe deasupra, iar capul ei negru, cu ciocul ascuţit, mi-a amintit că purtasem cu mine cista lui Dilworth fără să am nevoie de ea.

Brusc, Diyanne ne-a arătat cu degetul.

— Uitaţi-acolo, a zis, o cruce în stâncă!

Şi chiar aşa era: o cruce rugoasă, de vreo şase metri înălţime, alcătuită din rocă rozalie; geologia devenise teologie.

Apoi a strigat din nou:

— Nu, nu-i o cruce, e o gâscă-de-mare care plonjează.

Era şi asta; ne-am convins cu toţii. Braţul vertical al crucii, care se îngusta până într-un punct, reprezenta corpul şi ciocul, iar cel orizontal – aripile păsării. Era ca şi cum, la fel ca în povestea lui Ian, o gâscă-de-mare plonjase în gnais şi se prăbuşise prin stâncă, rămânând împietrită acolo, în prora insulei. Metamorfoză de impact. M-am gândit la o propoziţie pe care o citisem într-un ghid geologic al insulelor: „În gnaisul din Lewis, uneori pot fi întâlnite granate". O citisem greşit prima oară. În loc de „granate", în engleză *garnets*, erau gâştele-de-mare, *gannets*, în engleză. „În gnaisul din Lewis, uneori pot fi întâlnite gâşte-de-mare." Dar acum greşeala mea se adeverise**.

Jubilee ajunsese cu bine până la Stâncă, dar trebuia să se şi întoarcă în siguranţă – şi urmau să vină mari furtuni. Aşa că ne-am reglat relevmentul la 180° şi ne-am început călătoria de o zi spre sud, către Port of Ness, înapoi pe drumul maritim.

Siajul nostru părea o cremă de mentă. Sula Sgeir rămânea în urmă; din munte, a devenit cornişă, apoi doar o amprentă digitală. Marea avea o mireasmă de argint. Ziua s-a lungit, iar zările s-au îngustat până când am putut vedea Suilven, Foinaven, Arkle şi celelalte dealuri din Sutherland mai departe, spre est.

— Apele din faţă ar putea fi cam agitate, a zis Ian în acea seară, în vreme ce ne întorceam în Port of Ness.

Şi chiar aşa erau. Acolo unde stâncile ieşeau din mare, valurile erau înalte de circa doi metri, iar apele se umflaseră şi împroşcau chiar şi portul. Ne-am strecurat printre digurile sparge-val într-un mod care mie nu mi-a picat tocmai bine la stomac, ceea ce pe Ian l-a înveselit. David cârmea cu delicateţe, iar eu şi Diyanne ne aplecam peste proră ca două

galioane îngemănate, atenţi la adâncimi şi la distanţele faţă de stânci şi de beton, emiţând avertismente agitate şi imperioase – „O idee spre tribord!”, „Mai spre babord!” –, până când ne-am croit grijulii drum de-a lungul cheiului înalt şi am aruncat baloanele de protecţie roz şi durdulii, care s-au văzut strivite ca nişte inimi între culă şi chei, iar noi, în sfârşit, ne-am oprit.

Am urcat pe scara ruginită a digului şi am pornit de-a lungul cheiului, nu foarte sigur pe picioare. În noaptea aceea m-am culcat într-un pat în Stornoway, visând la marea ce se mai rostogolea încă peste şi prin mine, cu gâşte-de-mare zburând dintr-o parte în alta a tavanului, în timp ce afară se porniseră deja adevăratele vijelii în tot Nordul, din Norvegia până în Islanda, aşa cum au promis.

* Albatrosul „Albert Ross” a apărut mai întâi pe Bass Rock din fiordul scoţian Firth of Forth, în 1967, apoi s-a relocat în cârdul enorm de gâşte-de-mare din rezervaţia Hermaness, Unst, în insulele Shetland. Pe acea insulă s-a întors anual vreme de mai bine de douăzeci de ani, apoi a dispărut timp de un deceniu, după care a vizitat Sula Sgeir între anii 2005 şi 2007. Se pare că a rătăcit printre cârdurile de gâşte-de-mare din Scoţia în căutarea unei partenere, căci se ştie că gâştele au o vagă asemănare cu albatroşii, iar cele 700.000 de femele din specia Albert Ross îşi duc traiul, din păcate, la sud de ecuator.

** Crucea/ gâsca-de-mare poate să fi fost o fâşie de gnais îmbogăţită cu feldspat alcalin roz, formată cândva în precambrian şi adusă la forma actuală prin comprimări ulterioare.

7. Turbă

Un culoar de pietre • Căutarea semnelor • Traseul e zvon, traseul e mit • Turbă şi gnais • Pietrele lui Manus • Finlay MacLeord • Libaţie şi desfrâu • Un *land art* funcţional • Epoci istorice avute mereu în vedere • Geografia şi istoria sunt consubstanţiale • Phobus • A învăţa locuri şi a parcurge căi • Perturbările previzibilului • Anne Campbell şi câinele Bran • Un iadeş de lebădă, un ou de ploier-auriu • Toponime şi cartografiere detaliată • Căi ale cântecului pentru landă • O noapte pe *beirgh* • Serenadă pentru focă • Jupiter şi Griomabhal • Descoperirea • Momâi de pietre • Cristale de cuarţ • Mergând desculţ • Ştiubeie vechi şi morene • *Tapetum lucidum*: covorul strălucitor • Drumuri spre Geocrab

O vijelie fără ploaie care se năpusteşte dinspre est, urme de căprioare în noroiul din turbărie, un cer negru, gâşte-de-mare albe ca nişte fulgerări deasupra mării. Zorii pe coasta atlantică a insulei Lewis. Lumină slabă, rece şi palidă. Nori zdraveni la trei sute de metri deasupra, ziua care capătă formă din întuneric. Am părăsit mica peninsulă pe care dormisem în acea noapte şi am pornit la deal, spre interiorul insulei, pe turbă şi în vânt, pe urma căprioarelor care au dantelat turbăria cu potecile lor. Turba se rărea pe măsură ce eu urcam tot mai sus, iar rocile începeau să se ivească din iarba-neagră: gnais de Lewis, cea mai veche rocă de suprafaţă din Europa, în vârstă de 3,1 miliarde de ani, cu dungi ca de zebră, marcată şi netezită de numeroase glaciaţii. *Pleistocenul parcă se încheiase de doar câteva săptămâni, gheaţa parcă abia se retrăsese. Pământul era valuri-dâmburi tot, până când m-am pomenit suind pe un culoar între stânci, larg de un kilometru şi jumătate, acoperit cu bolovani căzuţi şi cu blocuri

*eratice glaciare aflate în echilibru. Dinaintea mea, vârful cenuşiu şi impozant numit Griomabhal se înălţa printre nori. Puteam vedea jumătate din versantul său nordic: flancul unui distrugător. De pe un bolovan, se auzea croncănind un corb: *cra, cra*; un altul se rotea în cercuri înalte vâslind din aripi deasupra capului meu. O potârniche-scoţiană a ţâşnit ca un proiectil din iarba-neagră, cam la un metru de picioarele mele, mânjită excesiv cu roşu, ca un travestit, deasupra ambilor ochi.

Calea pe care o căutam ducea pe culoarul dintre stânci şi pe sub versantul lui Griomabhal, asta ştiam cu certitudine. Însă nu o puteam găsi. Ce mi se spusese? „Trebuie să cauţi ceea ce nu ar trebui să se afle acolo." Cărarea nu era o potecă continuă; traseul era marcat doar cu pietre. Dar terenul prin care mergeam avea sute de mii de posibile asemenea pietre de marcaj. Stâncile se iveau din mlaştină sub nenumărate forme: impredictibile, rozalii ca somonul, ţuguiate ca pălăriile levantine, conice ca mitrele arhiereilor, lungi ca rasele călugărilor, în formă de ciuperci sau de înotătoare. Am încercat să găsesc semnele, umblând în zigzaguri lungi, străduindu-mă să descifrez o înşiruire de pietre. Niciun succes. Am încercat să stau întins ca să văd dacă pot zări vreo aliniere. Nimic. Era o ghicitoare de nerezolvat: *cum găseşti pietrele de pe un culoar de pietre, semnele dintr-o puzderie de semne*? Am început să cred că s-ar putea ca acea cale să nu existe deloc.

Mă despărţisem de apele Hebridelor şi am ajuns în turbăria Hebridelor ca să găsesc şi să străbat o potecă parţial pierdută. Nu obţinusem nicio informaţie cum că ar fi o linie trasată pe o hartă, ci mai degrabă zvonuri şi amintiri contradictorii. Calea pornea din vestul insulei Lewis şi mergea spre sud-est, pieziş, până la Harris, şi trebuia să fie străbătută de la o colibă – un **shieling* construit din piatră de păstori – la alta, unind punct

cu punct, ca în arta *picţilor. Incorect: de fapt, străbătea coasta; pornea dintr-o peninsulă numită Aird Bheag, trecea peste un **bealach* înalt şi sfârşea pe coasta de vest, într-un sat nelocuit numit Mealasta. Era marcată de un şir de pietre verticale, individuale. Ba nu, era marcată de un *zigurat de roci plasate deasupra unor bolovani uriaşi. Ba nu, era marcată de un *rùdhan*, trei pietre înguste şi lunguieţe aşezate drept, în şir, înclinate ca să stea sprijinite împreună unele de vârfurile celorlalte – un tip de *cairn* celtic a cărui structură derivă din metoda (specifică Hebridelor) de aranjare a brichetelor de turbă proaspăt tăiate în aşa fel încât să favorizeze uscarea mai rapidă în vânt şi soare. Calea fusese realizată prima dată în anii 1850. Ba nu, nu putea fi dinainte de anii 1920. Creatorul său a fost un mic arendaş care învăţase singur limba greacă şi ajunsese să o stăpânească la un nivel înalt; în anii 1950, a ţinut un jurnal în care consemnase trecerea navelor militare pe lângă acea coastă în aparenţă nelocuită. Ba nu, vorbea doar limba gaelică, dar o femeie din Uig avea o fotografie a lui…

Da, era o cale care înainte să existe pe teren fusese folclor, aşa că am luat urma poveştii înainte să o pot urmări la pas, sărind de la o pistă la alta de parcă aş fi sărit de la un *cairn* la altul. Ca un cântec popular, ca un poem transmis oral sau ca unul dintre drumurile maritime ale lui Ian, traseul căii mele se modifica puţin câte puţin cu fiecare repovestire.

Natura ambiguă a căii se potrivea cu terenul pe care îl străbătea, căci ambele materiale principale aflate la suprafaţa Hebridelor exterioare – turba neagră şi gnaisul pal – se opun creării unor căi, chiar dacă în moduri diferite. Turba înghite cărările, iar gnaisul le refuză. Cel din urmă, îndeajuns de dur ca să opună rezistenţă milioanelor de ani de tumult geologic, e aproape imposibil să fie marcat de paşi. Turba este elastică şi spongioasă şi „înfulecă” potecile care o străbat, dacă nu sunt folosite regulat. Aşa se face că multe dintre miile de poteci care împânzesc Hebridele exterioare nu există ca linii continue pe pământ, ci, mai

degrabă, ca şiruri de momâi sau pietre verticale vizibile doar dacă ajungi la cele de dinaintea lor.

Multe dintre aceste înşiruiri de pietre semnalează existenţa unor poteci de turbă (care duc spre locurile de prelucrare a turbei şi înapoi), a unor poteci spre ferme, dar mai ales a potecilor către adăposturile pastorale (care pornesc din localităţile rurale către acele zone ale landei în care fiecare familie are propriul său *shieling* de piatră, folosit vara ca locuinţă în lunile de păşunat). Călătoria spre *shieling* e făcută de diferiţi membrii ai familiei în diverse etape ale vieţii, iar pentru un copil, momentul când face călătoria singur(ă) reprezintă unul fundamental al trecerii la maturitate. Totuşi, vremea rea face străbaterea drumului dificilă şi însăşi landa e presărată cu mlaştini şi gropi cu apă periculoase. Aşa se face că pe landă aceste căi au ajuns să fie marcate cu *cairn*-uri, turnuri de pietre formând o linie care călăuzeşte drumeţul, plasate astfel încât să evite orice *boglach* (zonele mlăştinoase obişnuite), *blàr* (întinderile turbăriei care pot fi foarte mlăştinoase) sau, cea mai periculoasă, *breunlach* (mlaştina care te trage în adâncuri, camuflată de iarba de un verde-crud care o acoperă), dar şi pentru a purta drumeţul cu bine la *tulach na h-àirigh* – locul unde se află un *shieling*. Ne întoarcem din nou la Hansel şi Gretel, la pietrele care te călăuzesc în siguranţă spre casă. Plecarea pe potecă este însoţită de instrucţiuni – un adevărat manual de utilizare –, de poveşti pentru o călătorie sigură: „bizuie-te pe pietre, fii mereu cu ochii pe ele, nu fi tentat să o iei în jos, unde pământul pare mai verde şi mai plat, căci acolo se întinde şi mlaştina cea înşelătoare”. Aceste obiceiuri au corespondent şi în alte locuri din ţară; de pildă, în linia de pietre albe de marcaj care străbătea Bodmin Moor, de la Watergate prin Five Lanes, plasată acolo la mijlocul anilor 1800 de un preot care şi-a dorit să poată să cutreiere prin parohia sa – lipsită de cărări şi adesea învăluită în ceaţă – fără să se piardă sau să fie înghiţit de mlaştină.

Majoritatea potecilor din Hebride apar doar pe hărţile locale neoficiale şi în hărţile mentale purtate în memoria celor care le străbat, rutele acestora fiind transmise prin viu grai şi prin renume. Dar acum, când cultura adăposturilor de tip *shieling* aproape că a dispărut de pe insulă, iar tăierea turbei este mecanizată, multe dintre acele poteci dispar atât din amintiri, cât şi din ţinut.

Cea pe care voiam să o găsesc s-a dovedit invizibilă pentru Ordnance Survey. Era cunoscută drept *Clachan Mhànais*, adică „Pietrele lui Manus", căci acestea fuseseră aşezate de un mic arendaş pe nume Manus MacLennan. Doar atât ştiam cu certitudine, iar despre acea cale mi-a vorbit Finlay MacLeod, omul datorită căruia, cu ani în urmă, ajunsesem pentru prima dată în Hebridele exterioare.

Finlay MacLeod – naturalist, romancier, jurnalist radio, specialist în istorie orală, ocazional cântăreţ de balade *selkies* şi invocator de foci, precum şi un vorbitor deopotrivă de elocvent în engleză şi gaelică – este cunoscut în Hebridele exterioare şi în **gaeltacht*-ul scoţian drept una dintre cele mai expresive şi mai combative prezenţe de pe coasta Atlanticului. Respectuos, dar inflexibil într-o dispută, el este un mare admirator al peisajelor din Hebridele exterioare şi un adversar înverşunat al celor pe care îi consideră adversari înverşunaţi. Detestă calvinismul care ţine insula Lewis în strânsoare de atâta amar de vreme, considerându-l ipocrit şi sufocant. În toamna anului 2009, el şi soţia sa, Norma, s-au îmbarcat fericiţi pentru prima călătorie făcută vreodată din Stornoway într-o zi de duminică. Evenimentul îi revoltase pe credincioşii de pe insulă, care respectau duminica, şi îi încântase pe modernizatorii laici (aceştia fiind mai puţin numeroşi, Finlay numărându-se evident printre ei). În timp ce feribotul ereticilor se îndrepta către Minch, cu destinaţia

Ullapool, pe chei se protesta şi se rosteau rugăciuni, iar la bordul navei curgea şampania.

Scund, sprinten şi cu ochii luminoşi, Finlay are în el ceva mai mult decât magia unui spiriduş. Face riduri când zâmbeşte, iar umerii îi tresaltă când râde, ceea ce se întâmplă des. Este mereu ireverenţios, ceea ce nu-l împiedică să ia lucrurile în serios. Singura formă de creştinism pe care o aprobă este cea care a înflorit pe insulă în secolele al XII-lea şi al XIII-lea, un cult anterior Reformei, în care obiceiurile păgâne s-au împletit cu riturile creştine. „În aceste locuri şi în numele lui Hristos”, mi-a zis el cândva cu vădită satisfacţie, pe când ne aflam printre ruinele unei capele de pe un promontoriu îndepărtat, „libaţiile se făceau cu bere, fiind închinate mării şi sporirii fertilităţii algelor şi peştilor; era venerată luna nouă, erau dansuri şi era desfrâu!”. Finlay dispreţuieşte fundamentalismul deoarece presupune, aşa cum spune el, „extincţia metaforei”; ar vrea să celebreze cartea Genezei ca basm popular, nu ca doctrină.

Dragostea lui Finlay pentru peisajele şi istoria Hebridelor exterioare este profundă, dar fără urmări sentimentale. Sita prin care-şi cerne romantismul e una foarte deasă. Născut în Ness, în nordul insulei Lewis, a fost crescut pe o moşie luată în arendă. Copil fiind, putea auzi vaca familiei mişcându-se în staulul aflat tocmai la celălalt capăt al casei. Folosea o pedală de bicicletă ataşată unei apărătoare de roată ca suport pentru ceainicul care fierbea pe focul de turbă, aceasta fiind însărcinarea de care trebuia să se ocupe chiar el. La vârsta de şaptesprezece ani, s-a înscris în marina comercială şi a navigat în Australia şi Noua Zeelandă. Ulterior, a fost chemat să se înroleze în serviciul militar obligatoriu şi a fost detaşat la o bază a Royal Air Force din Yorkshire. Acolo, suferind de un acut dor de casă, visa întruna la Hebridele exterioare. În mai puţin de o lună, a reuşit să pună la cale o repatriere reciprocă, pe baza unei înţelegeri cu un bărbat din Yorkshire, care fusese detaşat pe insula Lewis (şi care, suferea şi el de un acut dor de casă, visând la Yorkshire).

Şi-a dedicat viaţa explorării, arhivării şi cartografierii arhipelagului său natal, cu scopul de a convinge şi restul lumii că merită protejat. A cartografiat locurile şi aliniamentele izvoarelor vindecătoare din Hebridele exterioare, ale morilor nordice, ale capelelor unde se dau binecuvântări. A dat de urma bornelor lăsate de Ordnance Survey în timpul releveelor realizate pe insule în anii 1850, mergând pe landă kilometri întregi, pe vreme rea, pentru a descoperi pietrele incizate. A strâns şi a fost curatorul a zeci de hărţi ale Hebridelor exterioare, cele mai vechi datând din secolul al XVI-lea[1].

Eroul său este Darwin, căci în Finlay se regăsesc multe dintre curiozităţile neobosite ale savantului şi ale stilului său de a gândi intuitiv şi metodic. Asemenea lui Darwin, Finlay este interesat de tot şi toate. Mi-a povestit cândva despre cum a trasat Darwin o potecă de nisip care trecea prin pădurile şi câmpurile din preajma casei sale din Downe, în Kent. Darwin medita profund mai ales în timpul plimbărilor sale zilnice pe acea cărare, pe care a ajuns s-o numească „Sandwalk” sau „poteca gândurilor”[2]. Uneori, stivuia câteva pietre de cremene la începutul cărării, într-un fel de *cairn*, şi de fiecare dată când făcea un tur complet al potecii lovea câte o piatră cu bastonul. „A ajuns să poată să prevadă”, mi-a explicat Finlay, problema „celor trei pietre de cremene” sau a „celor patru pietre de cremene”, determinând precis timpul necesar de rezolvare a unei probleme intelectuale în funcţie de distanţa parcursă.

Unul dintre numeroasele motive pentru care îmi place compania lui Finlay este capacitatea sa de a însufleţi peisajele prin simpla lor interpretare şi de a avea în vedere simultan mai multe epoci istorice. Fiecărei caracteristici a peisajului şi denumiri a unui loc, el îi poate ataşa o poveste: geologică, folclorică, istorică sau trivială. Trece cu uşurinţă de la un sistem de cunoaştere la altul, de la o epocă istorică la alta, conştient de discrepanţele dintre acestea, dar atras de suprapunerea lor şi de felul cum se potrivesc, ca nişte rime. Prin modul cum le descrie, cele mai diverse

pietre sunt cercetate, reconstituie şi readuse la viaţă. M-a dus pe un deal înverzit din Baile na Cille, în centrul insulei Lewis, şi mi-a amintit de episodul din 1827, când un anume reverend dr. Macdonald strânsese 7.000 de oameni în jurul acelei coline pentru o convertire în masă la calvinism. Un *afloriment stâncos de gnais din landă l-a purtat înapoi în *holocen şi într-o explicaţie a modului în care, după retragerea gheţarilor din Hebridele exterioare de acum 12.000 de ani, turba a început să se adâncească în părţile ferite de vânt ale rocilor ajunse la suprafaţă. Pentru Finlay, geografia şi istoria sunt consubstanţiale. Nu poate concepe ca un eveniment să nu aibă ataşat un loc al său unde s-a petrecut, întrucât totul trebuie să se întâmple undeva anume, astfel că istoria îşi are izvorul în geografie la fel cum apa pleacă dintr-un izvor: imprevizibil, dar dintr-un loc anume.

Într-o dimineaţă, cu câteva zile înainte să pornesc în căutarea cărării lui Manus, Finlay m-a invitat la o plimbare pe plaja de lângă casa lui din Shawbost ca să-i cunosc ceea ce el numea, în mod misterios, „familia” sa. Mareea se retrăsese de curând şi am mers prin nisipul umed, lăsând urme ca nişte tăieturi într-un aluat de patiserie. Pescăruşii mergeau ţanţoş şi pălăvrăgeau. „Familia” lui Finlay s-a dovedit a fi o colonie de melci-turtiţi care trăiau pe partea inferioară a unui bolovan pe care îl botezase Phobus (numele uneia dintre lunile lui Marte). Îi vizita aproape în fiecare zi şi o făcea deja de un an, observând poziţiile lor relative pe bolovan, migraţiile şi revenirile zilnice. Schiţase şi măsurase fiecare melc şi-i pusese fiecăruia câte un nume. Cartografia de luni întregi scurtele lor călătorii pe suprafaţa lui Phobus. Îl intriga capacitatea lor de a-şi găsi drumul către poziţia ce reprezenta „casa” lor de pe stâncă, pe care o găseau cu o silinţă şi o acurateţe extraordinare, de parcă ar fi urmat o cale sau o potecă invizibilă.

Probabil că aceasta a fost principala enigmă în studiul melcilor-turtiţi, mi-a zis Finlay, zâmbind. Au fost făcute experimente care au încercat să facă înţeles felul cum funcţionează instinctul de revenire „acasă” în cazul

lor. Pentru a-i împiedica să se întoarcă pe acelaşi traseu pe care plecaseră, cercetătorii au creat obstacole fizice şi bariere chimice. Cu toate acestea, melcii-turtiţi au ocolit încet toate opreliştile construite, dovedind nu doar că pot călători înapoi spre poziţiile lor „de-acasă”, ci şi că o pot face fără să parcurgă traseul originar.

Melcii-turtiţi prezintă şi o adaptare extraordinară la habitat, a explicat Finlay. Se lipesc atât de bine de bolovani deoarece secretă „un sigiliu” cleios la marginea cochiliei lor şi prin el se ataşează de suprafaţa rocii. Acest sigiliu îi ajută să nu fie ciuguliţi de pe stânci de pescăruşii flămânzi, nici dezlipiţi de valuri şi, în plus, împiedică uscarea lor în timpul refluxului.

— Produc acest sigiliu, a zis Finlay, rotindu-şi foarte uşor cochilia înainte şi înapoi în mod repetat. Astfel, stânca îşi şlefuieşte propriul contur la marginea cochiliei. Şi melcii-turtiţi îşi tocesc cochiliile ca să se potrivească terenului ales, într-un accelerat proces de adaptare la specificul locului.

Aşadar, cunoaşterea unor locuri şi parcurgerea unor căi sunt două virtuţi remarcabile ale melcilor-turtiţi, a conchis Finlay, fără să simtă nevoia să adauge că ambele se numărau şi printre propriile sale abilităţi.

Cu ajutorul lui Finlay, am reuşit să obţin mai multe detalii despre Pietrele lui Manus şi despre omul care le amplasase. Într-adevăr, Manus fusese arendaş pe coasta de sud-vest a insulei Lewis. Peninsula Aird Bheag, ale cărei coaste abrupte ajung direct în Atlantic, îşi consolidase de secole întregi o comunitate mică de arendaşi şi fusese declarată localitate la scurt timp după Primul Război Mondial. Manus fusese un mic arendaş acolo în prima jumătate a secolului, iar în anii 1920 marcase două căi de-a lungul cărora putea să meargă la fermă în siguranţă şi să ajungă cu bine înapoi

acasă. Una se îndrepta din Aird Bheag spre nord-est, peste bancurile de turbă adânci aflate la sudul unui mare conac numit Morsgail. Cealaltă se îndrepta către nord-vest, necesitând traversarea cu barca peste gura de vărsare, adesea furtunoasă, a lui Loch Hamnaway până la Ceann Chùisil, după care o lua în sus şi străbătea o trecătoare înaltă, cobora pe sub versantul nordic al masivului Griomabhal şi de-a lungul culoarului larg şi stâncos aflat pe coasta vestică a satului Breanish. Aproape douăzeci şi cinci de kilometri străbătuţi pe jos şi cu barca, şi asta doar ca să ajungi la începutul unui drum; traiul pe Aird Bheag nu era deloc uşor. Ultimul arendaş a sosit aici, fără nicio tragere de inimă, în anul 1953.

La Stornoway, Finlay mi-a făcut cunoştinţă cu Chrisella Ross, stră-strănepoata lui Manus.

— Făcuse cărarea mai degrabă pentru a-i ghida pe oameni, mi-a zis ea despre cale, decât pentru a se ghida pe sine, căci el cunoştea deja locurile piatră cu piatră.

Cu două decenii mai devreme, ea şi soţul ei străbătuseră poteca de la Mealasta în sus, spre Griomabhal.

— În acea zi, am regăsit poteca la limita păturii de nori, iar când am păşit în negura de sub munte, întreaga lume părea că a dispărut.

Recent, Chrisella a supravieţuit cu greu luptei cu cancerul. Era încă în convalescenţă. Dacă se va simţi îndeajuns de întremată, a spus că mă va însoţi pe o porţiune a potecii ca să-mi arate o primă parte a căii.

Chrisella mi-a mai povestit şi despre Malky Maclean, un alt bărbat care străbătuse poteca:

— E cu adevărat o operă de artă, mi-a zis Malky atunci când l-am cunoscut. E ca o sculptură de-a lui Richard Long. Când eşti acolo sus, trebuie să cauţi ceea ce n-ar trebui să fie acolo: două sau trei pietre aliniate, deschise la culoare, stânca deplasată de la locul ei, şi care nu se mai află unde ar fi trebuit s-o lase gheaţa şi gravitaţia. E tot ce a făcut Manus: a reajustat puţin peisajul.

Mi-am amintit de sfatul lui Ian despre cum să cauţi pericolele interpretând suprafaţa mării: „trebuie să cauţi imprevizibilul în previzibil, să fii prevăzător în ce priveşte interacţiunile neprevăzute”. M-am gândit şi la Edward Thomas, care îşi antrena privirea ca să perceapă „perturbările” şi urmele din peisaje care atestau traseul unei căi aproape dispărute.

— E atât de greu de găsit, m-a avertizat Makly, deoarece întreaga zonă este ticsită de bolovani ca nişte bile uriaşe. Te plimbi, practic, printr-un **glen* de pietre.

Pe coasta de vest a insulei Lewis, în satul Bragar, Finlay m-a dus să petrec o după-amiază cu arheologa şi cartografa Anne Campbell, care cunoştea poteca şi se ocupa de cartografierea foarte detaliată a landei Bragar. Faţada locuinţei sale era protejată de grămezi de pietricele de gnais pal, cu interstiţii ca frunzele lanceolate şi florile portocalii de montbreţia.

Ne-a deschis uşa chiar Anne. Avea părul închis la culoare, iar ochii îi erau uşor îndepărtaţi, ceea ce îi dădea un aspect oarecum surprins, deşi curând mi-a fost limpede că, în realitate, aborda lumea într-un mod foarte calm. Pe doi pereţi ai sufrageriei erau fixate nişte hărţi mari. Pe birou erau caiete cu schiţe în creion ale unor pietre risipite şi ale altor diverse obiecte, toate având notiţe şi coordonate scrise neciteţ împrejur. Deasupra şemineului erau prinse pagini dintr-un ghid de teren, înfăţişând păsări rânduite vertical pe pagină sub formă de siluete, cu aripile întinse, care-mi aminteau de o carte despre identificarea aeronavelor pe care o studiasem când eram copil.

Două ferestre largi dădeau spre răsărit, către Brindled Moor, landa insulei Lewis. Pe peretele opus se afla un dulap mare, a cărui oglindă reflecta landa în faţa căreia se afla, dublând spaţiul încăperii şi oferind impresia de transparenţă. Pe poliţa de deasupra şemineului şi pe

pervazurile ferestrei erau zeci de obiecte găsite: ouă de pasăre, oase, coarne şi pietricele. Un iadeş de lebădă fără articulaţia centrală. Un ou de lup-de-mare din insulele Shiant. Un ou de un alb imaculat, fragil ca un balon de săpun, al unui ploier-auriu. Seminţe maronii, aproape negre, ca nişte mici rinichi din piele, aduse de curenţii maritimi din Caraibe.

— Ori de câte ori ies să mă plimb pe landă, ei bine, simt nevoia să mă întorc cu tot soiul de lucruri, spune Anne, arătând cu mâna împrejurul încăperii, lungind vocalele şi graseind uşor „r”-ul.

Stătea pe un scaun cu picioarele sub ea, sub o plantă de voalul-miresei ale cărei frunze lungi îi deranjau părul şi o atingeau pe umăr, până când, într-un final, de parcă ar fi liniştit un copil care o sâcâie, i-a dat deoparte frunzele, ca să nu o mai atingă. În spatele fotoliului, Bran, câinele ei ciobănesc, chelălăia şi se scărpina prin somn.

— Bran are un somn agitat, zice.

Chiar lângă fereastră, era fixată de perete o hartă mai mare, versiunea cartografică a vederii oferite de landă. Era ca un ic de formă conică prelungită, pornind din punctul îngust de la Bragar, de pe coastă, înapoi şi către exterior, spre partea centrală a turbăriei. Harta înfăţişa, aşa cum ne-a explicat Anne, hotarele convenite când comunitatea revendicase landa. M-am uitat la dată: era o hartă a insulelor făcută de Ordnance Survey în 1853, realizată de topografii britanici care anglicizaseră denumirile gaelice şi diminuaseră astfel numărul toponimelor acelor locuri.

— Folosesc versiunea Ordnance Survey pentru Bragar ca hartă de bază, îmi spune Anne, dar încerc s-o îmbogăţesc. Adaug denumirile pe care le-au înlăturat soldaţii. Notiţele astea cu creionul sunt completările mele.

— De ce cartografiezi detaliat doar ţinutul Bragar? o întreb.

Ridică pur şi simplu din umeri, de parcă mi-ar fi spus că, pentru ea, este ceva de la sine înţeles.

— Pentru mine e cel mai interesant loc din lume.

Se opreşte pentru scurtă vreme.

— Tot ce-mi doresc cu adevărat este să asociez poveştile cu locurile potrivite şi să înţeleg ce le uneşte, spune. Aşa că îmi petrec cea mai mare parte din timp parcurgând cu piciorul potecile, drumurile, dar şi pâraiele şi zidurile care obişnuiau să despartă teritoriul landei. Apoi vorbesc cu oamenii şi încerc să le consemnez amintirile legate de un loc sau altul.

Anne fusese crescută în Bragar şi, cu toate că a părăsit insula ca să studieze arheologia pe marile insule britanice, s-a întors acasă. De mai multe generaţii, familia ei deţinea un adăpost pastoral, un *shieling* de piatră situat în mijlocul landei. Încă se mai adunau acolo la începutul fiecărei veri, pentru a petrece câteva zile gătind, făcând plimbări şi povestind. Când nu era nici prea frig afară şi nici iarba-neagră prea uscată încât să zgârie, Annei îi plăcea să se plimbe desculţă prin landă.

— Durează cam două săptămâni până ţi se întăresc tălpile ca să nu mai simţi niciun disconfort, dar apoi e o-ncântare. Ar trebui să încerci când eşti acolo. Scoate-ţi cizmele astea mari!

Tatăl ei o învăţase drumurile pe care să ajungă la *shieling*, aşa încât acum putea să se adâncească tot mai mult în landă, observându-i şi cartografiindu-i caracteristicile.

— Tata îmi spunea pe unde au luat-o oile şi porneam împreună în căutarea lor. O sumedenie de poteci încep acum să se piardă, dispărând din amintiri şi de pe landă. Lângă *shieling*-ul nostru e o potecă pietruită care aproape că a fost înghiţită de turbă; o făcuse tata, ca să poată să meargă animalele la apă. Încă e frumoasă.

Anne făcuse o serie de drumeţii cu actualul ei prieten şi fost iubit, un bărbat pe nume Jon MacLeod. Ea şi MacLeod ajunseseră să fie fascinaţi de potecile landei, fiecare fiind o arhivă de obiceiuri şi de practici din trecut. Aşa că au început să-şi creeze şi înregistreze propriile căi ale cântecului, notând cărările străbătute şi evenimentele petrecute sau observate pe drum. Într-o zi de iunie, au străbătut la pas distanţa dintre An

Talamh Briste, Na Feadanan Gorma, Gleann Shuainagadail şi Loch an Ois, şi au zărit pe drum „grămezi sclipitoare de bumbăcariţă, duse de vânt”, „zigoptere stacojii” şi „un vânt prelung, care purta triluri de păsări”. Au traversat „teritoriul unui fluierar-cu-picioare-verzi” şi au deranjat „o căprioară în iarba înaltă”, apoi s-au oprit la „un *shieling* de ciobani unde îşi netezea penele un vultur”.

— Pur şi simplu mergeam şi notam tot ce vedeam în fiecare loc, spune Anne. Un şoim-de-iarnă în zbor, o libelulă care-şi întindea aripile ca să şi le usuce.

MacLeod a cercetat şi mai amănunţit trecutul, dincolo de ceea ce poate fi verificat, făcând reconstituiri ipotetice ale unor hărţi atavice mentale „ale celor care traversau acest peisaj înainte şi după răspândirea turbei, numind caracteristicile împrejurimilor ca să se poată orienta sau ca să comemoreze poveşti şi oameni”[3].

— M-am întors de la Aird Bheag pe cărarea lui Manus, spune Anne. Dacă ratezi locul din care poteca porneşte, e greu s-o mai găseşti, dar, după ce o descoperi, e foarte greu să te rătăceşti pe ea.

A luat o hartă de pe un raft, a deschis-o ca pe un acordeon şi a întins-o pe o masă mică. Mi-a descris drumul, arătând cu degetul cel mic punctele de referinţă şi marcajele. Departe, pe întinderea landei, mi-a indicat pe hartă o aglomerare de puncte.

— Ai putea să dormi aici, asta în cazul în care reuşeşti să ajungi mai departe de Mealasta în prima zi. Aici sunt multe *shieling*-uri ce seamănă cu nişte ştiubeie de albine, construcţii trainice din piatră al căror aspect aminteşte de picţi – mici edificii cu cupole acoperite cu iarbă. Nimeni nu ştie precis când au fost construite, dar încă sunt intacte. Ai să le găseşti mai greu însă, căci par a face parte din peisaj. Doar căprioarele le mai folosesc acum.

Cu puţin înainte de plecare, Anne mi-a mărturisit că bătrânul ei tată e internat la spital, rătăcit în deşertul Alzheimerului.

— Totuşi, şi-a surprins de curând un vizitator, îmi spune, când a recitat pe de rost şi fără să-i ceară cineva unul dintre cântecele din Bragar pe care le ştia.

Pentru el, cântecul era un teren familiar, o cărare pe care o putea urma vreme de câteva clipe, înainte de a se rătăci din nou.

Oriunde mergeam, lumea îl ştia pe Finlay. Pe drumurile din landă, oamenii îşi opreau maşinile şi coborau geamurile ca să schimbe câteva vorbe cu el, iar în turbării muncitorii îşi lăsau deoparte uneltele ca să poată ridica mâinile în semn de salut. Mă simţeam de parcă aş fi călătorit cu regina.

— Cred că-ţi ia ceva timp să ajungi undeva, i-am zis.

În cele din urmă, într-o zi însorită şi cu vânt, Finlay m-a condus pe drumul îngust de pe coasta de vest, care trecea prin marile nisipuri din Uig, prin sătucul Breanish, şi ajungea la Mealasta, unde se şi sfârşea. Tot ce mai rămăsese din Mealesta era planul fundaţiei alcătuite din pietre, dar, în mod straniu, aveam senzaţia că ar fi mai degrabă proiectul de execuţie al unui viitor sat, nu urmele unuia aproape dispărut.

Drumul se încheia cu un golfuleţ larg denumit Camus Mol Lìnis: Golful Bolovanilor din Linis. L-am îmbrăţişat pe Finlay, luându-mi rămas-bun, iar el a pornit spre nord, făcându-mi cu mâna un semn pe geam în timp ce conducea. M-am dus pe micuţa peninsulă care se iţea la sud de golf şi am găsit un petic de iarbă pe care să-mi aşez cortul. Peninsula era ceea ce se numeşte un *beirgh* sau *a' bheirgh*, un cuvânt împrumutat din nordica veche care înseamnă „promontoriu sau punct cu stânci golaşe, de obicei verticale, şi cu o limbă de pământ îngustă”[4]. Stâncile erau roz datorită *feldspatului. Ceva mai în interior, lângă Griomabhal, am zărit o acvilă-de-munte la vânătoare, hoinărind la sfârşit

de zi, cu penele aripilor răsfirate ca nişte degete delicate. O chiră-de-baltă înainta contra vântului, cu aripi ca foarfeca şi cu un cap negru care o făcea să pară lipsită de ochi; avea mişcări rapide şi la fel de imprevizibile în aer ca atunci când arunci o „minge otrăvită” la baseball. Valurile catifelate dansau năvalnic şi se foloseau de plajă şi de stânci ca să construiască, chiar lângă ţărm, adevărate plute de spumă; stropii ţâşneau până deasupra cortului. Stânci de etaj *infralitoral izbite de valuri. Stânci de etaj *circalitoral spălate de maree. *Microterenuri de licheni şi muşchi. Departe, pe mare, prin breşele dintre nori pătrundeau razele de soare.

Mi-am făcut un ceai fierbinte şi am rămas acolo, sorbind din ceaşcă şi mâncând o prăjitură, fericit să fiu de unul singur şi să mă aflu într-un asemenea loc. Din apă, la zece metri mai la nord de mine, a ieşit la suprafaţă o focă: o femelă cu trăsături frumoase. Am încercat să-i cânt un cântec pe care îl învăţasem de la Finlay cu vreun an sau doi în urmă, dar m-am pomenit că nu-mi aduc aminte nici melodia, nici cuvintele, aşa că am trecut la muzică tradiţională englezească de demult, la compoziţia lui Vaughan Williams după unul dintre cântecele de călătorie ale lui Robert Louis Stevenson. Foca şi-a vârât capul în apă şi l-a scos iar la suprafaţă de trei ori, de parcă şi-ar fi clătit urechile de zgomot. Am trecut la singurul cântec pe care mi-l puteam aminti, „Paradise City”, de Guns N’ Roses. Foca s-a scufundat şi nu s-a mai întors. M-am simţit destul de stânjenit.

Soarele apunea peste Atlantic. Apa era de un argintiu marin care părea să pârjolească privirea, dar în vâlvătaia metalică a mării, nepăsătoare la foc, rezista spinarea neagră şi robustă a unei insule, iar dincolo de toate acestea răzbăteau ţipetele pescăruşilor, freamătul valurilor, senzaţia stâncilor rugoase şi tainice, iarba deasă ca nişte vârfuri de ace şi, peste margini, alte crâmpeie ale clipei consemnate: mirosul de iod al algelor şi o senzaţie peninsulară, de pământ care sfârşeşte într-un povârniş care dispare la capăt.

Pe coastă s-a furişat o negură dinspre mare şi a redus vizibilitatea la vreo cincizeci de metri, aşa încât îngusta mea peninsulă stâncoasă părea acum o insulă. Mi se părea că, la adăpostul ceţurilor, orice se putea întâmpla. Curând, din pricina brizei de vest care adia dinspre mare şi-mi mângâia faţa, am trăit iluzia bizară că mă aflam într-o barcă ce se îndrepta spre largul oceanului şi că, în zori, urma să mă trezesc undeva departe, în Atlanticul de Nord. Apoi, cu un truc meteorologic de magie, de parcă ar fi tras cineva faţa de masă şi vesela nici că s-a clintit, negura s-a risipit, dezvăluind un cer senin şi linia de coastă intactă. Pe uscat, se vedea Griomabhal cu jumătatea lui de cupolă, iar lângă el s-a ivit din nou Jupiter, luminând ca un felinar, în timp ce norii tresăreau şi se deplasau spre vest, trecând prin faţa lunii.

În dimineaţa următoare, cu vântul bătând puternic dinspre est, am pornit pe urmele căprioarelor prin acel *glen* pietros care trecea pe sub versantul nordic al lui Griomabhal. L-am colindat aproape două ceasuri, mergând când la deal, când spre interiorul insulei, pierzându-mi speranţa că voi găsi vreodată poteca.

Chiar sub versantul nordic, cu stânci abrupte înalte de 150 de metri, care coborau direct în landă, era un iaz numit Dubh Loch – Lacul Negru –, pe al cărui mal m-am odihnit. Avea apa neagră ca smoala cu stufăriş de smarald acolo unde nu era adâncă. Vântul îi agita suprafaţa şi forma vârtejuri care se roteau în ritmul rafalelor ce coborau de pe versantul nordic al lui Griomabhal. Era ca un Tornado Alley în miniatură. În sfârşit, pe vârful lui Griomabhal nu mai erau nori, iar când am privit în sus spre el şi am zărit norii departe, în înaltul cerului, muntele a părut că se prăbuşeşte peste mine. Versantul era străbătut lateral de straturi de cuarţ, lungi de sute de metri, ieşite în relief ca venele de pe braţele unui

halterofil. Am aruncat o privire în sus şi contra vântului, ca să-mi aleg traseul de urmat… Şi iată, chiar acolo era calea lui Manus.

Pac, mi-a picat fisa! Aliniere. Confuzia s-a risipit. Am priceput. Traseul se vedea limpede: o succesiune de stive făcute din pietre, subtilă dar vizibilă, care urca din apropierea iazului Dubh Loch. Pietrele erau aşezate în formă de *rùdhan*, o stivă alcătuită din trei pietre, deşi mai erau şi câteva pietre individuale aşezate ca nişte degete ca să arate drumul. Am sărit în picioare de pe piatra pe care mă odihneam şi am pornit spre est, pe calea lui Manus, trecând peste povârnişurile de gnais.

Majoritatea stivelor de pietre se aflau la o distanţă de treizeci sau cincizeci de metri unele de altele. Dar lângă trecătoare, unde pământul era nivelat, am găsit şaptesprezece stive, fiecare la cel mult zece metri faţă de următoarea. Malky a avut dreptate: calea lui Manus chiar semăna cu o sculptură de-a lui Richard Long, dar una creată cu mulţi ani înaintea lui Long şi care prefigurează faimoasa sa fotografie „A line in Himalaya" (O linie în Himalaya). Am păşit pe cărarea cu stive din pietre şi am privit în lungul ei. Un capăt se îndrepta spre vârful trecătorii. Celălalt mergea spre Mealasta, ieşind din câmpul vizual după un dâmb de gnais. Deasupra mea, corbii croncăneau blesteme.

În cele din urmă, am ajuns pe curmătura de sub versantul nordic al lui Griomabhal. M-am oprit să-mi arunc privirile peste unul dintre ultimele spaţii sălbatice ale Marii Britanii: pădurile populate de căprioare din South Lewis şi North Harris, sute de kilometri pătraţi de landă privată, râuri, lacuri şi munţi, toate fiind proprietăţi private. Stivele de piatră şi-au dovedit utilitatea, conducându-mi privirile şi picioarele în jos, peste Griomabhal, în sălbăticia landei.

Le-am fost recunoscător acelor *rùdhan* care m-au călăuzit şi le-am urmat în jos, pe panta abruptă, spre capătul lui Loch Hamnaway. Soarele ieşea dintr-un nor, învăluind landa într-o lumină roşiatică. M-am oprit să beau din apa de aramă şi de aur a unui iaz. Acolo unde nu era adâncă,

puteam vedea câteva pietricele albe de cuarţ neprelucrat, şi mi-am amintit de un cuvânt învăţat de la Finlay, unul dintre numeroşii termeni poetic de precişi pe care limba gaelică din Hebride îi foloseşte ca să indice caracteristicile peisajelor landei. „*Èig* se referă”, a spus Finlay, „la cristalele de cuarţ de pe fundul iazurilor din landă, care captează şi reflectă lumina lunii, ademenind astfel somonii care migrează în lunile de la sfârşitul verii şi din toamnă”[5].

Am mers tot restul zilei: kilometri grei, dar fericiţi, peste lande şi stânci şi printre lacuri şi râuri. M-am oprit ici-colo ca să pescuiesc şi am prins câţiva păstrăvi mici pe care i-am luat cu mine, îndreptându-mă spre sud-est, către adăposturile-ştiubeie pe care Anne mi le arătase pe hartă. La un moment dat, am zărit o dublă scânteiere fugitivă a unor raze de soare de pe coasta unui deal îndepărtat; era binoclul unui paznic al proprietăţii care mă urmărea încercând să-şi dea seama dacă braconez cerbi sau somoni. Nu mi-a plăcut să mă simt supravegheat într-un spaţiu deschis, aşa încât mi-am continuat drumul la adăpostul unui dâmb.

În perioada cea mai caldă din zi, atunci când turba devine foarte spongioasă, i-am urmat Annei sfatul: mi-am scos încălţările şi şosetele şi am umblat desculţ cam o oră. Turba era alunecoasă şi rece, iar unde păşeam pe muşchi ieşea la suprafaţă şi-mi împresura piciorul, jilavă ca o cataplasmă.

„A merge desculţ e un obicei demodat”, scria Nan Shepherd în 1945, „dar oamenii cu judecată îl readuc la viaţă”[6]. Şi observa:

> Acest mod de a merge începe cu un pârâiaş pe care trebuie să-l trec: odată ce mi-am scos pantofii, nu-mi vine să-i mai încalţ. Dacă lângă pârâiaşul meu sunt maluri joase şi înierbate, merg mai departe pe ele, bucuroasă de atingerea ierbii pe tălpi; iar acolo unde iarba verde lasă loc ierbii-negre, continui să merg. Când sunt mângâiate de căldura soarelui, întinderile de mâl

uscat au o atingere încântătoare, mătăsoasă şi netedă; la fel are şi iarba înaltă în zori, fierbinte la soare, dar încă rece şi udă acolo unde piciorul se adânceşte în ea; e ca un aliment care ţi se topeşte în gură surprinzându-te cu câte-o nouă savoare.

Tendinţa lui Nan de a nu se mai încălţa după trecerea unei ape îmi era cunoscută din vremurile în care făceam drumeţii prin munţi. În ultimii ani, am făcut propriile experimente prin care să readuc la viaţă obiceiul de a merge desculţ. Am umblat opt kilometri prin White Peak în Derbyshire: am trecut peste calcar erodat de apă, neted ca marmura, am suit pe terasele de iarbă ţepoasă plină de cochilii striate de melci, am străbătut culmile colinelor cu păşuni mărăcinoase şi, în cele din urmă, am luat-o la vale pe o cărare domoală spre un râu, iar acolo, într-un loc unde apa nu era adâncă, mi-am scăldat recunoscător picioarele*. În Black Mountains din Ţara Galilor am petrecut desculţ aproape o întreagă zi de vară pe traseele din Old Red Sandstone, roci vechi măcinate până au ajuns să fie acoperite de un praf roşu foarte fin, catifelat ca o pudră. Am petrecut o jumătate de zi desculţ pe colinele de cretă şi prin pădurile de fag din sudul comitatului Cambridgeshire, împreună cu Matt, un prieten arheolog. La începutul drumeţiei, am călcat amândoi în sevă sau răşină negricioasă de copac, vâscoasă ca gudronul. Răşina se comporta ca o sondă care preleva probe din solul pe care păşeam – la fel cum ceara de la capătul unui fir cu plumb ia probe de pe fundul mării – şi ni s-a format amândurora pe tălpi un veritabil strat de seminţe, praf şi bucăţele de frunze. Iar în Epping Forest din Essex, cutreierând prin luminişuri şi desişuri, am început să simt sub tălpi cum se schimbă habitatul: în fiecare zonă predomină specii diferite de plante, în funcţie de cantitatea de lumină disponibilă şi de diversele temperaturi ale stratului de frunze căzute. Apoi am călcat pe o frunză de laur, iar pe când încercam să scap de ea am călcat pe o crenguţă de păducel şi, uite-aşa, mi-am petrecut următoarele cinci minute îndepărtând cu penseta bucăţi de pădure din călcâi.

Într-adevăr, îmi amintesc altfel, chiar dacă nu neapărat mai bine, terenurile pe care am umblat desculţ decât cele pe care le-am străbătut încălţat. Îmi amintesc de acele terenuri mai ales ca texturi, ca senzaţii, ca durităţi, ca planeitate şi pante. Sunt amintiri durabile, adnotări pe tălpi apărute atunci când pielea drumeţului a întâlnit scoarţa pământului. Îmi amintesc de o cărare înfierbântată strecurată printre bolovani de argilă, cu pământ neted şi crăpat de soare în forme stelare, de parcă păşeam pe ea pe constelaţii şi linii de falie. Îmi amintesc că am traversat un câmp proaspăt arat, unde grapa zdrobise pământul şi soarele îl încălzise, aşa încât a-l străbate era ca şi cum ai umbla prin cenuşa unui foc stins de doar câteva ore. Mergând desculţ, eşti deodată mai sensibil la cel mai neînsemnat detaliu din peisaj. Brusc, iarba pare mai întinsă şi mai netedă, căci firele sunt culcate la pământ pentru a crea o suprafaţă răcoroasă.

Nu toate drumeţiile în care am umblat desculţ au fost plăcute. Încercarea mea de a traversa un câmp arat dogorit de arşiţă, cu brazdele întărite de soare, a fost ca şi cum aş fi străbătut un ocean de spade. La sfârşitul unei veri, în august, eu şi prietenul meu Leo am încercat să străbatem desculţi o întindere din Suffolk năpădită de buruieni. Părea cel mai inofensiv teren pentru o astfel de tentativă: un câmp uscat şi nisipos cu iarbă-neagră. Dar după nici cinci paşi, deja ţopăiam de durere: în iarbă şi în muşchi se ascundeau firele de orz-sălbatic care nu crescuseră foarte mult, dar erau peste tot. Să mergi mai departe ar fi fost ca şi cum ai fi încercat să te plimbi pe nişte perniţe cu ace sau pe spinări de arici.

Sensibilitatea sporită a piciorului gol este motivul care i-a făcut pe credincioşii catolici să urce pe Croagh Patrick, în County Mayo, într-un pelerinaj numit Reek Sunday. Mersul desculţ se bazează pe convingerea că rănile picioarelor le vindecă pe cele ale sufletului. Mersul desculţ reprezintă penitenţă, emaciere, punere la încercare: pietrele tăiau atât de rău tălpile pelerinilor, încât sângele le curgea printre degetele picioarelor şi lăsa pete pe cărare.

Alţii au găsit o legătură mai puţin dureroasă între mersul desculţ şi conştientizare. Între 1934 şi 1936, naturalistul scoţian Frank Fraser Darling a urmărit o turmă de cerbi în Wester Ross, în nord-vestul Scoţiei. Darling a început să descifreze mai bine comportamentului acestor animale atunci când s-a hotărât să renunţe la ghete. „În vara lui 1935", a scris el în volumul *A Herd of Red Deer* (O turmă de cerbi, 1937), „am început să umblu desculţ, iar după două săptămâni de disconfort, mi-am primit răsplata. S-a înălţat întreaga fortăreaţă a conştientizării, nu eram niciodată obosit, iar urmărirea a devenit mult mai uşoară"[7]. Metodele neconvenţionale ale lui Darling au transformat etologia modernă: în loc să fie considerate animale reflexe, care afişează reacţii învăţate, dar deloc adaptate la mediul lor înconjurător, el a propus un tipar dinamic al turmei, în care cunoaşterea peisajului prin intermediul simţurilor fiecărui cerb în parte dictează şi influenţează modul în care îşi duc cu toţii traiul. Pe scurt, Darling a afirmat că cerbii „au capacitate de înţelegere (au *insight*)"[8], iar înţelegerea lui a înţelegerii *lor* a survenit ca urmare a deciziei sale de a umbla, din empatie, desculţ. Lucrarea lui Darling dovedeşte că există o anume cunoaştere la care doar picioarele au acces, aşa cum există şi aduceri-aminte ale unor locuri pe care doar picioarele le pot din nou evoca.

Atingerea este o acţiune mutuală, un gest de schimb cu lumea. A lăsa o urmă înseamnă şi a primi o urmă, iar tălpile noastre, modelate de suprafeţele în care se adâncesc, sunt ele însele peisaje, cu propriile lor adâncituri care le străbat şi linii care rătăcesc. Probabil că acestea se asemănă cel mai mult cu încreţiturile şi vârtejurile şi cutele lăsate în urmă de mareea care se retrage de pe întinderea de nisip. Călcâiele noastre prezintă urme care arată ca nişte adevărate unde de şoc cu impact puternic. Bolta plantară, acolo unde piciorul se arcuieşte cel mai mult, este reticulată, cu pliuri superficiale. Sub capetele metatarsurilor, în schimb, ondulaţiile pielii nu se mai intersectează. Întregul picior este ca o foaie de

parcurs inscripţionată cu acţiuni repetate. Încă de la primii paşi fetali, de la apăsarea tălpilor în peretele uterin în timp ce plutesc ca astronauţii în spaţiul cel negru, bebeluşii au deja, când vin pe lume, tălpi cu riduri.

Anne avusese dreptate în privinţa plăcerilor mersului desculţ, dar şi a dificultăţii de a găsi adăposturile-ştiubeie. Chiar înainte de amurg, când vremea s-a înrăutăţit şi picioarele îmi obosiseră, am ajuns într-o vale în care pe hartă fiecare punct negru marca un *shieling* circular.

Dar acolo unde harta mă anunţa că aveam să le găsesc, nu puteam vedea decât movile de *morene: zeci de muşuroaie de iarbă sau de cocoaşe de cel mult doi-trei metri înălţime. Am verificat încă o dată dacă m-am uitat bine pe hartă. Sigur eram unde trebuie.

Apoi am înţeles. Adăposturile erau *chiar* movilele acelea sau, mai degrabă, erau deghizate în movile. Le-au trădat intrările. Două colibe din piatră cu acoperiş în formă de cupolă se aflau una lângă alta, învelite aproape în întregime cu brazde de iarbă, dar având intrări joase, cu lintoul la nivelul solului, încăpătoare doar cât să mă pot strecura înăuntru. Forma lor era atât de apropiată de a movilelor, încât nu-mi venea să cred că nu era influenţată de ele; arhitectură devenită camuflaj şi expresie vernaculară.

M-am strecurat în *shieling*-ul dinspre nord pe brânci. Înăuntru era uscat şi linişte. Mi se părea ciudat să mă aflu într-un loc ferit după o lungă zi petrecută în vântul landei; parcă îmi ieşise în cale Comitatul lui Tolkien. Am măsurat interiorul adăpostului folosindu-mă de propriul meu corp: doi metri acolo unde era mai lat, şi poate unul şi jumătate în locul cu cea mai mare înălţime.

Din interior, arhitectura simplă, dar aleasă a acelui *shieling* se vedea mai bine. Era construit din dale de gnais care, suprapuse perfect, creaseră

consola. Apoi, brazdele de iarbă au fost aşezate deasupra pe post de paravânt, izolator şi mortar: un acoperiş viu, care creşte şi fixează gnaisul.

În *shieling*-ul de la sud am gătit păstrăvul. După cină, m-am furişat afară. Nu erau musculiţe. Vântul se mai potolise şi se vedea imensitatea cerului; mă străbătea o senzaţie acută de gol. Loch Reasort răspândea sclipirile sale albe de magneziu, iar lumina zilei a persistat până târziu în noapte. În ultimele clipe ale amurgului, trei căprioare s-au apropiat de mine, venind din direcţia opusă celei din care sufla vântul. Una dintre ele m-a privit lung, iar ochii i-au licărit într-un argintiu nepământean. Oare ce se întreba Nan Shepherd atunci când zărea în amurg ochii făpturilor din „întunericul pădurii”? Dacă nuanţa verde-albăstruie a ochilor lor era „verdele unui gol straniu pe care îl vedem… scânteierea unei lumini exterioare reflectate sau cea a unei lumini interioare dezvăluite”?[9].

Din punct de vedere anatomic, motivul pentru care ochii păsărilor şi ai animalelor strălucesc, la lumină slabă, în culori neobişnuite se datorează prezenţei unui *tapetum lucidum* („covor strălucitor”), o membrană reflectorizantă de celule aflată în spatele retinei. Lumina trece întâi prin celulele cu conuri şi bastonaşe ale retinei, apoi ajunge pe membrană şi se întoarce prin retină spre sursa de lumină. Astfel, orice lumină disponibilă este folosită de două ori pentru văz. Ceea ce se observă când zărim „strălucirea ochilor” este chiar culoarea membranei *tapetum lucidum*, care variază în funcţie de specie şi de cantitatea de lumină, fiind adesea roşie la bufniţe, de un albastru pal la bovine şi verzui-auriu în cazul felinelor. Această membrană se regăseşte chiar şi la molii şi la păianjeni, iar ochii acestora pot fi uneori văzuţi în întuneric ca nişte steluţe argintii.

Am dormit în *shieling*-ul dinspre nord, unde era cald şi uscat, fericit că găsisem acele adăposturi de odinioară în întinderea străveche a landei. Am fost trezit o singură dată în acea noapte, de o tuse răguşită din apropiere; răbufniri de aer din plămânii unui cerb.

În zori, alte două acvile-de-munte se roteau în înaltul cerului. Vântul puternic dinspre est se întâlnea cu vântul marin dinspre vest; pe cer, deasupra adăposturilor, se ciocneau rafalele de vânt. Am mers toată ziua în direcţia sud-est, către insula Harris, pe cărări care duceau la *shieling*-uri din piatră sau la ferme, pe drumuri pastorale şi pe poteci înverzite, încercând să încropesc un traseu. Printr-un punct nemarcat, am trecut frontiera disputată dintre Lewis şi Harris, care apare pe o hartă din anul 1630 a Hebridelor ca „un hotar între cele două ţinuturi”. Pe la mijlocul dimineţii, soarele a început să răzbată puternic dintre nori, conturându-le umbrele peste landă: *rionnach maoim*, un alt termen gaelic din Hebride de o precizie nemaipomenită, care se referă la „umbrele proiectate pe landă de norii cumulus care străbat cerul într-o zi însorită în care bate vântul”. Târziu în acea zi, străbătând un drum cu asfaltul umed pe marginile căruia zăceau carcase de maşini şi tractoare ruginite abandonate, scufundate parţial în turbă, am ajuns pe o peninslă, în satul Rhenigidale, şi am dormit la hostelul pentru tineret de acolo, având în sfârşit un pat.

A doua zi dis-de-dimineaţă am pornit spre vest, pe aşa-numita „potecă verde”, spre Tarbert, principalul oraş din Harris. Traseul mi-a fost descris ca fiind „cea mai frumoasă cărare din Marea Britanie”, iar în acea zi ar fi fost greu să nu recunoşti că îşi merita renumele. Traseul se profila pe deasupra micilor golfuri marine. Fâşii înălţate de *feannagan*, sau **lazy beds*, mai puteau fi încă zărite pe dealuri, ca vestigii de pe vremurile arendaşilor. După un kilometru şi jumătate, poteca a coborât spre Trollamaraig, un *glen* de coastă adăpostit, unde, ocrotită de vântul dinspre mare, am găsit o pădure pitică şi prosperă de răchite şi plopi-tremurători, dar şi caprifoi, degetariţe şi luzule. Apoi, cărarea a luat-o iar în sus, cotind pe versantul estic al unui deal numit Scrìob, până când a ajuns din nou pe

loc drept, îndreptându-se spre vest, printre două vârfuri cu aspect de mameloane care purtau două nume nordice: Trolamal şi Beinn Tharsuinn.

Iar din acea trecătoare, mi-a apărut deodată în faţă panorama insulei Harris: un labirint de pante abrupte, lacuri şi lande străbătute de drumuri înguste, aflate toate în faţa privirilor mele ca o hartă. Am coborât pe nişte poteci splendide încununate cu curcubeie până la Tarbert, iar de acolo am mers mai departe, spre sud şi est, pe coasta insulei Harris, până când, în cele din urmă, am bătut la uşa lui Steve Dilworth – artist, deschizător de noi poteci şi vrăjitor pe jumătate –, omul care îmi dăduse cista pe care am luat-o în nord, în călătoria spre Sula Sgeir, şi în a cărui casă am petrecut câteva zile care au căpătat în amintirea mea urzeala unui basm: un călător binevenit care găseşte o clipă de odihnă după drumeţii istovitoare într-o casă cu minunăţii ascunse, cu energii stranii şi delicii, şi un pahar cu gin care părea că se umple mereu de unul singur.

* David, care m-a însoţit în acea drumeţie, a încercat să umble prin tufe de urzici şi a spus despre ele că ar fi „un fel de chili pentru picioare”, care le înfierbântă şi le înviorează. Nu m-am lăsat convins de recomandarea lui de a încerca şi eu pe cont propriu.

8. Gnais

Spânzuratul • Trup din carne, păr din coamă • Cranii, piei, spermanţet, piatră • Criptozoologie şi şamanism • Aura spaţiilor interioare • Obiecte pentru mână, mână pentru obiecte • Vrăjitor, criminal • Ulei de focă, fanon, cohlee • Unicorni? Hipogrifi? Dragoni? • „Substanţa din care e alcătuită lumea” • Un uliu-păsărar mumificat • *Attacus atlas* • Uciderea lebedelor şi manechinele din piei de porc • *Miel negru şi şoim cenuşiu* • Laputa, insula gâştelor-de-mare • Drumul către un peisaj sacru • Stânci eratice • O sută de kilograme din cea mai bună untură nemţească • Lumină îngheţată • Ultima cistă

Recunosc întrupate în mine gnais, cărbune, muşchi cu lungi filamente… rădăcini bune de mâncat.[1]

Walt Whitman (1885)

Pe coasta de sud-est a insulei Harris, într-un sat cu trei case numit Geocrab, în spatele unui gard viu de culoare fucsia, într-un atelier rece cu ziduri subţiri, atârnat de o grindă era un schelet de om prins într-un cârlig de agăţat carne. Cele 206 oase stau fixate laolaltă cu ajutorul unor împletituri bine strânse din iarbă-de-mare, care, trecând printre vertebre, sunt înnodate alternativ, stânga peste dreapta şi dreapta peste stânga. Pe oase sunt cusute resturi de carne tăiate dintr-un viţel mort, care formează împreună un fel de corp. Atunci când au fost cusute iniţial – fiind conservate cu ajutorul unei soluţii de formaldehidă şi fluorură de sodiu, injectată cu o seringă pentru cai şi preparată într-o proporţie ameliorată de

membrii unei expediţii zoologice în Amazonia de pe la mijlocul anilor 1920 –, bucăţile de carne erau încă musculoase, rotunjoare. Cu toate acestea, ele s-au uscat şi s-au zbârcit de-a lungul timpului, fibrele lor strângându-se şi separându-se atât de tare, încât au acum textura unei parâme îndelung folosite. În spaţiile goale dintre oasele scheletului se află o inimă diformă, un ficat, doi ochi uscaţi şi o trahee, toate de la acelaşi viţel. Scheletul e prins cu frânghii din iarbă-de-mare, iar mâinile, legate laolaltă, stau dinaintea sa, de parcă ar rosti o rugăciune sau ar implora. Din craniu porneşte o perucă din păr vâlvoi de cal, ale cărei şuviţe ajung până la scapule.

Steve Dilworth a făcut rost de schelet într-o zi din anul 1978, când a luat legătura cu un furnizor de modele anatomice din Gravesend, un orăşel cu nume foarte potrivit; dându-se drept profesor de anatomie, a cumpărat scheletul cu o sută de lire sterline, o cheltuială pe care nu şi-o permitea atunci cu uşurinţă. Oasele i-au fost trimise într-o cutie la căsuţa ţărănească de secol XV din apropiere de Cirencester, unde lucra la acea vreme cu jumătate de normă ca grădinar. Săptămâni la rândul, Steve a găurit oasele şi le-a făcut articulaţii cu *iarbă-de-plajă şi funii, apoi, vreme de mai multe săptămâni, a pus înăuntrul scheletului organe de viţel şi l-a îmbrăcat în carne, iar alte câteva săptămâni i-au fost necesare ca să-l fixeze şi să-l lege. Rezultatul? Victima sa sacrificială, fetişul său voodoo, omul său de Grauballe, prietenul său… l-a botezat „The Hanging Figure”, adică „Spânzuratul”.

Steve şi soţia lui, Joan, s-au mutat în repetate rânduri prin ţară, iar Spânzuratul s-a mutat şi el la rândul său. În cele din urmă, în 1985, cei trei au ajuns pe insula Harris, în localitatea de coastă Geocrab, unde, de atunci, trăiesc împreună fericiţi.

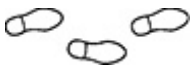

Am bătut la uşa lui Steve după ce am traversat landa din Lewis; mă dureau picioarele, eram transpirat şi uşor neliniştit. Din casă s-au auzit lovituri şi zgomote de mers târşâit. S-a deschis uşa şi o siluetă a umplut cadrul. Mi-a fost întinsă o mână în semn de bun-venit. Steve purta o haină lungă, ca din *Matrix*, şi papuci. Înalt de statură şi blond, cu pomeţi pronunţaţi şi sprâncene zbârlite şi gălbui, arăta ca un vrăjitor sau ca un prădător viking. Dacă l-ai cunoaşte pe Steve numai prin intermediul muncii şi înfăţişării sale, ai fi intimidat de el, ţi l-ai închipui sever şi ameninţător. Când colo, e bonom şi glumeţ. Ce uşurare! Un şaman care se ia în serios ar fi de nesuferit.

La doar câteva minute de la sosire, eram deja la masa din bucătărie, cu o cafea într-o mână şi un gin tonic în cealaltă, povestindu-le lui Steve şi lui Joan despre noaptea pe care o petrecusem în adăposturile-ştiubeie de pe Harris şi despre cum am descoperit calea lui Manus. O garie împăiată mă privea curioasă de deasupra unei boxe audio montate pe perete. Pe pervazul dinspre miazăzi, lat de aproape un metru, era aşezat ceva ce arăta ca o scăfârlie arămie de călugăriţă, o insectă lungă de o jumătate de metru şi cu ochi bulbucaţi. Sub fereastră erau puse una peste alta zeci de mici vitrine goale pentru ouă de păsări: din lemn de pin închis la culoare, cu capacele din sticlă, separate prin pereţi subţiri, cu vată în cuiburile gata să găzduiască fiecare câte un ou golit, şi cu câte o plăcuţă de cupru ştanţată, pentru identificarea speciei: „Sticlete de Sardinia”, „Fluierar-cu-picioare-verzi”, „Pescăruş-cu-cioc-roşu”.

Soţii Dilworth au venit în Hebridele exterioare deoarece era unul dintre puţinele locuri din Marea Britanie în care şi-au permis să cumpere – cu rugăminţi, împrumuturi şi construcţia aferentă – o casă. Iată că Harris i-a furnizat lui Steve şi materia primă pentru arta sa. Era acum pe o coastă pe care putea să se plimbe în fiecare zi pe linia de alge lăsate în urmă de maree ca să vadă ce mai găseşte printre ele, şi unde putea trăi convenabil

într-un peisaj care să-i ofere ritualuri de sacrificii animale, megaliţi, vreme teatrală şi excelente whiskyuri din malţ.

— Când a sugerat prima dată să ne mutăm în Harris, eu am înţeles că a zis Paris, a remarcat Joan. Fireşte că am fost pe loc de-acord. Mi-a luat ceva timp până mi-am înţeles eroarea.

Cea mai bună descriere a artei lui Steven pe care am auzit-o vreodată îi aparţine chiar lui: „Mi-am petrecut viaţa făcând obiecte ritualice pentru un trib care nu există”[2]. Printre materialele pe care le foloseşte pentru munca sa se numără cranii, ciocuri, trupuri, ochi, piei şi aripi de stârci, pitulici, garii, gâşte-de-mare, sitari, fulmari, lebede, bufniţe, ulii, şorecari, pescăruşi, ciori-grive, papagali-de-mare, anghile-de-nisip, peşti dulgheri-mari şi libelule; seu, untură, grăsime, spermanţet; apă de mare strânsă în timpul marilor furtuni echinocţiale, apă dulce luată dintr-o fântână adâncă, aer îmbâcsit dintr-o capelă, aer proaspăt de furtună de pe surplomba unui bolovan; vântul de nord, vântul de sud; oase, fanoane şi dinţi de balene; vertebre de marsuini şi de oi; bronz, aramă, nichel, cupru; dolerit, gnais, granit, steatit, alabastru; lemn de stejar conservat de 10.000 de ani în mâl, lemn de nuc, de dud, de trandafir; prora unei bărci de pescuit; momeli de *falconerie; seminţe de mare, dolari-de-nisip şi arici-de-mare; ouă, pene şi nisip.

Printre obiectele pe care le-a făcut se numără şi cista de dolerit şi fildeş pe care o purtasem spre nord, în Sula Sgeir, ca să îmblânzesc furtunile; un sipet mic din plumb zăvorât cu un os de balenă şi legat cu sfoară; o cameră din lemn de dud, de vreo treizeci de centimetri, în formă de boabă de cafea, cu nervuri de oţel şi adăpostind trupul neînsufleţit al unei mierle; o cutie adâncă, făcută din coajă de guaiac şi armătură din os de balenă, umplută cu dinţi de delfini şi legată cu sfoară pescărească; un sarcofag din lemn de nuc, cu margini şi închizătoare de aramă, în care zace o pasăre din lemn de stejar recuperat din mlaştină, cu ciocul şi coada din bronz; doi stârci ucişi la o crescătorie de peşte, îmbrăţişaţi strâns, cu

aripile atârnând în sute de cârlige de pescuit şi cu picioarele legate cu o sfoară subţire şi neagră (fetiş de arheopterix sau un dans aviar sadomasochist). Criptele şi încăperile apar recurent în lucrările sale; aura spaţiilor interioare se subînţelege, dar nu se confirmă. Adesea invizibile, aspectele interne ale unui obiect sunt considerate la fel de importante ca suprafeţele sale palpabile. Unul dintre primele obiecte de purtat create de Steve a fost pentru o prietenă care suferea de cancer şi era pe moarte. Într-o zi de un calm absolut, Steve a scos apă din mare, a turnat-o într-o fiolă, apoi a închis fiola într-o bucată de stejar scobită şi lustruită, a legat lemnul cu sfoară şi i l-a pus în mână ca să-l ţină, palma şi degetele ei devenind, astfel, al treilea strat sau înveliş.

Căile şi marcajele lor îl fascinau pe Steve. După ce a ascultat cum i-am descris calea lui Manus, mi-a povestit cum, împreună cu Alexe, fiica sa, au găsit şi parcurs vechile rute funerare care traversează insula Harris dinspre localităţile aflate pe coasta de est, unde turba e prea puţin adâncă pentru a găzdui cadavre, până spre solul mai mănos şi mai adânc al coastei occidentale, unde trupurile defuncţilor puteau fi îngropate întru veşnica lor odihnă.

— La fel ca şi calea lui Manus, a zis Steve, căile astea funerare nu există ca linii continue pe pământ. Sunt marcate cu *cairn*-uri. Unele au doar câteva pietre înclinate formând un triunghi, dar altele sunt uriaşe, cel puţin la fel de înalte ca mine şi foarte frumos făcute, de-a dreptul sculpturale. Uneori vezi câte trei sau patru pe o culme, iar de la distanţă ţi se par sinistre, fiindcă arată ca nişte figuri umane stând laolaltă chiar acolo, pe landă.

Călătoria de la est la vest ar putea fi de vreo zece kilometri, traversând un teren foarte accidentat.

— A fost îndeajuns de greu să străbat poteca într-o zi însorită, a zis Steve, cu un rucsac în spinare şi cu o pauză de-un mic picnic. Să porneşti la drum în grup, cu un cadavru în sicriu şi cu sicriul pe umeri, să aluneci

pe turbă şi să te speteşti peste bolovani, păi, e aproape de neînchipuit. Dar erau nevoiţi să depună trupurile undeva.

S-a ridicat de la masa din bucătărie.

— Vino în atelier, mi-a zis, făcând să scârţâie o uşă din spatele bucătăriei.

L-am urmat şi m-am pomenit în ascunzătoarea unui criminal sau a unui profanator de morminte. Zeci de cadavre, cele mai multe de păsări, zăceau acolo în diverse stări de descompunere, dezmembrare şi depozitare.

Pe o ladă frigorifică era un craniu de om ai cărui pometi fuseseră parţial înălţaţi cu ipsos şi răşină, dar cu nasul nereconstruit, fiind doar o lamelă de cartilaje proeminentă. Pe un raft era o bufniţă din lemn, cu o frânghie strălucitoare sau un cablu de metal ieşindu-i din ciocul larg deschis. Într-un cârlig de carne prins de o grindă, atârna Spânzuratul.

Pe lângă doi pereţi erau aliniate bănci de lucru. Butoaiele erau folosite pe post de mese şi birouri. Toate suprafeţele erau ticsite cu obiecte. Flacoane conice, clopote de sticlă, retorte, seringi – sticlăria unui spiţer sau a unui inventator nebun. Fiole cu dop de plută, cutii cu role de film. Am găsit un borcan în care mai era cam un deget de unguent roşu, care părea să strălucească din interior. L-am ridicat şi l-am rotit ca să văd ce scrie pe etichetă: ULEI DE FOCĂ. Uleiul s-a prelins pe fundul borcanului, lăsând o dâră rubinie pe sticlă.

Mai erau vase pline cu pene, mai ales din coadă şi din aripi, grupate aproximativ în funcţie de specie. Pe bănci erau uneltele de lucru: cleme, cleşti, şublere, mănuşi de protecţie. Un *fanon flexibil şi vălurit de balenă minke, lung de treizeci de centimetri, negru şi neted. O *cohlee de balenă-cenuşie.

Pe o bancă din atelier înaltă până la nivelul taliei era un coş plin cu dinţi, coarne, oase şi ciocuri ale unor făpturi neidentificabile. Unicorni? Hipogrifi? Dragoni? Am ridicat coşul, iar dedesubt era o lădiţă cu circa

cincizeci de dolari-de-nisip şi mici scoici albe cu însemne punctiforme criptice. Printre ei, am găsit o placă osoasă de tatu, portocalie, delicat articulată şi acoperită cu fire de păr sârmos, deschis la culoare. Am ridicat-o şi am ţinut-o în mână. O simţeam în palmă ca un balon de săpun.

— Pune tatuul înapoi de unde l-ai luat, închide ochii şi întinde mâinile, mi-a zis Steve.

Am întins mâinile către el, cu palmele-n sus şi cu încheieturile lipite una de cealaltă, de parcă eram gata să fiu încătuşat sau legat.

— Eşti gata?

Am încuviinţat din cap. Am simţit că-mi aşază în palme un obiect rece din piatră. Mâinile mi s-au lăsat în jos sub greutatea lui.

— Din asta e alcătuită lumea.

Era o pană, o pană din piatră, lungă de vreo treizeci de centimetri, făcută dintr-o rocă neagră lustruită şi cu picăţele verzi. Era traversată de o axă alburie, care amintea de fildeş.

— Axa e dintr-o coastă de balenă, pe care am tăiat-o dintr-un stârv adus de mare chiar acolo.

Steve a arătat cu degetul pe fereastră, dincolo de gardul viu de fucsia, în direcţia golfului.

— Lamelele şi restul penei sunt din dolerit, a zis. L-am extras din vestul insulei, din ceea ce mi-a zis un arheolog că ar fi fost o carieră de piatră din epoca vikingilor, deşi nu-mi pot imagina ce dracu' foloseau vikingii ca să taie aşa ceva. Eu am folosit o freză diamantată pe care am alimentat-o de la un generator, iar doleritul aproape că a distrus-o.

Simţeam în mâini pana rece şi nefiresc de grea. Părea să aibă o densitate supranaturală. Voia să cadă şi să-mi tragă şi braţele în jos. În asta consta extraordinara ei contradicţie: era o pană care voia să ajungă pe pământ, dar şi un obiect de zbor supraîncărcat cu gravitaţie.

Steve mi-a luat-o din mâini. M-am simţit de parcă aş fi fost eliberat din lanţuri.

M-am dus lângă un butoi cu petrol pe care se afla o pungă de congelat alimente, înnodată la capăt. Înăuntru era condens, dar printre picături puteam distinge câteva obiecte negre şi ascuţite. Am luat-o în mâini şi mi-a năvălit în nări un miros greu, de putrefacţie. Am întins plasticul cât am putut şi am zărit câteva ciocuri butucănoase şi nişte cranii cu penele şi carnea prinse pe ele, transformate într-un compost de sânge şi ţesuturi moi.

— Garii, a zis Steve rânjind. Mai au ceva de stat. Aşteaptă-mă două secunde, mă duc să aduc ceva ca să-ţi arăt şi ţie.

Într-o ladă roşie din plastic zăceau zece leşuri de ulii-păsărari. Un al unsprezecelea fusese mumificat cu bandă adezivă de mascare. Am luat una dintre păsări în mână. Era de parcă aş fi apucat coaja unei seminţe sau o machetă de avion, atât de uşoară încât părea să-mi ridice ea mâna. Nimic din ce era aici nu cântărea cât ar fi trebuit să cântărească. Toate fuseseră scobite de trecerea timpului sau de burghiu, ori fuseseră umplute cu plumb sau piatră. Pieptul uliului era ca înrămat, auriu ca mierea pe fond cenuşiu, cu părţile laterale dantelate de nişte linii ondulate care aminteau de ale unei cardiograme. Ochii păsării de odinioară erau acum închişi, iar capul îi stătea întors într-o parte, de parcă s-ar fi ruşinat sau s-ar feri de o lovitură.

Vraja camerei începea să-şi facă efectul asupra mea. Eram tulburat. În minte îmi veneau tot mai multe basme.

— Ăsta-i unul dintre lucrurile de care-s cel mai mândru că le am, a zis Steve dintr-odată, făcându-mă să tresar.

Nu-l auzisem când s-a întors în încăpere. Avea în braţe o cutie de carton colorată în roşu cu albastru – un bax de Woolworths Pick ’n’ Mix învelit în celofan.

— Ultimul! mi-a spus cu mândrie.

— Ce-i înăuntru? l-am întrebat, aşteptându-mă să-mi răspundă „o limbă de salamandră” sau „un picior de pasăre-dodo”.

Steve părea nedumerit.

— Dulciuri, mi-a zis. A fost ultima cutie de Pick ’n’ Mix de pe raft, în ultima zi de reduceri la Woolies, înainte ca să se închidă magazinul din Tarbert. Acum a devenit o adevărată piesă de epocă.

Cu grijă, Steve a pus cutia pe un raft, între un colţ de fildeş şi un borcan cu capac înfiletat pe care scria „Apă de furtună veche de 4.000 de ani”.

În acea seară, Joan, Steve şi cu mine ne-am aşezat din nou în jurul mesei, în timp ce lumina târzie se stingea peste golf, lăsând în urmă o strălucire filiformă. Pe peretele dinspre miazănoapte al bucătăriei era o casetă de sticlă în care se afla o molie albă, mare cât o mierlă: *Attacus atlas*, din India. Avea aripi de culoarea pânzei, care erau complet întinse. Într-un colţ, un pisoi vărgat hărţuia o mâţă albă şi bătrână.

După cină, Steve şi-a dat deoparte scaunul, a umplut iarăşi paharele şi a început să povestească. Majoritatea istorisirilor lui includ sălbăticiuni ucise şi devorate. Sărăcia, curiozitatea şi preferinţele lui carnivore în materie de gusturi îl făcuseră să încerce diverse tipuri de carne. Îşi căuta el singur hrana în natură înainte ca acest curent – *wild eating* – să fie din nou la modă. Pe când era student la academia de arte frumoase, a luat cu el o armă cu aer comprimat la cursul de desen figurativ, s-a aşezat la o fereastră deschisă, care dădea spre nişte copaci, şi a tras în toate veveriţele pe care le-a zărit. Când trăia la ţară, obişnuia să poarte în geacă o puşcă cu ţeavă scurtă, pe care o folosea în caz că dădea peste nişte alimente ambulante.

— Ai mâncat carne de stârc? l-am întrebat.

— O, da. Cel mai bun moment de mâncat stârci e când e lună plină, pentru că atunci se îngraşă cel mai mult. Carnea are un gust puternic de

peşte, chiar mai puternic decât al gariilor. De fapt, e carnea cu cel mai pronunţat gust de peşte, cu excepţia celei de gâscă-de-mare.

Mâncase, oare, mierle? Firește, puse în plăcintă. Corlă? Da. Au mai multă carne decât ţi-ai închipui. Porumbei? Da. Au mai puţină carne decât ţi-ai închipui. Vulturi? Nu, vulturi nu, nu încă. Lebede? Lui Steve i s-a luminat chipul. Amintirile i se derulau prin faţa privirilor sale interioare ca o veche înregistrare de familie, încât mi-a spus o poveste pe care nu pot să o reproduc aici – uciderea lebedelor încă se pedepseşte aspru –, dar care are de-a face cu un manechin din piei de porc, un scaun electric, două lebede, un şemineu şi un agent imobiliar.

În noaptea aceea, aşteptând să mi se facă somn, cu mintea doldora de cadavre mai mult sau mai puţin împăiate, mi-am amintit de descrierea Rebeccăi West, din *Black Lamb and Grey Falcon* (Miel negru şi şoim cenuşiu), a asasinării arhiducelui Franz Ferdinand, un vânător împătimit despre care se spune că, în decursul vieţii, ucisese o jumătate de milion de vietăţi. În ziua morţii, arhiducele se afla în salonul de ceremonii al palatului din Sarajevo – chiar în vreme ce Princip şi ceilalţi asasini îşi ocupau poziţiile de-a lungul traseului paradei –, iar pereţii acelui salon de ceremonii erau, scria West:

> plini până la refuz, până sus, până la bolţile rubinii şi aurii şi la stalactite, cu prezenţe fantomatice cu blană sau cu pene, atât de multe încât erau îngrămădite unele peste celelalte: cerbi cărora li se îndesaseră între coarne sitari, prepeliţe, fazani, potârnichi, cocoşi-de-munte şi altele; mistreţi cu păr zburlit, înghesuiţi unul lângă celălalt, spaţiile late de sub pântecele lor largi fiind ticsite cu rânduri suprapuse de iepuri mai mari sau mai mici.
> Ochii lor de animale, calmi şi întunecaţi ca apa, urmăreau sticlind apropierea ucigaşului lor de un sfârşit care se asemăna întru totul cu al lor.[3]

M-am gândit la felul în care, în fiecare an, după plecarea grupului de vânători de *guga* de pe Sula Sgeir, aripile amputate ale gâştelor-de-mare moarte – 4.000 de aripi de la 2.000 de păsări – erau lăsate acolo, pe vârful muntelui, iar la prima mare furtună de toamnă, cu vijelii dinspre sud sau

vest, mii de aripi tăiate se ridicau de pe insulă, încât, privind de pe mare, părea că stânca însăşi încerca să-şi ia zborul: o insulă întreagă plutind în aer, ca Laputa, insula zburătoare a lui Swift.

Într-o duminică, Steve m-a luat cu el într-un pelerinaj către ţinutul său cel mai sacru.

Citeam în sufragerie, pe un scaun de dentist din epoca victoriană. Scaunul se sprijinea pe un ax cu o bază masivă. Era îngust, tapiţat cu catifea roz şi avea un aspect demodat. Suportul de picioare pentru pacient era un grătar de fontă pe care se vedea cuvântul AUSTRAL, ieşit în relief, realizat din fier şi împrejmuit cu modele de flori şi frunze. Braţele cu pete întunecate ale scaunului erau din lemn de pin, tocite şi îngălbenite de decenii întregi de degete suferind de anxietate. Levierele şi pedala pentru picioare puteau lua diverse poziţii. Sinistru, dar comod.

L-am auzit pe Steve apropiindu-se din spate.

— Am şi instrumente care se potrivesc cu scaunul ăsta, să ştii, mi-a zis, pe un ton liniştitor.

Apoi a adăugat:

— Să pornim, oare, la o plimbare sabatică? Hai să-l enervăm pe Calvin. Poţi lua o undiţă, să cercetezi lacurile în profunzime. Şi-o să-ţi arăt şi cărarea pe care am făcut-o, dar şi locul în care o să ajungă în cele din urmă Spânzuratul.

Am plecat la drum ieşind pe uşa atelierului şi am urmat un pârâu care o lua la deal şi spre interiorul insulei, pe malul căruia abia dacă se vedea cărarea făcută şi întreţinută de Steve. Era după-amiază. Cerul era întunecat, cu nuanţe plumburii spre margini: venea ploaia. Un nagâţ a virat şi s-a răsucit deasupra capetelor noastre, îndreptându-se spre coastă şi emiţând bipuri şi triluri ca un telegraf fără fir.

— Nagâţii au nişte aripi minunate, ca nişte linguri, am zis. Sunt printre păsările mele favorite.

— Nu prea au carne pe ei, mi-a răspuns Steve.

După mai puţin de un kilometru am părăsit albia pârâului şi am urcat pe o creastă înaltă şi stâncoasă. Cărarea lui Steve se continua spre înainte, conturată vag pe iarba-neagră. De pe creastă, aveam întreaga panoramă a insulei Harris: mii de hectare de mici lacuri, pâraie, stânci erodate de gheţari, lande şi mlaştini. Oglinda apei capta şi reflecta lumina, de parcă era gheaţă. Terenul se putea transfigura cu uşurinţă în forme pure. Drumul şi casele din Geocrab deja nu se mai zăreau, deşi plecasem de-acolo doar de câteva minute. Vântul sufla impetuos şi răsuna ca un muget. Era greu să auzi sau să te faci auzit. Privind în urmă, am văzut un talaz uriaş spărgându-se de limbile de pământ dinspre răsărit şi aruncând în sus stropi ca nişte nori de fum, de parcă întreaga coastă luase foc.

Am ajuns la o platformă netedă de gnais, iluminată de un strat strălucitor de cuarţ. Steve s-a apropiat şi mi-a strigat la ureche, ca să acopere vuietul de vânt:

— Uite! Urmăreşte-mi degetul!

Şi, rotindu-şi degetul, a arătat spre diverse puncte din acel peisaj.

— Acolo. Acolo. Acolo. Acolo şi… acolo.

Ochii îmi lăcrimau din pricina vijeliei, dar am putut să văd că îmi semnala o serie de bolovani uriaşi ce nu puteau trece neobservaţi chiar şi în acea aglomerare de stânci. Stăteau în echilibru, fiecare sprijinit de vreun dâmb din teren şi toţi aveau o nuanţă mai albă decât suprafaţa rocilor din jur; toţi păreau să fi fost dispuşi într-un fel de cerc cu un diametru de trei sau patru sute de metri. Pe cerc, cel mai alb bolovan indica ora prânzului, iar în centru era cel mai mare dintre pietroaie.

Era un cerc de megaliţi. Doar că bolovanii aceia nu fuseseră aduşi aici şi înălţaţi de oameni. Erau stânci eratice, plasate în acele poziţii de gheţarii care sculptaseră insula Harris în pleistocen. Când s-au topit

gheţarii, bolovanii au ajuns pe poziţiile lor actuale: o linie de roci prăbuşite, care marca traseul. Am parcurs cercul, urmând poteca slab conturată care îşi croia drum de la un bolovan la altul.

În felul său, Steve prelucrase fiecare dintre acele pietre. Cu câţiva ani în urmă, dăduse foc uneia dintre ele; i-a uns suprafaţa cu terebentină gelatinoasă şi seara i-a dat foc: bolovanul a devenit un *cairn* de flăcări, un far călăuzitor. Ca un omagiu adus lui Joseph Beuys, a acoperit cu grăsime stânca ce indica ora prânzului:

— O sută de kilograme din cea mai bună untură nemţească!

Grăsimea a ademenit pescăruşii, care s-au adunat zile la rând în jurul bolovanului, şterpelind şi ciugulind untura.

— Părea că păsările ar fi vrut să ridice stânca în văzduh!

Într-un sfârşit, am ajuns şi la marea stâncă centrală în jurul căreia se formase acea structură întâmplătoare de megaliţi. Avea vreo doi metri şi jumătate în cel mai înalt punct, un contur oarecum rombic şi stătea în echilibru sprijinindu-se pe unul din vârfurile sale. Steve s-a aplecat la baza bolovanului şi a ridicat un fragment de cuarţ.

— Şamanii sami îi spun cuarţului „lumină îngheţată”, a zis. Uite, ia-l!

L-am luat, fericit cu un astfel de talisman. Cristalul avea faţete mari şi forma unui dinte de rechin sau a unui vârf de munte.

M-am cocoţat pe o faţă a bolovanului, apoi pe vârful înclinat. Era locul de pândă al unei păsări răpitoare – şorecar, vultur sau ambele – şi era foarte bine folosit. Erau acolo excremente mari şi negre, dar şi albe, precum şi zeci de oase eliminate, care aparţinuseră unor păsări sau animale. Era şi o pădure miniaturală de licheni, frunzoşi şi crustoşi. Am coborât prudent şi ne-am adăpostit în partea ferită de vânt a bolovanului, sub cea mai abruptă proeminenţă a sa.

— Nouă tone, aş zice! a strigat Steve, punând mâna pe bolovan. O să-i tai vârful. Şi o să extrag un cilindru din centrul lui, ca şi când aş îndepărta cotorul unui măr. Apoi, în golul rămas îl voi aşeza pe Spânzurat. Şi voi

pune vârful înapoi aşa cum a fost. N-o să fie uşor să fac toate astea. Dar linia de incizie o să fie atât de precisă încât va fi aproape invizibilă, iar lichenii şi vremea rea o s-o vindece degrabă, aşa că nimeni nu va şti vreodată unde e Spânzuratul, în afară de tine şi de alţi câţiva.

A stat puţin pe gânduri.

— Asta va fi ultima cistă. Şi aşa, pentru mine, cercul se va închide. Va fi cel mai important lucru pe care l-am făcut vreodată.

Simţeam deasupra noastră greutatea înclinată a pietrei tensionând atmosfera. Ocupam un spaţiu care ar fi trebuit să fie plin şi, pentru o clipă, mi-am imaginat cum vântul dezechilibrează bolovanul şi piatra ne striveşte, blocându-ne înăuntrul său. Afecţiunea lui Steve pentru bolovan şi lumea acestuia era una dură, glacială şi tandră, o dorinţă arzătoare atât pentru distanţă, cât şi pentru claustrare, un paradox pe care oricine care a fost îndrăgostit într-un fel sau altul îl poare înţelege.

Ne-am completat plimbarea în jurul cercului şi ne-am întors în punctul de pornire de pe platforma de gnais. Apoi Steve a luat-o spre casă, iar eu am început să pescuiesc într-unul dintre iazurile adânci şi întunecate, să văd ce adăposteşte. Brusc, m-a surprins o furtună, udându-mă până la piele vreme de vreun ceas, pe care am considerat-o a fi un semn de la Dumnezeu că am păcătuit pescuind în ziua de sabat. Dar am şi fost răsplătit apoi cu doi păstrăvi, ceea ce am considerat a fi un semn de la Dumnezeu că rău făcuse Calvin când a interzis pescuitul în ziua de sabat. În timp ce pescuiam, mă gândeam la peisajul creat de Steve: cum marile stânci de aici păstrau fiecare câte o poveste şi cum cărarea lui le unea într-o *circumambulaţie. Interiorul insulei Harris era teritoriul lui sacru, înzestrat cu credinţă şi dedicat unui trib care n-a existat niciodată, un teritoriu ce-mi pare la fel de mişcător şi misterios ca şi megaliţii de la Callanish sau Avebury.

Când m-am întors acasă, urmând cărăruia care traversa landa, se făcuse deja ora şase şi era aproape întuneric. Fiind prea devreme pentru

cină, am stat împreună cu Steve şi cu Joan pe o sofa, am băut vin şi ne-am uitat la televizor, la emisiunea *Antiques Roadshow*, în timp de Spânzuratul continua să atârne suspendat în atelier.

9. Granit

O drumeţie ritualică • Bunicul meu • „Vremuri interesante” • Miracolul de pe apă • Prima traversare • *Viae viridis* • Negustori de vite şi mulţimi de cirezi • Arctica Marii Britanii • Hiper-ordonate, ca să pară la întâmplare • Trafic de iubire • Pe granit • Lairig Ghru • Trecerea peste un hotar, intrarea într-un portal • Zăpezi permanente • Rocă plutonică • Peisaje pe care le purtăm cu noi • Păcat că busola nu e indicatorul inimii • Ne apropiem de trecătoare • Ochii muntelui • Carnea transparentă a drumeţului • Foc la cumpăna de ape • Înmormântarea • Ultimul drum

Întrucât a urma o cale înseamnă a-ţi aminti pe unde o ia, a-ţi croi drum prin prezent este o reamintire a trecutului… [iar] a merge înainte este în sine o întoarcere.[1]

Tim Ingold şi Jo Lee Vergunst (2008)

Era o drumeţie ritualică prin masivul Cairngorm, de la sud la nord, şi acestea au fost lucrurile pe care le-am întâlnit de-a lungul drumului: stânci eratice glaciare cenuşii, nisip de râu, scatii, conuri de pin, musculiţe, pietricele albe, scheletul unui corb, cărări, poteci pentru vite, poteci făcute de căprioare, copaci uscaţi, tristeţe, munţi cu culmi rotunjite şi foc; iar acestea sunt numeroasele tipuri de roci peste care am trecut de-a lungul traseului: calcar, diorit, cuarţit, granulit, granit, ardezie, phyolite şi micaşist. Focul? O, focul a luminat obscuritatea amurgului, chiar pe marginea de sus a trecătorii – un episod de combustie la căderea întunericului –, iar el, la fel ca şi drumeţia, a fost făcut în memoria

bunicului meu, care murise de cealaltă parte a munţilor şi la a cărui înmormântare mergeam, în semn de comemorare şi aducere-aminte, urmând vechile drumuri în sus, peste o cumpănă de ape, prin marele pas Lairig Ghru, apoi la vale, prin pădurea de pini de pe pantele nordice ale masivului.

În timpul excepţionalei sale vieţi, bunicul meu mergea pe jos oriunde se ducea[2]. Fusese diplomat şi alpinist, petrecuse cincizeci de ani cutreierând prin lume, iar la fiecare mutare în interes de serviciu căuta înălţimi, spaţii deschise şi poteci. În 1940, în Bulgaria, cu doar câteva săptămâni înainte ca ţara să se alăture puterilor Axei şi să expulzeze diplomaţii britanici, bunicul meu şi-a petrecut timpul explorând munţii Rila. În 1943, el şi un prieten de-al său, un alpinist pe nume Robin Hodgkin, au ajuns pe vârful Demirkazık (3756 de metri), din munţii Anti-Taurus, din Turcia. Credeau că sunt primii care au cucerit acel pisc, dar au găsit un steag ponosit cu o zvastică, lăsat acolo cu câţiva ani mai devreme de o grupare austriacă (mereu atent la pretextele de propagandă, bunicul meu l-a luat cu el la întoarcere, ca să le dovedească sătenilor locului că naziştii aveau de gând să le anexeze muntele). Postul diplomatic după care tânjea, dar pe care nu l-a primit niciodată, era la Teheran: politica Iranului îl fascina, iar munţii, piscurile înzăpezite care tronau deasupra oraşului, îl fascinau şi mai mult. Politica şi peisajele sălbatice au fost cele două componente ale neobişnuitei sale vieţi. A murit la doar câteva luni după bunica mea, într-o casă de la poalele muntelui pe care ajunseseră amândoi să-l cunoască mai bine decât oricare alt loc, iar după ce străbătusem, de la nord la sud, insulele Lewis şi Harris, porneam acum la drum de la sud la nord, de-a lungul insulei-de-uscat a masivului Cairngorm.

Bunicul meu, al cărui nume era Edward Peck, avea obiceiul de a lua parte la acele evenimente istorice pe care Eric Hobsbawm le numea „vremuri interesante”[3]. În martie 1938, când a avut loc Anschluss-ul, el era la Viena şi l-a văzut pe Hitler condus pe Mariahilferstrasse pentru celebrarea unirii. I-a privit pe evreii din Leopoldstadt făcându-şi în grabă bagajele ca să fugă spre graniţa cu Cehoslovacia de la Bratislava. În acelaşi an, la sfârşitul primăverii, l-a văzut pe împăratul Haile Selassie, cu a sa conformaţie pipernicită, fiind escortat la sediul Societăţii Naţiunilor pentru a-şi pleda cauza împotriva Italiei, care invadase Etiopia. Prima sa detaşare oficială a fost la Barcelona, în ultimele luni ale Războiului Civil; a adăugat spaniola în palmaresul limbilor pe care le cunoştea, iar agenţii de propagandă ai lui Franco l-au condus în camerele de tortură cu pereţi mânjiţi de sânge, camere despre care ei pretindeau că ar fi fost folosite de republicani, iar republicanii susţineau că ar fi fost folosite de franchişti. Pe timp de război, în Turcia, a fost la un pas de aşa-numita Operaţiune Cicero, un caz de spionaj în care a fost implicat valetul unui ambasador; la Berlin, s-a ocupat cu arestarea spionilor ruşi din afara grădinii zoologice şi cu „tunelele de ascultare” britanice şi americane care duceau în Germania de Est (deconspirate, mai târziu, de trădătorul George Blake). În 1947, *Pravda* l-a numit „câine fascist” şi a primit ordin de la KGB să nu mai pună vreodată piciorul în Uniunea Sovietică (spre marea sa uşurare). Învăţa limbi străine cu aceeaşi uşurinţă cu care ar fi strâns pietre, dar le uita greu, descotorosindu-se de ele cu lentoarea cu care cade un fulg. La apogeul competenţelor sale lingvistice, cred că vorbea douăsprezece limbi. M-a povăţuit odată să învăţ limba turcă deoarece, zicea el, dacă faci asta, înveţi cel puţin încă alte şase idiomuri din aceeaşi familie lingvistică fără să te coste mare lucru[*].

Iubea cu ardoare peisajele, dar peisajele nu erau o mistică pentru el. Considerabilele sale capacităţi analitice erau îndreptate spre exterior, către explicarea geopoliticilor şi a veritabilelor mişcări tectonice ale istoriei.

Din acest punct de vedere, eram diferiţi, eu fiind mereu mai interesat de relaţia dintre peisaj şi vieţile indivizilor, de felul cum locurile în care trăim ne formează ca oameni. Fără îndoială, bunicul meu ar fi fost greu de convins să explice de ce anumite peisaje au însemnat ceva pentru el, şi asta nu deoarece era incapabil de o asemenea analiză, ci fiindcă pentru el totul era de la sine înţeles, cu precădere frumuseţea ţinuturilor înalte, solidaritatea celor care le străbat, puterea fortifiantă a dificultăţilor survenite când te afli la mila naturii şi demna tradiţie a literaţilor montaniarzi, categorie din care făcea el însuşi parte. Din toate aceste motive, preţuia zonele sălbatice şi izolate în orice parte a lumii s-ar fi aflat. Călătorea prin munţi fără bătăi de cap, ducând cu el un bagaj imens, dar lejer, de cunoştinţe cultural-istorice. Străbătea distanţe uriaşe, picioarele sale solide şi schiurile lui de lemn lungi de un metru şi optzeci purtându-l în Himalaya şi Alpi, pe Kilimanjaro şi Kinabalu, precum şi de-a lungul tuturor lanţurilor muntoase britanice.

După pensionare, el şi bunica s-au stabilit într-o fostă cabană silvică din apropierea satului Tomintoul, chiar la nord-est de munţii Cairngorm. Casa – pe care ei au numit-o Torran – se afla în mijlocul unei păduri dese de pini de deasupra râului Avon, care izvorăşte chiar de sub munţii Cairngorm. Până în ultimii ani de viaţă, când vederea slăbită şi şchiopătatul l-au ţinut departe de munţi, bunicul a umblat pe cărările dimprejurul casei şi pe cele care duceau în munţi. Pe unul dintre pereţii casei atârna o hartă mare a munţilor, la scară 1:50.000, pe care potecile erau marcate în roz-bombonul specific hărţilor de la Ordnance Survey; urmăream liniile acestora cu vârfurile degetelor, în timp ce plănuiam expediţii**. Datorită influenţei bunicului şi a părinţilor mei, am fost atras de munţi încă din copilărie; bunicul a fost cel mulţumită căruia ţinuturile izolate şi locurile sălbatice m-au fermecat într-atât.

Mi-am început călătoria prin munţii Cairngorm la Blair Atholl, după o oră de la ivirea zorilor. Aer nemişcat, fierbinte şi galben, călâu de la umezeală. La nord, nori întunecaţi de ploaie. David era din nou cu mine şi străbăteam împreună Glen Tilt, o vale care se alungeşte spre nord-est, întretăind dealurile joase din sudul masivului Cairngorm. Primii kilometri au fost împăduriţi; râul Tilt îşi croia drum prin stâncă, iar drumul urma strict marginea văii. În marea de culoare verde, se zăreau fulgere galbene de scatii. În copaci, păsările ciripesc de zor. Vântul suflă doar cât să tresalte coaja atârnată de trunchiurile de pini. Roiuri de musculiţe întunecau aerul, îndemnându-ne să mergem mai departe. Printre arbuştii veşnic verzi şi printre mesteceni se întrezăreşte râul. Un pescărel care purta bavetă albă la costumul său de pianist, vâna acolo unde apa se vărsa în altă apă, şi auzeam detunătura vâltorilor produse de potopul lui de scufundări. Erau bulboane ample şi imobile în care apa era atât de adâncă, încât doar rotirea acelor de pin care pluteau la suprafaţă trădau mişcările curentului.

În urma noastră s-a auzit zgomot de motor, apoi un claxon, iar pe lângă noi a trecut în grabă un Land Rover combi, care abia dacă a încetinit ca să apucăm să ne dăm deoparte de pe drum. La spate, autovehiculul era deschis şi avea grilaj. Doi tineri cu chipuri posomorâte şi băşti pe cap ne-au privit lung, fără să-şi schimbe expresia, în vreme ce maşina se hurduca în lungul văii. Bănuiesc că erau **ghillies*, dar arătau ca nişte deţinuţi transportaţi de la un penitenciar la altul. După vreun kilometru şi jumătate, am trecut pe lângă o cabană de vânătoare. Patru bărbaţi, probabil clienţii cabanei, stăteau de vorbă sub o zadă aflată la vreo sută de metri de noi. I-am salutat scurt ridicând o mână. Şi-au întrerupt conversaţia, s-au uitat la noi cu nişte priviri goale, apoi şi-au reluat discuţiile. Mă simţeam ca într-un episod din *The Prisoner**** şi m-am bucurat când ne-am îndepărtat de drumurile din rezervaţia de vânătoare şi

am luat-o pe drumul de pământ şi pe fostele cărări pastorale din amontele râului Tilt.

Ne-am oprit ca să ne odihnim lângă un bazin lung în care apa râului era adâncă, printre ruinele răzleţe ale unui fost *shieling*. Un somon mare a făcut un salt, apoi s-a prăbuşit înapoi în apă, împroşcând puternic în jur, ca un buştean aruncat. Un alt pescărel fâlfâia din aripi în amonte, zburând din stâncă în stâncă, apoi s-a scufundat; i-am privit trupul negru săpând cu ciocul pe sub apă. David s-a dezbrăcat şi s-a scăldat în apa adâncă, lăsând râul să-l spele de toţi acei kilometri parcurşi din zori. A înotat până la un bolovan plat, aflat chiar sub apă, s-a aşezat pe el în poziţie de lotus şi stătea pe suprafaţa apei ca un yoghin, cu un zâmbet larg pe chip. Dar n-a durat mult şi musculiţele ne-au îmboldit să plecăm mai departe. Erau cu miile şi, când păşeam, se înălţau dintre buruieni de parcă ar fi fost fum: o încurajare persuasivă să nu ne oprim din mers întreaga zi.

Aşa că am luat-o iarăşi din loc în lungul văii care o cotea spre nord. Am trecut un pod şubred peste întinsele Pools of Tarf, unde o plăcuţă amintea de un băiat care se înecase acolo cu un secol în urmă. Am mers tot înainte spre nord-nord-est, apoi, după încă vreo cinci kilometri, ne-am trezit brusc în spaţiul deschis al unei trecători înalte şi plate, prima dintre cele două mari cumpene de ape întâlnite în acea zi. Era o vale largă, cu iarbă galbenă de landă, străbătută de o cărare care urma traseul vechiului drum pentru turme şi cirezi. Văzută din depărtare, culoarea munţilor era discretă şi incertă; violet şi cenuşiu de iarbă-neagră şi de iarbă decolorată. Însă local, la picioarele noastre, landa era un covor colorat: auriu de sclipeţi, nuanţele de verde şi de roz ale muşchiului-de-turbă, strălucirea stelelor de foaie-grasă şi de roua-cerului, verdele-salvia al mirtului-de-mlaştină.

Acel teren întins trebuie să fi fost un „refugiu” pentru păstori, un loc de odihnă – situat nu prea departe de apă şi la nivelul solului –, unde bărbaţii puteau dormi şi animalele puteau să pască. Puţine dintre văile din

Highlands n-au fost folosite de-a lungul timpului de păstori, întrucât păstoritul a fost o ramură importantă a vieţii din Highlands şi din insulele scoţiene între unirea cu Anglia, din 1707, şi declinul comerţului din cel de-al doilea sfert al secolului al XIX-lea. Deplasarea ilegală a cirezilor – mai ales de către unii **reavers* (hoţii de vite) – datează încă din secolul al XVI-lea[4], dar din secolul al XIV-lea documentele menţionează aşa-numitele **viae viridis*, drumuri verzi, care par să fi fost late, ierboase şi suficient de neaccidentate încât să poată fi străbătute de animale. Dar abia revoluţia agricolă şi supunerea ţinuturilor din Highlands de către generalul Wade, după rebeliunea din 1715, au legalizat deplasarea animalelor. Animalele erau principalele bunuri mobile din aceste regiuni înalte şi transportul lor de pe păşunile montane şi insulare către târgurile şi cumpărătorii din Lowlands şi din Borders era vital. Pentru a permite deplasarea, a apărut o reţea complexă de drumuri şi poteci, dar şi de practici.

În clasica sa lucrare pe acest subiect, intitulată *The Drove Roads of Scotland* (1952), A.R.B. Haldane descrie cum, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, intrigat de „o cale singuratică, năpădită de iarbă, care străbate dealurile”[5] din spatele casei sale din Perthshire, a devenit interesat de istoria secolelor în care oamenii mânau animalele. Chiar dacă acele căi erau pe punctul să dispară, s-a hotărât să le cartografieze cât mai bine pe cele principale şi a început să le parcurgă, citind şi întorcându-se în trecut pentru a înţelege acele vremuri. Lipsită de nostalgii şi riguroasă în privinţa istoriografiei, cartea lui are o nuanţă elegiacă bine controlată. În relatările sale, faptul că păstorii erau rezistenţi în faţa greutăţilor nu îi făcea nicidecum insensibili la frumuseţe. Aceştia, sau cel puţin unii dintre ei, apreciau ceea ce el numea „dragostea de mişcare şi de aventură” şi au lăsat în urma lor semne de referinţă ale unei perioade fascinante:

> Velele maronii ale bărcilor cu vite au dispărut din Minch. Pe rampele şi jetelele dintre Skye la Kintyre creşte netulburată limba-peştelui prin crăpăturile dintre pietrele cândva netede şi

lustruite de trecerea copitelor. Coastele singuratice pe care păşteau cândva cirezile din Uist, dar şi întreg ţinutul Highlands, cu trecătorile şi cu landa, precum şi minţile oamenilor, pe toate trecerea anilor le atenuează şi le eclipsează tot mai mult urmele şi amintirile despre oamenii şi animalele care au călătorit cândva pe drumurile păstorilor din Scoţia.[6]

Munţii Cairngorm reprezintă un peisaj în care te afunzi atât în istorie, cât şi în zăpadă – probabil două dintre cele mai importante aspecte îndrăgite de bunicul meu. Din punct de vedere climatic, Cairngorm este regiunea arctică a Marii Britanii. Iarna, vânturile viscolite ajung la 270 km/h şi pur şi simplu mătură zonele mai înalte din regiune, producând avalanşe pe versanţii feriţi de vânt. Bunicii mei vedeau tremurul aurorei boreale chiar de la ferestrele dinspre miazănoapte ale casei lor: adevărate perdele unduite de o lumină verde sau, mai rar, roşie. În anumite locuri de pe platourile de pe vârful masivului, vântul bate atât de tare şi de insistent, încât vegetaţia creşte doar până la înălţimea unor bonsai: pinii cresc doar câţiva centimetri, există sălcii pitice, iar o azalee-alpină în miniatură, numită *Loiseleuria procumbens* – care devenise una dintre plantele alpine preferate ale bunicului meu –, formează smocuri ce-şi iţesc doar câţiva centimetri căpşoarele dintre pietricele, privind în jos şi ploconindu-se (*procumbens*). Masivul este un teren modelat de ceea ce Nan Shepherd a numit odinioară „spirite elementale”[7]. Peisajele montane par uneori haotice în vălmăşeala lor, deşi, de fapt, sunt peisaje ultralogice, produse de extremele climatice şi de manifestările severe ale gravitaţiei; sunt hiper-ordonate ca să pară făcute la întâmplare.

Anna „Nan” Shepherd s-a născut în 1893 în Aberdeen, şi a murit acolo în 1981, iar pe parcursul îndelungatei sale vieţi, la fel ca şi bunicii mei, a petrecut sute de zile şi a parcurs pe jos mii de kilometri explorând masivul Cairngorm. Ca scriitoare, reputaţia ei se bazează pe cele trei romane moderniste pe care le-a publicat între 1928 şi 1933: *The Quarry Wood*

(Pădurea Quarry), *The Weatherhouse* (Căsuţa meteorologică), *A Pass in the Grampians* (O trecătoare prin munţii Grampian). Dar pentru mine cea mai importantă lucrare a sa este cea mai puţin cunoscută: o meditaţie în proză, de optzeci de pagini, despre munţii Cairngorm şi, într-un sens mai larg, despre relaţia noastră cu natura, un volum intitulat *The Living Mountain* (Muntele viu), un eseu din 1949, dar publicat abia în 1977. Este o lucrare greu de definit. Un poem-elogiu în proză? O călătorie geo-poetică? O cercetare filosofică despre natura cunoaşterii? Niciuna dintre variante nu se potriveşte, deşi lucrarea le reprezintă, parţial, pe toate. Shepherd însăşi a numit-o „un trafic de iubire”[8] între ea şi munţi, „trafic” însemnând mai degrabă „schimb” şi „reciprocitate”, decât „aglomeraţie” sau „blocaj”.

Proza din carte este de un materialism vibrant – insuflat de alteritatea granitului din Cairngorm, de o lume a muntelui care „nu face nimic, absolut nimic altceva decât să fie ea însăşi”[9] – şi aproape animistă prin felul în care relatează cum interacţionează mintea cu muntele. Asemenea lui Edward Thomas şi la fel ca atât de mulţi dintre autorii citaţi în această carte, Shepherd a înţeles că peisajul ne oferă de mult moduri profunde şi eficace de a ne reprezenta pe noi înşine, mijloace puternice de modelare a memoriei şi de formare a gândirii. La fel ca Thomas, ea gândea topografic, şi tot ca Thomas, se percepea oarecum „gândită” *de* locul unde se afla. Pe munte, scria ea, există momente în care „ceva se mişcă între mine şi el. Locul şi mintea se pot întrepătrunde până când natura amândurora se modifică. Nu-mi pot da seama ce este această mişcare altfel decât relatând despre ea”[10].

Mai bine decât oricare alt autor pe care l-am citit, Shepherd „relatează” despre puterea peisajului din Highlands de a atrage oamenii într-o legătură intimă cu el şi, totodată, arată cum anumite locuri pot face posibile anumite gânduri. Treptat şi cu eforturi, bunicii mei au dobândit acea intimitate cu munţii Cairngorm. Torran şi câmpurile sale au devenit

locul de întâlnire al sălbăticiei ţinuturilor înalte cu civilizaţia văilor. Bunicii mei au trebuit adesea să se adapteze şi să facă compromisuri cu terenul. Acolo unde a dat peste stânci eratice atât de grele încât nici nu le putea clinti, bunica a făcut grădini în jurul lor şi a sădit printre pietre plante suculente alpine. Aveau un acru de pământ în spatele casei, care se întindea până la liziera pădurii, şi şaptesprezece acri de păşune mlăştinoasă. Într-o parte, păşunea cobora spre un defileu cu trei cascade, pe marginile căruia creşteau cireşi. În cealaltă parte, păşunea se întindea chiar până la malurile râului Avon, ale cărui ape împrăştiau primăvara zăpada topită din Cairngorm şi în care somonii, urmându-şi vara rutele lor de migraţie până la izvor, făceau salturi în zonele cu ape adânci. Când apa era îndeajuns de caldă, adică mai niciodată, eu şi fratele meu porneam în aval, plutind cu ochelari şi cu tuburi de snorkeling şi uitându-ne, cu capetele sub apă, după umbrele lăsate de peşti. La marginea mlaştinii de la sud de Torran, orzul-sălbatic se desluşea galben, iarba-neagră se zărea violetă, iar uneori se aşezau acolo o puzderie de corle care răspândeau triluri stridente şi mlădioase peste vale.

Casa şi păşunea se aflau pe un afloriment neobişnuit de calcar scoţian situat deasupra micaşisturilor rezistente din valea râului Avon şi dedesubtul marelui batolit de granit al masivului Cairngorm. Calciul din sol făcea din acel loc un teren destul de bun, pe pajişte fiind aduse vara oi şi vite la păşunat. Totodată, bunicii mei au sădit pomi: atât soiuri originare din Scoţia, cât şi specii exotice în amintirea ţărilor în care au locuit. Au plantat o mulţime de sălcii, cireşi, arini şi mesteceni, precum şi câte un exemplar din unele soiuri deosebite: *Nothofagus antarctica*, *Metasequoia glyptostroboides* (celacantul arborilor, considerat dispărut de mult, dar fiind ulterior descoperit viu în anul 1950, în China), un tsuga occidental, un brad coreean, un brad nobil de Oregon şi un cireş tibetan cu scoarţă roşie. Treptat, pământul lor a prins viaţă datorită denumirilor alese: „pârâul Torran”, „Crocodilul”, „Nebunia lui Alison”, „Avon Express”.

Mici acte de peisagistică verbală, o reşedinţă temporară. Totuşi, mereu se dădea o luptă pentru a ţine sub control incursiunile naturii sălbatice: zăpada care, în miez de iarnă, se înălţa la peste doi metri pe lângă pereţii casei, căprioarele şi iepurii care mâncau răsadurile, familia de jderi care, într-un an, şi-a făcut cuib în acoperiş şi îi plăcea să se joace în sertarul cu lenjeria intimă a bunicii.

Undeva prin turbăria primei cumpene de ape, am trecut de la şisturi la granitul de Cairngorm propriu-zis: un amestec de cuarţ, feldspat şi foiţe de mică lucioase şi închise la culoare, dar care, în timp, devin cenuşiu-maronii; dacă însă se sparge sau crapă, iese la iveală o rocă de culoarea roşiatică a cărnii. Aşa încât păşind pe granit am pătruns în Lairig Ghru.

Lairig Ghru este valea largă, săpată de gheţari, care străbate masivul Cairngorm de la nord la sud şi al cărei punct maxim, de aproape 800 de metri, este mai înalt decât majoritatea piscurilor din munţii britanici. Totodată, se numără printre cele mai tulburătoare locuri pe care le cunosc. Dacă pătrund în Ghru de la nord sau de la sud, mereu am impresia că intru printr-un portal sau că trec peste un hotar. În Lairig Ghru şi-au pierdut viaţa mulţi oameni, dar şi mai mulţi au murit pe piscurile de pe fiecare dintre versanţii văii. Chiar una dintre studentele lui Shepherd a pierit „departe de potecă”[11], în timpul unui viscol, trupul ei fiind găsit la mai multe luni după ce dispăruse, odată cu topirea troienelor de zăpadă, având zgârieturi pe genunchi şi pe mâini de pe când se târâse pe bolovanii aspri de granit, răpusă de extenuare, zăpadă şi vânt.

De-a lungul secolelor, Lairig Ghru a constituit principala cale de traversare a masivului, cirezile străbătând Glen Lui şi luând-o apoi spre sud, până la Braemar. Chiar şi oile care veneau de la Skye erau uneori mânate prin trecătoare, iar ultima folosire a trecătorii ca drum pentru

animale a fost consemnată în anul 1873. Cu toate acestea, traversarea punea probleme păstorilor din pricina distanţei, a severităţii vremii şi a terenului. În fiecare iarnă, din stâncile dimprejur cădeau pietre, încât, în timp, porţiunile superioare ale trecătorii au ajuns să fie presărate cu bolovani periculoşi, nepotriviţi pentru copitele şi picioarele lungi ale animalelor ce puteau suferi fracturi. Aşa că, la sfârşitul fiecărei primăveri, pe înălţimile trecătorii erau trimişi oameni care să înlăture bolovanii şi să deschidă calea.

David şi cu mine am intrat în Lairig Ghru dinspre sud, urcând şi străbătând treptele plate şi roz de granit prin care se ramifică sprinţarul râu Dee. Am trecut printre piscurile care străjuiesc valea: Devil's Point la vest, cu strălucirile sale diagonale de prundiş, şi versantul întunecat al muntelui Càrn a' Mhàim la est, în josul căruia îşi croieşte calea zgomotos linia subţire a unei ape albe, la sute de metri deasupra noastră. Se întrevedeau ambele piscuri, vecine şi ameninţătoare, în vreme ce pe mine mă străbăteau fiorii care-mi semnalau că urma să intru într-un spaţiu sălbatic.

Am trecut peste acel hotar şi am intrat în trecătoarea propriu-zisă. Pe fundul văii înflorea un covor bogat şi parfumat: mirt-de-mlaştină, asfodel-de-mlaştină, ienuperi cu mireasmă de gin, azalee-alpină, pini-pitici, saxifragi, afini şi iarbă-neagră. Am început să le strâng ca să-mi fac buchete cu flora din Cairngorm: unul pe care să-l aştern pe sicriul bunicului meu şi altul pe care să-l ard pe creasta trecătorii. Acolo unde râul curgea aproape de potecă, ne-am oprit şi ne-am scăldat picioarele în apa lui. Musculiţele continuau să vicieze aerul şi să ne scoată din minţi.

Tot mai sus şi înainte: am ţinut-o aşa alţi şapte-opt kilometri, mergând către cel mai înalt punct din Ghru, adică spre trecătoare. David mergea înaintea mea şi, rămas singur, m-a lovit deodată tristeţea. Privind spre vest, am văzut zăpezile de pe Braeriarch. În circurile glaciare şi pe piscurile acelui munte înalt, zăpada dăinuie tot anul, transformându-se

încet în gheaţă, şi, aşteptând într-o rece stagnare, îşi creează propria eră glaciară. Ne aminteşte că iarna nu părăseşte niciodată munţii Cairngorm sau, mai degrabă, că acolo este punctul din care, an de an, frigul se adună şi de acolo se revarsă. Este ca un memento că, în urmă cu 12.000 de ani, Lairig Ghru nu era o cumpănă de ape, ci una de gheaţă, punctul din care gheţarii se prelingeau spre mare, spre nord şi sud, erodând, săpând în granit şi dând forma peisajului din Highlands aşa cum o ştim astăzi.

Dintre pietre, bunicul meu iubea cel mai mult granitul. Împărtăşea această preferinţă faţă de granit cu unul dintre eroii său, cu Goethe, cu ale cărui scrieri a făcut cunoştinţă când a studiat la Oxford sub tutela lui Walter Ettinghausen, cel care mai târziu a fondat Ministerul de Externe al Israelului. În tinereţe, Goethe a scris un eseu intitulat „Über der Granit", un eseu despre granit (*über*, adică „privind"), dar şi despre a te afla, literalmente, pe granit (*über*, adică „pe"). Lui Goethe îi plăcea granitul, acea rocă magmatică eruptivă şi solidificată, datorită legăturii ei cu miezul fierbinte al Pământului. Shepherd preţuia granitul din motive similare. Într-o noapte de octombrie, când aerul era „plăcut ca mătasea"[12], ea s-a hotărât să se culce pe un pat de granit şi, pe jumătate adormită, a simţit că devine ea însăşi piatră, că e „înrădăcinată… în imobilitate"[13]. Într-o zi fierbinte de vară, s-a întins pe granit şi a simţit sub ea „miezul de foc din care a fost împinsă, bolborosind, această masă măcinată de rocă plutonică, [iar] deasupra mea văzduhul albastru, iar între focul stâncii şi focul soarelui, grohotiş, pământ şi apă, muşchi, iarbă, floare şi copac, insectă, pasăre şi fiară, vânt, ploaie şi zăpadă: muntele în totalitatea lui"[14].

După ce a împlinit optzeci de ani, bunicul meu a ajuns din ce în ce mai rar la granit, simţea din ce în ce mai puţin focul stâncii şi focul soarelui. A renunţat la piscuri pentru trecători, apoi la trecători pentru văi, iar în cele din urmă a renunţat la văi pentru pământul calcaros din preajma casei sale. Mobilitatea i-a scăzut, vederea i-a slăbit. Putea să parcurgă doar în amintiri traseele din Cairngorm, pe care le cunoscuse atât de bine. Pe

cărarea ce duce spre defileu au fost montate balustrade pentru a preîntâmpina alunecările şi căderile. Cu trecerea peste pârleazuri a fost mai complicat. Totuşi, chiar şi la nouăzeci de ani, te pomeneai că-l vezi uneori pe vechile sale schiuri de fond – nişte schiuri lungi şi grele, din lemn, făcute în anii 1930, în Austria –, alunecând încolo şi-ncoace pe aleea din faţa casei. Chiar dacă nu prea mai putea merge şi vederea îi ceda, dorinţa lui de a cutreiera dealurile – şi cotiturile potecilor, şi dealul ce urmează – a rămas neschimbată. Nemaiputând să ajungă el însuşi în munţi, a început să trăiască prin poveştile spuse de copii şi de nepoţi; se hrănea sufleteşte din istorisirile despre plimbările făcute de alţii sau din amintirile propriilor sale escaladări şi drumeţii. Chiar şi în amurgul vieţii, când era tot mai confuz, trecea prin perioade de luciditate intensă, având mintea limpede ca apa de râu, şi relata poveşti corecte din punct de vedere topografic despre excursiile din anumite văi din Himalaya sau despre piscurile care se văd mai bine de pe un anumit vârf scoţian de munte.

Tindem să credem că peisajele ne afectează mai puternic când ne aflăm în interiorul sau pe suprafaţa lor, când ne oferă senzaţii primare, vizuale şi tactile. Dar există şi peisaje pe care le purtăm cu noi *in absentia*, locuri care dăinuie în memorie mult timp după ce au fost lăsate în urmă, iar aceste locuri – în care ne retragem cel mai adesea atunci când ne aflăm cât mai departe de ele – se numără printre cele mai importante peisaje pe care le posedăm. Adam Nicolson a scris despre sentimentul unei „absenţe puternice”[15] pe care peisajele de care ne amintim îl exercită asupra noastră, ele existând însă şi ca prezenţe puternice, de care suntem ataşaţi profund şi trainic. Acestea sunt, probabil, peisajele în care ne petrecem cea mai mare parte a vieţii, oricât de deformate ar fi de timp sau erodate de distanţă. Valenţa consolatoare a locurilor memorate este exprimată frecvent în povestirile exilaţilor, prizonierilor, bolnavilor, bătrânilor, ale tuturor celor care nu mai pot ajunge fizic la acele locuri care îi susţin psihic. Când Edward Thomas a pornit către frontul de vest, purta cu sine

amintirile lui din „Ţara de Sud”. După moartea lui, Helen, văduva sa, scria:

> Când stătea la intrarea în adăpostul din tranşee, privea spre nord şi vedea, sau visa că vede, Sussexul, cu colinele sale domoale presărate cu bolovani suri ca nişte oi, cu arbori spinoşi îndoiţi şi culcaţi de vânt, cu stânele adăpostite unde vântul nu suflă niciodată; şi Kentul, Weald din Kent, ai cărui stejari şi hamei şi meri iubesc argila, ale cărui crânguri le caută privighetoarea; şi Hampshire, cu pădurile de fagi şi tise şi cireşii şi brazi şi sorbi de pe creste, şi cabana de la poalele dealului.[16]

Kenn, tânărul erou al romanului lui Neil Gunn, *Highland River* (Râul din Highlands, 1937), creşte pe malul râului Dunbeath din regiunea Caithness, în Highlands. Ajunge să cunoască atât de bine râul, încât atunci când este trimis în tranşee ca să lupte în Primul Război Mondial, „poate să-şi imagineze mai uşor părţile râului pe care le cunoştea decât sistemul de tranşee în care luptă. Cât ai clipi, acestea îi puteau apărea în faţa ochilor cu claritatea unui scheme ale circuitelor principale şi ale celor mai importante circuite secundare ale sistemului nervos”[17]. John McGahern a scris despre felul în care irlandezii întemniţaţi de britanici în timpul Războiului de Independenţă (1919-1921) scăpau de plictiseala şi de umilinţele închisorii povestindu-şi unii altora amintirile despre râul Shannon, „făcând împreună drumeţii în imaginaţia lor, pornind dimineaţa de pe un mal al râului Shannon şi întorcându-se seara pe malul opus, fiecare dintre ei evidenţiind ceea ce alţii rataseră în calea lor”[18]. „Ştiau”, a conchis McGahern, „că râul curge asemenea propriilor lor vieţi”. Când pictorul John Nash a fost în tranşeele de pe frontul de vest alături de un prieten rrom din Buckinghamshire, cei doi au discutat despre vechile drumuri şi poteci verzi ale Angliei, spunându-şi unul celuilalt poveşti care urmăreau căile pe care le străbătuseră, şi au făcut legământ că, dacă vor scăpa cu viaţă din noroaie, vor călători împreună de-a lungul lor[19].

Pe măsură ce ne apropiam de creasta văii Lairig Ghru, cărarea de pământ bătătorit s-a îngustat tot mai mult, până când a dispărut cu totul în sălbăticia unui câmp cu bolovani. Apoi, la fel cum pe Lewis calea lui Manus a devenit vizibilă în *glen*-ul pietros, am învăţat dintr-odată să văd poteca, în prezent o linie vagă de granit trandafiriu, care şi-a pierdut patina sa brună ca urmare a picioarelor şi crampoanelor ce au trecut pe-acolo. Shepherd observase acelaşi fenomen al granitului care „strălucea roşu ca roca recentă”[20] acolo unde l-au străbătut paşii.

Am urmat acea cărare de rocă recentă, care ne-a condus la Pools of Dee, două mici iezere alimentate de ploaie şi de zăpadă, apa fiind filtrată de granitul trecătorii. Le-am văzut de multe ori şi, cu excepţia unei singure ocazii, iarna, când erau îngheţate bocnă, apa lor a fost mereu miraculos de limpidă. După mine, iezerele au o prezenţă aproape supranaturală, amintind de oglinzile lipsite de praf din simbolismul budist sau de „fântâna de la capătul lumii”[21] din romanul omonim al lui Neil Gunn, o fântână cu o apă atât de limpede, încât e invizibilă, deşi poate fi atinsă cu mâna.

În acea zi, în acea aglomerare de bolovani, suprafeţele argintate ale iezerelor au fost o surpriză, iar apele lor străvezii m-au uimit din nou. Transparente şi cu reflexii, păreau a fi înşişi ochii munţilor privind spre cer. Ne-am oprit pe malul primului dintre ele. Pietrele din adâncul apei păreau a sta sub sticlă. Iarba verde de pe fundul iezerului capta lumina şi o reflecta. M-am aplecat şi am străpuns oglinda cu o mână, simţind cum apa rece îmi învăluie degetele.

„Un munte are o parte lăuntrică”[22], scrisese Shepherd. E o ipoteză superb de contraintuitivă, fiindcă de obicei ne gândim la munţi ca având suprafeţe externe şi forme orientate către exterior: stânci, platouri, vârfuri, creste şi pante. Însă munţii sunt definiţi şi de elementele lor interioare:

circuri glaciare, peşteri, caverne şi văi, dar şi de adâncimile râurilor, lacurilor şi iezerelor. De îndată ce privirile noastre s-au deprins să observe că munţii sunt compuşi atât din spaţii goale, cât şi din prezenţe masive, ne-am putea imagina nu că „urcăm pe" munte, ci că „pătrundem în" munte. Shepherd privea mereu *înăuntrul* peisajului montan; curioasă, ea pătrunde iar şi iar prin suprafeţe: în crăpăturile stâncilor, în adâncimile luminoase ale lacurilor sau ale râurilor. A păşit dezbrăcată în Loch Avon, acolo unde apa nu era foarte adâncă; şi-a vârât degetele în găurile săpate de şoareci prin stratul de zăpadă şi şi-a amintit cum, în copilărie, se juca în apa adunată sub cascade „azvârlind cu cele mai mici pietre albe pe care le găseam şi observând timpul de care aveau nevoie ca să ajungă, legănându-se, pe fundul apei"[23]. În *The Living Mountain* prepoziţia „în" dobândeşte, prin utilizare repetată, puterea unui verb. A mers în munţi nu pentru a se afla în aer liber, ci pentru a căuta „interioare" profunde, „scobituri" adânci.

Dacă umbli ore în şir, scria Shepherd, atunci „umbli până ce carnea devine transparentă". „Pe munte", remarcă ea în ultimele propoziţii din volumul amintit, „sunt mai presus de dorinţă. Nici extaz nu e… Nu exist în afara mea, ci în mine însămi. Eu sunt. Acesta este harul de pe urmă primit de la munte"[24]. Aceasta este versiunea ei proprie a acelui *cogito* al lui Descartes: *merg, deci exist*. Ea celebrează ritmul metafizic al drumeţului care merge pe jos, iambul lui „eu sunt", cadenţa piciorului care se aşază şi se ridică de pe sol.

Ultimele sute de metri până la cumpăna de ape. Picioare grele, lente. Amurgul albăstrui începe să împăienjenească văzduhul. Terenul se îngustează, se strâmtează. Treptat, percepţia se restrânge, liniile din zare se micşorează, vederea slăbeşte… apoi, deodată, am ajuns sus, la

trecătoare, lumea s-a deschis larg înaintea noastră, iar meleagurile nordice împădurite cu pini s-au ivit dinaintea şi dedesubtul nostru. Mi-am aşezat pe un *ortolit natural de granit buchetul de mirt-de-mlaştină, azalee, ienupăr şi iarbă-neagră uscată, apoi i-am dat foc: o faclă portocalie în amurg, un semnal călăuzitor pe culmea trecătorii.

Ne-am continuat mersul prin întunericul care ne împresura, am coborât pe versantul nordic al masivului, am spus poveşti ca să ne îmbărbătăm, am străbătut întinsa pădure de pini Rothiemurchus – care, în amurg, părea desprinsă dintr-un basm cu umbre şi ciuperci otrăvitoare –, o pădure prin care poteca îşi croia calea, în vreme ce lumina lunii scăpăra în acele pinilor şi se scălda în lacrimile de răşină vărsate de pinii care mărgineau cărarea, şi aşa am reuşit să coborâm spre nord, cu cerul încă albastru şi incredibil deasupra, cu picioarele noastre obosite şi paşii din ce în ce mai lenţi.

Spre sfârşitul vieţii, chiar şi plimbările până la defileu deveniseră imposibile pentru bunicul meu. Picioarele lui – care îl purtaseră atât de departe şi prin atâtea ţări – îşi pierduseră vigoarea, centrul de gravitaţie i s-a ridicat tot mai sus şi şi-a pierdut stabilitatea. Paşii hotărâţi s-au prefăcut în paşi şovăielnici, cei şovăielnici în paşi răzleţi, iar cei răzleţi au devenit târşâiţi. Bastoanele pe care el şi bunica le ţineau de atâta timp lângă uşa din spate, folosite ca să culce la pământ urzicile sau să arate spre locurile îndepărtate din peisaj, au devenit ajutoare esenţiale pentru deplasare.

În aceeaşi perioadă în care bunicul meu îşi pierdea capacitatea de a mai umbla, copiii mei – primii săi strănepoţi – o dobândeau. De la târşâit la paşi răzleţi, de la paşi răzleţi la paşi şovăielnici, de la paşi şovăielnici la paşi hotărâţi. La cinci zile de la moartea bunicului, fiul meu de trei ani şi

fiica mea de cinci ani au ajuns pe culmea primului lor deal adevărat: Darling Fell, în apropiere de Loweswater din Lake District. Pe ultimele pante de pe coastă iarba fusese păscută de oi, o iarbă în care drumeţii de dinaintea noastră lăsaseră amprente adânci şi bine conturate. Copiii mi-au luat-o înainte ca să suie ultima parte a pantei şi şi-au potrivit pasul ca să calce pe acele amprente, dând curs invitaţiei de a urma urmele de paşi. I-am privit cum se îndepărtează şi m-am gândit că şi eu am fost un astfel de copil, supravegheat la rândul meu de părinţi, şi că mama a fost şi ea supravegheată la rândul ei de bunicii mei. Când am ajuns pe culme, ne-am aşezat cu toţii laolaltă, am băut ceai îndulcit şi am privit crestele munţilor care se pierdeau în zare, prea multe pentru a putea fi numărate.

Înmormântarea bunicului a avut loc în modesta biserică din satul Tomintoul. Am stat lângă uşă împreună cu fratele meu şi cu verii noştri. Scoteam câteva vorbe şi strângeam mâinile unor oameni pe care nu-i cunoşteam sau îi ştiam doar din vedere, dar habar n-aveam cine sunt. O procesiune de costume negre şi de comentarii respectuoase. Cei care au purtat coşciugul aveau mănuşi negre şi braţe subţiri, amintindu-mi de Mickey Mouse. Orga a început să cânte. Mulţimea îndoliată a părăsit navele laterale ale bisericii şi s-a îndreptat spre rândurile de bănci din lemn închis la culoare. Sus, în nord-estul munţilor Cairngorm, cuarţul din granit strălucea în lumină, iar mica din granit sclipea. Râul Avon spumega, iar frunzele arinilor se răsuceau în vâltori. M-am dus în partea din faţă a bisericii, acolo unde stătea în aşteptare sicriul, cu un aranjament de genţiane, iarbă-neagră şi nemţişori pe capacul din lemn de pin, şi am strecurat o crenguţă de azalee-alpină în mijlocul buchetului.

A început slujba. Pastorul a zis:

— Ceea ce rămâne după noi este iubirea.

Grohotişul din Lurchers Gully, în circurile glaciare nordice din Cairngorm, a început s-o ia la vale. O piatră s-a rostogolit, dar curând după aceea a rămas nemişcată.

— Din Edward şi Alison rămâne doar iubirea, mai spune pastorul.

„Cunoaşterea altcuiva e fără de sfârşit”, scrisese Shepherd; „ceea ce trebuie să cunoşti creşte odată cu cunoaşterea”[25]. Eram pe punctul să plâng şi nu-mi pot da seama de ce nu am reuşit.

În timp ce ieşeam din biserică, organistul a început să cânte „The Road to the Isles” (Drumul spre insule). Este un binecunoscut cântec din repertoriul folcloric scoţian, cu originea în music-hallul secolului al XIX-lea – plin de pseudo-gaelicisme şi presărat cu aluzii la iacobitism –, despre peisajele închipuite din vest, despre drumul întins care duce la ele şi despre drumeţiile cu pasul care pot fi făcute până acolo. Jonglează cu ideea că drumul spre vest, către Hebride, duce la pierzanie, fiind o călătorie spre apus. Bunica îl cântase mamei, iar ea, la rândul ei, mi l-a fredonat cu vocea ei frumoasă, drept cântec de leagăn şi care o însoţea la drum.

Un cântec de departe mă-mbie din loc s-o iau,
Voi apuca toiagul ca să plec în voiaj.
Îndepărtaţii Cuillin iubirea mi-o dau,
Iar lumina soarelui îmi este bagaj.

Organistul greşea notă după notă, dar cântecul era încă recognoscibil şi vechile cuvinte mi se perindau prin minte concomitent cu muzica. Am trecut pe caldarâm, în bătaia soarelui. Alte bâiguieli, alte strângeri de mână. Lumină puternică, tencuială zgrunţuroasă, zgomote de maşini, fum de la foc cu lemne. Oamenii se agitau şi vorbeau acum mai tare, iar organistul îi dădea zgomotos înainte. Dricul lucea. Mulţimea se reflecta în lustrul uşilor sale. Cei care urmau să poarte sicriul au ieşit din biserică, împingându-l pe un cărucior. Au şoptit *un, doi, trei, şi*, iar sicriul a trecut

din cărucior în partea din spate a dricului. A alunecat câţiva milimetri pe fiecare latură, atingând amortizoarele de cauciuc care îl cuprindeau aşa cum îşi ţine un părinte copilul când îl protejează de pericole.

Prin Tummel, Loch Rannoch şi Lochaber voi trece negreşit,
Urmând calea din iarba ce ne-ademeneşte-n paradis.
Iar de-n străfundul inimii vei socoti că pasul mi-e grăbit,
Nu ştii c-al Insulelor alge au un miros de vis.

Unul dintre purtătorii sicriului s-a dus în mijlocul drumului şi a ridicat palma ca să oprească circulaţia, cu toată autoritatea pe care i-o confereau moartea şi hainele închise la culoare. Maşinile au încetinit, s-au oprit şi au început să aştepte la rând. Dinăuntrul bisericii se auzea ultima strofă din *The Road to the Isles*.

Departe să pornesc mă-mbie insule-albăstrii,
Ologul le aude surâsul şi-n salt porneşte;
Din Skerries până-n Lewis, tot insule-azurii
Cu nume pe care o miere de iarbă le-ndulceşte.

Dricul a pornit la drum şi, în faţa sa, la câţiva metri înaintea noastră, conducând procesiunea şi degajând calea, mergea principalul purtător de sicriu, cu paşi rari şi măsuraţi, umbletul şi postura lui având o lipsă de flexibilitate care impunea respect. Soarele străluceşte pe strada întunecoasă, dricul înaintează lent, dricarul îl poartă pe bunicul meu pe ultimul drum, călătoria lui fiind jalonată de cadenţa piciorului care se aşază şi se ridică de pe sol.

* Nu am reuşit s-o fac.

** Aşa cum am descris în cel de-al cincilea capitol al volumului *Munţii din minte* [Polirom, 2020, traducere de Cătălina Staicu – *n.r.*]. Bunicii mei şi universul lor au apărut în acea primă carte; se cuvine să se regăsească şi în cea de faţă.

*** *The Prisoner* e un serial britanic cu elemente SF, de spionaj şi de dramă psihologică, produs între anii 1967 şi 1968 (n.t.).

Partea a III-a

Pribegie (Ţări străine)

10. Calcar

Raja Shehadeh • Claustrofobie şi conflict • *Sarha* • Mersul ca mijloc de rezistenţă • Depresiuni exterioare, depresii interioare • Sosirea la Ramallah • Meciul de baschet al martirilor • Un tipar ciudat de lumini • Prin Wadi ’qda • Găuri şi tuburi de gloanţe • *Natsch* • Zonele • *Qasr* şi un vulpoi • O potecă prin ued • „Blesteme scrijelite”, „oase din stânci” • Predica imamului • Familia Zalatimo • Pietricele pentru *ṭābūn* • Clemens Messerschmid • Drumuri preferenţiale • Roci silicioase şi cameleoni îndrăgostiţi • Izvoare de contact şi generozitate • Traversează. Nu traversa

La o lună după înmormântarea bunicului, prietenul meu Raja Shehadeh, fost avocat pentru drepturile omului şi un mare împătimit al mersului pe jos, a sosit tocmai din Ramallah, în Palestina – acolo unde locuieşte –, la Cambridge, ca să mă însoţească într-o drumeţie. Timp de două zile, la sfârşit de vară, am străbătut potecile şi vechile căi ale ţinuturilor rurale din East Anglia, digul-tranşee anglo-saxon de la Fleam Dyke, care se întinde ca un hăţiş înălţat şi linear şi trece prin valea de cretă până la sud de Cambridge; lanurile de porumb şi de orz cu bob în pârg, prin care înaintam cu braţele ridicate deasupra semănăturilor, de parcă eram gata să ne predăm; potecile de pe stâncile erodate ale coastei din Suffolk; şi, în cele din urmă, marele cordon litoral Orford Ness, fost loc de testare a armelor nucleare, unde clădirile şi rocile împrăştiate peste care au trecut deceniile Războiului Rece se dezintegrează acum în aerul sărat.

— Aştept cu nerăbdare să vină vremea, a zis Raja, când peisajul din propria mea ţară va fi la fel de demilitarizat, iar noi, în Palestina, să

vedem artefactele războiului drept piese de muzeu, nu ca pe nişte ameninţări la adresa vieţii omeneşti.

Mergeam şi discutam despre diferenţele dintre o drumeţie prin Marea Britanie şi una prin Palestina. I-am povestit lui Raja cum am străbătut Lewis şi Harris, cum am încercuit ritualic Sula Sgeir (cu barca) şi inelul de megaliţi ai lui Steve (pe jos), cum am dormit într-un *shieling* – adăpostul acelea de forma unui ştiubei de albine; i-am zis despre paznicul de pe ţărm care-mi urmărise traseul cu binoclul, despre călătoria pentru înmormântarea bunicului şi despre cum am privit în apa limpede din Pools of Dee.

În schimb, Raja mi-a vorbit despre claustrofobie, despre deplasări restricţionate şi conflicte. Mi-a zis că nu e recomandat ca un palestinian să plece la drum în afara principalelor oraşe, iar dacă alege să o facă, nu e recomandat să ia cu sine hărţi, aparate de fotografiat sau busole, căci dacă întâlneşte o patrulă israeliană, toate acele obiecte ridică suspiciuni şi duc la confiscare sau chiar la arest. Un prieten de-al lui Raja a fost încarcerat vreme de unsprezece zile fiindcă a făcut fotografii în timpul unei călătorii prin nordul Israelului, în preajma înălţimilor Golan.

Timp de peste patruzeci de ani, Raja făcuse drumeţii pe dealurile şi pe cărările din preajma oraşului Ramallah[1]. Când a început să cutreiere, adică înaintea Războiului de Şase Zile din 1967, înfăţişarea dealurilor era, în mare parte, neschimbată, păstrându-şi aspectul de pe vremea ocupaţiei romane, aşa că Raja putea să se deplaseze mai mult sau mai puţin nestingherit de-a lungul lor pentru a face ceea ce în limba arabă e cunoscut drept **sarha*. În forma sa originală, *sarha* era verb şi însemna „a lăsa vitele să iasă la păşunat dis-de-dimineaţă, dându-le voie să hoinărească şi să pască liber”. Ulterior, termenul a fost umanizat pentru a sugera ce face un drumeţ când hoinăreşte fără constrângeri sau fără un plan bine definit. Se poate considera că echivalentul în limba engleză al termenului este *stroll*, *amble* sau *ramble*, dar aceste cuvinte nu reuşesc să

surprindă nuanţele de evadare, încântare şi improvizaţie sugerate de *sarha*. Se apropie însă, ca sens, *wander* şi cuvântul-umbră al acestuia, *wonder*, precum şi cuvântul scoţian *stravaig*, care înseamnă să mergi agale fără vreun scop sau vreo destinaţie anume; dar cel mai bun dintre toţi termenii este, probabil, franţuzescul *saunter*, de la „*sans terre*”, o contracţie a expresiei „*à la sainte terre*” (înspre pământul sfânt), adică „un pelerinaj la pas”. *Saunter* şi *sarha* au ambele conotaţii superficiale care amintesc de lipsa unui ţel şi conotaţii ascunse din sfera spirituală.

Încă de la ocuparea teritoriilor palestiniene de către Israel, în anul 1967, Raja privise cum peisajul din împrejurimile oraşului Ramallah se restrângea ca dimensiune, dar creştea ca număr de pericole. Devenea tot mai dificil pentru el să găsească în preajma locuinţei căi care să nu fie întretăiate de drumuri construite de colonişti sau să nu ducă prea aproape de o zonă de antrenament a miliţiei ori de o garnizoană israeliană. Politica israelienilor de colonizare a Cisiordaniei a prevăzut şi un proiect generos de construire de drumuri, însă noile rute aveau să fie restricţionate, fiind vegheate de armată şi folosite, de regulă, exclusiv de israelieni. Restricţiile de planificare urbană se relaxaseră, încât zona oraşului Ramallah s-a extins, dar a şi înghiţit peisajul rural din împrejurimi.

Aşadar *sarha* lui Raja devenise aproape imposibilă. Dealurile care-i ofereau odinioară senzaţia de libertate ajunseseră periculoase şi în pericol deopotrivă. Cu toate acestea, Raja încă mai făcea drumeţii cel puţin o dată pe săptămână, de regulă chiar mai des. Uneori mergea doar câţiva kilometri, dar alteori, dacă putea găsi drumuri care să evite eventualele probleme, parcurgea între cincisprezece şi douăzeci de kilometri. Israelieni au închis drumurile ce legaseră de secole satele de alte sate sau oraşe; adesea, erau necesare lungi ocoluri. Pe măsură ce mersul pe jos era tot mai complicat, devenea tot mai important pentru el: era o modalitate de a învinge colonistul care îi comprima spaţiul, un mărunt, dar persistent act de nesupunere civilă.

Ocazional, mi-a spus Raja, drumeţiile îl ajutau să uite o vreme de situaţia reală. Mi-a vorbit despre plăcerea pe care o resimte atunci când se află dincolo de punctele de control, de ziduri şi de bariere, şi despre cum, sub cerul liber, se simte „buimac de bucurie”. Mărturia imensităţii timpului geologic şi conştientizarea faptului că păşeşte pe calcarul ce a luat naştere cândva pe fundul unei mări ancestrale îi spulberau uneori frustrările faţă de situaţia dificilă a palestinienilor. A scris o carte despre viaţa în Cisiordania, intitulată *Palestinian Walks* (Drumeţii palestiniene, 2007), în care parcurgerea unor trasee este considerată un act explicit politic, iar mersul pe jos, un mijloc de rezistenţă. Dar mersul era, pentru Raja, şi un mijloc de a porni într-o călătorie interioară, iar a străbate peisajele era nu doar o experienţă intens politică, ci şi una extrem de personală. Peisajul – depresiunea Mării Moarte, Valea Marelui Rift, înălţimile colinelor de la Ramallah – era atât cauza, cât şi corelaţia profundelor schimbări din propriul său spirit.

La scurt timp după ce Raja mi s-a alăturat în drumeţia prin East Anglia, am călătorit în Cisiordania ca să-l însoţesc într-o *sarha*.

Am ajuns la Ramallah la lăsarea întunericului. Dealuri calcaroase terasate şi sinuoase se prefăceau treptat în cretă marnoasă. La periferii zăceau mormane de moloz şi de gunoi. Străzile erau mărginite de iasomie, lămâi şi bougainvillee, care înmiresmau aerul. Prin grămezile de gunoi scormoneau ciori-grive ţopăind pe ambele picioare. Posterele de pe stâlpii de telefonie promovau „Al 29-lea meci de baschet al martirilor”. Zidurile clădirilor erau inscripţionate cu graffiti verzi, roşii şi negre. Florilor de bougainvillea le trecuse vremea, şi pe trotuare căzuseră sute de mii de petale albe ca nişte foi de pergament.

Şedeam pe un scaun lângă un lămâi din curtea casei lui Raja, trăgându-mi sufletul după călătorie. Pătratul cerului, înrămat de zidurile curţii, părea perforat de stele. Nu trecusem uşor de controlul de la aeroportul din Tel Aviv. Paşaportul îmi fusese confiscat, iar bagajele percheziţionate. Timp de o oră şi jumătate, am fost interogat de o serie de oficiali într-o serie de încăperi din ce în ce mai mici: sala de aşteptare a aeroportului, o cameră alăturată, o cameră din spate, o cabină… Cei care m-au interogat au fost suspicioşi mai ales în privinţa cremenelor aduse în dar lui Raja şi altor persoane din Cisiordania (motivul aveam să-l aflu mai târziu). În cele din urmă, mi s-a dat voie să plec, iar ultimul interpelator m-a escortat înapoi în sala de aşteptare, bâiguind câteva scuze pentru micile neplăceri. Spera că înţeleg situaţia, necesitatea… Spera să am o şedere plăcută în Israel.

L-am lăsat acolo şi am încercat să-mi conving picioarele să nu-mi mai tremure ca varga; eram ca un şofer beat care încearcă să măsoare cu pasul liniile de pe carosabil ca să demonstreze că e treaz. Mi-am imaginat că în faţa mea, pe pardoseala lucioasă de gresie, era o cărare pe care trebuia s-o urmez; doar acest gând mi-a mai întremat puţin mersul.

Raja şi soţia lui, Penny, auziseră de nenumărate ori versiuni ale aceleiaşi poveşti. M-au liniştit, oferindu-mi o vedere de ansamblu asupra micilor mele dificultăţi.

În aceeaşi seară, dar ceva mai târziu, Raja m-a condus pe un drum neluminat care străbătea platoul de la sud-vest de Ramallah. De pe marginea drumului, terenul părea abrupt, cu o succesiune de terase. Am coborât din maşină şi am rămas acolo o vreme privind peisajul.

— De aici vom porni mâine la drum, a zis Raja.

Valea de la picioarele noastre era cufundată în întuneric. Dincolo de ea, vedeam o grupare de lumini pe care nu o puteam identifica. Mai aproape de noi, şi la aceeaşi altitudine, se formau nişte elipse turtite cu panglici duble de lumini îndreptându-se spre ele. Între elipse, dar mai jos

de ele, câteva lumini de neon păreau împrăştiate la întâmplare. În depărtare – o linie curbă oranj de iluminat stradal cu vapori de sodiu, apoi întuneric-beznă. Mi-am amintit că citisem despre acei aborigeni din Australia care mergeau pe căile cântecului şi, fiindcă le cunoşteau atât de bine, puteau să traverseze rapid ţinuturile chiar şi pe întuneric, căci percepeau strălucirea cântecului de parcă ar fi străbătut drumuri puternic luminate.

— Douăsprezece numai în direcţia aceea, a spus Raja.

— Douăsprezece ce?

— Colonii. Inelele de lumină de pe vârfurile dealurilor sunt colonii evreieşti, cu drumuri bine luminate care duc spre ele. Luminile mai mici de dedesubt sunt sate palestiniene. Linia curbă de lumină de dincolo de ele este acum Israelul. Întunecimea e Mediterana. Acolo e Jaffa, unde a locuit familia mea înainte de Nakba.

Totul era la o scară atât de mică, încât dimensiunile păreau absurde. Poţi vedea Israelul din mijlocul Cisiordaniei, până la Marea Mediterană. Mi se părea că, din locul unde ne aflam, aş fi putut arunca o piatră până la colonia cea mai apropiată.

— Trebuie să fim vigilenţi mâine, a zis Raja în vreme ce priveam prin întuneric şi lumini. Acolo, jos – şi a făcut un gest spre vale –, e locul unde eu şi Penny a trebuit să stăm ascunşi după un bolovan când s-a tras asupra noastră.

Făceau o drumeţie în nebunia primilor ani de după cea de-a doua intifadă, când s-au pomenit brusc cu gloanţele şuierându-le pe deasupra capetelor şi nimerind pietrele din apropiere. S-au adăpostit, dar în jurul lor ricoşau bucăţi de calcar. Nici măcar nu erau colonişti israelieni, ci miliţia palestiniană care exersa tragerile în ţinte vii.

Au mai fost şi alte întâlniri de-a dreptul alarmante: cu săteni palestinieni care crezuseră că Raja e israelian şi cu coloniştii israelieni care crezuseră că Raja e un sătean palestinian. În urmă cu trei ani, în

timpul unei drumeţii cu Louisa Waugh, o prietenă din Anglia, Raja înfruntase doi tineri palestinieni, de nerecunoscut sub *keffiyeh*, care purtau cu ei măciuci. „Dacă n-ai fi fost tu, am fi ucis-o imediat”, au spus, arătând spre Louisa. „E *halal* pentru noi să ucidem criminali englezi.”

A doua zi, la scurt timp după ivirea zorilor, am părăsit casa lui Raja ca să ne începem prima dintre drumeţii, urmând Wadi ’qda, o vale lungă şi cotită, care o ia spre vest, spre coastă, fiind străbătură de un vechi drum public care îi urmează cursul. Pereţii laterali ai văii s-au format din sute de terase din calcar retractate şi s-au umplut cu măslini şi stejari, iar calcarul amestecat cu marnă le-a brăzdat în nuanţe de bej, crem şi alb. Simţeam o mare nelinişte.

Am ieşit de pe drumul principal şi am luat-o pe un drumeag şerpuit şi prost pavat. Aproape imediat ne-a întâmpinat, ca un semn de rău augur, un zid subţire din elemente perforate tencuit cu ciment, transformat în poligon de tragere. Pe tencuială erau scrijelite ţintele: cercuri concentrice găurite de gloanţe. Deasupra zidului erau aliniate sticle verzi, majoritatea cu gâturile împuşcate. Am început să fredonez în sinea mea „Ten Green Bottles” (Zece sticle verzi); cântecul avea să-mi rezoneze în creier toată ziua, bâzâind ca o muscă mare şi la fel de verde ca sticlele.

— Miliţia sau poliţia? l-am întrebat pe Raja.

— Ar putea fi oricare dintre ele. Cel mai probabil, poliţia.

Palestinienii reuşiseră să-şi organizeze eficient forţele de poliţie abia în ultimii trei ani, acestea recuperând majoritatea oraşelor din Cisiordania din mâinile bandelor înarmate. Aveau nevoie de un loc în care să se antreneze.

La vreo sută de metri distanţă, drumul se sfârşea lângă o vilă în construcţie. Am continuat pe un teren accidentat şi apoi pe o cărare care

cobora printre terase spre albia acelui *ued. Începea să fie tot mai cald, dar dinspre vest sufla vântul. La baza unui măslin zăceau împrăştiate tuburi de cartuşe mari. Arătau ca urmele lăsate de un animal: crotine de AK-47.

Lumina soarelui lovea puternic, grea ca o grindă. Ici-colo, printre măslini se înălţau stejari impunători. Frunzele de bironie se iţeau din mărăciniş, cu frunzele ca nişte inimi din ornamentele în stil baroc: asonanţe botanice neaşteptate cu ţinuturile de cretă din Ţara de Sud a lui Thomas. Maghiran, salvie, cimbru şi isop. Pretutindeni numai *natsch*, o tufă pitică de mărăcini care se înalţă până la glezne şi creşte în toată Cisiordania. Avocaţii israelieni specializaţi în drept funciar folosesc de mult acest *natsch* ca reprezentare florală pentru terenurile nefolosite: o dovadă că un anumit pământ nu este lucrat sau întreţinut. De îndată ce se dovedeşte că nu este folosită, acea suprafaţă de teren este considerată „domeniu public", fiind astfel mai uşor de rechiziţionat şi folosit de către israelieni în diversele lor scopuri. Aici totul e politizat, inclusiv botanica.

Pământul Cisiordaniei este împărţit de israelieni în trei zone: A, B şi C. În zona A se află marile oraşe palestiniene. În zona B sunt satele. Câmpurile deschise, adică restul Cisiordaniei, sunt în zona C, pe unde palestinienii nu au drept de liberă trecere. Raja mi-a spus acest lucru cu oarece plăcere, când am trecut în zona C şi am devenit nişte intruşi conform legii israeliene.

Un vulpoi mare a ieşit din ascunzătoare de cealaltă parte a văii, a făcut un salt în jos şi a dispărut printre stânci, dând viaţă povârnişului golaş. După vreun kilometru şi jumătate de mers de-a lungul teraselor, am ajuns la un turn făcut din calcar devenit acum maro-gălbui din cauza marnei. Era un **qasr*, o clădire tradiţională folosită ca adăpost şi depozit de fermieri şi păstori. Dealurile Cisiordaniei sunt împânzite de astfel de *qusur*, majoritatea în ruină. Acesta însă era intact şi cu o boltă proeminentă, care mi-a amintit imediat de adăposturile-ştiubeie de pe

Harris. M-am strecurat prin deschizătura îngustă mergând sprijinit în mâini şi pe genunchi, iar Raja m-a urmat.

— De fapt, ar fi mai bine să ne anunţăm sosirea, mi-a zis, iar ecoul vocii lui a răsunat prin încăperea răcoroasă. Aruncă mai întâi o piatră ca să alungi şerpii şi scorpionii. Îl poţi considera un gest de politeţe, ca atunci când baţi la uşă.

Mişcările şi cuvintele lui Raja sunt precise. Din punct de vedere fizic, e pipernicit şi seamănă cu o pasăre. Atunci când îşi caută cuvântul potrivit, îşi freacă arătătorul de degetul mare, de parcă ar fărâmiţa un material friabil, dându-i o granulaţie mai fină. Când se gândeşte la ceva, îşi înclină puţin capul într-o parte. Un comentariu care nu necesită niciun răspuns din partea lui nici nu primeşte vreunul. Mi-a luat ceva timp ca să nu mai interpretez tăcerea lui drept un reproş, ci doar ca eficienţă. Modestia lui e spontană. Nu are nimic în comun cu acea modestie englezească, una care intenţionat minimalizează realitatea unor realizări numai ca să le scoată în evidenţă şi mai puternic ulterior. Modestia sa este o funcţie a accepţiunii că propria lui viaţă va rămâne întotdeauna subordonată dilemelor cruciale ale regiunii natale.

Raja este şi un bun căutător de trasee. De-a lungul deceniilor de *sarha*, a dobândit, aşa cum o spune el însuşi, „priceperea de a găsi poteci care traversează dealurile ca nişte pasarele”[2]. În apropiere de *qasr*, a luat-o pe o potecă ce-şi etala vechimea, care cobora către baza uedului, spre albia uscată a văii. Acolo, poteca devenea una cu uedul, urmând linia naturală a defileului atât pentru drumeţi, cât şi pentru apă. Am trecut peste adevărate suluri de sârmă ghimpată, care şerpuiau prin nămolul de pe fundul văii. Am găsit şi mai multe tuburi de gloanţe, amintind că pentru această vale s-au dus bătălii în 1967 şi că Ramallah a fost asediat şi bombardat până în 2003.

Raja îmi spunea poveşti în timp ce înaintam pe poteca din *Wadi. Mi-a vorbit despre oamenii pe care-i adusese în drumeţii pe această vale şi

despre efectul pe care peisajul l-a avut asupra lor. Mi-a spus despre culorile schimbătoare ale uedului – în acea zi predominante fiind nuanţele de galben şi de mov. Cam la trei kilometri depărtare, mi-a arătat un pâlc dens de chiparoşi, drepţi ca nişte degete, forme verticale rare în acel peisaj orizontal.

— Ani în şir mi-a fost imposibil să vin în valea asta, fiindcă armata staţiona chiar acolo, unde sunt chiparoşii, mi-a spus. Scotoceau valea şi prindeau pe oricine s-ar fi aventurat pe-aici. Acum s-au mutat mai aproape de Dolev, aşa că putem face iarăşi drumeţii.

Pe vale, sufla un vânt puternic dinspre vest, care umplea uedul cu aer proaspăt. Mergeam contra curentului pe un râu de vânt. Doi vânturei ţipau şi zburau pe deasupra celuilalt versant al văii, urmându-şi rutele de vânătoare. Apoi s-au ivit două gazele – în nuanţele de maroniu şi bej ale coastei –, zbughind-o la deal fără să pară că-şi folosesc picioarele, ca un fluid contragravitaţional. Iar apoi… privirile unor bărbaţi. Palestinieni aflaţi la marginea unui drum, cam la un kilometru şi jumătate distanţă. Se întorseseră cu faţa către noi şi discutau. Raja îi privea cum ne privesc, dar nu mi-a spus nimic; doar a modificat puţin traseul, luând-o mai pe sus, ca să ne îndepărtăm de ei. M-am simţit expus, examinat, cuprins de un sentiment ridicol de îngrijorare fiindcă aş putea să mă dezechilibrez din întâmplare şi să cad.

Călătorii sosiţi în Ţara Sfântă au străbătut întotdeauna un peisaj plăsmuit de propriile lor imaginaţii. Terenul în sine a fost dat cu uşurinţă uitării (considerat neplăcut sau irelevant) sau ignorat (considerat lipsit de viaţă şi respingător). Pelerinii, topografii şi cartografii occidentali au socotit cu toţii că dealurile palestiniene sunt sterpe şi macabre. În anii 1840, William Thackeray a venit în Palestina şi a înfierat ţinuturile rurale, spunând că

sunt „pârjolite”, „sălbatice”, „nespus de înfiorătoare şi de pustiite”, locuri marcate doar de „teamă şi sânge, crimă şi pedeapsă”, un teren al neîncetatelor ritualuri sângeroase: „Nu poţi privi nicăieri fără să vezi un loc în care s-a comis o faptă violentă sau un masacru”[3]. Un deceniu mai târziu, Herman Melville socotea calcarul asemănător unui osuar întins pe sute de kilometri pătraţi. A notat în grabă în jurnalul său un şir de impresii consternate: dealurile erau „albite” şi îi aminteau de „lepră”, de „blesteme scrijelite, brânză veche, oase din stânci: muşcate, roase şi molfăite”[4].

Lui Raja, drumeţiile şi mersul pe cărări tainice i-au oferit un mijloc pentru a respinge asemenea interpretări ale dealurilor sale făcute de tot soiul de ignoranţi, o metodă prin care să spună şi să descopere la rândul său poveşti diferite de cele despre crime şi ariditate. La fel ca Finlay de pe insula Lewis, Raja era un colecţionar care reuşise să strângă un număr impresionant de hărţi istorice ale Cisiordaniei şi ale Ţării Sfinte. Dar când pleca la drum nu-i plăcea să folosească hărţi, pe de-o parte fiindcă a le citi putea fi o acţiune considerată suspectă, iar pe de alta, deoarece toate hărţile oficiale (israeliene sau din timpul mandatului britanic) aveau propriile lor propensiuni coloniale: interpretări greşite şi interese particulare. Raja preferase să-şi deseneze ceea ce el numea „harta mentală”, cu amintiri şi referinţe personale. Mi-a arătat o hartă desenată chiar de el, care prezenta dealurile şi uedurile din Ramallah. Era însemnată cu notiţe, nume arabe de locuri ce indicau taluzuri, aflorimente sau guri de vărsare, şi mici explicaţii în limba engleză care consemnau evenimentele petrecute: „Aici s-a tras asupra lui Penny şi a lui Raja”; „Aici Aziz [nepotul lui Raja] a găsit un proiectil care nu explodase”; „Aici mi-a ieşit în cale un colonist israelian înarmat”; „Aici am găsit o urmă de dinozaur”. Mi-a amintit de Anne Campbell şi de căile străbătute de ea prin landa din Lewis: „Aici şi-a întins libelula aripile la uscat”; „Aici şi-a netezit vulturul penele”.

Drumeţiile prin astfel de locuri erau pentru Raja un prilej de a pune cap la cap evenimentele petrecute şi de a culege astfel de poveşti. În timpul plimbărilor sale, descoperea şi marca pe hărţi locurile unde se aflaseră satele distruse de forţele israeliene în Nakba din 1948; faptul că acestea ar fi existat vreodată era indicat uneori doar de prezenţa migdalilor: un fel de situri-fantomă. Consemnându-şi plimbările, Raja încearcă să arhiveze în cuvinte ceea ce e pe cale de dispariţie sau să recreeze ceea ce a dispărut deja.

La câţiva kilometri distanţă, am ieşit din Wadi ’qda şi am pătruns într-o altă vale, numită Wadi Kalb. Satul palestinian A’yn Qenya se afla la nord-vest de noi, iar dincolo de el, pe culmea unui deal, la vreun kilometru depărtare, era colonia israeliană Dolev, cu garnizoană şi turn de observare la intrarea principală.

Cerul se întunecase, prevestind o ploaie extrasezonieră. Aerul era încins, umed, agitat, şi la fel era şi peisajul. Deodată, s-a auzi o pocnitură. Bubuitură a răsunat în toată vale. Mi-am spus: „A fost un tunet prelung”, dar imediat mi-am zis: „A fost o bombă”. Nu, a fost un ţiuit puternic. Erau difuzoarele moscheii din A’yn Qenya, care tocmai fuseseră pornite. O clipă de tăcere, apoi o voce furibund emfatică a început să strige: „Allah e mare! Allah e mare! Mahomed este profetul Său! *Allahu Akbar*!”

Era predica de vineri. Opt difuzare montate pe minaretul moscheii, câte două la fiecare fereastră, erau îndreptate către cele patru puncte cardinale. Raja a suspinat profund.

— Nu se făceau predici cu atâta zel. Dar acum, firește, deoarece e atât de puţină plăcere în această viaţă, îmi pun toată speranţa în viaţa de apoi. Oamenii au ajuns să fie nemulţumiţi, iar pe măsură ce nemulţumirea lor a crescut, predicile au devenit tot mai îndârjite.

Am trecut peste doi câini morţi, care zăceau turtiţi pe pământ. M-am oprit să-i privesc, distras de fabulosul peisaj micelian de mucegai de pe blănile lor.

— În Ramallah-ul de astăzi, eu şi Penny nu putem să ne continuăm somnul în timpul rugăciunii de la ora patru dimineaţa. Imamul se extaziază tot mai mult, iar apoi toţi se lamentează; pe urmă el coboară puţin tonul, dar uită repede şi începe iar să exalte.

Ne-am strecurat în sus, prin terasele pline de cactuşi opuntia. Urcuşul de la o terasă la alta e ca un joc de pachinko răsturnat. Mergi ce mergi, iar unde terenul îţi oferă o opţiune – vreun povârniş de pământ de la o terasă la alta sau un bolovan mai mare –, urci. Înaintezi, sui, faci stânga, înaintezi, sui, faci dreapta şi tot aşa, până ajungi la următorul punct în care urci. Terase de măslini, lămâi, portocali şi rodii cu fructele prea coapte, care se crapă pe crengi de pârguite ce sunt, iar la baza trunchiurilor zăceau împrăştiate sticle de plastic, ambalaje de diverse alimente şi excremente umane.

Imamul turuia emfatic: „Printre faptele cele mai bune sunt unitatea musulmanilor, în general, şi cea dintre palestinieni în particular! Nu fiţi dintre cei care prosperă când sunt în conflicte, căci aceia vor fi aspru pedepsiţi!”

A început să plouă. Erau cei mai mari stropi pe care-i văzusem vreodată; lăsau în calcar urme de mărimea dublonilor. Dinspre vest sufla vântul, aşa că urmele stropilor erau mai curând eliptice decât rotunde. Picăturile de ploaie păreau să cadă selectiv, de parcă ploaia ar crea nişte coridoare prin care am fi putut umbla fără să ne udăm.

Din cauza ploii, pământul marnos a devenit lipicios ca melasa. N-a trecut mult şi atât eu, cât şi Raja aveam cocoloaşe de noroi galben pe încălţări, iar picioarele ne erau grele ca de plumb. Ploaia a răspândit parfumul puternic de salvie, dar şi duhoarea hoiturilor de animale şi a fecalelor umane, al căror miros aproape că-l întrecea pe cel al salviei.

— Să fugim la vilă, a zis Raja, grăbindu-se pe potecă.

Eu mergeam mai lent. Vila era la vreo sută de metri mai sus, pe pantă, fiind unul dintre locurile de refugiu de pe traseul nostru. Mai devreme în acea zi, Raja îmi povestise că, până în 1967, vila aparţinuse familiei Zalatimo, bine-cunoscută în Palestina datorită produselor de patiserie. Nu reuşeam să o mai văd din pricina unei terase mari, dar ştiam unde se află. Ploaia răpăia, aşa că m-am gândit s-o iau pe o scurtătură. Am traversat o peluză îngustă, m-am căţărat pe un contrafort de calcar al terasei… şi am încremenit.

Pe terenul din faţa casei, un bărbat alerga să se adăpostească. Nu era Raja. În interiorul vilei am zărit un alt bărbat, care purta un fel de chingă şi nişte curele. Pe piept îi atârna un obiect strălucitor de metal. Uşa şi ferestrele vilei erau întunecate ca nişte orbite oculare.

M-am ascuns în spatele terasei de calcar. „Trebuie să fie ori colonişti, ori soldaţi”, mi-am zis în sinea mea. Apoi m-am gândit că trebuie să-l opresc pe Raja. Am luat-o la fugă în sus după el, am trecut pe lângă un stejar-de-stâncă şi l-am văzut cum tocmai se îndrepta către vilă.

Aproape că ajunsese la uşă. Mă gândeam că nu avea cum să fi văzut că sunt oameni înăuntru. A deschis uşa. S-a auzit un strigăt. Unul dintre bărbaţi s-a apropiat de Raja… şi l-a îmbrăţişat. L-am auzit pe Raja exclamând:

— Basel! Ce noroc!

Primul lucru pe care l-am văzut când am păşit în vilă a fost un cal alb. Uşile duble din spatele casei erau larg deschise, iar un cal alb stătea în prag, uitându-se peste umăr la mine. Mai erau alţi cinci oameni acolo. Trei bărbaţi, două femei. Unul dintre bărbaţi era, în mod evident, prieten cu Raja şi ducea la piept un bebeluş într-un suport cu catarame metalice lucioase.

Era chiar familia Zalatimo, care revenise ca să-şi vadă vila strămoşească.

— Încerc să trec pe aici măcar o dată pe lună, a zis Basel, prietenul lui Raja, care locuia acum la Ierusalim. Dânsa e mama mea, care n-a mai fost de mulţi ani pe aici, iar ea, mătuşa mea, care face acum o vizită de adio.

Basel a schimbat o privire cu mama lui. Mătuşa a zâmbit larg şi a dat din cap spre mine şi spre Raja în semn de salut. Afară începuse să tune.

Familia fusese nevoită să-şi abandoneze vila în 1967, la sfârşitul Războiului de Şase Zile. Casa era acum o ruină. Ferestrele îşi arătau colţii de sticlă, pe podea erau împrăştiate ace de pin şi ghinde, iar pereţii erau înţesaţi cu graffiti. Vizitată atât de coloniştii din Dolev, cât şi de sătenii din A'yn Qenya, vila ajunsese locul unei adevărate dispute. Desenele negre şi grosiere înfăţişau puşti AK-47 împroşcând gloanţe către Steaua lui David – schiţată cu spray –, o zvastică, o inimă din care picură sânge negru, precum şi multe nume scrise cu caractere latine care nu-mi spuneau nimic, dar şi texte arabe şi ebraice pe care nu le puteam citi.

Marele salon central dădea spre două încăperi cu plafoane boltite. Am dat la o parte cu piciorul praful de pe o porţiune a pardoselii, simţind că dedesubt se află o suprafaţă lucioasă, şi am zărit dalele intacte, marcate pe diagonală de linii negre care se întrepătrund. A venit şi mama lui Basel.

— E o pardoseală cu totul specială, a zis scuzându-se, ca şi cum plăcile fuseseră lăsate murdare o zi, nu patruzeci şi doi de ani. Dacă o ştergi cu mopul, străluceşte de parcă ar fi fost ceruită.

Mi-a spus că părăsise Palestina în 1959, plecând în Kuweit şi apoi în America, de unde nu s-a mai întors decât rar în Cisiordania. Apoi m-a condus înapoi şi mi-a făcut un adevărat tur al casei, de parcă eram cel dintâi vizitator după o recentă renovare a casei.

— Aici obişnuiam să ţinem sacii de făină, mi-a zis, arătând către un colţ al casei, iar aici depozitam sacii de orez.

S-a apropiat de mine şi şi-a deschis palma ca să-mi arate două pietricele maronii, ca două cocoloaşe, asemenea unui magician care scoate la iveală o monedă ascunsă.

— Nu m-am putut abţine, am mai luat două.

— *Ajunge*, mamă! i-a zis Basel din cealaltă cameră.

— Vrei să vii să-ţi arăt cuptorul de pâine construit de tatăl şi de unchiul meu?

M-a condus afară pe uşa din spatele casei, pe lângă cal, şi am ieşit în ploaie, luând-o pe o potecă noroioasă.

— Haide, vino, e aici.

Mă aşteptam să văd un cuptor mare din piatră, un adevărat furnal construit în coastă. Când colo, era o mică structură ruginită, cu gura în formă de „L”, căreia abia dacă puteai să-i spui „cuptor”.

— Uite-aşa se deschide, a zis ea, trăgând de uşa care s-a deschis cu un scârţâit.

Interiorul cuptorului era plin de pietricele maronii.

— De aici sunt pietrele?

— Da, multe dintre ele sunt de aici: o geantă-ntreagă. Am mai strâns şi alte pietre din Hebron, Haifa, Ierihon, Ierusalim… câte una sau chiar mai multe din fiecare colţişor al Palestinei. Le-am luat cu mine acasă şi le-am aşezat în cuptorul meu din America, iar acolo mi-am copt lipiile pe ele, astfel încât, atunci când ridic o pâine coaptă, are deja însemnele Palestinei pe ea. Poţi găsi acest tip de lipie în Ramallah; se numeşte **ṭābūn*. O recomand!

S-a încruntat.

— Israelienii ne-au furat pământul, sunt nişte hoţi. I-am scris mai demult o scrisoare lui Ronald Reagan; ştiam că o s-ajungă la coşul de gunoi, dar trebuie să mă descarc. Începea aşa: „Dragă preşedinte Reagan”…

N-am mai ascultat restul. Jos, în vale, un stol de potârnichi a ieşit din ascunzătoare şi *zbâr!* – au trecut, ciripind, de cealaltă parte a văii. În partea de jos a satului, un bărbat a ieşit din casă şi a aruncat gunoiul dintr-o găleată pe povârnişul dealului. M-am gândit la expresia lui John

Berger, „ras de pe faţa pământului”, care descrie anumite regiuni din zonele de conflict şi se referă la „unul sau mai multe locuri în care totul, atât obiectele materiale, cât şi cele imateriale, au fost înlăturate, sustrase, distruse, aruncate în aer, inundate: absolut totul, cu excepţia pământului tangibil”[5].

— Mătuşa mea îşi aminteşte de acest loc şi asta e bine, mi-a zis Basel când ne pregăteam de plecare. La punctul de frontieră de la King Hussein Bridge i-au eliberat o viză pentru o săptămână. Am depăşit perioada de şedere cu alte două săptămâni. Nu contează. Alzheimerul ei e foarte avansat.

Mătuşa mi-a zâmbit. Tunetele răbufneau. Un măgar răgea. Imamul făcea spume la gură. Ploaia continua să cadă. Un burghiu producea un zgomot ca al unui foc de armă. Undeva, în susul văii, prin ued a început să curgă apa, iar vechea potecă pe care o străbătusem s-a prefăcut într-un nou râu.

A doua zi, am pornit împreună cu Raja într-o altă drumeţie care încălca legea, tot în zona C, plecând însă, de această dată, din Ras Karkar. Traseul nostru a urmat vechi cărări şi albii ale uedului din Ras Karkar până la o tabără de refugiaţi de pe culmea unui deal, apoi a luat-o pe Wadi Zarqa, o vale lungă şi sinuoasă, alimentată de o puzderie de izvoare. Ras Karkar era bine-cunoscut pentru rezistenţa opusă în faţa britanicilor în primii ani ai mandatului. Trecutul său era marcat de belşug şi de respect, dar acum ajunsese un sat extrem de sărac. Pentru a se reduce cantitatea de beton necesară construcţiilor, în ziduri fuseseră încorporate sticle din plastic. Un gard era construit din lăzi de bere, scaune rupte şi crengi de mărăcini.

Am părăsit Ras Karkar luând-o pe panta dinspre apus, din cel mai mărginaş cartier. Ploaia sculptase forme ciudate în calcar, care ieşeau în

relief ca nişte vârcolaci sau alte pieze rele. La baza lor erau pantaloni scurţi de copii, câini morţi, şlapi şi mii de scutece murdare, aruncate de la balcoanele caselor. Majoritatea se dezintegraseră şi putreziseră, iar gelul absorbant cu care scutecele fuseseră umplute se scursese, formând băltoace cristaline cenuşii.

Ne însoţea un geolog german pe nume Clemens Messerschmid. Nu vă mint, aşa îl chema. Messerschmid era înalt şi avea plete cărunte. Îi tot intrau în ochi şuviţele de păr, pe care şi le ducea însă înapoi, în spatele urechilor, cu ajutorul degetelor mici. Mergea săltat, cu paşi fermi. Pasiunea sa era geologia şi aproape că nu vorbea despre altceva. Studiase ani la rând debitele izvoarelor şi râurilor din Wadi Zarqa. Israelienii nu-şi doreau ca el să muncească în Cisiordania, dar Messerschmid avea propriile lui metode de a trece neobservat când părăsea ţara şi când revenea, şi reuşea să le zădărnicească încercările de a-i împiedica cercetările.

Messerschmid părea că ştie totul despre regiunea pe care o străbăteam. Cunoştea toate cărările şi toate văile laterale, clasificându-le pe fiecare în funcţie de probabilităţile relative de a întâlni colonişti sau soldaţi. Îi plăcea să descrie geomorfologia fiecărei noi zone şi nu se sfia de lirismul limbajului său. Mi-a desenat diagrame explicative cu cerneală neagră cu uscare rapidă. Îmi plăcea să-l ascult. Mi-a povestit răbdător despre „secţiunea transversală *anticlinală” a Cisiordaniei şi despre locul unde se află cele două vaste şi importante straturi acvifere care hidratează solul uscat. Mi-a vorbit despre culorile peisajului; despre cum depozitele feroase din sol devin mobile datorită climatului arid, astfel încât colorează pământul în nuanţe portocalii şi ruginii. A precizat şi care sunt cele trei formaţiuni principale de rocă de suprafaţă din zonă: calcarul stratificat şi orizonturile de marnă ale formaţiunii din Betleem, marna formaţiunii din Yatta şi calcarul carstificat al formaţiunii din Hebron, cu găurile sale ca de şvaiţer, pe care Melville le dispreţuise.

Geologii spun că acţiunea solventă pe care o au precipitaţiile asupra calcarului creează „căi preferenţiale”. Cu fiecare ploaie, picăturile de apă se scurg la întâmplare pe suprafeţele calcarului, gravând drumul lor cu acid carbonic. Aceste prime scurgeri formează mici şanţuri în care se strâng şi prin care se scurg apele precipitaţiilor ulterioare, şanţuri care se adâncesc din ce în ce mai mult în stâncă. Astfel, prin curgerea apei, un şanţ subţire cât un fir de păr ajunge un canal, canalul devine fisură, iar fisura se transformă într-o margine de râpă.

Într-un peisaj cum e cel al Cisiordaniei, în care predomină calcarul de suprafaţă, aceste fisuri la scară mare sunt adesea decisive în apariţia drumurilor şi a potecilor. Animalele şi oamenii care caută un traseu sunt ghidaţi de trăsăturile preconfigurate ale terenului. Aceşti drumeţi creează căi preferenţiale, care, la rândul lor, atrag alţi drumeţi, iar toţi împreună gravează cu pasul urmele trecerii lor pe acolo. În acest fel, scurgerea unei picături de ploaie în urmă cu sute de mii de ani poate determina traseul unui drumeţ din zilele noastre.

Mai târziu, am străbătut o albie dintr-un ued mergând către o tabără de refugiaţi. Pietrele din ued fuseseră spălate, prelucrate şi nivelate de curgerea intermitentă a apelor, aşa încât părea că ne-am plimba pe o stradă pavată.

— Acestea sunt cele mai naturale căi ale peisajului şi, categoric, cele mai vechi, a zis Messerschmid.

Am zărit un bulgăre rotunjit de *chert; m-am aplecat şi l-am ridicat. Semăna cu un glob ocular alb învelit în straturi de pânză maronie. Messerschmid mi-a luat piatra din mână, privind-o şi cântărind-o cu atenţie.

— Asta-i o bucată frumoasă de cremene.

I-am povestit despre interogatoriul de la Tel Aviv referitor la cremeni. A zâmbit.

— A, ei bine, ştii că cremenea, silexul, sunt pietrele favorite ale intifadei.

A aruncat în sus globul ocular şi l-a prins iar.

— Tinerii palestinieni mi-au spus că sunt pietrele pe care le preferă, că sunt cele mai bune proiectile. Sunt ascuţite, dure şi grele.

Aruncă în sus. Prinde.

— În timpul primei intifade, tinerii care au aruncat cu cremene în armata israeliană au devenit cunoscuţi drept „copiii pietrelor”.

Messerschmid şi-a dat o şuviţă de păr pe după ureche. Raja mergea cu paşi precauţi pe cărare. Un bulbul a zburat dintr-un eucalipt. Ploaia de ieri a coborât prin ţevile carstice şi a ajuns în stratul acvifer, la 40 de milioane de ani sub picioarele noastre.

— Nu departe de aici, a spus Messerschmid, am găsit odată doi cameleoni care făceau dragoste într-un smochin. Unul se înnegrise, celălalt se înroşise. Nu era limpede care dintre ei era cel satisfăcut.

Câţiva kilometri mai încolo, în Wadi Zarqa, ne-am oprit la un jgheab cioplit într-o stâncă de calcar, din care se prelingea apa unui izvor. Messerschmid s-a aplecat, şi-a făcut mâinile căuş şi a băut.

— Li se spune „dealurile sângerânde” sau „dealurile plângătoare”, a zis Messerschmid arătând spre izvor, deoarece lăcrimează apă. În ianuarie şi februarie, atunci când aici cad precipitaţii mai bogate, curg numeroase torente. Toate apar ca o consecinţă a întâlnirii straturilor geologice: acolo unde calcarul carstic întâlneşte marna, unde Hebronul întâlneşte Yatta, apa nu mai reuşeşte să se scurgă spre adâncuri şi iese la suprafaţă ca un izvor. Izvoarele curg, iar dealurile plâng.

Mi-a arătat cu degetul cel mic o pată întunecată de pe calcar.

— Se numesc „izvoare de contact”. Ele se formează atunci când se întâlnesc două tipuri diferite de formaţiuni de roci. Se întrepătrund permeabilul şi impermeabilul, rezultând un fel de risipă.

Am lăsat în urmă izvorul şi am pornit spre vest, prin aerul torid şi nemişcat, trecând pe lângă un câmp proaspăt arat. Pe sprâncene mi se strânseseră broboane de sudoare. Auzeam cum bâzâie ţânţarii primprejurul capului. Am trecut pe lângă câţiva eucalipţi cu scoarţă care se decojeşte, o specie introdusă de britanici, apoi printre terasele irigate cultivate cu vinete şi chili şi printre cuşti din plasă acoperite cu plante agăţătoare, uluitoare în contrast cu solul cafeniu. Mi-am amintit că lunetiştii din armata britanică erau învăţaţi să se uite, înainte de a trage, înspre ceva de un verde crud, o metodă socotită a fi cea mai bună pentru a-ţi limpezi privirea.

În zare, spre apus, s-au ivit câteva siluete, luminate doar din spate. Raja şi Messerschmid au schimbat privire îngrijorate. Colonişti? Apoi, la orizont, siluetelor li s-a alăturat o oaie. Erau beduini. Raja a răsuflat uşurat.

În acea noapte, întors la Ramallah, mă plimbam pe străzi, bucurându-mă de aerul răcoros şi de senzaţia de spaţiu închis pe care mi-o dădeau oraşul şi întunericul, binevenită după dogoarea soarelui din timpul zilei. Mergând pe terenul abandonat de lângă un drum aglomerat cu patru benzi, am trecut pe lângă o ghenă al cărei conţinut fusese incendiat şi din care se înălţa o coloană de fum negru ce se răspândea în toate direcţiile. Un singur pantof sport atârna pe marginea ghenei, cu şireturile legate de cele ale perechii sale nevăzute din interior. Aşteptam să traversez strada, în vreme ce semaforul emitea comenzi intermitente pentru pietoni: TRAVERSEAZĂ, NU TRAVERSA; TRAVERSEAZĂ, NU TRAVERSA.

11. Rădăcini

În pelerinaj • „Albinele invizibilului” • Regula rezonanţei • Biblioteca Pădurii • O demonstraţie de supremaţie • *Masca lui Henry Moore* • O furtună de iarnă • *Zarzamora virgen* • *Senderismo, cañadas & caminos* • Supravieţuirea vechilor drumuri • Vrăjitoarele din Galicia • Valea ca loc de suflet • Un Om Verde amabil • Lumină eternă, aer răşinos • Observatorul lui Miguel • Perne din muşchi • Vulturul-negru • Un miracol al levitaţiei • O fermecătoare grădină zen • Prometeu eliberat • Sub moneda fierbinte a soarelui • Scăldatul în râu • Ploaie de polen • O pană de vultur pe cărare • La Segovia • Oraşul păsărilor • Prin mirajul caniculei, spre nord-vest

„Am fost tot mai mulţi *în* pelerinaje”, scria în 1942 poetul Edmund Blunden[1]. Suntem iarăşi, din ce în ce mai mulţi, *în* pelerinaje. În Spania, deşi au fost închise de secole, hanurile medievale de pe drumurile către Santiago se redeschid ca să ţină pasul cu numeroşii călători care străbat El Camino. Pe tot cuprinsul Europei e în curs o adevărată renaştere a pelerinajelor, numărul lor fiind în continuă creştere, chiar dacă cel al credincioşilor e în continuă scădere. La scurt timp după ce m-am întors din Palestina, am dat peste un scurt şi frumos eseu al unui scriitor ceh pe nume Václav Cílek, intitulat „Albinele invizibilului”. Începe aşa: „Numărul pelerinilor tăcuţi creşte. Locurile încep să se mişte. Pe stânci şi prin păduri dai peste mici ofrande: un mănunchi de spice de grâu, o pană într-un bucheţel de iarbă-neagră, un cerc alcătuit din cochilii de melci”[2]. Am recunoscut aceste însemne ale trecerii – mici rearanjamente ale lumii care au scopul de a fi marcaje temporare – fiindcă le-am întâlnit adesea în

drumeţiile mele. Într-adevăr, se pare că în fiecare lună în care am străbătut vechile drumuri, am întâlnit pe câte cineva sau am auzi despre altcineva plecat într-o drumeţie al cărei scop depăşeşte simplul act de transport sau pura relaxare, şi a cărui destinaţie este, într-un anumit sens, sacră. Păreau să aibă loc mii de astfel de pelerinaje improvizate, de diferite grade de importanţă şi sfinţenie, adesea lipsite de ghidajul principiilor vreuneia dintre marile religii ale lumii. *Hinterlandurile se umpleau cu fel de fel de excentrici care efectuau călătorii bizare, încredinţaţi că voiajurile externe ar putea deveni călătorii interioare.

Cuvintele „pelerin” şi „pelerinaj” au devenit, cel puţin pentru urechile laicilor, întinate de o evlavie obositoare. Dar oamenii pe care i-am întâlnit în drumeţiile mele erau improvizatori spontani şi inspiraţi. Cu toţii foloseau mersul în căutarea unor sensuri personale – unele simple, altele elaborate; unele ocazionale, altele pentru toată viaţa – şi n-am reuşit să le găsesc un nume mai potrivit decât „pelerini”: Raja în *sarha*, Finlay MacLeod şi Anne Campbell pe cărările turbăriei din Lewis, Steve mergând în cerc printre bolovanii lui, Ian pe drumurile sale maritime, indiferent de vreme, chiar şi Clemens Messerschmid, care încearcă să confere un sens politicii prin intermediul geologiei. Iar printre cei decedaţi se numără Thomas, Shepherd şi mulţi alţii.

Mi-au ajuns la urechi poveşti şi despre alţi asemenea „pelerini tăcuţi”, care pornesc în astfel de călătorii întreprinse fără grabă. Influenţat de George Borrow, un tânăr plecat din Cambridge către St Davids din Pembrokeshire a traversat întregul ţinut umblând numai pe poteci şi drumeaguri. Trei cântăreţi de muzică populară, pe nume Ed, Will şi Ginger, au vândut tot, plecând de acasă pe cărările Angliei, dormind în păduri şi câştigându-şi pâinea cântând melodii învăţate de-a lungul drumului. În decursul unui an, o femeie a călătorit pe jos de la Paris la Ierusalim, întâlnindu-l pe drum pe cel care avea să-i devină soţ. Un bărbat a străbătut haturile şi cărările comitatului Northamptonshire (sediul

industriei de încălţăminte britanice), dormind în hambare şi în pridvoarele bisericilor. Într-o zi, în timpul unei conversaţii cu un tovarăş de drumeţie, am observat că avea tatuat, într-un cerc neîntrerupt în jurul bicepsului, probabil cel mai cunoscut vers din poezia spaniolă: „*No hay camino, se hace camino al andar*”, de Antonio Machado: „Drumul nu există, drumul se face umblând”[3].

Un bărbat pe care nu-l cunoşteam mi-a scris din Dorset despre o lungă drumeţie pe care o făcuse pe Ridgeway însoţit de un prieten eliberat după patru ani din închisoare. Mi-a trimis fotografii neclare din pricina mirajului provocat de caniculă, în care se văd cărări de cretă ce se pierd la oarece distanţă după nişte coline verzi. „Odată străbătute”, mi-a scris, „vechile drumuri ne locuiesc. Chiar şi aici, acum, în sud-vestul verde şi neted al Angliei, mă pomenesc adesea privind spre înălţimi în căutarea unor poteci de cretă bătătorite, amintindu-mi de acea bizară perioadă a eliberării”. Nu am îndrăznit să-l întreb ce infracţiune săvârşise prietenul său pentru care primise acea condamnare. Într-o zi, am parcurs patruzeci de kilometri cu un tânăr pe nume Bram Thomas Arnold, care, după moartea tatălui său, pornise pe jos din Londra spre St. Gallen, în Elveţia (oraşul copilăriei sale), ducând cu el cenuşa tatălui, dormind într-un cort micuţ la marginea unor pajişti vaste de lucernă sau a unor lanuri din nordul Franţei, campând după lăsarea întunericului şi strângându-şi cortul înainte de mijirea zorilor, ca să nu fie văzut de fermieri sau de poliţie.

A mai fost şi Cílek, un geolog specializat în minerale rare, născut într-o ţară pe care el a ales s-o numească „Boemia”. Cu treizeci de ani în urmă, Cílek începuse să hoinărească prin propria sa ţară, dorindu-şi, în mod inexplicabil, să exploreze „imperiile subterane”, aşa cum le zicea el. Nu îşi stabilise un scop anume, nu avea ca ţel dobândirea unor cunoştinţe sau experienţe: era „un pelerin, nu un cuceritor”. Însă, în ultimii zece ani, strania şi nestăpânita sa dorinţă de a hoinări se prefăcuse în obsesie, aşa că începuse să meargă tot mai des prin locuri sacre, castele, mănăstiri şi

biserici. Petrecuse o săptămână parcurgând labirintul subteran – lung de aproape cincizeci de kilometri – al carierei Monkton Farleigh de lângă Corsham. „Socotesc că înţeleg mult mai bine peisajele şi locurile în subteranul cărora pot ajunge sau unde pot măcar să dorm în natură”, a scris el. Cílek a sugerat o serie de aşa-numite „reguli ale pelerinilor”. Dintre acestea, două sunt memorabile: „Regula rezonanţei” – „Un loc mai neînsemnat, dar cu care rezonăm, este mai important decât un mare centru de pelerinaj” – şi „Regula corespondenţei” – „Unui anumit loc din peisaj îi corespunde un anumit loc din suflet”[4].

Am citit regulile lui Cílek la scurt timp după ce m-am întors din Palestina şi, curând după aceea, am călătorit la Madrid ca să cutreier una dintre ramificaţiile celui mai cunoscut traseu de pelerinaj, Camino de Santiago, din Madrid spre nord, prin pădurile de pini din munţii Guadarrama, apoi spre oraşul medieval Segovia şi, prin *meseta* – podişurile înalte îngălbenite şi pârjolite de soare –, către Santiago. Voiam, totodată, să-l întâlnesc pe Miguel Ángel Blanco, creatorul uneia dintre cele mai uimitoare biblioteci care au existat vreodată, unde sunt arhivate şi documentate numeroasele sale pelerinaje tăcute.

— Alege-ţi trei cărţi din bibliotecă, m-a invitat cu un gest Miguel, în atmosfera fierbinte din cameră. Prima îţi spune trecutul, a doua îţi ştie prezentul, iar a treia îţi dezvăluie viitorul.

Un subsol din Madrid, cu pereţii acoperiţi din tavan până-n podea cu rafturi pe care erau sute de cutii din lemn de diferite dimensiuni, înguste cât o cutie de trabucuri sau largi cât un cufăr. Toate erau deschise şi orientate înspre exterior, iar pe fiecare dintre ele era pirogravat un număr de identificare. În fiecare dintre deschizăturile lor se afla câte un cotor simplu, din material textil, a ceea ce părea să fie o carte, dar unele cotoare

erau mai groase decât ale oricărei cărţi pe care mi-a fost dat să o văd vreodată. În cutii fuseseră tăiate găuri, astfel încât cărţile dinăuntru să poată fi apucate şi trase afară, aşa cum ai scoate o cărămidă slăbită dintr-un zid. Pe cotoarele cărţilor nu era scris nimic, dar aveau culori diferite: portocaliu, vineţiu, bej, negru, stacojiu. Efectul era unul de baroc postmodern: culori Pompidou ale unui vast **Wunderkammer*.

— Nu-i nevoie să stai prea mult pe gânduri, a zis zâmbind Elena, soţia lui Miguel. Cărţile te vor alege pe tine, nu invers.

Biblioteca lui Miguel Ángel Blanco nu e ca oricare alta. Nu este organizată în funcţie de subiect sau de temă, nici catalogată cu ajutorul sistemului zecimal Dewey. Numele ei întreg este *La Biblioteca del Bosque* (Biblioteca Pădurii). A trecut un sfert de secol de când se află în plin proces de formare şi până în prezent însumează 1.100 de cărţi – cu toate că, de fapt, nu conţine numai cărţi, ci şi relicvarii. Fiecare carte consemnează o călătorie făcută pe jos şi fiecare conţine obiecte şi substanţe din natură strânse în decursul respectivei călătorii: alge, piei de şarpe, fulgi de mică, cristale de cuarţ, seminţe aduse de valuri, lemn de pin lovit de trăsnet, aripa unei potârnichi, pernuţe de muşchi, cremene prelucrată, cuburi de pirită, polen, răşină, cupe de ghindă, frunze de stejari-de-stâncă, de fagi sau ulmi. Pe parcursul numeroşilor ani de la înfiinţare, biblioteca şi-a mărit volumul şi s-a extins, ocupând în prezent întregul parter şi subsolul unui bloc de locuinţe din nordul Madridului. Când intri în încăperile bibliotecii, te simţi de parcă ai păşi în paginile unei povestiri de Jorge Luis Borges, poate în „Biblioteca Babel” şi „Grădina potecilor ce se bifurcă”.

În muzeul grădinii botanice din Lisabona există un cabinet de lemn cu cincizeci şi şase de sertare adus de Vasco de Gama regelui Pedro al V-lea al Portugaliei în 1560. Fiecare sertar este făcut dintr-o specie diferită de copac tropical de esenţă tare şi fiecare dintre acele cincizeci şi şase de specii creştea, la acea vreme, undeva în coloniile Portugaliei. Cu toate că

structura cabinetului e comparabilă cu a bibliotecii, scopul e complet diferit. Cabinetul lui Da Gama se raportează la copaci ca la nişte obiecte coloniale, ale căror achiziţie şi montare au reprezentat mijloace de a demonstra supremaţia portugheză şi dovezi ale pluralităţii lumii aflate sub o singură stăpânire. Dimpotrivă, biblioteca lui Miguel îşi dispersează eul creator în natură.

Am scos prima carte, adică „trecutul meu", din culcuşul cutiei sale de lemn. Era micuţă, cam de mărimea unui roman broşat, şi purta numărul de identificare 95. Miguel mi-a luat-o din mână.

— A! a făcut el. *La Máscara de Henry Moore*!

El şi Elena s-au uitat lung unul la celălalt. Miguel a pus cartea pe un birou, a aşezat-o sub conul de lumină al unei lămpi anglepoise şi a deschis-o. Iniţial, semăna cu o carte obişnuită. Avea patru pagini de hârtie lucioasă, cu un scris de mână negru şi îngroşat.

— Sunt din hârtie vegetală, a spus Miguel, trecându-şi degetele peste asperităţi în timp ce întorcea filele.

Apoi, când a întors a patra pagină, cartea a devenit casetă. Avea un perete de sticlă dedesubtul căruia era un spaţiu asemănător unui cabinet de curiozităţi, unei vitrine cu exponate dintr-un muzeu de istorie naturală din perioada victoriană. Sub sticlă se afla o fâşie de metal ruginit cu două decupaje romboidale pentru filaj decupate în ea, bucăţi sparte de ceramică albă şi două cioburi de cuarţ alb. Obiectele erau aşezate pe un strat ce părea făcut din nisip şi răşină. I-am întrebat din priviri pe Miguel şi pe Elena ce reprezintă, dar Miguel a ridicat palmele, de parcă ar fi spus: „Numai tu poţi să ştii ce înseamnă toate astea". Mi-au trecut prin minte toate potecile de pietre albe care îmi ieşiseră în cale şi fragmentul de cuarţ dăruit de Steve, găsit sub bolovanul lui.

Biblioteca Pădurii îşi datorează existenţa furtunii şi zăpezii. Între 30 decembrie 1984 şi prima zi din 1985, o furtună puternică s-a abătut asupra munţilor Guadarrama, acea *sierra de granit şi gnais care întretaie dinspre

nord-est spre sud-vest platourile Castiliei, separând Madridul (la sud) de Segovia (la nord). Drept urmare, în pădurile munţilor din Guadarrama au fost doborâţi mii de pini-de-pădure. În acele zile cu intemperii, Miguel era izolat în căsuţa lui din Fuenfría, o vale din sudul Guadarramei. În cele din urmă, când viscolul s-a oprit şi vremea a început să se încălzească, Miguel a pornit la drum prin acea vale, urmând o potecă cunoscută, dar întâlnind o lume cu totul nouă: zone unde zăpada avea mai bine de patru metri, cratere şi rădăcini smulse acolo unde căzuseră copacii, luminişuri surprinzătoare prin pădure. Pe măsură ce înainta, aduna obiectele găsite în cale: crengi de pini, răşină, conuri, scoarţă, o piesă neagră de la un joc de dame şi o altă piesă, albă. Când s-a întors acasă, a pus obiectele adunate într-o cutiuţă din lemn de pin, a acoperit-o cu sticlă, a sigilat gemuleţele cu smoală, a lipit paginile de casetă cu bandă adezivă şi a învelit totul într-o copertă din carton pânzat.

Astfel a prins viaţă prima carte din bibliotecă. Miguel a numit acea primă carte-casetă *Deshielo*, adică *Dezgheţ*, iar ea a devenit izvorul unei adevărate revărsări de noi opere. Metoda de manufacturare a rămas, la bază, neschimbată. Toate cărţile-cutii conţin obiecte colecţionate în timpul unor drumeţii, găsite întâmplător sau căutate conştient. Obiectele găsite sunt fixate în casetă cu sârmă şi aţă sau sunt încastrate într-un strat de pământ, de răşină, parafină sau de ceară. Având o configuraţie tăcută, fiecare dintre cărţile-cutii consemnează simbolic o drumeţie, o cale urmată, o călătorie parcursă pe jos cu tot cu întâmplările ei. Astfel, biblioteca este şi un atlas multidimensional, o hartă „radicală” care se extinde întruna şi o cronică originală a unei călătorii fără popas.

Am pus *La Máscara de Henry Moore*, cartea trecutului meu, înapoi în casetă, simţind printre degete cum, atunci când am introdus-o în culcuşul ei, dinăuntru a ţâşnit aer.

— Iar acum… cutia prezentului tău! Să auzim ce spune oracolul! a zis Miguel.

Am ales o cutie mai mare, căptuşită cu pânză mov: numărul 588. Am deschis-o pe birou, în acelaşi con de lumină. Pe pagina de titlu scria *Zarzamora virgen*. Am răsfoit paginile şi am ajuns la sticlă. Stratul de pe fundul casetei era acoperit cu o substanţă galbenă întărită, care amintea de untura ţinută la rece. Din untură se iţeau vreo treizeci-patruzeci de spini curbaţi, ca nişte dorsale de rechini ce înotau într-o mare de lipide. La fel ca la prima carte, şi această cutie era stridentă, agresând privirea, şi întunecată. Fascinantă, dar respingătoare. Miguel s-a încruntat.

— Nu prea ştiu cum îi ziceţi voi, a spus, arătând către spinii ce păreau a fi de mur, dar o să dăm des peste planta asta înţepătoare, peste *zarzamora*, în zilele care vin, dacă pornim în drumeţie prin Guadarrama.

Cu toată atmosfera de divinaţie de bâlci care a însoţit alegerile mele, simţeam că eu eram cel cumva *ghicit* de acele cutii, de biblioteca aceea vastă şi tainică, de acele cărţi pe care păream că le deschid, dar care, de fapt, mă deschideau ele pe mine.

Corespondasem cu Miguel vreme de câţiva ani, dar atunci a fost prima dată când am ajuns în Spania ca să-l cunosc şi să-i văd biblioteca. Am vrut să aflu mai multe despre obsesia lui pentru plimbare şi drumeţii, despre metodele lui neconvenţionale de consemnare a călătoriilor pe care le face, precum şi despre practicile spaniole de **senderismo* sau „urmare a unei cărări”. În Spania există o abundenţă şi o mare diversitate de drumuri vechi. Ţara e străbătută de o reţea de 130.000 de kilometri de *cañadas*, sau drumuri pastorale, care ocupă o suprafaţă de aproape un milion de acri de teren public ce mărginesc terenurile aflate în proprietate privată din întreaga ţară (mai ales la câmpie), fiind încă folosite pentru transportul animalelor. Reţeaua include trasee precum Cañada Real, care merge de la León la Extremadura, coteşte la vest de Guadarrama, apoi o ia pe direcţia nord-est spre Ţara Bascilor. În unele părţi ale Asturiei, vacile roşii din nord – *las vacas rojas* – cutreieră în cirezi care pasc în voie, bătătorind potecile late şi statornice atunci când pornesc în căutarea umbrei şi a

păşunilor. Pelerinajul la Santiago are o versiune locală şi profană, denumită *romeria*: o plimbare tradiţională a sătenilor care îşi are originea în pelerinajul la Roma, dar care se face acum, de regulă, din centrul satului până la un loc sacru din apropiere, iar pe drum se bea şi se mănâncă pentru a sărbători trezirea la viaţă a naturii la ieşirea din iarnă. În munţii Cantabrici, unde supravieţuiesc urşi şi lupi, pot fi găsite diverse vestigii rurale: ciobani nomazi care îşi mână turmele şi cirezile de-a lungul unor căi despre care se crede că datează din epoca bronzului. Zeci de mii de cărări şerpuiesc pornind din lanţurile muntoase de coastă şi ajung în diferite porturi şi golfuri, făcând legătura între interiorul ţării şi mare. Aşa cum văile care coboară din munţi drenează zăpada topită, la fel şi cărările au condus, de-a lungul secolelor, la o revărsare de pelerini, comercianţi, negustori şi diverşi alţi călători.

Abundenţa potecilor, faima pelerinajului de la Santiago şi tradiţia picarescă făcută celebră de Don Quijote, a peregrinărilor în căutarea aventurii, au atras în Spania, de la sfârşitul războaielor peninsulare, numeroşi drumeţi englezi şi irlandezi. George Borrow, firește, dar şi Laurie Lee, V.S. Pritchett, Walter Starkie, Richard Ford, Gerald Brenan şi, mai recent, Hamish Fulton, un *walking artist* care, într-o campanie îndelungată pentru atletism, a străbătut Spania de nenumărate ori, parcurgând zeci de mii de kilometri şi trasându-şi itinerariile cu un marker negru pe un atlas rutier la scară mare al ţării. Matt Lloyd, un fost student de-al meu, a străbătut într-o toamnă întregul Camino, cu un rucsac şi un ukulele, ca un Laurie Lee contemporan care se hrăneşte din aptitudinile sale muzicale şi din roadele pământului: „Patruzeci de zile spre apus, străbătând întinderile Spaniei”, mi-a scris el într-o scrisoare după ce s-a întors, „simţind o ţară întreagă cum se preschimbă sub picioarele mele, din munţii Franţei până la marea iberică, şi cântând pe drum pentru a-mi câştiga pâinea”.

Conceptul de parcurs însufleţea biblioteca lui Miguel.

— Fiecare dintre cărţile mele, mi-a spus, înregistrează o călătorie în sensul propriu al cuvântului, dar şi un *camino interior*, o cale interioară[5].

Miguel a străbătut odinioară Camino Francés – itinerariul tradiţional prin Pirinei şi prin câmpiile Castiliei – şi a strâns muşchi de pe faţada catedralei din Compostela, pe care l-a folosit pentru cartea cu numărul 632. La sfârşitul anilor 1990, a locuit în satul Brion din Galicia, la vreo şaisprezece kilometri de Compostela. Acolo i-a cunoscut şi a făcut drumeţii cu nişte *meigas* din Galicia, femei omnisciente considerate peiorativ „vrăjitoare" şi admirativ „experte în ierburi". Ele l-au acceptat fără rezerve în lumea lor şi au început să-l instruiască în uzul plantelor medicinale. Miguel a început să folosească aceste „plante vrăjitoreşti" în cutiile pe care le făcea, creând ceea ce el a numit un „ierbar al umbrelor". Vreme de mai multe luni, a trasat şi un *camino* alternativ, păgân, pe care l-a numit Camino de Santa Minia. Acel itinerariu începea şi se sfârşea într-o pădure bătrână, unde un stejar falnic slujea drept catapeteasmă în catedrala acelui crâng. Miguel a parcurs pentru prima oară itinerariul pe 17 aprilie 1998, o zi cu lună plină, apoi l-a repetat zilnic, până când şi-a bătătorit propria cale.

Cu toate acestea, locul de suflet al lui Miguel este sierra de Guadarrama. A dedicat acestor munţi sute de cărţi, strângând diverse obiecte din pârâuri, de pe piscuri, poteci, povârnişuri abrupte şi felurite ascunzişuri. Cunoaştea valea Fuenfría de pe când avea doi ani, iar a cutreiera cărările pădurii a devenit pentru el o cale metafizică, dar şi reală, de călătorie, la fel cum a cutreiera căile maritime l-a ajutat pe Ian Stephen să navigheze şi să se orienteze prin lume.

— Viaţa mea, a remarcat Miguel, a fost intim legată de copaci, pe care îi consider egalii mei, căci în ei mi-am văzut destinul[6].

Cândva, Miguel s-a descris pe sine ca având „rădăcini" în Fuenfría; spunea că devine „una cu copacii" când se află acolo. Asemenea declaraţii sunt pentru el la fel de naturale ca gestul de a oferi o ceaşcă de ceai sau a

discuta despre vreme. Nu e ridicol, fiindcă ce spune e lipsit de emfază. Vorbeşte despre toate aceste lucruri fără ostentaţia cuiva care afişează o excentricitate atent cultivată. Animismul lui e atât de manifest, încât nu depăşeşte graniţele ingenuităţii. Este un „om verde" afabil şi mă consider norocos că l-am cunoscut.

Miguel emană un calm imens şi intens, încredinţat fiind că şi-a consacrat viaţa unei acţiuni ce merită întreprinsă. Biblioteca îi structurează trecutul şi viitorul. Credinţa lui în valoarea neîntreruptei sale misiuni e absolută şi discretă. Banii nu îi stârnesc niciun interes şi a încetat de mult să mai vândă lucrări galeriilor. Mai important e să perpetueze biblioteca şi s-o păstreze întreagă. Grandoarea melancolică a bibliotecii constă în dăruirea totală de care dă dovadă Miguel pentru proiectul său şi în lipsa lui de interes faţă de sine însuşi. Valoarea ei artistică nu se naşte din detalii, din fiecare casetă în parte – oricât ar fi de splendidă –, ci din întregul gest. Miguel a creat un jurnal lipsit de orice egoism, o autobiografie care are în centrul ei doar natura.

— Aici este viaţa mea, debaraua mea cu amintiri, mi-a spus. Va fi aici chiar şi când amintirea mea va fi dispărut.

— În sfârşit, a rămas să-ţi aflăm viitorul! ne-a reamintit Elena.

Am ales numărul 818. Avea titlul *Pizarras, Espejo de los Alpes* (Ardeziile, oglinda Alpilor) şi era cea mai atractivă din punct de vede convenţional dintre cele trei cărţi. Eram bucuros că am ales-o, mai ales după înţepăturile şi perspectivele sinistre ale primelor două. Paginile de început erau dintr-o hârtie vegetală, uşoară şi diafană, imprimată cu modele de roci şi fosile. Sub sticlă erau presărate împletituri de alge marine. Cartea comemora o drumeţie făcută în Alpi, în 2001, şi cocheta cu ideea că piscurile alpine fuseseră cândva pe fundul unei mări: *cocolitoforele reprezentate pe hârtie făceau aluzii la această îndelungată conversie pe scara timpului geologic a mediului submarin în mediu aerian.

Am explorat încă vreo două ore biblioteca. Afară începea să se întunece. Cicadele forfoteau asurzitor în copacii din apropiere. Elena şi Miguel şedeau, vorbeau încetişor unul cu celălalt şi mă priveau. Mai văzuseră şi altă dată efectul magic pe care-l avea biblioteca asupra oamenilor.

Ultima casetă pe care am privit-o a fost cea intitulată *Luz Eterna* (Lumină eternă). Era surprinzător de frumoasă. În interior era acoperită cu foiţă de aur, deasupra căreia fusese turnat un strat de răşină de pin cu un luciu ca de miere, recoltată dintr-un pin din Guadarrama. Aurul reflecta la fel ca un *tapetum lucidum* din ochii unui animal, dublând trecerea luminii prin răşină. Aurul reflecta şi răşina amplifica, astfel încât caseta părea să lumineze încăperea întunecoasă. Am închis cartea, ca şi cum aş fi stins lumina, şi am părăsit cu toţii biblioteca.

A doua zi dis-de-dimineaţă, însoţit de Miguel, am pornit cu maşina spre munţi. Am părăsit Madridul prin nord, iar suburbiile s-au transformat deodată în desişuri de stejar-de-stâncă. Kilometri întregi am străbătut numai prin câmpuri aride. Apoi ţinutul a început să se schimbe, ivindu-se colţi şi degete de granit. Acolo unde înainte fuseseră garduri de sârmă, peisajul era acum fragmentat de ziduri de piatră. Spre orizontul înceţoşat, se zărea limpede Guadarrama, cu crestele ascuţite şi neverosimile, apărute în terţiar şi mult mai vechi decât Pirineii şi Alpii. Câte un pin-de-pădure, apoi câte doi, apoi hăţişuri şi, în cele din urmă, crânguri cu ace albastre-verzui şi scoarţa cărămizie. Am trecut printr-o răspântie în care Cañada Real, un drum pentru cirezi, se întretaie cu autostrada, loc marcat ca punct de trecere cu bariere şi indicatoare rutiere, un semn de respect faţă de noul nostru drum care îl întâlnea pieziş pe cel vechi.

În cele din urmă, am ajuns în satul Cercedilla, la gura văii Fuenfría, iar de acolo am pornit pe jos printre pini spre înălţimi. Miguel era evident încântat că se afla în natură, şi la fel eram şi eu. Soarele era deja sus, dogorind. Pădurea răspândea miresme antiseptice de mosc.

— Trebuie să umblu zilnic, altfel mă simt olog, a spus Miguel.

Avea pasul uşor şi săltat. Eu aveam un rucsac greu şi abia înaintam.

Am hoinărit prin vale, urmând trasee care uneori erau vizibile doar pentru Miguel. M-a condus de-a lungul unor pâraie laterale care alimentau râul principal. Într-un an, cutreierase valea şi cartografiase fiecare curs de apă curgătoare.

Miguel vorbea mai ales despre copaci, făcându-mi cunoştinţă cu fiecare în parte, de parcă i-ar fi fost vechi prieteni: o tuia, câteva ilice uriaşe, *Quercus petraea* – o subspecie rară de stejar, urmaşa celor care creşteau odinioară în aceşti munţi. Lângă un vechi pod de piatră, a coborât pe malul râului ca să-mi arate două tise care crescuseră împreunate. Frunzişul lor comun era înţesat cu fructe, boabe roşii şi străvezii ca nişte dropsuri de cireşe pe jumătate supte.

— Ca şi lichenii, sunt cele mai vârstnice vietăţi din Guadarrama, a zis Miguel, bătând prieteneşte trunchiul unei tise.

Mi-am amintit ce scrisese Thoreau în jurnalul său despre cum străbătea nesilit de nimeni câte opt mile ca să salute un copac.

Copacii preferaţi ai lui Miguel erau pinii.

— Acolo e *pino piñero*. Dincolo e *Pinus nigra*, pinul-negru. Acela e *Pinus pinaster*, pinul-maritim. *Pino vigía*, pinul-santinelă, cel mai vechi pin sălbatic din Fuenfría, care are ramurile răsucite. Şi, desigur, *Pinus sylvestris*, pinul-de-pădure, care creşte atât de drept încât Columb a cerut ca toate catargele caravelelor să fie făcute din lemn de pin. Acolo, pe platoul acela, poţi vedea *pino carrasco*, pinul de Alep, care creşte ca un nor. *Carrasco* sunt răspândiţi ici-colo prin pădure şi uneori mă plimb de la unul la altul.

După o vreme, am părăsit umbra pădurii şi am ieşit într-o zonă de păşune aflată la altitudine, unde păşteau impasibil nişte vaci cu limba lungă şi boantă. Tălăngile lor dăngăneau o melodie leneşă. Brazdele de iarbă, uscate şi îngălbenite de soare, erau înstelate cu brânduşe roz de toamnă, printre care îşi croiau drum fluturii. Miguel m-a condus de-a lungul păşunii şi peste câţiva bolovani de granit până la o formaţiune stâncoasă terminată cu o mică surplombă. Un pin uscat zăcea de-a curmezişul povârnişului, decojit de scoarţă până la cambiul argintiu de către vânt şi soare. Miguel s-a întins şi a apucat una dintre crengile de jos ale pinului, de parcă i-ar fi scuturat mâna în semn de salut. Apoi, s-a sprijinit de trunchi ca de un prieten ca să se odihnească.

— Aici este observatorul meu, mi-a zis. Ştiu acest pin încă de pe când era verde, şi încă mai e, chiar dacă-i… *seco*, uscat. E unul dintre cei mai vechi prieteni de-ai mei.

Am privit în zare, de-a lungul văii împădurite Fuenfría, până la marginea de nord-est, zimţată cu cele şapte vârfuri golaşe de granit ale ei. Miguel ori părea să nu-l observe, ori nu-i păsa de bolovanul din apropiere, pe care fusese mâzgălit cu spray negru un graffiti sub forma unui penis; la fel a ignorat şi antena de televiziune, înaltă de doisprezece metri, din interiorul cuştii sale de sârmă ghimpată, care zbârnâia la câţiva metri de noi. Ţesutul de sub coaja pinului era un argint fluid, curenţii prin nervuri aveau valuri şi vârtejuri, cu noduri asemenea pietrelor dintr-un pârâu în jurul cărora curg nervurile în şuvoi. Carii de lemn deja îl lucraseră, căci copacul era plin de galerii care se adânceau şi se interconectau nevăzute înăuntrul trunchiului.

Valea Fuenfría se îngustează sfârşind prin a fi o trecătoare înaltă peste Guadarrama – Puerta de la Fuenfría – care constituie de secole un punct

nodal de traversare a lanţului muntos. Drept urmare, valea e brăzdată de vechi drumuri datând din diverse perioade. De pildă, Calzada Romana, construită de împăratul Vespasian între 68 şi 79 d.Hr. El Camino are o ramificaţie care duce de la Madrid la Compostela şi care urmează, în mare parte, traseul acestui drum roman. Apoi, este Calzada Borbónica, drum din secolul al XVIII-lea care permite monarhilor spanioli să călătorească între palatul lor de vânătoare, aflat în nordul munţilor Guadarrama, şi Madrid. Cele două drumuri principale şerpuiesc la deal ca două pâraie pereche, întretăindu-se întruna. Pietrele care pavează calea casei de Bourbon au fost lustruite de trafic vreme de secole, la fel ca treptele lucioase de pe Via Dolorosa din Ierusalim.

Însoţit de Miguel, am luat-o pe drumul roman de pe fundul văii şi l-am urmat în sus, înspre Puerta, prin umbrarul tot mai răzleţ şi pinii tot mai scunzi. Calea şerpuia într-un fel aparte, care nu semăna cu niciun alt drum roman cunoscut, trecând încolo şi-ncoace peste albia râului, printre bolovanii de granit acoperiţi cu muşchi verde şi cenuşiu, la fel de moale la atingere precum catifeaua unei cutii de bijuterii.

— Călugării mănăstirilor din apropiere făceau perne din aceşti muşchi, mi-a zis Miguel în timp ce-i apăsa cu vârfurile degetelor, şi dormeau cu capul pe ele. Muşchiul alungă din minte gândurile rele şi aspiră visele întunecate.

Mi-a plăcut ideea: muşchiul care protejează de coşmaruri şi aspiră visele rele, ca un plasture care absoarbe umorile sumbre şi simţămintele ostile.

Câteva minute mai târziu, am găsit pe cărare o pană mare ce părea a fi de gaiţă; era mult mai mare decât oricare alta văzută vreodată în Anglia. Avea dungi negre şi altele de culoarea unui lapislazuli de-a lungul marginii superioare*. Deodată, Miguel a zis:

— Vezi, eu n-am nevoie să umblu cincizeci de kilometri ca să găsesc ceva. Mie-mi ajung şase paşi. În Spania este o zicală, a adăugat zâmbind

larg, „*Caminar es atesorar!*” – „A umbla înseamnă să aduni comori!”.

Miguel m-a lăsat la o cotitură a potecii, la vreo oră distanţă de trecătoare, coborând apoi la vale cu pasul său iute până când a dispărut din raza mea vizuală. Am stat o vreme la umbră, am băut apă, apoi mi-am pus rucsacul pe umeri şi am plecat mai departe. Căldura era moleşitoare. Deja aşteptam nerăbdător să găsesc un loc unde să dorm peste noapte şi, poate, chiar mai înainte, un loc bun pentru siestă. Pentru noapte, mă gândisem la un afloriment expus la soare, care, asemenea unei pietre lăsate în foc ca să se încălzească, mi-ar ceda, la lăsarea întunericului, căldura acumulată peste zi.

Mă aflam acum în pădurile de pini din partea superioară a versanţilor. Cireşii şi stejarii dispersaţi în josul văii dispăruseră. Prin golul din coronamentul copacilor am zărit un vultur cu aripi albe; mult mai sus, în văzduh, strălucirea unui avion. Mă simţeam fericit acolo, printre arbori, şi, deşi mă bucurasem de compania lui Miguel, eram încântat să fiu acum singur în pădure. Paşii mei făceau grămezile de scoarţă roş-aurie să scârţâie. Printre ramuri zburau vioi piţigoi-mari şi piţigoi-moţaţi.

Dintr-un luminiş, am privit spre coasta dealului aflat pe partea opusă a văii, la o depărtare de trei kilometri sau mai mult. Deasupra coronamentului plana o pasăre atât de mare, încât umbra ei aluneca peste vârfurile copacilor de dedesubt. Penajul şi aripile îi străluceau în lumină. Era un vultur-negru, pasărea emblemă în sierra Guadarrama. Anvergura aripilor unor femele de talie mare poate ajunge până la doi metri şi jumătate; a celor mai mari – chiar şi la trei metri. Dintre păsările răpitoare, numai condorul-andin are anvergura aripilor mai mare decât vulturul-negru. Tocmai în aceste păduri de pini din Guadarraman călătorise la sfârşitul secolului al XIX-lea colonelul şi colecţionarul de ouă Willoughby

Verner, ca să ia ouă dintr-un cuib situat în vârful unui pin-de-pădure (o ispravă eroică şi aproape legendară în ornitologie, având ceva din grandoarea ascensiunii lui Sinbad la cuibul păsării roc).

Am ajuns la Puerta de Fuenfría în jurul orei două după-amiaza şi m-am odihnit într-un umbrar deja dogoritor. Am mâncat şuncă afumată, pâine proaspătă şi brânză de oaie, provizii din pachetul primit de la Miguel şi Elena; am luat apă rece de la un izvor şi am băut-o cu nesaţ. Apoi, din trecătoare, am mers tot mai departe spre nord-est, urcând o pantă împădurită către piscurile pe care le zărisem de la observatorul lui Miguel: Siete Picos – cele Şapte Vârfuri. Cărarea şerpuia, traseul fiind marcat cu momâi de granit alb plasate oriunde se putea: pe sol, pe bolovanii cu faţa superioară plată, chiar şi în furcile formate de crengile copacilor tineri, o metodă de a marca potecile pe care n-o mai văzusem până atunci. Erau tot mai puţini pini pe măsură ce urcam, apoi au dispărut cu totul dincolo de limita ariei lor de răspândire.

Am ieşit din adăpostul pinilor pe câmpurile deschise de granit. Grămezi de bolovani sparţi, tufe răzleţe, soarele apăsându-mi capul ca o cască de scafandru. Tufe de ienupăr crescute ca vârfurile de săgeţi; *jara*, o plantă pitică ce formează tufişuri lipicioase şi parfumate. Stoluri de păsărele care ţâşnesc ca din puşcă atunci când mă apropii, regrupându-se apoi la doar câţiva metri de mine. La câţiva kilometri depărtare, pe un pisc înalt, se vedea un complex de schi, semănând cu o staţie lunară, cu o rachetă uriaşă asemenea celei alb-roşii pe care, în *Obiectiv Luna*, Tintin o lansează în spaţiu.

Spre nord, dincolo de versanţii împăduriţi cu pini, puteam zări *mesa* – câmpurile de culoare ocru ce se întindeau până-n zări –, iar din *mesa* se înălţa, ca un oraş imaginar, Segovia, desăvârşit şi compact între zidurile sale medievale, luminat de un soare portocaliu. Câmpurile erau înceţoşate de mirajul arşiţei, iar zidurile păreau că tremură la bază, dându-mi senzaţia fugitivă, dar intensă, că oraşul însuşi plutea deasupra câmpiei.

Totul a căpătat o noimă când am aflat, mai târziu, că miracolul cel mai cunoscut în Segovia implică levitaţia: într-o zi de noiembrie a anului 1602, deasupra mănăstirii Santa Cruz a fost zărită o lumină strălucitoare, iar mulţimea care s-a grăbit să vadă de unde vine l-a găsit acolo pe teologul dominican Melchior Cano „cufundat în rugăciune, în genunchi, dar suspendat la un metru şi jumătate deasupra solului”[7].

Am ajuns pe primul dintre cele şapte piscuri şi m-am pomenit păşind într-o adevărată grădină zen cu pietre. Solul era acoperit cu un pietriş fin de cuarţ alb, din care se iveau ienuperi piperniciţi de vânt, pini înalţi până la coapse şi bolovani de granit. Plante suculente alpine, cu frunze cărnoase şi temerare, se înghesuiau prin crăpăturile stâncilor. Iar din pietriş se înălţa piscul, un castel de granit de optsprezece sau douăzeci de metri înălţime. Apa erodase stânca şi o rotunjise, încât acum părea o draperie lăsată, cu benzi şi falduri – o pernă rotofeie: curat Henry Moore.

Seara era încă departe, dar deja eram convins că vreau să-mi petrec restul zilei şi noaptea aici, în această grădină de munte minunată, cu Madridul licărind departe, în sud, şi Segovia strălucind portocalie la nord. Mi-am dat jos rucsacul, mi-am scos şosetele şi încălţările, le-am lăsat la umbra primului pisc şi am pornit mai departe, să cercetez creasta şi să mă caţăr pe stânci. Am urmat cărările de cuarţ alb care şerpuiau printre bolovani şi copaci. Al doilea pisc dinspre vest era un castel de granit chiar mai mare decât primul. M-am căţărat pe el până în vârf. Şopârlele o luau la sănătoasa cu zvâcniri şi opriri bruşte, înţepenite cu faţa în jos sub surplombe, ca şi cum ar fi vrut să se laude ostentativ cu aderenţa lor.

Am găsit un canal larg şi canelat săpat în stâncă, asemenea unui canal de pistă de bowling, şi m-am întins acolo, cu umerii arcuiţi confortabil, dar cu furnicături în tălpile picioarelor de la stânca aspră şi încinsă. Granitul se adâncea la mii de ani sub mine, iar la mii de metri deasupra mea, doi vulturi-negri se roteau lent prin curentul de aer ce urca spre vârf. Căldura granitului mi s-a răspândit în tot corpul şi am aţipit.

Când m-am trezit, am văzut la vreo cincizeci de metri distanţă un vultur-negru zburând iscoditor pe lângă mine. Era mare cât un deltaplan şi avea gât şi cap ca de ţestoasă, cu pielea flască. Zbura scârţâind din aripi. Părea că încearcă să se hotărască dacă sunt un stârv sau măcar vreun Prometeu oarecare, înlănţuit de stâncă şi vulnerabil în faţa tatonărilor lui. M-am ţinut drept, dând semne viguroase de viaţă şi libertate, şi s-a îndepărtat. N-am nevoie de ajutor ca să-mi nenorocesc ficatul.

După-amiaza târziu, între primul şi al doilea vârf numărate dinspre apus – sau al şaselea şi al şaptelea dinspre răsărit –, am dat peste o peşteră naturală într-o surplombă subsidiară de granit, îndeajuns de mare încât să poată găzdui doi oameni întinşi unul lângă celălalt. Fusese parţial transformată în adăpost. La un capăt fusese blocată cu o stivă de pietre. Erau acolo două lumânări – două pastile de ceară – şi o sticlă cu apă pe jumătate plină. Nici n-aş fi putut să-mi doresc o cazare mai bună, căci peştera oferea concomitent adăpost şi recluziune. Mi-am mutat bagajul în peşteră, iar când s-a înserat am aprins lumânările, urmărind cum umbrele mele au început să tremure pe pereţii stâncii.

Noaptea: o semilună albă ca laptele, răcoare. Bufniţe în pădurea din vale, ţipetele lor răzbat prin amurg. Vântul suspină printre pini. O rumoare de departe; două stele care cad.

Zorii arizi, fără strop de rouă. Când s-a ivit soarele, s-a iscat o adevărată furtună de aur şi lumina lui caldă mi s-a aşternut pe chip, *luz eterna* a lui Miguel revărsându-se prin aer. Am mâncat mere, pâine şi brânză şi am privit lumina inundând ţinutul. Când a ajuns la pinii din vale, ramurile păreau că tremură. M-am simţit pur şi simplu fericit că sunt acolo în acele clipe.

Buna dispoziţie nu m-a părăsit deloc în acea zi lungă şi oţioasă, pe care mi-am petrecut-o umblând pe câteva dintre numeroasele poteci din pădure, sub o lună de zi ca o felie de lămâie şi un soare ca un bănuţ de foc. Un greier strălucitor a poposit într-un petic de umbră de lângă potecă. O bufniţă stătea sus, într-un pin, cu capul între umeri, maronie şi rotunjoară ca un ştiubei de albine. Am găsit ruinele unui palat regal în care regii şi reginele îşi petreceau noaptea când treceau prin munţi. O femelă de şoim s-a înălţat rotindu-se, apoi şi-a început lin coborâşul; am urmărit-o în picaj, conturată mai întâi pe înaltul cerului, apoi pe coroanele copacilor, până a prins culoare şi am văzut că e maronie.

Pădurea vie era presărată cu numeroşi pini morţi. Străluceau, lipsiţi de scoarţă – fantasme printre pinii verzi. I-am folosit vreme de un ceas ca marcaje sau ca deschizători de drum, mergând de la unul la celălalt. Argintii şi răsuciţi, semănau cu nişte coloane de apă îngheţată, ce par a fi fost turnate de sub pământ. La fel ca pe Broomway, aveam senzaţia că mergeam prin lumea de sub noi, nu pe cea de deasupra.

În acea după-amiază, când soarele dogorea mai tare şi muştele deveniseră tot mai sâcâitoare, am coborât vreo trei sute de metri de pe creastă până în locul unde Miguel îmi spusese că am să găsesc un râu cu bulboane mai adânci în albie, bune de scăldat. Părea imposibil să fie acolo o apă, dar curând i-am auzit clipocitul: era un pârâu albastru şi repede, care curgea printre bolovani. M-am luat-o după el; volumul de apă tot creştea, până am descoperit, deodată, o serie de mici ochiuri de apă adâncă. M-am dezbrăcat şi m-am scăldat gol, apa rece făcându-mă să scot câte un *ioi* şi un *iui* de câteva ori; pe urmă, m-am întins pe o stâncă plată de pe malul apei şi am lăsat căldura pietrei şi a soarelui să mă pătrundă.

Mi-am petrecut noaptea în desişul pădurii, înconjurat de o orchestră deloc armonioasă de greieri. La apus, lumina părea de chihlimbar, căzând pieziş printre pini, şi am văzut milioane de fire aurite de polen purtate de

ea, într-o revărsare uniformă de pulberi desprinse din copaci care se aşeza pe pielea mea şi făcea să freamăte atmosfera.

„În timp ce privesc [lumea]", scria Nan Shepherd în 1945, „ea îşi arcuieşte spinarea şi fiecare strat al peisajului freamătă"[8]. Este o excelentă observaţie despre observaţie. Shepherd ştia că „peisajul" nu este ceva care să fie privit şi apreciat de la distanţă, de parcă ar fi un element într-o friză sau o pânză într-o ramă. Nu este un obiect pasiv pentru privirile noastre, ci mai degrabă un participant volubil: un confrate care se arcuieşte şi freamătă în faţa noastră şi în noi. Peisajul este adesea perceput ca un substantiv cu sens de fixitate, privelişte, un decor pictural imobil**. Eu prefer să mă gândesc la acest cuvânt ca la un substantiv care conţine un verb ascuns: peisajul se revarsă, este dinamic şi provoacă freamăt, sculptează şi ne modelează nu doar pe parcursul vieţii, ci şi clipă de clipă, de la un eveniment la altul. Prefer să consider cuvântul „peisaj" ca fiind un termen colectiv pentru temperatură şi presiune atmosferică, pentru căderea luminii şi reflexiile ei, pentru structura şi suprafeţele pietrelor, solului şi culmilor, pentru sunete (ţârâitul greierilor, chemarea păsărilor, vântul printre copaci), pentru miresme (răşină de pin, piatră fierbinte, cimbru strivit) şi pentru nenumărate alte fenomene şi ambianţe tranzitorii, care împreună alcătuiesc prezenţa *fremătândă* a unui anumit loc la un moment dat.

Mai târziu în acea noapte, două perechi de ochi de animal străluceau, portocaliu şi verde, din întunericul adânc al pădurii de pini.

M-am trezit pudrat cu polen. Cerul de peste *mesa* era albastru-maroniu. Din zori, timp de câteva ore, am coborât pe serpentinele unei cărări printre pini, apoi am ieşit la câmp deschis, printre tufărişuri. „Santiago: 587 km", scria pe unul dintre indicatoarele pe lângă care am trecut, marcat cu o

cochilie de scoică, motivul distinctiv pe El Camino. Prea departe pentru mine.

La o cotitură a potecii am găsit o pană maronie mare, lungă de jumătate de metru, cu pete lipicioase de sânge pe cotor. Era fie din coada, fie din aripa unui vultur. Când am ridicat-o, nu cântărea mai nimic: un ecou invers al sculpturii lui Dilworth în dolerit şi os de balenă. Sus, pana era aspră şi maro ca rasa unui călugăr, dar lângă cotor se transformase într-un puf alb zburlit, fiecare fir fiind atât de delicat, încât nici nu-i simţeam atingerea pe degete.

M-am apropiat de Segovia printr-un câmp torid; praful se ridica la fiecare pas, praf în gură, praf în ochi. Pe cer, găi roşii cu cozi crestate se roteau vigilente. Segovia depăşise de mult zidurile sale medievale; la sud de ea se vedeau complexe de depozite şi un nou şi sclipitor terminal feroviar. Cu toate acestea, încă mai părea că navighează pe câmpiile dimprejurul său, la fel ca şi catedrala Ely pe Fens. Iar când m-am apropiat de oraş, am avut senzaţia unei călătorii alegorice: am traversat pe nişte cărări străvechi un lanţ muntos împădurit cu pini, am dormit la marginea drumului sub un cer înţesat cu vulturi, apoi am păşit într-un oraş medieval împrejmuit cu ziduri pe care îl zărisem mai întâi de pe un vârf de munte levitând pe câmpiile pârjolite din jur.

Catedrala a continuat să fie ghidul şi reperul meu, cu toate că acum puteam vedea şi turnurile Alcázarului, castelul de pe piscul nordic al vechiului oraş. Treceam pe lângă oameni mai în vârstă, la bustul gol în căldura prânzului. Unul dintre ei, cu o curea sub burta bronzată şi dezgolită, m-a întrebat dacă merg la Santiago. I-am răspuns că venisem peste munţi din Madrid şi din Cercedilla şi că mă îndreptam spre nord-vest, dar că era puţin probabil să ajung în Santiago. A dat aprobator din cap şi m-a însoţit o vreme în tăcere, apoi a luat-o pe un alt drum, a înghiontit cu şoldul o poartă batantă ca să o deschidă şi a păşit într-un câmp necultivat.

După-amiaza târziu, am ajuns în piaţa catedralei din centrul Segoviei. M-am aşezat la umbră, odihnindu-mă, şi am privit piaţa. Mici stoluri de porumbei se înălţau aplaudând cu un ecou de aripi. Din zidurile exterioare ale catedralei se iveau garguie cu vulturi de piatră cu ciocurile încovoiate. Pe suprafaţa cupolei principale erau sute de porumbei, grauri şi ciori, care păreau că se pregătesc să ducă clădirea cu ei în zbor.

În acea noapte, de pe meterezele sudice ale oraşului, Guadarrama se înfăţişa ca o siluetă prelungă şi joasă, deasupra căreia veghea o lună roşie.

M-am strecurat afară din Segovia chiar înainte de răsăritul soarelui şi am pornit pe El Camino spre nord-vest, pe *meseta* propriu-zisă. Aerul era din nou înceţoşat, pământul se confunda cu cerul, şi mi-am închipuit cum şirurile de pelerini de pe întreg cuprinsul Spaniei şi al Franţei converg spre punctul sacru din Santiago de Compostela, trecând printr-un peisaj care constituie o realitate pentru picioare, iar pentru minte un miraj.

* Am descoperit mai târziu că era o pană de coţofană-albastră.

** Cuvântul englezesc *landscape* (peisaj) este o anglicizare de final de secol XVI (1598) a cuvântului olandez *landschap*, care însemnase iniţial „lot sau întindere de pământ”, dar care, în cursul anilor 1550, devenise atât de puternic asociat cu şcoala olandeză de pictură peisagistică, încât, în acel moment, anglicizarea sensului său primar era de „reprezentare picturală a unei privelişti”; nu a fost folosit cu sensul de peisaj fizic până în anul 1725.

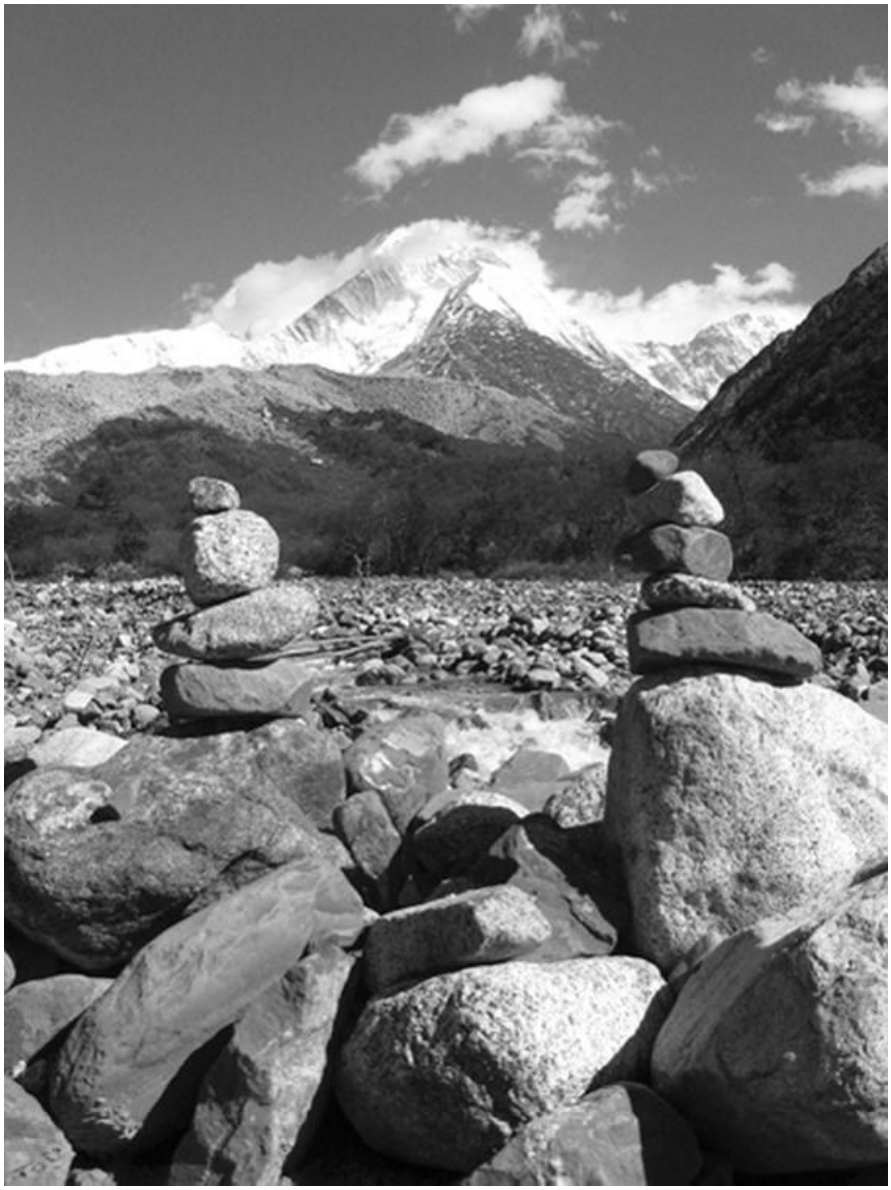

12. Gheaţă

Kailash & Minya Konka • Pelerini şi alpinişti • La vânătoare de panda • Jon Miceler • Moartea lui Charlie • Sindromul Peter Pan • Absenţa soarelui • Teoria jocurilor aplicată • În amonte pe Dadu • Expediţia din 1932 • *Darshan!* • Misionarul din Kangding • Sanctitatea cuarţului • La palisada lui Jatso • Puterea de atracţie a munţilor piramidali • Spre râu • Un arsenal de gheaţă • Rău de altitudine • Uscat în cuptorul frigului • *Gomchen* & *tummo* • Milarepa şi căile cântecului • Un peisaj sacralizat • Completând *kora* • Moarte pe munte • Tandreţea gheţarilor • Un ropot de stăncuţe-alpine • Urme de relief • Întâlniri cu un sine anterior • Cărarea-fantomă

Dintre numeroşii munţi sacri ai budismului, cel mai sfânt este muntele Kailash din vestul Tibetului, unde îşi au izvoarele Gangele, Brahmaputra, Indul şi Sutlejul şi pe la poalele căruia pelerinii fac de mii de ani circuite cu o dificultate notorie, dându-i ocol. Cea mai extremă formă a acestei **kora* – termenul budist-tibetan pentru acest gen de pelerinaj, în care devotul execută circumambulaţia în sensul acelor de ceasornic în jurul locului sfânt – implică faptul că pelerinul se prosternează cu tot corpul şi pe toată durata circumambulaţiei: *se închină, îngenunchează, se întinde cu faţa în jos, marchează pământul cu degetele, se ridică, se roagă, se târăşte până la însemnele făcute cu degetele, se închină, îngenunchează…* pe o distanţă de cincizeci de kilometri, pe un drumeag stâncos şi dur, de-a lungul pasului Drölma, aflat la 5.500 de metri altitudine.

Kailash este cel mai renumit dintre piscurile sacre, dar, cel puţin din punctul meu de vedere, nu e şi cel mai frumos. Minya Konka ar trebui să

aibă această onoare, „vârful alb de zăpadă al regatului Minyak”, un munte piramidal care se înalţă izolat la est, fiind ultimul dintre marile lanţuri ale Asiei Centrale. Minya Konka este imens: are 7.556 de metri înălţime, cu peste 450 de metri mai mult decât Kailash. Din vârful său ascuţit, pământul coboară vertical şase kilometri şi jumătate, până la valea inundabilă a bazinului Sichuan. Văzut din acest bazin, printre golurile răzleţe din nori, piscul se înalţă de parcă nici n-ar avea poalele pe pământ.

Pelerinii budişti au început să meargă pe Minya Konka, pe jos şi călare, încă din secolul al XIII-lea. Unii dintre ei au reuşit să facă şi o *kora* completă în jurul întregului masiv, o călătorie care durează câteva săptămâni. Alţii vin să viziteze mănăstirea orientată spre partea vestică a piscului – care are reputaţia de a-i găzdui pe cei care s-au reîncarnat din Buddha –, distrusă de Gărzile Roşii în timpul Revoluţiei Culturale. Aşa cum a scris învăţatul budist Lama Govinda despre piscurile budismului himalayan:

> Puterea unor asemenea munţi este atât de mare, încât oamenii sunt atraşi înspre ei de peste tot, ca de forţa unui magnet nevăzut; şi vor trece prin greutăţi şi lipsuri cumplite în nevoia lor inexplicabilă de a se apropia… de centrul puterii lor sacre. Această manieră de venerare nu este influenţată de date ştiinţifice precum altitudinile, care sunt importante în mintea omului modern, nici nu este motivată de un impuls de „cucerire” a muntelui.

Minya Konka a atras şi altfel de fideli. Din anii 1920 – când muntele a fost vizitat pentru prima oară de doi dintre fiii lui Teddy Roosevelt, veniţi în Sichuan ca să-şi dovedească bărbăţia împuşcând panda –, pe Minya Konka au început să sosească şi alpinişti, atraşi „ca de forţa unui magnet nevăzut”[1] în încercarea lor de a ajunge pe vârful ascuţit şi canelat cu gheaţă al muntelui. Mulţi dintre ei au murit în tentativele lor, căci pe Minya Konka se urcă formidabil de greu. Până în 1999, numărul celor care au pierit încercând să îl escaladeze a fost mai mare decât al celor care chiar au ajuns pe vârf.

Cele două tipuri de adulatori ai munţilor contrastează puternic unul faţă de celălalt. În *kora* există o smerenie care e un corectiv la exaltarea de sine din setea alpinistului de a atinge un punct extrem. Cercul şi circuitul, virtual infinite, contrastează cu finalitatea simbolică a piscului de munte. Pelerinul din *kora* se mulţumeşte să privească mereu în sus şi în interiorul sinelui întru contemplarea misterului, în vreme ce alpinistul doreşte să privească în jos şi spre exteriorul sinelui, pentru a ajunge la cunoaştere.

La începutul iernii, prietenul meu Jon Miceler m-a sunat să mă întrebe dacă vreau să-l însoţesc într-o scurtă expediţie pe Minya Konka, urmând traseele care uneau odinioară regiunile producătoare de ceai din Sichuan cu Nepalul şi Tibetul, apoi rutele de pelerinaj – unele vechi de peste şapte sute de ani – care se îndreaptă spre vârf. Interesul meu pentru pelerinaj era din ce în ce mai mare, iar pasiunea mea pentru înălţimi era de multă vreme de-a dreptul excesivă. Nu îmi puteam imagina nimic mai atractiv, aşa că am pornit spre Chengdu, capitala provinciei Sichuan din vestul Chinei, şi m-am întâlnit cu Jon în apartamentul lui de acolo. Revenise recent dintr-o tentativă de trei săptămâni de a traversa cu vehicule Drumul Birmaniei.

— A eşuat, a zis el, făcând haz de necaz. Noroi şi mocirlă. Probleme cu permisul. Şi mult prea multe lipitori.

Jon e tibetolog, polimat şi explorator. Totodată, este pelerin şi alpinist. E născut în America şi crescut de o mamă budistă şi un tată medic. De aproape douăzeci de ani studiază cultura şi explorează peisajele din estul Himalayei în calitate de ghid, istoric şi, de curând, ca director regional pentru World Wildlife Fund. Îl fascinează acea cută de pământ a planetei – graniţa dintre Birmania, China, Tibet şi India –, cu precădere spiritualitatea şi istoriile ei naturale. Vorbeşte chineza fluent şi tibetana cât

să se descurce, iar budismul, în special ramura himalayană, îl studiază aproape de o viaţă.

Nici nu-mi puteam dori un însoţitor mai bun în acea regiune. Jon este un atlet remarcabil şi un erudit. Are 1,90 metri înălţime, e suplu şi puternic, chipul îi este pistruiat şi cizelat de soare, poartă ochelari fără rame şi are o coamă de păr negru cârlionţat. Pe drum drept, înaintează cu un pas săltat, înghiţind kilometru cu kilometru, iar pe pante se mişcă în zigzag, înghiţind metru cu metru. A înconjurat muntele Kailash de patru ori şi a făcut zeci de ceea ce ecologiştii numesc *foot transects*: drumeţii de colectare a datelor, care, în cazul lui Jon, durau uneori luni în şir. Astfel de drumeţii fac posibil un nivel de cunoaştere a unei regiuni altfel imposibil de atins: drumeţul consemnează şi localizează ceea ce vede – specii, excremente, necazuri, condiţii meteorologice, eroziuni –, printre meritele metodei numărându-se şi întâlnirile întâmplătoare prilejuite de lungul traseu al unui *transect*. Frecventarea repetată a potecilor din Himalaya vreme de douăzeci de ani i-a permis lui Jon să acumuleze o cunoaştere excepţională şi nemijlocită – ceea ce în greacă ar putea fi numit *metis*, iar în chineză *nei heng*, ambii termeni sugerând „cunoaşterea prin proprie experienţă” –, însă el o expune cu modestie şi o împărtăşeşte cu generozitate.

Eroii lui Jon sunt vânătorul de plante Frank Kingdon-Ward, poetul Gary Snyder şi legendarul zoolog George B. Schaller, cu care Jon s-a şi împrietenit. Schaller a fost cel care l-a dus pe scriitorul Peter Matthiessen, în anii 1970, în nord-vestul Himalayei nepaleze, în căutarea aşa-numitei oi albastre de Himalaya – *bharal*; acea călătorie a dus la apariţia clasicei opere a lui Matthiessen, *Leopardul de zăpadă* (1978). Abilităţile lui Schaller de a umbla şi a căuta cu înverşunare date pe teren erau notorii, fără ca el să aibă însă o reputaţie prea bună. „S-ar cuveni să te previn”, îi scrisese un prieten de-al lui Matthiessen când aflase că avea să-l însoţească pe Schaller pe înălţimile munţilor, „că ultimul prieten al meu

care a pornit la drum pe jos cu George prin Asia a venit înapoi – sau, mai exact, *a făcut cale-ntoarsă* – când i s-au umplut ghetele de sânge…”[2]. Totuşi, Matthiessen trecuse testul lui Schaller, şi la fel şi Jon, care, în 2001, l-a însoţit până în nordul podişului tibetan, în regiunea Changtang, unde a descoperit locul de împerechere al antilopelor *chiru*[*], antilopa tibetană în pericol de dispariţie. Cât despre mine, eu continuam să fiu îngrijorat în privinţa capacităţii mele de a trece testul lui Miceler.

Planul lui Jon pentru expediţia noastră era simplu, dar nu infailibil. Urma să călătorim fără prea multe bagaje şi să ne bizuim pe condiţii meteorologice favorabile.

— Uneori, în miezul iernii himalayene apar ferestre de vreme bună, a zis. Dacă avem noroc, va fi uscat şi senin şi înspăimântător de frig. Dacă avem ghinion, va fi viscol şi înnorat şi înspăimântător de frig.

Urma să luăm potecile la rând pe măsură ce le găseam, dar întotdeauna pentru a urca prin serpentine şi cotituri pe versantul vestic al lui Minya Konka şi spre mănăstirea pe care o adăposteşte. Nici nu se punea problema să escaladăm muntele, dar începusem să mă întreb dacă nu cumva era o călătorie de recunoaştere pentru o expediţie ulterioară până în vârf. Jon a pus repede capăt unei astfel de supoziţii.

— N-ai să ajungi niciodată pe vârful lui Minya Konka şi nici n-ar trebui să încerci. Când se va zări muntele, am să-ţi spun o poveste care te va convinge să renunţi.

Urma să plecăm cu două corturi, doi ponei şi să fim patru persoane: Jon, eu, un tibetan care se va ocupa de cai şi Erik, un tânăr alpinist canadian. Erik era slab cât un ţâr şi mai înalt chiar şi decât Jon. La puţin sub 1,80 metri ai mei, eram cel mai scund membru al trioului. Mă simţeam ca un pin-de-pădure într-un crâng de sequoia. Evidentul potenţial

fizic al lui Erik contrasta în mod plăcut cu aerul său indiferent şi cu felul său afabil de a fi. Avea numai douăzeci şi patru de ani, dar era deja un bine-cunoscut alpinist al stâncilor şi al gheţii. Fusese crescut pe câmpiile canadiene şi căpătase experienţă propunând noi trasee prin cascadele îngheţate din apropierea lacului Ontario. Câţiva dintre prietenii săi se distrau escaladând blocurile aisbergurilor care plutesc în Marea Baffin. Visul său era să ajungă pe vârful unui munte extrem de greu de escaladat, cum e Minya Konka.

Jon fusese la vremea lui un alpinist tenace, deschizând trasee cu multe lungimi de coardă pe pereţii înalţi din valea Yosemite şi escaladând în premieră câteva vârfuri din Himalaya. Munţii însă îl lăsaseră şi fără câţiva prieteni.

— Unul dintre ei, mi-a zis – în timp ce-şi îndesa echipamentul în nişte saci cauciucaţi într-un colţ al apartamentului –, a murit în urmă cu doar câteva luni, ucis de-o avalanşă nu departe de locul unde mergem noi acum. Când am aflat vestea, după şocul şi tristeţea de la început, am înţeles că exact aşa şi-ar fi dorit Charlie să moară. Nu cred că ar fi putut fi vreodată fericit îmbătrânind.

Foarte mulţi alpinişti şi exploratori suferă de sindromul Peter Pan, de dorinţa de a nu îmbătrâni niciodată, iar împlinirea sumbră a dorinţei lor survine atunci când mor la altitudini sau la latitudini mari. Frigul extrem încetineşte procesul de descompunere şi oferă corpului o imortalitate criogenică: trupul lui George Mallory, găsit la şaptezeci şi cinci de ani de la moarte pe terasele superioare ale Everestului, cu pielea şi muşchii spatelui încă puternici, de parcă ar fi fost sculptate în marmură; căpitanul Scott, scriind în grabă una dintre ultimele lui scrisori către J.M. Barrie, în timp ce îngheţa în micul său cort de pe platoul antarctic, la doar câţiva kilometri de hrană, adăpost şi căldură; şi trupurile neînsufleţite ale echipajului lui Franklin de pe insula Beechey, exhumate din gheaţă la 138 de ani după moarte, cu ochii sticloşi şi chipurile uimite, zâmbitoare,

arătând de parcă tocmai fuseseră trezite dintr-un somn adânc. Însuşi Barrie, în prelegerile ţinute în 1922 pe tema curajului, l-a asociat în mod explicit pe Peter Pan cu Scott şi cu bizarele puteri de conservare ale gheţii. „Când mă gândesc la Scott", le-a spus celor din audienţă, „îmi amintesc de ciudata poveste a tânărului alpinist care a căzut de pe un gheţar şi a dispărut, şi despre cum un camarad de breaslă a calculat că trupul lui se va ivi din nou… după mulţi ani. Câţiva supravieţuitori s-au întors la gheţar ca să vadă dacă prezicerea va fi îndeplinită; erau cu toţii în vârstă atunci; iar trupul le-a reapărut la fel de tânăr ca în ziua când îi părăsise. Aşa încât, Scott şi însoţitorii lui se vor ivi şi ei din întinderile albe la fel de tineri"[3].

Am pornit cu maşina din Chengdu, peste câmpiile din bazinul Sichuan, mergând spre vest pe sub un cer acoperit de nori joşi.

— Pe câmpia Sichuan, soarele nu străluceşte aproape niciodată, a zis Jon.

Erik, care fusese aici în anul precedent, a dat aprobator din cap.

— Într-o relatare din anii 1870, a continuat Jon, un misionar-explorator descrie cum, în ziua când soarele chiar s-a văzut pe-aici, toţi câinii au lătrat la el pentru că nu ştiau ce naiba este.

Karim, şoferul nostru, purta o geacă neagră de piele, cu un ecuson cu Eagles brodat pe piept, şi cânta pop tibetan cu o voce de parcă inhalase heliu. Peisajul defila pe lângă noi. Câmpuri terasate de orez cu o ţesătură de canale de irigare. Păduri de bambus ale căror tulpini individuale se lungesc ca nişte antene. Rânduri de arbuşti de ceai la fel de bine îngrijiţi ca gardurile vii de buxus dintr-o grădină renascentistă. Karim conducea extrem de periculos, jucându-se de-a „cine-i mai viteaz" cu camioanele venind din sens opus şi depăşind vehiculele mai lente prin dreapta, făcând să se hurduce maşina când se urca pe acostamentul accidentat al şoselei.

Când a fost luat la întrebări de Jon, ne-a spus că raţionamentul din teoria jocurilor care justifica stilul lui de a şofa era că nu murise, reprezentând dovada abilităţilor lui la volan. Ne-a explicat acest lucru pe larg, în timp ce ne arunca priviri peste umăr şi gesticula cu ambele mâini pentru a sublinia chestiunile mai subtile. În cele din urmă, cu inima gata să-mi sară din piept în timp ce un alt tir trecea pe lângă noi, şi ca urmare a claxonului fidel efectului Doppler, m-am uitat în urmă, peste cocoaşa roţii de rezervă. Nu părea să întâmpin vreo problemă dacă voi fi proiectat prin geamul din spate.

Am continuat să devorăm kilometri din drumul nostru spre munţi. Muştele dolofane se izbeau de parbriz ca scuipatul. Plopii de pe mărginea şoselei făceau să vibreze ritmic geamul deschis al maşinii. Drum cenuşiu, cer cenuşiu. Înaintam pe un teren mai înalt, iar drumul era paralel cu râul Dadu, un afluent al lui Yangtze. Apele mâloase ale râului sculptaseră un defileu în gresie. Versanţii împiedicau lumina soarele să pătrundă, iar noi înaintam printr-o umbră umedă, privind în sus la grinzile solare ce formau acoperişul acelui defileu.

— Când a ajuns aici prima expediţie americană care-şi propusese să escaladeze Minya Konka, în 1932, membrii săi au luat-o *în amonte* pe Dadu cu pluta, a spus Jon. De pe ambele maluri s-a tras asupra lor. Era în timpul dictaturii conducătorilor militari. N-au fost victime, dar să ajungi în bătaia gloanţelor înainte chiar de-a ajunge pe munte…

Privea pe geam cu ochii visători, imaginându-şi vremurile când asemenea aventuri mai erau cu putinţă.

Pe lângă noi se derulau rapid imagini. Un porc atârnat de picioare de creanga unui copac şi un bărbat despicându-i cu un cuţit burta, în vreme ce îşi înfăşura pe braţ metri întregi de intestine albastre. O femeie înaintând prin una din rarele porţiuni de drum luminate de razele soarelui, cu un bebeluş la piept. După cinci ore de mers în maşină, am intrat într-un tunel din care am ieşit după câţiva kilometri, cu soarele orbitor pe cerul

luminos, iar acolo ne-a apărut în zare, semeţ şi alb, Minya Konka, mult mai înalt decât îmi închipuisem. Karim a oprit la marginea şoselei şi am coborât din maşină. Din vârful muntelui se desprindea o panglică de nori şi cristale de gheaţă, ca o eşarfă de ceremonii budistă de mătase.

Tunelul ne dusese, pe sub cumpăna apelor, într-o lume nouă. Parcă am fi virat din sepia în Kodachrome. M-am gândit la ceea ce spusese E.M. Forster despre terminalele feroviare: sunt „porţile noastre către splendoare şi necunoscut. Prin ele trecem către aventură şi lumină solară”[4]. Aceeaşi senzaţie mi-o lăsase şi tunelul: o poartă către un tărâm strălucitor, întru totul de neimaginat din cealaltă parte. Lumina de aici era puternică şi argintie, cea pe care Matthiessen a numit-o „lumina argintie” din Himalaya[5].

— În sanscrită există un cuvânt, **darshan*, ne-a zis Jon în timp ce noi priveam în sus la Konka. Sugerează o întâlnire faţă în faţă, pe pământ, cu sacrul, cu o manifestare fizică a sacralităţii.

Nu ştiam cuvântul, dar m-am bucurat să-l învăţ. *Darshan* părea o bună alternativă pentru acel *uau!* pe care îl emiteam, de obicei, la vederea unui munte cu adevărat impresionant.

Ne-am continuat călătoria cu maşina urcând pe serpentine şi traversând văi cu pante abrupte împădurite cu pini. Soarele care ardea prin aerul îngheţat; un halo luminos de cristale de gheaţă; ace de pini care sclipeau în lumina argintie.

Seara, pe la şase, am ajuns în Kangding, un oraş vechi de secole şi un nod comercial spre care converg drumurile ceaiului ce duc spre Lhasa. Ceaiul cultivat în Yunnan şi Sichuan ajunge la Kanding, de unde va porni mai departe, cu o caravană escortată, spre Batang, Chamdo şi, în cele din urmă, ajunge la Lhasa.

Jon a întâlnit un alpinist taiwanez care ne-a spus ce trecători mai pot fi încă străbătute în această perioadă din iarnă. Şi ne-a mai spus să ne îndreptăm către Yulongxi, un sat izolat, şi să-l căutăm acolo pe un anume

Batso. Batso avea cai buni şi era om de încredere. Apoi am mâncat tăiţei împreună cu un tânăr pe nume Kris, care locuia în Kangding de câţiva ani, unde administra o pensiune creştină. Născut în Sri Lanka şi educat în Himalaya indiană, Kris avea nişte ochi umezi ca de focă. În afară de engleză, vorbea singaleza, hindi, chineza şi tibetana.

— Nu sunt misionar, a zis Kris încet, dar tot ce fac aici o fac din credinţă.

— E misionar, mi-a spus Jon, pe când părăseam birtul unde servisem tăieţeii.

În zori am pornit din nou cu maşina. Serpentinele plecau din Kangding până sus, în pasul Zheduo, la circa 5.000 de metri altitudine. Un **chorten* şi steaguri de rugăciune în bătaia vântului. Zăpadă de porţelan. Dincolo de noi, spre vest, era o vale largă, aridă şi lunară, străbătută de un râu cu gheaţă albă şi apă albastră. Ore lungi printr-un ţinut golaş şi maroniu. Zăpada pe câmpii se aşternuse în pliuri aliniate, topindu-se pe muchiile brazdelor de plug, dar încă albă în şanţuri. Grupuri de iaci cu cozi mânjite de balegă. Sunetul îndepărtat şi sec al bolovanilor rostogoliţi de curent în lungul albiei. Case tibetane solide, din piatră, cu streşini minuţios pictate. Turte de gheaţă pe suprafaţa râului. Steaguri de rugăciune legate împrejurul podurilor şi-al porţilor, viu colorate, în contrast cu tonurile monotone ale peisajului.

Am călătorit şapte ore cu maşina şi traseul nostru s-a îngustat tot mai mult, trecând de la şosea la drum, de la drum la cărare şi de la cărare la mai nimic. Ne-am oprit o singură dată în acea vale aparent nesfârşită, şi anume într-un loc sacru: o movilă joasă, romboidală, de dimensiunea unei grădini de legume, acoperită cu straturi de sute de pietre **mani* – dale de piatră cu rugăciuni dăltuite în ele. Din movila de *mani* se înălţau mai multe suliţe ascuţite din lemn pe care fluturau steaguri de rugăciune imprimate cu numeroase texte. La un capăt, se afla o stivă de pietre albe, înaltă de câteva zeci de centimetri.

— Pietrele albe au o însemnătate aparte pentru poporul qiang din nordul provinciei Sichuan, a zis Jon. Ei adună cuarţul alb şi cioburile de marmură, stivuindu-le în aceste movile, multe dintre ele fiind uriaşe! Am văzut unele cu un diametru de zeci de metri. Stivele marchează punctele cele mai sacre ale teritoriului.

Am luat două astfel de pietre albe, ambele fiind nişte lame triunghiulare de cuarţ alb dantelate cu roz.

În ultimele două ore cu lumină, l-am căutat în acea vale pe Batso. Primeam invariabil acelaşi răspuns: „puţin mai sus", însoţit de un semn din cap sau un gest cu mâna arătând spre nord. L-am găsit chiar când începea să se lase întunericului. Îl chema Jatso, nu Batso, şi trăia într-un pâlc de case adăpostite sub o flamă de stâncă roşie, la circa 4.000 de metri altitudine. A venit agale pe o cărare bătătorită să ne salute, deloc surprins de sosirea noastră. Era mai tânăr ca mine şi arăta incredibil de bine, în stilul lui Johnny Depp. O palisadă de mărăcini demarca terenul său arabil, iar ferma familială era orientată spre Minya Konka, vârful muntelui fiind însă dosit, la est, de nişte creste înalte.

Cele cinci clădiri ale gospodăriei lui Jatso aveau ziduri groase şi acoperişuri solide, aproape lipite de sol, gata să înfrunte vânturile iarnă de iarnă. De pe colţurile casei fluturau şnururi cu steaguri de rugăciune. Fiecare dintre obloanele care acopereau micile ferestre fusese sculptat minuţios şi vopsit în nuanţe de albastru, roşu şi auriu. În ziduri fuseseră încastrate, ca nişte straturi, striuri decorative de pietre portocalii. Pe marginile ţiglelor de pe acoperiş, lumina târzie a zilei strălucea ca aurul şi avea luciri argintii în iarba înaltă care tremura în vânt. O pasăre căreia nu-i ştiam numele a zburat de-a lungul văii, către sud. Spre vest, doi nori *lenticulari pluteau deasupra câmpurilor înzăpezite.

În acea noapte, ne-am instalat corturile în curtea lui Jatso, într-un loc unde câinele legat în lesă nu putea ajunge. Era un cer fără nori, punctat cu mai multe stele decât văzusem vreodată. Dintr-o clădire răzbăteau râsete

de copii. Am privit cerul cu capul lăsat pe spate şi gura larg deschisă, uimit în faţa unei asemenea frumuseţi. Crestele înzăpezite captau şi reflectau culoarea lunii. Câinele lui Jatso a lătrat şi-a tot lătrat întreaga noapte.

Clopotele de la gâtul cailor, scrâşnetele paşilor, propria mea răsuflare neregulată: trai pedestru la 4.500 de metri. Pas cu pas, cu răbdare, cu trudă, străbătând urma abia vizibilă a unei cărări. Lumea se diminua cu fiecare pas şi revenea la dimensiunea ei când ne săltam privirea. Un soare auriu pe cer, revărsându-şi lumina lipsită de căldură; zăpadă întărită, *albedo ridicat.

Dimineaţa devreme, când am plecat de la casa lui Jatso, doi corbi dădeau târcoale prin văzduhul albastru de deasupra palisadei. Am traversat un râu pe un pod de lemn instabil; la mal, apa îngheţase, dar pe mijlocul albiei curgea, adâncă şi verde. Am urcat printr-o vale lipsită de poteci, tot mai sus, printre tufele de ienupăr, cu vulturi rotindu-se în înaltul cerului şi cu piscuri pe care nu le escaladase nimeni – majoritatea fiind piramidale, toate din granit – mărginind zările spre nord. Zăpada pe care călcam era marcată cu urme de copitate cu picioare subţiri, dar şi cu amprente de vulpi şi excremente ale unor creaturi necunoscute. Picioarele păsărilor o imprimau ca nişte săgeţi minuscule marcând traseul: *pe aici, pe aici!*

Patru ore de eforturi ne-au dus până la o trecătoare. Iar acolo, în faţa noastră – la trei kilometri distanţă şi la aproape trei kilometri mai sus – era Minya Konka, mult mai aproape decât mă aşteptasem. *Darshan!* M-am aşezat pe zăpadă, sub un şnur cu steaguri de rugăciune ponosite, gâfâind, uimit de munte, încercând să-i desluşesc arhitectura.

Vârful e divizat în trei muchii principale, fiecare ramificându-se în muchii subsidiare cu vârfuri crenelate, care şi ele se ramifică la rândul lor. Acest principiu *dendritic a creat o structură de o complexitate extraordinară. Flancurile muchiilor principale sunt puternic zimţate, canelurile fiind vizibile chiar şi de la distanţă, iar de pe vasta faţă de sud-vest a muntelui iese, ca o consolă, un gheţar alb. Iar în inima acestui labirint se află vârful principal, ascuţit ca un dinte de rechin care muşcă din cer.

Văzut dinspre vest, din acea trecătoare, Minya Konka aducea cu schiţa unui munte făcută de un copil: o piramidă de gheaţă albă şi stâncă neagră. Din acest punct de vedere, se înrudeşte cu ceilalţi mari munţi piramidali ai lumii: Ama Dablam în Himalaya nepaleză; Assiniboine din Munţii Stâncoşi canadieni, pe care îl escaladase fratele meu, întorcându-se cu arcurile ambelor picioare fracturate; Matterhorn – pe care bunicul meu îl urcase purtând o manta de tweed şi bocanci cu caiele – şi Khan Tengri, din munţii Tian Shan ai Kârgâzstanului, un vârf de 7.010 metri din marmură roz, care uneori străluceşte mov în lumina înserării. Munţii piramidali oferă o viziune platonică asupra unui munte, fiind un vis despre cum ar trebui el să arate. Puritatea formei îi sporeşte impactul. Când te apropii de astfel de munţi, te simţi de parcă ai fi păşit într-o legendă sau într-un poem epic. „Efectul acestui straniu Matterhorn asupra imaginaţiei este, într-adevăr, atât de mare”, scria John Ruskin în 1856, „încât nici cei mai austeri filosofi nu-i pot rezista”[6]. Din punct de vedere istoric, sunt munţii care au atras cei mai mulţi credincioşi şi au curmat cele mai multe vieţi.

De acolo, din trecătoare, Minya Konka părea incredibil de uşor de escaladat. Mi-am dat seama că şi Erik gândea la fel, de parcă puteam păşi dincolo de spaţiul care separa muntele de noi, ca să dansăm pe versanţii lui printre avalanşe, să facem echilibristică pe creste, să plutim peste gheţarii lui ca nişte savarine şi să-i atingem astfel piscul fermecat… Am

clătinat din cap ca să-mi alung asemenea stupidităţi din minte. În trecătoare sufla vântul şi nu era vreun loc unde să putem zăbovi prea mult. Sub noi, la mare distanţă, era defileul râului care despărţea munţii noştri de masivul Konka. Mai aveam mult de mers până să putem dormi undeva în acea vale.

Aşa că am pornit în jos, pe povârnişul abrupt, cu pietrele de pe cărare rostogolindu-se în lumina soarelui. Caii alunecau pe copitele din faţă şi frânau cu cele din spate, sacii din piele de căprioară se clătinau de-o parte şi de alta, iar clopotele de la gâtul lor dădeau prompt alarma. Noi veneam din spate, urmărind făgaşul unui torent ce se precipita din trecătoare printre puieţi de pini şi de stejari de Himalaya, printre tufe de rododendron, poticnindu-ne în zăpada afânată care, ici-colo, ne ajungea până la genunchi. Torentul era parţial îngheţat, cu apa blocată luând forme nostalgice, elaborate: candelabre, stropi de cerneală, pene de pus la pălărie. Pe flancul vestic al văii, vârfurile stejarilor străluceau în depărtare ca alama în razele de soare. O pasăre mică şi viu colorată a zburat într-un pin cioturos. Ne-am odihnit într-un luminiş, lângă coliba unui cioban. M-am aşezat cu spatele lipit de peretele cald, cu faţa spre soare şi spre munte, mijindu-mi privirile.

Alte câteva ore, şi iată-ne ieşiţi din pădure la râul principal. În aval de noi era o cascadă îngheţată, înaltă de zeci de metri şi tot atât de lată, atârnată de peretele vertical al defileului. Şiruri de suliţe şi lănci de gheaţă sclipind în lumina târzie: un arsenal. Pe cer se zărea luna. Am găsit pe mal un mic loc aplatizat de inundaţii, cu pietriş şi iarbă, suficient pentru două corturi. Jatso a priponit caii şi a adunat lemne uscate să aprindă focul, în timp ce noi am instalat corturile. La mijlocul râului se roteau lent frunze de stejar, iar curentul le purta mai departe.

De îndată ce am terminat cu primele obligaţii, am pornit în amonte prin tufăriş până ce n-am mai văzut tabăra, m-am dezbrăcat, am spart gheaţa de la mal şi m-am spălat rapid de transpiraţia acelei zile.

— Voi, britanicii, sunteţi toţi la fel, mi-a spus Jon când m-am întors, albastru în jurul gurii şi pe buze, dar fericit. Mereu în căutarea unei băi pe munte! Pentru Bill Tilman, ziua nu se putea încheia până nu făcea o baie.

Jon scobise cu mâna lui o groapă în pământ şi făcuse un foc de lemne. La mijloc, din trei pietre, improvizase un trepied pe care a aşezat un ibric mare din metal. Stăteam pe pietre şi ne încălzeam picioarele goale la flăcări.

O jumătate de oră mai târziu, m-a lovit răul de altitudine. Parcă primisem o lovitură cu dosul toporului. Dacă ai avut vreodată rău de altitudine, ştii cât de năucitor este. Greaţă, durere în oase, durere în tot craniul. Un coif medieval din fontă din strânsoarea căruia capul nu mai scapă. O criză puternică te poate ucide. O criză uşoară te lasă mut ca peştele şi suferind ca un câine. De fiecare dată când ajung la altitudini mari şi mi se face rău, jur că n-o să mă mai întorc. Odată, într-un refugiu din Alpii francezi, am aşternut acest jurământ pe hârtie şi l-am semnat – o depoziţie sub jurământ pentru mine cel din viitor –, dar ulterior am fost atât de derutat încât am pierdut bucata de hârtie. La 6.400 de metri, în Himalaya nepaleză, am străbătut o potecă de zăpadă împroşcată pe ambele părţi cu sângele şi voma drumeţilor precedenţi, având corpurile devastate de dificultatea ascensiunii la o asemenea înălţime. Vechile remedii pentru răul de altitudine includ aşezarea pe nas şi pe gură a unei cârpe (sau burete) înmuiate în urină. Nu e ceva pe care să-l fi încercat.

Două ore mai târziu, puteam din nou să vorbesc. Stăteam în jurul focului, în întunericul rece, în timp ce ibricul scuipa apă în flăcări, iar flăcările şuierau ca răspuns. Clinchetul rece al clopotelor cailor răzbătea prin noapte.

— Ce zicea Kerouac? a întrebat Jon înainte să ne îndreptăm cu toţii spre corturile noastre. „Să dormim lângă râuri şi să ne limpezim urechile.”

Dintre toate nopţile pe care le-am petrecut pe când străbăteam cărările, aceea a fost, de departe, cea mai friguroasă. Minima a ajuns la –20°C: un

frig uscat, care pătrundea în oase. Niciunul dintre noi n-a dormit de-a binelea, excepţie făcând Jatso, cu care împărţeam cortul şi care a sforăit energic, de sub o movilă de pături, timp de zece ore. La un moment dat, m-am strecurat afară din cort ca să-mi dezmorţesc membrele. Cerul era încadrat de laturile întunecate ale văii. A căzut o stea, apoi un satelit a clipit în întuneric. Dinspre foc, un freamăt de lumină auriu-cenuşie. O lună galbenă ca laptele covăsit. Un vechi ţinut, steiuri înalte, linişte, luna, focul şi un sentiment de calm pătrunzător şi de comuniune.

Când am ieşit a doua oară, în lumina slabă a zorilor, toată valea era invadată de promoroacă. Vrând să-mi scot şi sacul de dormit, am descoperit că îngheţase, prefăcându-se într-un cocon rigid. L-am sprijinit de un copac. Mi-am căutat pantalonii, dar îngheţaseră şi ei. I-am pus lângă sacul de dormit. Era atât de frig, încât până şi Jatso avea nasul şi gura înfăşurate cu o eşarfă, ba chiar şi-a vârât pantalonii în ciorapi.

Cum a fost trezirea în acel loc sălbatic, pe o asemenea vreme şi într-o aşa dimineaţă? Nesomnul şi scăderea temperaturii corpului păreau un rău minor. Jon a amăgit focul şi l-a reaprins. Ne-am aşezat jur-împrejurul flăcărilor şi ne-am încălzit picioarele goale, prefăcând sloiurile la loc în carne. Motorina din recipientele de carburant îngheţase, devenind gelatinoasă, aşa că Erik a pus un recipient pe foc ca să-l încălzească şi să ne putem folosi de el. Lumina soarelui cădea pieziş pe piscurile înalte de la vest de noi, apoi soarele însuşi s-a ivit peste piscurile de la est, inundând valea cu lumina şi căldura lui.

L-am întrebat pe Jon despre viaţa primilor sfinţi budişti, oameni care au trăit în izolare şi în asemenea condiţii aproape toată viaţa lor. Cum de-au putut, oare, să reziste?

— Dar tocmai pentru asta au venit aici, mi-a răspuns. Văi dens împădurite, vuietul râului, tăcerea cerului. De toate aveau nevoie aceşti **gomchen*, aceşti mari înţelepţi, ca să atingă prin meditaţie un nivel înalt de concentrare: oameni ca Milarepa, pustnicul din secolul al XI-lea care

şi-a pus pelerinajele sale spirituale pe versuri, trasând pe înălţimile Himalayei o reţea vastă şi complexă de căi ale cântecului, interpretate chiar şi astăzi. Milarepa îşi iniţia discipolii să practice o yoga tantrică numită **tummo*. Practicanţii *tummo* erau capabili, în plinătatea puterii lor, să genereze o căldură corporală extremă. Adepţii budismului tantric al lui Milarepa erau bine-cunoscuţi deoarece purtau în tot timpul anului doar o pânză albă şi subţire de bumbac. Se presupune că această căldură interioară provenită din *tummo* le permitea să stea afară în asemenea locuri şi să mediteze chiar şi în cele mai vitrege condiţii.

Şi Jon a continuat:

— Ţin minte că, mai demult, eram în nord-vestul Indiei cu un grup de eremiţi din Ladakh, care locuiau în peşteri şi practicau o formă similară de budism. Au ajuns faimoşi pentru dezvăluirea în faţa unui mic grup distins de străini, în care nu am fost inclus, a unei anumite taine. La aproximativ 4.000 de metri altitudine, şi-au înmuiat veşmintele în apă, apoi au stat afară, în vântul hibernal, şi l-au uscat prin *aburire*. Fii atent, *tummo* al lor era un cuptor interior, atât de fierbinte încât prefăcea apa în abur!

— Mi-ar fi prins bine nişte *tummo* noaptea trecută, am zis.

Urcuşul din acea dimineaţă, pe o potecă firavă ce străbătea codri luminoşi de stejar şi pin, a fost una dintre cele mai frumoase ore petrecute vreodată de mine în pădure. Cernute de frunziş, razele soarelui umbreau poteca. Capătul de jos al văii se pierdea în ceaţă. Deasupra, se înălţau alte lanţuri muntoase înzăpezite şi imposibil de identificat. Puteam la fel de bine să străbatem un peisaj chinezesc pictat pe un rulou. Subarboretul pădurii era împânzit cu rododendroni ale căror frunze, în plină lumină, străluceau în nuanţe de bronz. Urcam printre copaci, traversând pâraie îngheţate şi trecând prin tuneluri de stejari înclinaţi, urmând o potecă de frunze şi pământ. Traseul era marcat cu momâi de piatră, unele având în nişe cupe de flori, frunze şi pene.

— Am ajuns acum pe traseele de pelerinaj, a remarcat Jon.

Ore în şir am tot urcat, tot mai departe, până când, în cele din urmă, cărarea noastră a luat-o brusc spre nord, iar pe marginea ei abruptă au început să se arate noi dovezi evidente ale pelerinajelor: rugăciuni scrise neciteţ pe hârtii fixate cu pietre; articole de îmbrăcăminte lăsate în semn de deferenţă; şiruri de steaguri. Ca un torent ce se varsă într-un râu, şi calea noastră secundară a fost încorporată în traseul principal al pelerinilor şi, tot ca un râu, noua cărare se ramifica ori de câte ori întâlnea obstacole, ocolind bolovanii, copacii, *stupele şi zidurile de pietre *mani*, în jurul cărora pelerinii făcuseră *kore* în miniatură, bătătorind poteci circulare pe pământul uscat. Eram surprins de cât de aglomerat părea să fie traseul spre Minya Konka, întrucât colonizarea Tibetului de către chinezi, în anii 1950, şi suprimarea violentă a budismului ce i-a urmat au făcut ca pelerinajele să fie mult mai dificile, mai ales pentru tibetanii de rând. Numărul celor care porneau în *kora* scăzuse drastic.

Eram fericit să străbat aceste căi urmate de-a lungul secolelor de atât de mulţi pelerini, atraşi fiind de muntele uriaş şi sacru şi de celelalte creste ce semănau cu el. Prin mintea mea trecea, într-un ritm sincronizat cu cadenţa paşilor, un palindrom spaniol pe tema pelerinajului: „*La ruta nos aportó otro paso natural*” („Calea ne-a oferit următorul pas natural”). Structura de chiasm a acestuia reproduce argumentat consecinţele transformatoare ale pelerinajelor făcute pe jos, care readuc călătorul acolo de unde a plecat şi-i reîndrumă mintea asupra propriului sine, lăsând pelerinul neschimbat în aparenţa lui exterioară, dar intim redirecţionat. Este evocată astfel metoda lui Thomas de a face drumeţii de o zi sub forma unui „cerc aproximativ”, convins că „făcând o serie de rotaţii la stânga sau o serie de rotaţii la dreapta… ar putea surprinde spontan mai multă frumuseţe şi… în cele din urmă, să revină în punctul de unde a plecat”[7].

Un clinchet cristalin de clopot şi de după colţ apare un bărbat călare pe un cal roib, magnific învelit în brocarturi şi mătăsuri roşii, verde aqua

şi azurii, cusute şi decorate cu dragoni şi motive întreţesute. Mătasea strălucea în lumina soarelui ca o armură. Bărbatul a apucat frâiele în mâna stângă, a ridicat mâna dreaptă în semn de salut şi a plecat mai departe, urmând o curbură a cărării şi continuându-şi drumul spre trecutul sau viitorul din care venise, având înfăţişarea în ton cu pădurea fermecată în care ne aflam.

În cele din urmă, am ieşit de sub arcada copacilor şi acolo, chiar deasupra noastră, situată pe marginea abruptă a unei *ravene, era mănăstirea Minya Konka, şi, părând chiar deasupra ei, era şi muntele care ne fusese toată dimineaţa ascuns de pantă şi copaci.

Nu mai ajunsesem niciodată într-un peisaj montan atât de sacralizat, în care aproape fiecare semn lăsat de om era fie o expresie a devoţiunii, fie o hierofanie. Toate lucrurile erau orientate către vârf. Pe versanţii orientaţi spre vest erau grupuri de lănci din lemn, cu înălţimi între trei şi cinci metri, fiecare ornată cu câte un steag alb de rugăciune care se zbătea cu zgomot în bătaia vântului, răspândind mantra *oṃ maṇi padme hūṃ* în toate zările. Pietre mari marcate cu cruci sau urme de paşi indicau acele locuri de unde diverşi lama se înălţaseră singuri de la sol, creând imagini de-ale lor în stare de meditaţie profundă. Erau acolo stupe, ziduri de pietre *mani*, şi era mănăstirea însăşi, cu ferestrele şi uşile privind spre Minya Konka.

— **Nayri*, a zis Jon. *Nayri* este termenul tibetan pentru un lăcaş sacru ca acesta: *ri* înseamnă „munte” şi îl întâlneşti pretutindeni în Tibet; *nay* înseamnă ceva de genul „întruchipare a sacrului”. *Nay* poate fi prezent într-un şir de roci sau într-un copac, dar, de obicei, se află într-un munte.

Ne-am lăsat rucsacurile jos, am priponit caii şi ne-am aşezat tăcuţi pe o pantă înierbată aflată în bătaia soarelui lângă mănăstire. Conduse de pantele morenelor de un cenuşiu murdar, privirile urcau spre creasta sudică a muntelui, care se înălţa elegant spre pisc. Corbii zburau spre nord, în ravena de sub noi. Pe cărare, pământul era cărămiziu. Razele

soarelui se jucau şi scăldau într-o baie de lumină elitrele unui gândac negru-albăstrui, care se târa şi se opintea în drum spre mănăstire. Poliţe întregi de beţişoare parfumate ardeau mocnit, lăsând să se furişeze sub ele inele de foc portocalii, iar în aerul nemişcat se înălţau rotocoale de fum albastru. În faţa mănăstirii, un călugăr mergea într-un du-te-vino continuu, făcând să zornăie cu vârfurile degetelor un şir de roţi grele de rugăciune. Simţeam furnicături familiare în stomac, un amestec de teamă şi ceva asemănător voluptăţii provocat adesea de înălţimi.

În *The Living Mountain*, Nan Shepherd a descris felul în care s-a modificat relaţia sa cu munţii pe parcursul vieţii. În tinereţe, năzuise la „beţia înălţimilor”[8] şi abordase munţii Cairngorm egocentrist, apreciindu-i doar pentru „efectul lor asupra mea”. În timp însă, a învăţat să plece în munţi fără vreo ţintă anume, „să stea cu muntele ca şi când ar vizita un prieten, fără altă intenţie decât să stea cu el acolo”, sau să „dea ocol” muntelui „în cercuri, ca să vadă dacă era un loc bun”. Pentru Shepherd, mersul în cerc a înlocuit febra înălţimilor; platoul ţinea loc de vârf. „Cred că acum înţeleg”, a scris în ultimul paragraf al ultimului capitol al cărţii sale, „fie şi într-o mică măsură, de ce budiştii merg în pelerinaj la munte”[9]. Ajunsese să practice propria ei *kora*, iar munţii Cairngorm deveniseră sacri pentru ea, în sensul materialist de a fi mereu uimitori, dar şi parţial explicabili. Stând acolo, la soare, privind în sus la Minya Konka, mă gândeam că suferisem şi eu, la rândul meu, o convertire similară: visasem în tinereţe să ajung pe piscuri de munte, să pătrund pe teritorii încă necartografiate şi neexplorate, pe când acum mă simţeam mai fericit să umblu pe căi bătătorite, păşind pe urmele altora.

Un bărbat şi o femeie înaintau lent spre noi, în vreme ce mânau un cal ce mergea între ei, pe care era aşezat un băiat înfăşurat în blană şi pături matlasate. S-au oprit să discute cu noi. Calul a început să rumege iarba subţirică de iarnă de pe pantă. Bărbatul ţinea în mână un căpăstru împletit cu fire aurite. Soţia lui zâmbea, având mâinile împreunate strâns dinaintea

ei. Încălţările le erau foarte uzate şi prăfuite. Erau fermieri veniţi de la vreo sută cincizeci de kilometri depărtare şi – i-a explicat bărbatul lui Jon – tocmai în acea zi încheiaseră o *kora* completă în jurul muntelui Minya Konka. Explicaţia bărbatului nu vădea nici orgoliu, nici laudă de sine, ci doar o trecere calmă în revistă a unei întâmplări şi un aer de bucurie ostenită.

— Dă-mi voie să-ţi spun povestea pe care ţi-am promis-o, a zis Jon, arătând către Minya Konka, după ce pelerinii s-au îndepărtat de noi, povestea care te va face să renunţi pentru totdeauna la orice tentativă de a ajunge pe vârf. Căci trebuie să te convingi că fiecare traseu de pe acest munte te duce cu un picior în groapă. În 1980, pentru prima dată din 1949 încoace, China şi-a deschis porţile pentru alpiniştii occidentali, iscând rumoare printre căţărătorii care îşi doreau să ajungă la aceste minunăţii preţioase. Cu toate că la acea vreme erau mulţi munţi neescaladaţi, Minya Konka reprezenta o mare provocare. Fusese cucerit de o legendară echipă americană în 1932-1933, apoi de una din China, în 1956, dar atât. Aşa că, în 1980, un prieten de-al meu, pe nume Rick Ridgeway – primul american care a ajuns pe vârful K2 –, un ghid pe nume Kim Schmitz, un bărbat numit Yvon Chouinard, care a fondat brandul Patagonia, şi un tânăr fotograf de peisaje montane, pe nume Jonathan Wright, au sosit aici ca să încerce să escaladeze Minya Konka. Au ajuns la mănăstire pe o adevărată urgie, iar după ce şi-au instalat o tabără nesofisticată sus, pe morenă, au început dificila escaladă mixtă care e necesară fie şi numai ca să ajungi pe muchia de nord-vest a lui Konka. Se observă de aici cât de dificilă e ascensiunea.

Şi Jon a arătat cu degetul în sus, către muchie: întinderi de zăpadă proeminente şi praguri teribil de periculoase.

— Ei bine, abia ajunşi la pereţii de jos ai muchiei inferioare, că o avalanşă puternică a lovit grupul. Zăpada le-a provocat răni groaznice. Kim avea şira spinării ruptă în mai multe locuri. Rick avea câteva coaste

fracturate. Yvon nu a avut răni grave. Dar Jonathan Wright a suferit o fractură cervicală. Rick a reuşit să se târască până la el, dar Jonathan i-a murit în braţe acolo sus, pe peretele acela. Cumva, au adus cadavrul lui Jonathan până jos şi l-au îngropat într-o crevasă din gheţar, coborându-l adânc în gheaţă, undeva de unde era vizibil vârful. Au marcat locul cu o movilă de pietre. Apoi, desigur, au abandonat expediţia. Kim a reuşit să plece cu multiple fracturi la coloană, dar, în cele din urmă, s-a recuperat complet. În 1999, Rick a luat legătura cu mine şi l-am ajutat să pregătească o altă expediţie în Konka. Dar, de data asta, scopul nu era escaladarea. Era vorba despre un pelerinaj cu totul diferit. Rick o însoţea pe Asia, fiica lui Jonathan Wright, care era doar un bebeluş când tatăl ei murise, vrând să ajungă înapoi la locul unde el pierise. Asia voia să înţeleagă de ce-şi riscase tatăl ei viaţa sfârşind prin a muri de dragul acestor munţi, iar Rick dorea s-o ajute, aşa că au sosit aici pe jos. Simpla apropiere de munte a fost al naibii de grea. Condiţiile meteo erau oribile – viscol, fulgere, tunete –, dar au ajuns într-un final la mănăstire, iar de acolo Rick şi Asia au reuşit să urce până la gheţar. Şi, în cele din urmă, Rick a condus-o pe Asia la locul unde îşi amintea că-i îngropase tatăl. Spre groaza şi consternarea lor, Rick a găsit movila de pietre, dar a descoperit şi o clapetă Gore-Tex ieşindu-se de sub ea. A înţeles pe loc ce se întâmplase. Gheţarul se deplasase, iar movila de piatră se mişcase odată cu el, dar – cu acea amabilitate surprinzătoare a gheţarilor – trupul îngheţat al lui Jonathan fusese împins la suprafaţă.

Jon s-a oprit o clipă.

— Rick i-a zis Asiei să aştepte la oarece distanţă, întrebând-o apoi dacă vrea, într-adevăr, să-şi vadă tatăl. Ea îşi dorea, aşa că s-a apropiat şi, iată, acolo era tatăl ei, nu întors din mormânt, ci întors *de* mormânt. L-a putut vedea în carne şi oase, conservat cam în aceeaşi stare ca în ziua în care murise. Îi putea atinge faţa şi chiar a şi făcut-o. I-a tăiat o şuviţă din

păr. La scurt timp, l-au îngropat din nou pe Jonathan, la douăzeci de ani de la moartea sa.

În acea după-amiază, M-am îndreptat împreună cu Erik către morena dinspre vest de pe Minya Konka, la mormântul lui Jonathan Wright. Era un teren lipsit de poteci, un labirint de bolovani şi pâraie rezultate din topirea gheţii, cu o topografie în continuă schimbare din pricina mişcărilor gheţii de dedesubt. Săream de pe o piatră pe alta, printre stânci albe şi mari cât o masă, şi traversam torentele mai mari trecând prin vad sau improvizând poduri din trunchiuri de copaci. Am văzut câteva urme lăsate în nămolul cenuşiu de ceea ce părea să fi fost o felină mare. Am privit cinci cerbi-moscaţi pe vârful morenei principale din Konka, croindu-şi drum peste buza ei, apoi au luat-o în jos, străbătând cu graţie panta abruptă acoperită cu pietriş pe diagonală.

Am urmat traseul celui mai mare dintre râuri, suind pe lângă bolovanii albi ca fildeşul, acoperiţi cu o gheaţă ce părea să se fi prelins acolo precum ceara din lumânări la biserică. Un stol de cinteze s-a înălţat de pe malul râului ca o rafală de vânt, ţipând ascuţit.

Din cel mai înalt punct în care am ajuns, puteam vedea mai îndeaproape frumuseţea perfidă a muchiei de nord-vest, cu canelurile ei fragile şi sutele de metri de gheaţă cu protuberanţe formată de la un capăt la celălalt, pe care fusese ucis Wright. Nu simţeam nicio dorinţă de a urca pe munte, eram doar fericit că l-am văzut pe aşa o vreme şi într-o asemenea lumină. Am înălţat două stive de piatră: fiecare piatră era de dimensiuni tot mai mici şi toate stăteau în echilibru una peste alta, marcând acel punct de belvedere de pe vârf.

După câteva zile, am părăsit Minya Konka printr-o altă trecătoare. Spetindu-ne în urcuş, am speriat un stol mare de porumbei-cu-piept-alb,

care s-au înălţat bătând din aripi. Pe când se răsuceau spre văzduh, piepturile lor albe ca gheaţa au reflectat razele soarelui. Trei ore de urcuş greu şi iată-ne ajunşi la trecătoare. Spre sud, se rânduiau şiruri dinţate de stânci şi piscuri cu nămeţi. Zăpada de pe ele alunecase, se topise, apoi îngheţase iarăşi, astfel încât acum era tare şi lucioasă ca vinilul. Un ropot de săgeţi de stăncuţe-alpine, cu ciocul deschis la culoare şi corpul îndesat, croncăneau în înaltul cerului, ducându-mi privirile înapoi spre vale. Porumbeii încă mai erau vizibili, rotindu-se prin faţa masivului Minya Konka ca nişte cioburi de cuarţ împrăştiate din ceruri. În timp ce străbăteam trecătoarea şi începeam coborârea, revenind jos pe pământ, Jatso murmura mantre doar pentru sine, *oṃ maṇi padme hūṃ*, *oṃ maṇi padme hūṃ*.

De pe cealaltă parte a câmpului de zăpadă pornea o dâră lungă de urme de paşi, lăsată de un drumeţ singuratic. Nu erau totuşi întipărite în zăpadă, ci se ridicau deasupra ei: o serie de basoreliefuri joase de zăpadă, nu mai înalte de zece centimetri fiecare. Nu erau amprente adânci de paşi, ci nişte socluri, traseul întipărit al unui drumeţ anterior necunoscut ce pătrunsese în spaţiul sacru al masivului Minya Konka.

Un picior – de om sau animal – păşeşte în zăpadă, iar presiunea lui tasează zăpada de sub el şi lasă o amprentă. Soarele topeşte omătul mai afânat dimprejurul urmei sau vântul îl răscoleşte şi, treptat, stratul de zăpadă se erodează şi coboară, astfel încât zăpada comprimată a amprentei ajunge să iasă în relief. Asemenea urme sunt paradoxale, căci presiunea descendentă a unui pas pare să fi *crescut* o structură ascendentă din sol, nesocotind gravitaţia. Au forma unui palindrom: ceea ce a fost coborât se ridică, iar „imprimarea” e inversată şi devine „exprimare”.

Uneori, coborând iarna un munte pe aceeaşi cărare pe care l-am urcat, am dat peste urmele mele anterioare, înălţate ulterior ca nişte socluri. Nefirescul unor asemenea clipe constă în întâlnirea unor urme alterate ale unui eu precedent. Între trecerea iniţială şi revenirea ta, lumea s-a schimbat puţin, dar semnificativ, iar această senzaţie e în acord cu experienţa ta mai familiară de a te fi schimbat acolo sus, în lumea înaltă al munţilor, şi în orele şi kilometrii scurşi între urcuş şi coborâre. Uneori, aceste urme proeminente mi s-au părut a fi ale unui călător nevăzut, iar suprafaţa pământului nimic mai mult decât o peliculă flexibilă călcată de picioarele fantomatice ale acelui călător ce lasă nişte semne în relief pe partea noastră de lume: o prezenţă spectrală inversată care străbate pământul solid cu aceeaşi uşurinţă cu care noi străbatem aerul.

După ce m-am întors din Minya Konka, am plecat cu David şi cu alţi trei prieteni în Scoţia, într-un lanţ muntos aflat la est de Ben Nevis, numit Grey Corries, ca să petrecem acolo trei zile urmând un vechi drum pastoral ce duce în munţi şi să străbatem piscurile şi crestele masivului. Vremea era minunată: o ninsoare proaspătă şi abundentă, lumină puternică, de iarnă, a soarelui şi un vânt care vuia şi trezea zăpada la viaţă. Am trecut printr-un viscol puternic atât de pur şi uniform, încât a anulat orice reper privind direcţia cu excepţia celei de acţiune a forţei de gravitaţie. Am văzut nori de zăpadă lungi de cincizeci de metri revărsându-se spre nord de pe vârful ascuţit al unui munte numit Stob Coire Easain, asemenea acelei eşarfe ceremoniale formate din cristale de gheaţă ce înfăşurase piscul lui Minya Konka. Mai la est, într-un circ glaciar, acolo unde forma reliefului făcea vântul să se rotească în vârtejuri, se formau mici cicloane de zăpadă, înalte de peste cincisprezece metri, care cutreierau coama muntelui. O dată sau de două ori, calea unuia dintre cicloane s-a încrucişat cu a noastră: vuietul creştea tot mai tare pe măsură ce se apropia, apoi a devenit năprasnic, cu granule de zăpadă în nas şi

ochi, şi a urmat tăcerea, când s-a îndepărtat. Era de parcă trecuse prin noi o fantomă.

În ultima zi, coborând de pe ultimul umăr al celui din urmă munte, am găsit un şir de urme pe care le-am urmat. Azi îmi doresc să nu fi procedat aşa, căci cărarea aceea ne-a produs mari necazuri. Urmele începeau din mijlocul unei întinderi de zăpadă, de parcă cel care le făcuse ar fi coborât din aer direct pe pământ; nu erau urme adânci în zăpadă, ci în relief, deasupra ei.

Nu ar fi trebuit să urmez acele urme la coborârea de pe umărul de munte, pe un teren abrupt, dar fireşte că am făcut-o, fiindcă atunci când nu eşti sigur de un traseu, e normal să îţi pui nădejdea într-un precedent. Aşa că am mers după urme şi ceilalţi s-au luat după mine.

Sub zăpadă era iarbă-neagră, ale cărei tulpini palide şi subţiri nu erau aderente; şi mai era şi iarbă de landă, lucioasă şi alunecoasă. Curând, panta a devenit înclinată la patruzeci de grade faţă de orizontală, apoi la cincizeci, la şaizeci… Stâncile care crestau panta erau îngheţate, făcând să ne alunece mâinile şi picioarele. Totul fugea de sub noi, doar urmele mergeau tot înainte pe panta dealului, calme, cu pasul uniform, conducându-ne spre vale.

Nu ar fi trebuit să continui să merg pe urmele acelea, dar am făcut-o, iar ele duceau acum în lungul unei terase înguste cu iarbă-neagră, care putea fi o potecă de căprioare. Cărarea ne-a dus la capătul superior al unei pante abrupte de gheaţă dură, înaltă de trei metri, care se sfârşea brusc pe o altă terasă îngustă, aflată deasupra unei faleze stâncoase de douăzeci de metri înălţime. Urmele duceau în jos, pe culoarul de gheaţă.

Nu ar fi trebuit să cobor pe acolo, dar asta am făcut. O alunecare, o bufnitură, un călcâi înfipt ca să oprească o cădere dincolo de buza prăpastiei şi în hău. Ceilalţi au coborât pe rând şi ne-am târât în lungul terasei. Am continuat să înaintez, cu faţa spre interior acum, deşi terasa se îngustase într-atât încât ajunsese puţin mai lată decât un pervaz. Vântul

mătura furios panta. Viraje mentale; ace de soare pe zăpadă. Bolovanii presează. Atracţia prăpastiei de sub noi ne absoarbe; sângele pulsează în urechi.

Apoi, poliţa s-a îngustat până la dispariţie; doar iarbă-neagră şi stâncă, poate la douăzeci de grade faţă de verticală. Deja ne opriserăm din vorbit, concentrându-ne la fiecare priză pentru mână şi la fiecare punct de sprijin pentru picior. Sub noi era prăpastia, îndărăt era un traseu ce făcea aproape cu neputinţă întoarcerea, iar înainte era un teren ce părea de netrecut – străbătut totuşi de urme de paşi; aceeaşi distanţă între urme, aceeaşi pistă ademenitoare. M-am oprit. S-au oprit şi ceilalţi, pe rând, în spatele meu. Mi s-a făcut rău. Exces şi revărsare de adrenalină; panică întreruptă de momente de calm ezitant, zvâcnetul fricii în tâmple. În valea de sub noi vedeam cum viaţa continuă normal, ca mai-nainte: raze de soare ce scânteiau pe parbrizul unei maşini aflate în mers pe un drum, un călător pe o potecă la malul lacului, pirueta unui pescăruş deasupra mestecenilor.

Am rămas agăţaţi de acea terasă circa trei minute oribile în care am tras de timp fără să ne dorim să mergem înainte sau să ne înapoiem. Mi-am amintit ce înseamnă frica în munţi şi cât de neliniştit eram. În cele din urmă, am decis că moartea pare mai probabilă înainte decât îndărăt, şi aşa, pas cu pas, ne-am căţărat pe unde am venit şi-am ieşit din primejdie, cu mâinile jupuite de prizele din pantele de gheaţă, mergând pe urmele propriilor noştri paşi, urcând înapoi povârnişul abrupt până sus, pe creasta de unde începuse totul. Când am ajuns din nou pe un teren sigur, am rămas întins o vreme în zăpadă. Am râs şi ne-am dat mâna unii cu alţii. David a început să cânte o melodie de-a lui Blondie şi cu toţii am plecat pe o altă serie de urme ce se îndreptau spre vest. Dar tot nu pot să înţeleg nici astăzi cum au fost făcute acele urme în relief, care păreau că plutesc pur şi simplu peste un teren de nestrăbătut.

* Într-o altă expediţie, Schaller şi Miceler au călătorit în Arunachal Pradesh, din nord-estul Indiei, pentru a pune la punct un sistem topografic într-o zonă încă necercetată. În extremitatea nord-

vestică a regiunii au întâlnit, coborând spre ei pe o potecă de munte, primul leopard al zăpezilor menţionat vreodată acolo. Se legăna cu picioarele legate de un par purtat de patru bărbaţi, care îl ciomăgiseră în acea după-amiază până murise. Schaller şi Miceler au însoţit grupul până într-un sat din apropiere şi au privit tăcuţi cum leopardul era jupuit.

Partea a IV-a

Revenire (Anglia)

RIDGEWAY

13. Zăpadă

Land art în preistorie • Arhitectură sacră • Teatrul peisajului şi dramele percepţiei • Cai negri, cal alb • Wiltshire ca o Antarctică • Iluzii de zbor • Eric Ravilious • Defazajul • Gravuri în lemn şi trasarea cărărilor • Lumina care aplatizează, cărarea care ne cheamă • O strălucire sumbră a soarelui • Insula zburătoare • Spre nord • Viaţa la punctul de îngheţ • Dinte de narval • Turbulenţă, dispariţie • La săniuş • Doi ochi de jar

La scurt timp după ce porniserăm pe amprentele fantomatice din Scoţia, în sudul Angliei a nins, iar David şi cu mine ne-am propus să traversăm traseul arcuit al căii Ridgeway care trece peste Marlborough Downs, în Wiltshire, de la Calul Alb din Uffington, dincolo de misteriosul Silbury Hill şi de Avebury. Ridgeway este numele dat, de regulă, sutelor de kilometri de drumuri prin culmi de cretă de origine neolitică, din care – în funcţie de versiunea personală asupra preistoriei – Icknield Way este fie o secţiune constituentă, fie o extensie ulterioară.

Secţiunea din Wiltshire a căii Ridgeway trece prin ceea ce, pe bună dreptate, e considerat a fi cel mai sacru teren din Anglia. Într-o perioadă cuprinsă între 3.000 şi 4.000 de ani în urmă, peisajul de aici a fost teatrul unor vaste intervenţii cu scop devoţional. Au fost ridicaţi megaliţi şi structuri circulare *henge*, au fost amenajate drumuri cu blocuri mari de *sarsen*, au fost săpate terasamente şi, cumva, a fost construit edificiul enigmatic de simplu Silbury Hill: un uriaş trunchi de con din cretă compactată. La Avebury şi Silbury, la fel ca pe Minya Konka, legăturile între topografie şi credinţă capătă o expresie privilegiată. Iar cărările,

drumurile şi monumentele circulare (**cursus*) aveau un rol complex şi activ în teatrul acelui peisaj neolitic. În inovatoarea sa lucrare *The Phenomenology of Landscape*, arheologul Christopher Tilley susţine că, pentru a înţelege multe dintre peisajele sacre din Marea Britanie neolitică, trebuie mai întâi să înţelegem importanţa căilor străvechi care le leagă şi le ocolesc deopotrivă. Mersul pe jos, atât ca abordare, cât şi ca traversare, era crucial pentru dramele percepţiei: „drumurile puternice" – aşa cum le numeşte Tilley – din această regiune erau folosite pentru „modelarea" relaţiei „dintre situri şi decorurile lor"[1].

În acea iarnă, David şi cu mine ne-am hotărât să urmăm Ridgeway nu pe jos, ci cu un mijloc de transport categoric nepreistoric, şi anume cu schiuri de fond. Schiul de fond nu are nimic în comun cu schiul alpin, cu excepţia principiului de bază al mişcării. Nu există nici teleschiuri, nici cabane, nici maşini de făcut zăpadă, şi nici megainvestitori. Schiul de fond implică deplasarea prin peisaje neamenajate în mod special, exceptând ninsorile. Poţi schia urcând un deal pentru ca apoi să-l cobori. Oferă o libertate şi o mobilitate pasionante.

Am părăsit Londra în furgoneta albă a lui David la scurt timp după ivirea zorilor, mergând spre vest pe autostrada A40. Mormane de zăpadă veche, neagră şi unsuroasă pe marginile şoselelor; un cer jos şi noros; un soare ascuns care răspândeşte o lumină slabă şi lunecoasă. Undeva în apropiere de Swindon am lăsat furgoneta pe o bandă auxiliară înzăpezită şi ne-am pus schiurile, urmând o pistă veche, lată şi adâncită, peste care se aplecau păducei negri de pe ambele margini, o cale ce ne-a condus în sus, spre culmile de cretă străbătute de Ridgeway.

Pe coamă erau cinci grade sub zero; era chiar mai frig în bătaia vântului, care făcea să tremure gardurile vii dinspre est. Trei cai negri stăteau ca stanele de piatră în mijlocul unui câmp acoperit cu zăpadă, atât de aplatizaţi de efectele optice datorate contrastului şi distanţei, încât semănau cu nişte siluete decupate de hârtie. Lângă ei era un cal alb, care

părea gri în comparaţie cu zăpada. Dinspre vest au ajuns la noi sunete de focuri de armă; zgomotul reverbera din pricina configuraţiei pământului peste care trecea. Ne-am stabilit ritmul schiului: *alunecare, suflu, împins, pas, alunecare*.

Lumina slabă umplea peisajul cu o sclipire ternă, niciodată strălucitoare, dar care, totuşi, smulgea nuanţe albăstrii din zăpada veche. Acolo unde se zărea, roca de cretă era galbenă ca blana unui urs-polar sau ca genunchii unui vârstnic. Găseam că totul era nesperat de frumos: cerul ameninţător, lumina piezişă. Mersul pe schiuri pe acea cale străveche mi se părea deopotrivă absurd şi minunat.

În primele două ore nu am văzut pe nimeni. Frigul şi întunericul goliseră peisajul de oameni. Păşisem într-o altă xenotopie: Whiltshire era Antarctica, trecerea hotarului fiind datorată stranietăţii vremii. Aerul părea încărcat de o energie statică, a ninsorii iminente, cu toate că apoi n-a nins defel. Pe fiecare margine a potecii erau plantaţii de fag. Pe pante şi pe platouri, schiurile ne ofereau câte doi metri în plus la fiecare pas şi, uneori, înaintând de-a lungul culmilor înalte, parcă zburam; zăpada de sub noi părea un aer alb şi ne sporea fantezia.

Acum ştiu că era o iluzie bine studiată a zonelor joase ale Angliei – una dintre cele mai comune incantaţii cu care acest peisaj poate să cucerească mintea –, fiind întâlnită atât de drumeţi, cât şi de schiori. Virginia Woolf a comparat parcurgerea crestei din Downs cu zborul prin ceruri. În timp ce privea vânturеii care vânau deasupra lui, Edward Thomas a simţit cum imaginaţia îi este purtată către înălţimi. În 1900, W.H. Hudson, aflat pe culmile din Downs, a descris cum mintea lui „devenea mai aeriană şi mai puţin conştientă de gravitaţie”, iar „dorinţa de a zbura” îl cuprindea „cel mai adesea… pe acele mari dealuri verzi”. Uneori, a scris el, i se părea că poate „să prindă aripi mari ca de stârc şi să zboare fără prea mari eforturi pentru a vedea lumea din alte perspective”[2].

În acea zi, mi-a fost limpede de ce visul de a zbura era atât de puternic pe culmile de cretă. Liniile peisajului sunt deopotrivă sterpe şi continue, un val de unduiri neîntrerupte. Puţine obstacole împiedică privirea să se mişte liber sau corpul să presupună că o poate face: nicio ravenă, nicio stâncă ce ar putea să te reţină, puţine păduri care să-ţi împiedice privirea. Această repetiţie a formei culmilor de cretă sugerează distanţe infinite şi un regres nelimitat. Contribuie şi turba specifică ţinuturilor joase: un strat mat-cafeniu de plante a cărui elasticitate naturală o depăşeşte chiar şi pe a turbei comune, astfel încât piciorul saltă la contactul cu ea. Şi mai sunt şi păsările din Downs, adevăratele planoare şi parapante: şorecari, bufniţe, vânturei, ciocârlii, ciori-de-semănătură şi lăstuni, toate călătorind prin înalturi.

Înţesate de zboruri, dealurile de cretă au atras de mult drumeţi lipsiţi de aripi, aeronauţi aspiranţi, visători cu capul în nori şi alţi adepţi ai priveliştilor de la înălţime. Dintre aceştia, cel mai fascinant a fost, pentru mine, Eric Ravilious (1903-1942), peisagistul englez preocupat de drumurile de ţară, un îndrăgostit al ţinuturilor de cretă ale Angliei – mai ales când erau ninse –, şi care a pictat curbele în ac de păr şi drumeagurile lor în toate anotimpurile. Când încerc să-mi imaginez cum a văzut Edward Thomas colinele din Downland, mă gândesc adesea la… sau, mai bine zis, gândesc *dinăuntrul* picturilor lui Ravilious.

Ravilious a fost acuarelist, gravor şi muralist, unul dintre cei mai renumiţi artişti englezi ai anilor 1930, un pasionat al vechilor drumuri şi poteci, un iubitor al albului şi al izolării, dar şi un vizionar al cotidianului. Străinii îi spuneau Eric. Prietenii îi spuneau Ravilious. Cei mai apropiaţi prieteni îi spuneau „Băiatul”: o poreclă a lui Peter Pan, un talisman contra îmbătrânirii, un mir împotriva morţii. Era chipeş: o faţă ascuţită, cu ochi

mari şi închişi la culoare, un nas cârn, degete lungi cu care ţinea mereu pensule, tocuri sau ţigări. Îi plăceau tenisul, biliardul, avioanele cu elice, iarna, lumina clară a mării, lumea nordului, ceramica, buxusul, cristalul şi gheaţa. Migălos, dar şi impetuos, avea obiceiul de a-şi scoate capul pe geamul trenului şi a-şi pierde pălăria luată de vânt.

A crescut în Downland-ul englez, iar înainte să se îndrăgostească iremediabil de gheaţa şi de lumina din nordul îndepărtat, Ravilious a idolatrizat roca de cretă din sud. Şi-a petrecut copilăria în Eastbourne. Sus, dincolo de oraş, se înălţau colinele din South Downs, iar în serile zilelor lucrătoare şi în weekend, în timp ce tatăl său studia Vechiul Testament adăugând textelor propriile sale adnotări (o exegeză intensă şi privată, care i-a ocupat cea mai mare parte a vieţii de adult), Ravilious, lăsat singur, a început să exploreze regiunile rurale învecinate. A făcut excursii, a dormit afară (ascuns sub garduri vii sau având cerul liber drept acoperiş) şi a cutreierat ore în şir, urmând liniile atrăgătoare ale colinelor: culmile care furau privirea, pâraiele sinuoase şi potecile de cretă care se ondulau de-a lungul peisajului. A citit *Tom Sawyer* şi *Huckleberry Finn* şi a visat la aventuri de-a lungul căilor fluviale.

Downs, cu lumina lor blândă şi uniformă, cu potecile şi cu singurătatea lor, îi stimulau imaginaţia lui Ravilious. După cum a şi scris, colinele i-au inspirat întreaga perspectivă şi modul de a picta „căci culoarea peisajului era atât de încântătoare, iar aspectul minunat”[3]. Cu ajutorul lor, a ajuns să preţuiască anumite caracteristici ale peisajelor: liniile clare, domoale, aura lor de detaşare de lumea locuită. Acesta a fost terenul – cu combinaţia lui de lucrare umană şi extremă vechime – care i-a modelat temperamentul şi sensibilitatea, la fel cum le-a modelat şi pe ale lui Thomas, dar într-un mod diferit. Ambilor artişti le-a lăsat moştenire tente de melancolie şi le-a indus disocierea care nuanţează arta şi personalitatea lor. Ravilious a ajuns să aibă, cum se exprima un prieten, „un fel de prudenţă faţă de orice loialitate şi implicări personale”[4]. Cineva

a observat că Ravilious „a părut a fi dintotdeauna puţin în altă parte, de parcă ar fi dus o viaţă privată ce n-ar fi coincis în totalitate cu existenţa sa materială”[5]. Această defazare îi distinge şi pictura. Privindu-i lucrările, cineva ar putea avea senzaţia că priveşte două coli de acetat suprapuse ale unei aceleiaşi imagini, potrivite însă imprecis, sau două căi convergente care nu ajung să se intersecteze niciodată.

În parte, senzaţia de detaşare provocată de picturile lui Ravilious e în legătură cu imaginile traseelor, urmelor şi potecilor pe care le-a folosit în mod repetat: urme în zăpadă sau în noroi lăsate de trecători nevăzuţi, poteci fără drumeţi care atrag privirea şi imaginaţia până se fac nevăzute, făgăduind întâmplări dincolo de orizont. Ravilious a fost obsedat de drumeaguri: a găsit sensuri ascunse în profunzimea operei lui Thomas şi l-a venerat pe Samuel Palmer, care rătăcea în zori şi în amurg, zi şi noapte, pe cărările din preajma satului său din Kent, şi a asimilat perfect *The Old Straight Track* (1927) a lui Alfred Watkins, cu viziunea lui privind o reţea ascunsă de rute comerciale neolitice, extinsă în toată Anglia şi în lume. Mentorul lui Ravilious de la Royal College of Art a fost Paul Nash: un alt iubitor al cretei, un alt adept al vechilor drumuri, un alt artist al cărărilor.

Ravilious a străbătut potecile de cretă din Downs şi a făcut din ele artă. În 1929, a gravat Uriaşul din Wilmington în lemn de buxus, pentru un almanah zodiacal în care acesta apare ca Taurus: un contur mare şi alb încoronat de o lună plină. În 1934, şi-a pictat propria cărare din grădină. În 1935, a pictat *Chalk Paths* (Potecile de cretă), în care trei drumuri se întrec pentru a conduce privirea mai departe, în timp ce un gard cu sârmă ghimpată o reţine. O pictură pe pânză din 1936 înfăţişează caravanele unor călători oprite la marginea unui vechi drum. O lucrare nedatată, intitulată *Eastleen Road*, priveşte în lungul unui drum de pământ din Sussex. Sunt zeci de picturi care reprezintă poteci: întrezărite în spatele unor roţi de apă, pe ferestrele casei, din trenuri; poteci care străbat câmpia, care conduc de-a lungul unor stânci abrupte sau până la alte mari

figuri din cretă din Downs (Calul alb Uffington, Uriaşul din Cerne Abbas). În 1937, a vizitat Selborne-ul lui Gilbert White, în Hampshire, şi a mers pe drumurile afundate în pământ acele *holoways* despre care scrisese White în a treia scrisoare a sa către Thomas Pennant. Gravura lui Ravilious care reprezintă un *holloway* din Selborne înfăţişează un astfel de drum peste care copacii se apleacă şi îşi unesc coroanele, a cărui intrare e păzită de o strigă în zbor. Capul bufniţei este întors spre privitor, cu ochii ei întrebători din spatele vizierei de cavaler alcătuite din pene.

Drumurile din Downs i-au stimulat lui Ravilious imaginaţia, şi la fel i-a stimulat-o şi lumina: cade albă pe verde, e deosebită prin strălucirea sa, combină sidefiul cretei, al firelor de iarbă şi al mării din apropiere. Dacă ai cutreierat la pas pe Downs în miez de vară sau în plină iarnă, ştii că lumina are şi acea putere bizară de a aplatiza priveliştea, de a dilata distanţa între obiectele echidistante. Acesta este mirajul charismatic din Downs: fenomenele apar dispuse pe un singur plan înclinat, prin care se adâncesc potecile. Sub acest aspect, lumina din Downs e înrudită cu o altă lumină care aplatizează: cea din regiunile polare, care cade îndeobşte pieziş şi are o granulaţie la fel de fină.

Lumina şi drumul de ţară au fost combinaţiile specifice care îl certifică pe Ravilious ca artist. Împreună, acestea creează o dizarmonie unică. A compus scene care par suspendate până la limita stazei, dar care, totodată, fac aluzie la o acţiune viitoare sau simultană. Efectul asupra privitorului este de a produce o disonanţă: senzaţia de a locui un spaţiu între două lumi sau chiar a ocupa două sisteme geometrice total distincte simultan.

În acea zi, pe Ridgeway, simţeam că am păşit într-o pânză de Ravilious. Aceeaşi senzaţie de animaţie suspendată, de acţiune care are loc în altă

parte. Lumina care aplatizează peisajul şi cărarea care ne cheamă s-o străbatem. Pretutindeni, zăpada era canelată: de vechile poteci de cretă, de anvelope de biciclete şi de roţi de tractoare, de liniile schiurilor noastre şi de urme de câini, iepuri mari şi mici, fazani şi oameni. Pe *declivităţi schiam pe lângă tulpini goale de hasmaţuchi şi smocuri de iarbă îngălbenită, şi ne-am afundat în nămeţii adânci formaţi în jurul rădăcinii unor păducei, care păreau să crească precum cristalele: încrucişări zimţate de spini şi ramuri negre pe zăpadă.

Galben, alb, gri, gri-albăstrui: peisajul fusese ars de frig, reîntors la culorile sale cenuşii. Ici-colo se zăreau străfulgerări de foc: fructe de păducel roşii ca sângele prin gardurile vii, scântei de sturzul-viilor în zbor. Din când în când, soarele jos se ivea galben dintre nori. Cocoşarii clămpăneau prin tufişuri; ciuguleau fructe, îşi lăsau capetele pe spate şi le dădeau pe gât dintr-o singură înghiţitură. Pietrele de *sarsen* erau grupate, cu zăpadă pe spinările lor rotunjite. Şorecarii se roteau pe cer, singuri sau în perechi, în căutarea stârvurilor mai numeroase în asemenea perioade lungi de vreme rece. Am trecut pe lângă un vânturel ce stătea gârbovit pe un stâlp de telegraf, cu capul îndesat între umeri. Am trecut pe lângă un tumul circular din epoca bronzului şi unul lung din neolitic. Doi iepuri maronii au zbughit-o de-a lungul unui câmp întins, împroşcând zăpadă cu picioarele din spate. În coronamentul unei perdele lungi de fagi, ciorile-de-semănătură cleveteau şi ţipau, zvâcnind în aer şi revenind la loc, de parcă pădurea ar fi luat foc.

Pe la mijlocul după-amiezii, soarele a strălucit sumbru, iar la scurt timp după aceea am luat-o pe o cotitură a căii Ridgeway şi am privit în zare să vedem, pentru prima oară – într-un amfiteatru de un alb-imaculat, neschimbat de circa 5.000 de ani –, silueta albă a lui Silbury Hill, înălţându-se în depărtare de parcă plutea pe deasupra peisajului din jur: o altă insulă zburătoare care punctează aceste pagini.

În acele ultime ore scurte de lumină, am traversat o lume golită de oameni şi culori. La un moment dat, de pe terenul situat mai la sud de noi s-a înălţat un stârc, o construcţie pliabilă de şevalete şi pânză, virând brusc şi luând la timp poziţia de zbor pentru a prinde un vânt favorabil, încetinind apoi şi fâlfâindu-şi aripile curbate, în vreme ce înainta spre nord.

În cea mai mare parte a vieţii lui Ravilious, Downs i-au oferit tot ce avea nevoie pentru a picta un peisaj. Mai ales iarna, pădurile de fagi de pe coline, evidenţiate ca nişte dâre de cerneală într-o acuarelă, întruchipau idealul său estetic: linii clare şi o lumină palidă ce cade pe un ţinut palid. Cu toate acestea, în cursul anilor 1930, Ravilious a început să-şi dorească un alt loc, o altă lume. La fel ca numeroşi englezi de dinainte şi de după el, a ajuns să repereze acel alt loc în nordul îndepărtat, pe tărâmul de vis al cercului arctic şi al soarelui din miez de noapte, al aisbergurilor care plutesc într-o apă neagră ca smoala, al aurorei boreale, al crestelor de munţi gri-albăstrui acoperiţi cu gheaţă şi al ultimului soare din an, strălucind ca o foiţă de aur la linia orizontului. Încă din copilărie, Ravilious fusese fermecat de romantismul regiunilor polare. Citise numeroase cărţi celebre despre explorări şi aventuri arctice. Colecţiona ediţii de secol XIX, hărţi şi imagini ale nordului îndepărtat, inclusiv gravuri în plăci de cupru ale călătoriilor lui Barents, Ross şi van Heemskerk. Pentru el, culoarea albă – sau, dacă nu culoarea, atunci tonul, atmosfera sau absenţa – pare să fi avut o putere de atracţie specială: a găsit-o mai întâi în roca de cretă a sudului, iar mai târziu în gheaţa din nord.

Până la declanşarea celui de-al Doilea Război Mondial, obsesia boreală a lui Ravilious se adâncise. Era nerăbdător să călătorească spre

nord, iar şansa lui de-a o face a venit atunci când a fost numit, la finalul anului 1939, artist oficial de război, ceea ce i-a oferit temporar gradul de căpitan în Royal Marines şi influenţă asupra detaşărilor sale. Aşa s-a întâmplat că, în ultimii trei ani din viaţă, cum bine a scris Peter Davidson, „zăpada şi lumina zăpezii de pe dealurile golaşe îl atrag [pe Ravilious] tot mai mult spre nord”[6].

În mai 1940, vestea pe care Ravilious o aşteptase a sosit. Avea să navigheze cu HMS *Highlander* spre Norvegia şi de-a lungul cercului arctic. *Highlander* avea să sprijine asaltul aliaţilor asupra Narvik-ului. „La revedere, Tush”, i-a scris el soţiei sale, lui Tirzah. „Mă voi întoarce cât de curând pot, dar nimic nu stă în puterile mele, după cum vezi”[7].

Au navigat zile întregi prin ape calme, urcând în latitudine, cu zilei tot mai lungi pe măsură ce înaintau, escortând portavionul HMS *Glorious*. Ravilious petrecea ore în şir muncind pe punte sau rezemat de balustrada pupei, fără palton în soarele nordic, privind cum siajul acoperă marea în nuanţe de crem şi verde: o pistă albă, o potecă de cretă care îl invită să păşească peste bordul navei şi s-o urmeze înapoi spre sud, spre Tirzah.

Pe mare s-au purtat lupte grele. Nava lui Ravilious a fost atacată de avioane, mine şi submarine. Dar Ravilious abia dacă a amintit de pericole în scrisorile trimise acasă. Atacurile erau evenimente din culise. Pentru el, mai important era că soarele nu apunea niciodată. La 70°30’00’’ latitudine a pictat soarele din miez de noapte ca un jeton portocaliu deasupra unei mări boreale atât de albastre, încât aproape că sfârşea prin a fi neagră.

Lucrările lui Ravilious în aceste săptămâni au fost, probabil, cele mai bune dintre operele sale, dar în mod cert cele mai stranii. Imaginile lui sunt pline de acţiune, dar lipsite de oameni. Deţin o vigilenţă singuratică: Ravilious, santinela. În ele, părea să fi pătruns pustietatea argintată a regiunii arctice, insuflându-le încremenirea. Sunt în punctul de îngheţ.

Şi scrisorile lui au adoptat un ton mai oniric ca de obicei. Atmosfera era „îndepărtată şi încântătoare”[8]. Când nava intra în bancuri de ceaţă, era

ca şi cum ar fi trecut într-o „existenţă nepământeană”[9]. Pe lângă ei defilau rândunici-arctice, făceau salturi delfini şi, la un moment dat, au văzut o barcă de salvare răsturnată. Vedea avioanele germane survolând la înălţime, strălucitoare ca monedele de şase peni pe cerul de zinc, şi avea senzaţia că s-a transformat într-un tub de sticlă, cilindric şi friabil – efect datorat faptului că era urmărit de sus…

Când s-a întors de la o depărtare de 12.000 de kilometri, şi după patru săptămâni pe mare, în care a fost martor la morţi şi la miracole, Ravilious era un om schimbat. Lumea i se părea mai vastă şi mai puţin importantă. Nordul a continuat să-şi exercite forţa lui de atracţie. La câteva săptămâni după ce a ajuns acasă, deja tânjea să plece iarăşi: spre Islanda, apoi spre Groenlanda, apoi spre Rusia arctică – poate spre Novaia Zemlea.

Însă War Artist’ Advisory Committee (Comitetul Consultativ al Artiştilor de Război) i-a cerut să picteze camuflarea Calului Alb de la Uffington, care urma să fie acoperit cu turbă – la milenii întregi după ce fusese scos din turbă –, pentru a preveni bombardierele germane să-l folosească drept reper sau ţintă. Şi mai doreau ca să picteze şi vehiculele de pompieri însărcinate să pulverizeze drumurile de cretă cu cerneală neagră, tot ca să împiedice Luftwaffe să le utilizeze ca ajutor de navigare.

Ulterior, Ravilious a fost detaşat în Islanda. Momentul era departe de a fi prielnic. Tirzah fusese internată pentru o mastectomie de urgenţă şi revenise acasă cu doar o săptămână înainte de plecarea lui. Ar fi trebuit să rămână şi să se îngrijească de familie, dar n-a făcut-o. I-a cumpărat lui Tirzah un volum din cea de-a doua sa carte preferată, *Life of Johnson*, de Boswell, a tăiat-o în două cu un cuţit zimţat, i-a dat jumătate ei şi a pus cealaltă jumătate în propriul său bagaj, ca s-o ia cu el: dovada că aveau să fie reuniţi. I-a spus unui prieten despre călătoria în Islanda că e o împlinire a unei vechi dorinţe de a explora limitele exterioare ale lumii fizice.

A zburat spre Islanda într-o zi liniştită de sfârşit de august, în 1942. Priviţi de sus, munţii vulcanici i-au părut ca nişte cratere lunare ce

aruncau umbre întunecate, striaţi ca frunzele. Într-o piaţă din Reykjavík, Ravilious a ţinut în mână un dinte de narval, fiind chiar pe punctul să-l cumpere. Colecţiona flori şi scoici, pe care urma să le ducă acasă ca simboluri ale nordului. Din capitală, pe un drum desfundat, a vizitat baza aeriană anglo-americană de la Kaldaðarnes, pe coasta de est a Islandei: barăci din bolţari, un acoperiş verde din tablă ondulată şi coama unor munţi scunzi în spate.

Trecuseră numai o noapte şi o zi de la sosire când a primit un raport despre o aeronavă dispărută din Kaldaðarnes, aparţinând escadronului 269 al pazei de coastă: un Hudson Mark III dispărut în largul coastei în timp ce ataca un U-boot.

În zorii zilei următoare, Ravilious a fost trezit. Urma să fie lansată operaţiunea de căutare: alte trei Hudson trebuiau să zboare şi să cerceteze zona în care dispăruse primul avion, la trei sute de mile în larg. Oare şi-a dorit Ravilious să zboare ca observator, să picteze misiunea, eventual şi operaţia de salvare?

Chiar în clipa când cele trei Hudson au decolat, era pe cale să se dezlănţuie o furtună. Avioanele au cercetat zona, n-au găsit nimic şi au virat înapoi spre casă, cu aripile vibrând din pricina turbulenţelor. Legătura radio dintre avioane a devenit sporadică, apoi s-a întrerupt.

Doar două Hudsonuri au aterizat înapoi la Kaldaðarnes. FH 363, avionul lui Ravilious, nu s-a mai întors. Toate cele cinci persoane de la bord au dispărut odată cu avionul a cărui misiune a fost să caute un avion dispărut.

Spre sfârşitul zilei, eu şi David am intrat într-o pădure iernatică adâncă, de mesteacăn, alun şi fag, aflată pe coama unui deal. De ramuri atârnau ţurţuri, iar bulele de gheaţă capturau ultima lumină a zilei. Dintr-un ochi

de apă din pădure răzbăteau străluciri negre şi dense ca ale cernelii litografice. Am traversat o întăritură de pământ anglo-saxonă, un dig dublu ce se întindea dinspre răsărit către apus. Apoi, ajunşi la marginea platoului înalt, am privit în jos spre culmile gemene Walker's Hill şi Knapp Hill, cele două dealuri de cretă rotunjite care formează poarta prin care trece Ridgeway[10].

Şi acolo, pe pantele lui Knapp Hill, am fost bucuroşi să întâlnim pe neaşteptate iarăşi oameni, zeci de oameni veniţi la săniuş, în hanorace şi cu fulare viu colorate. Chiar şi de la o distanţă de peste un kilometru îi puteam vedea în hainele lor strălucitoare, roşii şi albastre, şi puteam să aud strigătele copiilor şi săniile cum se frecau de zăpada veche. Am lunecat la vale, către câmpia dintre dealuri, cu schiurile foşnind prin zăpada atât de uşoară încât se desprindea ca puful de pe vârfurile schiurilor noastre. Când am ajuns la poartă, am urcat pe Walker's Hill până la tumulul lung din vârf, ale cărui contururi erau copleşite de straturi zimţate de gheaţă. Amurg: cerul brăzdat cu violet şi rubiniu. Pe dealul de vizavi, lumea de pe tobogan ţipa, aluneca pe sănii şi râdea. Un băiat îmbrăcat într-o haină de sibir alerga pe pantă cu braţele larg deschise. *Avântul spre înălţimi este creat de goana spre înainte a vieţii peste aripa curbată a sufletului.*

Acea zi de neuitat mai avea de oferit o surpriză. În vreme ce noi ne întorceam cu furgoneta, afară se lăsase deja întunericul. Eram la doar câţiva kilometri de Ridgeway, iar David a trecut de pe o bandă secundară pe una de mare viteză. Pe când executa manevra, un animal cu blană neagră şi mişcări sinuoase, tipice felinelor mari, a sărit peste troianul de nămeţi de la marginea drumului, ne-a dat câteva târcoale, apoi s-a strecurat în bezna unui şir de arbuşti. L-am zărit doar câteva secunde. Era mult prea mare ca să fie o pisică domestică şi nu avea pasul, nici dimensiunea unei vulpi sau căprioare. În timp ce David conducea, m-am

răsucit şi am văzut doi ochi mari, galbeni, strălucind puternic, ca nişte felinare, din păducel şi din noapte.

— A fost o panteră, i-am zis lui David.

— Ştiu, şi eu am văzut-o, a spus el, conducând în continuare.

Tot drumul până acasă am făcut speculaţii în privinţa acelei forme întunecate. Mai târziu, aveam să descoperim că fuseseră văzute numeroase feline negre în Marlborough Downs. Mi-am dorit să ne fi oprit şi să ne întoarcem cu lanterne ca să cercetăm pământul, căutând urme în zăpadă şi noroi. Apoi m-am gândit că poate era mai bine – după ce traversasem un peisaj din altă lume pe acel vechi drum – să nu am parte nici de o dovadă, nici de o negare, ci doar de o imagine certă de origine incertă: lumina pătrunzătoare a doi ochi arzând din întuneric.

14. Cremene

Furtuni în Downs • Cartografiere imaginativă • Consolările peisajului • Egotism dispersat • Hărţi de dorinţe şi pierderi • „Un drum pe deal, de ploaie umezit” • Urme dublate de paşi • Hoţi, vagabonzi şi boschetari • Noaptea pe Chanctonbury Ring • Bântuire şi teamă • Supa Diavolului şi motociclişti pletoşi • Sobrul reverend C.A. Johns • Conduplicate, convolute şi involute • Copac şi pasăre; rădăcină şi pas • O noapte pe Kingston Down • *Düppel* şi puf de ciulini • Un alt cal alb • Volatilitatea locurilor • Căutări zadarnice • Gura de vărsare a râului Cuckmere • Valuri gri-albăstrui • Găsind cremeni • Drumuri interioare şi tărâmul-fantomă

Drumurile lungi şi albe… sunt o tentaţie. Ce minunate expediţii propun! Ele ne duc departe în cerul sublim al viitorului sau în lumea subterană a trecutului.[1]

Edward Thomas (1909)

Urme de paşi în pământul umed şi alb al potecii. Culmea din South Downs pe care o străbăteam devenise o frontieră în peisaj, împărţind lumea în tărâmuri climatice, de lumină şi culoare. Sub picioare, poteca – din cretă fină punctată cu cremeni de caramel şi îndeajuns de pură încât să poată fi folosită la scris – lucea de la ploaia căzută recent. Se îndepărta strălucitoare tot înainte, peste dealuri, scufundându-se şi dispărând din câmpul vizual, apoi se ivea iarăşi, micşorându-se odată cu distanţa.

Lumina de furtună prin care mergeam făcea ca seminţele de in să bată înspre verde-crud şi prefăcea ogoarele de orz abia pârguit în nisip roşu şi auriu. Cârduri de ciori-de-semănătură deasupra pădurilor şi şuvoaie de

ploaie ca funinginea de lumânare căzută în apă. Downs reprezintă singurul teren înalt dintr-un peisaj altfel plat şi jos, iar asta înseamnă că, la fel ca în deşert sau pe ocean, poţi vedea, uneori cu câteva ore înainte, ce fel de intemperii te vor ajunge.

În mare parte am fost norocos în acea dimineaţă: vijeliile musonice au trecut pe nesimţite spre est şi spre vest. Apoi, chiar după prânz, m-a prins o furtună puternică. Strălucirea galbenă a soarelui s-a estompat devenind sepia. Ploaia a sfredelit pământul. Poteca părea un râu adunând apa într-un şuvoi care albea iarăşi creta. O scurtă furtună de vară cu grindină. Apoi iarăşi ploaie, atât de puternică şi de iute, încât stropii păreau mai degrabă cilindrici, ca şi cum aş fi privit printr-un geam de sticlă ondulată, şi, în cele din urmă, iarăşi soare şi aer reîmprospătat. M-am adăpostit într-un crâng de frasini, stejari şi fagi cu trunchiuri înalte, şi m-am gândit cu regret la afirmaţia pastorală a lui Hippolyte Taine conform căreia „cea dintâi muzică a Angliei" se poate auzi „în ropotul mărunt al ploii pe stejari"[2]. În acea dimineaţă, ploaia nu avea nimic muzical. Era militărească: războiul climatic.

A fost prima dintre numeroasele ploi torenţiale ale acelei zile. În timpul fiecărei averse, lumea se întuneca şi se unduia. După fiecare aversă, soarele ieşea iarăşi, ieşeau aburi din sol, iar miresmele se înălţau din pământ. Frontul de ploaie se îndepărta, în vâlvătaia soarelui, spre sud-est, trecând peste Canal ca să ajungă pe litoralul francez. Am încercat să-mi sincronizez ritmul mersului cu timpul dintre două furtuni, ca să ajung de la un adăpost la altul. Umplute cu apă de ploaie, urmele de copite şi de paşi sclipeau în nuanţe aurii, ca nişte monede bătute de soare. Mă simţeam uşor, bucuros că sunt afară şi că umblu. Aveam înaintea mea mai multe zile de mers pe jos, iar poteca se insinua spre răsărit – în sensul vechi şi inocent al verbului, din latinescul *insinuare*, care înseamnă „a coti prin şerpuiri subtile, a se curba".

Plecasem dimineaţa devreme din Manchester, planul meu fiind să urmez linia de coastă din South Downs către est, pe o distanţă de vreo sută şaizeci de kilometri, până când ajunge în mare, lângă Eastbourne, acolo unde creta se adânceşte pe sub Canalului Mânecii. Parcursesem în zori kilometri întregi pe lângă ferme de măcriş-de-baltă şi prin păduri de fagi, dedesubtul cărora se agita un front de frunze căzute.

Începusem să merg pe urmele lui Edward Thomas pe Icknield Way şi încheiam itinerariul tot pe cretă. Downs se aflau în centrul acelei „Ţări de Sud" a sa, fiind ţinutul lui de suflet: regiunea unde a trăit şi pe care a străbătut-o mai mult decât pe oricare alta. În decembrie 1906, Thomas – cu soţia sa, Helen, şi cei doi copii ai lor, urmaţi la scurt timp şi de un al treilea – s-a mutat din Kent în Hampshire. A ajuns să-şi cunoască noua zonă rurală prin drumeţii şi colindând potecile; avea să străbată mii de kilometri pe Downs în deceniul în care a trăit acolo. Colinele din Downs au devenit peisajul pe care îl cunoştea cel mai îndeaproape, care îl consola le fel cum religia sau muzica îi consolează pe alţii. „Pe vechile cărări deasupra cărora vânturelul s-a rotit dintotdeauna", îşi amintea Helen, „păşind iarăşi pe poteci uitate şi drumuri ascunse… putea să-şi lase deoparte meditaţiile lui melancolice şi să fie mulţumit"[3] (ecouri ale remarcii pe jumătate dispreţuitoare, pe jumătate invidioase din jurnalul lui Albert Camus, în care acesta spunea că ar putea scrie povestea „unui contemporan vindecat de sfâşierile sale doar prin contemplarea îndelungată a unui peisaj"[4]). Potecile îi ofereau lui Thomas un adăpost faţă de sine însuşi, dovada unei participări la istoria comună şi sugestia continuităţii, dar şi disoluţia egotismului:

Drumurile înaintează,
Noi uităm, şi suntem uitaţi
Asemenea stelei ce scânteiază
Şi apoi dispare.[5]

Thomas iubea sincroniile istorice ale cretei: liniile străvechi ale căilor care îşi găseau ecoul, ca formă, în brazdele plugului de odinioară. Îi plăceau mărturiile însemnelor făcute de oameni şi modificările suferite de-a lungul mileniilor – tumuli circulari, tumuli lungi, grote de cretă, *iazurile de rouă – care atestau un peisaj ce era comemorativ, tinzând spre consacrare. A scris liste cu nume de locuri din Hampshire şi Sussex, bucurându-se de „bogăţia poetică”[6] a acestora. Stătea îndelung de vorbă cu oamenii pe care îi întâlnea pe potecile din Downs. Şi mergea: urmând drumeaguri ce duceau spre fermele singuratice sau spre hambarele părăsite; străbătând drumurile pentru căruţe ale săpătorilor în cremene, cărările contrabandiştilor şi urmele iepurilor sălbatici, generând o tipologie elegantă pentru toate aspectele acestor căi: „mişcare aeriană” şi „curbe ca zborul unei păsări” pentru acele căi care coboară de pe culmi pe argilă, în nisip sau la un râu; mişcare de tip bustrofedon pentru o cale ce „dă ocol pe buza unui circ glaciar”[7]; linia lungă şi dreaptă a căilor din Downs, în care „o cotitură este latentă”[8]; „un mănunchi de şase cărări uzate paralele”[9] care străbăteau câmpurile şi apoi se îngustau şi se împleteau în apropierea unui pod sau a unei treceri; „amplele întinderi cu căi ierboase” care treceau pe sub frasini şi „printre corni violacei şi curpeni-de-pădure stacojii”[10]. În fiecare sfârşit de vară, era în căutarea unui „gentilom al drumului”, despre care ajunsese să creadă că e „omul cu umbrelă”[11] care hoinărea de patruzeci de ani trăgând după el un cărucior în care avea o umbrelă cu mâner de abanos şi, în primul august în care îl întâlnise Thomas, o căpăţână de varză. Omul cu umbrelă putea fi adesea întâlnit campând pe drumeagurile mai afundate şi mai sălbatice din Hampshire: la umbra unui stejar uriaş sau a unui molid, ori pe o nişă înierbată.

Thomas mă trimisese pe cărări mai mult decât a făcut-o oricine altcineva, iar în decursul perindărilor mele parcursesem şi o mare parte atât din scrierile sale – cărţile de istorie naturală, cărţile de călătorie, opera epistolară, jurnalul de război, poezia –, cât şi din ceea ce se scrisese

despre el. De-a lungul anilor şi kilometrilor parcurşi, ajunsesem să mă gândesc la scrierile lui Thomas ca la un fel de hartă onirică: un act de cartografiere imaginativă, cumulativă dar necentrată, o cartă compusă a dorinţelor şi a pierderilor proiectate pe terenurile reale din viaţa sa, în special pe Downs. Cred că, într-o oarecare măsură, Thomas ştia că asta se angajase să creeze: o explorare continuă a peisajelor sale interioare, povestită prin intermediul traversării unor anumite locuri şi urmării unor anumite căi.

În acea primă noapte pe Downs am dormit în adăpostul nesigur al unei plantaţii forestiere numite War Down, înghesuit într-un cort ca un cocon, în timp ce ploaia se prelingea de pe acele coniferelor. Am petrecut nopţi mai confortabile în corturi. Dar până în zori ploaia încetase; aerul era cald şi am luat-o devreme din loc. Mi-a trecut prin minte poemul lui Thomas din anul 1916, „Roads” (Drumuri), pe care încercam să-l învăţ pe de rost în timp ce mergeam.

Un drum pe deal, de ploaie umezit,
Care n-ar scânteia în soare
Întocmai unui râu cotit,
De nu l-am călca iarăşi în picioare.[12]

Clematite sălbaticele se înălţau în rotocoale prin desişuri. Plantele agăţătoare – brionie, iederă, caprifoi, volbură – se furişau de-a lungul ramurilor copacilor şi atârnau deasupra cărării ca nişte şerpi încolăciţi care alunecaseră. Acolo unde ploaia o drenase, creta lucea ca mătasea.

Departe, spre nord-vest, vedeam încântătorul teren care se înălţa peste Steep, satul unde Thomas şi familia sa au locuit zece ani în trei case diferite. Berryfield Cottage, prima dintre acestea, se afla la poalele unui

platou de cretă, presărat cu ienuperi şi acoperit cu un pâlc de brazi. Casa era plăcut de izolată: ca să ajungi la ceea ce Helen numea „lumea exterioară”, trebuia să urmezi un drumeag întortocheat atât de lăturalnic şi de întunecat, „încât intrarea pe el de pe drumul principal arăta ca intrarea într-un tunel”[13]. Noaptea, puteau auzi vântul prin pădurea de fagi de pe culme, scheunatul şi lătratul vulpilor, ţipetele bufniţelor. Însă chiar şi acolo, într-un peisaj care îi plăcea, Thomas nu a reuşit să scape de depresie. Au fost zile întregi de linişte în Berryfield Cottage; efortul de a fi în viaţă îl lăsase istovit, cu capul plecat, cu chipul supt şi cenuşiu, suferind „atacuri zdrobitoare de melancolie şi nefericire”[14]. Era tăios şi aspru cu cei mici, şi chiar mai tăios şi mai aspru cu Helen. Nici peisajul nu reuşea mereu să-l facă să-şi vină în fire. Într-o zi fără speranţă din iarna lui 1908, şi-a luat revolverul dintr-un sertar al biroului, l-a vârât în buzunar şi a ieşit din casă fără să-i sufle o vorbă lui Helen. S-a întors după-amiaza târziu, nevătămat, cu ghetele încleiate de noroi şi frunze, fără să vrea să împărtăşească prin ce trecuse pe platou, durerea pricinuită ei substituindu-se celei pe care şi-o pricinuise lui însuşi.

Au fost şi vremuri minunate în Steep, cu toate că erau rare. Uneori, el şi Helen îşi petreceau noaptea în desişul de la capătul grădinii, întinzându-se pe spate la ora când se culcau păsările ca să le urmărească pe cer traiectoriile în zbor. La început, Thomas a încercat să o ajute pe Helen să-şi amintească numele constelaţiilor, dar ea nu şi-a dorit deloc să le înveţe, mulţumindu-se ca noaptea cerul să rămână un spectacol estetic pur. Când vremea era bună, îşi lăsau copiii în grija unui vecin, lăsau munca deoparte, îşi luau beţele de drumeţie de lângă uşa din spate şi porneau pe jos prin sate. Uneori, mergeau până la parohia lui Gilbert White din Selborne; alteori, luau trenul spre Canterbury şi mergeau pe Pilgrim’s Way înapoi spre Winchester. Odată, au mers două săptămâni în Wiltshire şi au văzut Calul Alb de la Uffington. Helen era încântată de atavismul „vechilor drumuri”, aşa cum le numea ea, de senzaţia de a fi conectată,

prin mersul pe jos, de „istorie şi tradiţie”. Thomas a învăţat-o să meargă şi altfel: „cu trupul, nu doar cu picioarele”[15], să simtă peisajul în timp ce îl străbate.

Pentru Helen, fiecare pas făcut în compania lui Thomas conta ca unul dublu, lăsându-şi amprenta de două ori: pe pământ şi în memoria ei. „Fiecare deal, fiecare pădure şi pajişte, fiecare cărare şi drum abrupt de cretă” „se întipărea în sufletul meu pentru totdeauna în timpul plimbărilor făcute acolo de mine şi Edward”[16], avea ea să scrie după moartea lui.

În apropiere de Buriton, la graniţa cu Sussex a comitatului, am zărit în depărtare, pe potecă, un individ lat în spate. Mergeam mai iute ca el, aşa că îl puteam vedea tot mai bine. Era un bărbat scund şi zvelt, în vârstă de vreo cincizeci de ani, al cărui spate lat era, de fapt, rucsacul. În buzunarele de plasă de pe fiecare parte a rucsacului erau îndesate două sticle vechi din plastic, ambele de Coca-Cola, cu etichetele îndepărtate. Păreau propulsoarele unui *jet-pack. La fiecare pas, o tigaie legată de mâner se lovea cu un clinchet de o cataramă de metal. Era rucsacul unui drumeţ pe termen lung: dezordonat, dar eficient. Mi-am potrivit ritmul de mers după al său şi am început să discutăm. Se numea Lewis. Era de felul său calm şi chibzuit. Purta ochelari cu rame metalice subţiri. Plecase de acasă cu şase ani în urmă, mi-a zis, după ce-i murise soţia. Îşi vânduse casa şi se hotărâse să călătorească pe jos. Cutreierase Marea Britanie în lung şi-n lat. Străbătuse Franţa, Spania, nordul Africii şi avea planuri să meargă în China şi Himalaya. Totuşi, voia să călătorească mai mult prin Marea Britanie. Străbătea drumuri pe distanţe mari. Se trezea în fiecare zi în jurul orei cinci, indiferent de perioada anului, şi încerca să parcurgă opt kilometri înainte de micul dejun. Sticlele de Coca-Cola le avea umplute cu apă permanent.

— Din când în când, mă răsfăţ cu câte-o noapte în vreo pensiune, a zis, dar de cele mai multe ori dorm, pur şi simplu, pe marginea drumului pe care merg.

Şi, spunând asta, a întins o mână în spate şi a bătut uşor cu palma cortul rulat de sub rucsac. Ţinea câte un jurnal pentru fiecare drumeţie importantă. Erau toate la fel: format A5, cu coperte din pânză roşie şi neagră, suficient de rezistente încât să fie îndesate într-un rucsac. Când umplea un carnet, îl trimitea fratelui său, care locuia în Newcastle.

— Are vreo treizeci şi şase până acum, toate aliniate pe un raft, a spus Lewis. Într-o bună zi, o să fac în aşa fel încât să devină o carte.

Undeva lângă Amberley, o strigă s-a înălţat dintr-un stufăriş. Ne-am oprit să o privim cum vânează la marginea apei, îndreptându-se încet spre nord, pe linia râului, făcând păsările cântătoare din stufăriş să ţipe ascuţit. Era o fantomă pe timp de zi, care bătea din aripi într-o linişte desăvârşită.

— Ia-o înainte, mi-a spus Lewis. Eu nu mă grăbesc.

Există două istorii întreţesute ale hoinarului modern[17]. Una implică un rătăcitor voluntar, drumeţul de tip Borrow sau Withman, aflat în căutarea fascinaţiei romantice exercitate de drumuri. Cealaltă – o istorie fantomatică, mai întunecată şi mai greu de reconstituit – implică vagabonzi, boschetari, hoinari, expulzaţi, fugari, prejudiciaţi şi şomeri care îşi „cârpeau" viaţa trăind pe drumuri. Şaisprezece kilometri pe zi era sarcina statutară a celui ce trăia bătând drumurile; şaisprezece kilometri pe zi însemna să mănânci pământul. Anii în care vechile drumeţii au înflorit în Marea Britanie, în perioada dintre 1880 şi 1930, au fost şi decenii-cheie în istoria „vagabondajului". A două jumătate a secolului al XIX-lea a adus cu sine colapsul final al unei culturi de ghildă, începute în Anglia în perioada medievală timpurie, prin care lucrătorii erau informaţi despre slujbe şi călătoreau pe jos ca să-şi găsească de lucru. Mulţi dintre cei reveniţi în Anglia după Primul Război Mondial nu mai aveau nici slujbă, şi nici vreo perspectivă de a-şi găsi un loc de muncă stabil. Traiul pe

drumuri era singura lor opţiune, aşa încât vreme de douăzeci de ani după război, drumurile au fost populate de numeroşi vagabonzi care dormeau în aer liber şi îşi duceau existenţa în condiţii grele. Din desişuri şi boschete se ridicau dâre de fum, de-a lungul şi de-a latul ţării, iar pădurile au devenit adăposturi temporare pentru toate victimele provocate indirect de conflict. Numărul lor a crescut când criza economică din anii 1930 a lăsat milioane de oameni fără slujbe pe tot cuprinsul Europei şi al Americii.

Cel mai sfâşietor moment din excelenta carte a lui Laurie Lee *As I Walked Out One Midsummer Morning* (Mă plimbam într-o dimineaţă de miez de vară, 1969) survine la scurtă vreme după ce şi-a părăsit valea sa din Cotswolds şi a început să străbată fără grabă drumurile de cretă din Sussex în drum spre Londra. Mănâncă biscuiţi şi curmale ca să-şi menţină puterile şi doarme la marginea potecilor: o noapte într-o căpiţă de fân, o alta la Chanctonbury Ring. Suntem în anul 1934, la apogeul crizei economice. Lee este de scurt timp pe drum şi abia acum începe să înţeleagă ceva despre ceilalţi călători pe care îi întâlneşte: ocazionalul drumeţ de agrement sau vagabonzii profesionişti de cursă lungă (pe care îi puteai recunoaşte deoarece „preparau ceai la marginea drumului, erau relaxaţi şi îşi studiau picioarele”). Dar mai erau şi alţii, a observat Lee, „toţi îndreptându-se spre nord într-o procesiune sumbră”, aparţinând „acelei tagme de şomeri care hoinăreau fără vreo ţintă prin Anglia acelei vremi”.

> Mergeau pe drumul lor ca somnambulii, singuri şi rareori schimbând vreo vorbă între ei. Păreau a fi mai mulţi în interior decât pe coastă – poate că se ocupase poliţia de ei. Erau ca o armată învinsă care pleacă de pe front, traşi în obraji şi cu ochi lipsiţi de viaţă din pricina oboselii. Unii cărau traiste cu unelte sau valize jerpelite din carton; alţii purtau haine zdrenţuite de oraş; erau şi unii care, când făceau popas ca să se odihnească, îşi scoteau cu grijă pantofii şi îi lustruiau vag cu şomoioage de iarbă. Printre ei erau tâmplari, funcţionari şi tehnicieni din Midlands; mulţi erau pe drumuri de luni întregi, străbătând ţara în lung şi în lat, printr-un labirint de refuzuri de angajare, adevărata piatră de moară de la mijlocul anilor treizeci.[18]

Este un paragraf trist şi briliant, cu observaţii pline de compasiune – mai ales acel lustruit „vag” al pantofilor de către cei care avuseseră cândva locuri de muncă în care era important să ai întotdeauna pantofii bine lustruiţi; un mijloc de a ţine simbolic la distanţă praful de pe drum şi care spune multe despre gloatele de indivizi distruşi ce parcurgeau ţara pe jos, dar care adesea nu-şi găseau locul în relatările mai entuziaste şi mai nobile despre viaţa de drumeţ.

La est de Beacon Hill, am ajuns pe o culme continuă de cretă. Din păduri răzbăteau buzerele ca de joc video ale gaiţelor şi corbilor. Sorbii marcau poteca la dreapta şi la stânga cu frunzele lor de un cenuşiu verzui pe faţă şi argintiu pur pe dos. Am străbătut un câmp de orhidee comune şi de trifoi roz şi am mâncat anterele trifoiului pentru nectarul lor. Am trecut pe lângă morminte şi monumente funerare din diverse epoci: tumuli din epoca bronzului, care găzduiseră odinioară, în vase de ceramică, cenuşa rămasă după incinerare; tumuli lungi neolitici; o coloană votivă pentru un aviator german ucis în 1940, acoperită cu cruci, petale de trandafiri şi cremeni. Apoi am ieşit dintr-o pădure întunecoasă şi bogată în tisă şi am ajuns pe o colină care se întindea pe trei sau mai mulţi kilometri dinaintea mea. Lumină albă, trunchiuri cenuşii şi lucioşi de fagi, un tractor care ara un câmp îndepărtat de velur. Iarbă agitându-se în vânt, ţârâit de cosaşi făcând temenele. Cremeni albe răsfirate pe câmpuri, gheme de lână de oaie rostogolite de vânt ciocnindu-se între ele.

Spre seară, am urmat o potecă adâncită care şerpuia pe panta împădurită a unei coline de la est de Storrington. Adâncimea potecii evoca trecerea continuă a paşilor de-a lungul secolelor, iar mie îmi plăcea aspectul ei: înainta în serpentine urcând printre copaci. În pădure, noaptea era şi mai înaintată. Am cotit şi un bursuc s-a repezit afară dintr-un pâlc de

brei-de-pădure, s-a oprit, m-a privit lung cu ochii scăpărând ca o bijuterie verde în întuneric, apoi a luat-o la goană la vale, iar eu mi-am urmat drumul la deal, ieşind din pădure pe platoul de pe coama colinelor din Downs, spre un loc numit Chanctonbury Ring, unde dormise Lee şi unde mi-aş fi dorit acum să nu fi rămas peste noapte.

Ringul este un cerc de fagi plantat pe culmea unui deal ce fusese un sit cu fortificaţii din epoca bronzului şi a fierului şi cu un templu roman. În 1760, Charles Goring, un tânăr aristocrat din Wiston, un sat situat la poalele unei coaste abrupte, s-a hotărât să adauge propriul său strat de istorie terasamentelor din Chanctonbury. A plantat un cerc de puieţi de fag bine distanţaţi şi, potrivit unei poveşti, a dus zilnic sticle de apă sus, pe pantă, ca să ude puieţii de pe acea culme aridă a colinei (conform altei poveşti, şi-a pus servitorii să o facă în locul lui).

Oricum, puieţii au prins rădăcini şi s-au dezvoltat şi, în cele din urmă, s-au înălţat într-o dumbravă cât o catedrală. Vreme de două secole, Chanctonbury a fost cea mai cunoscută atracţie turistică din South Downs. Într-o seară de iulie a anului 1932, 16.000 de oameni s-au urcat din Londra în trenurile special rezervate ale Southern Railway pentru a face o plimbare sub clar de lună pe o porţiune din Downs, adunându-se ca să vadă răsăritul de pe Ring. Apoi, Marea Furtună din 1987 a spulberat şi a distrus Chanctonbury. Acum, majoritatea copacilor principali lipsesc, iar interiorul a redevenit un hăţiş tot mai des de frasini şi muri.

Cu toate acestea, în acea seară locul mi s-a părut surprinzător de izolat. Brighton sclipea spre sud, ca un obiect neverosimil în flăcări. La nord, Weald era aproape cu totul în obscuritate. Cerul era de un argintiu mat. De cum s-a lăsat întunericul, mi-am întins salteaua de dormit între doi fagi rămaşi în picioare şi mi-am scos încălţările şi şosetele. Iarba roasă de iepuri mi-a mângâiat picioarele; mi-am frecat degetele în ea, apoi am parcurs circumferinţa Ringului. În apropiere de punctul de pornire, am călcat în nişte crotine de oaie şi am fost nevoit să petrec câteva minute

curăţând cu iarbă consecinţele dintre degete. După ce am mâncat, m-am întins ca să dorm, mi-am lipit o ureche de pajişte şi mi-am imaginat profunzimea cronologică a istoriei acelui pământ – neoliticul, epoca fierului, epoca bronzului, cea romană, cea augustană; rădăcinile fagilor le-au sondat pe toate. M-am gândit la acest lucru uimitor cel puţin o jumătate de minut, apoi m-am cufundat într-un somn adânc.

Am auzit primul ţipăt în jurul orei două dimineaţa. Un strigăt strident de om, prelung, dar care a slăbit în intensitate spre sfârşit. S-a auzit de pe partea opusă a inelului de copaci faţă de locul unde dormeam. Gândurile îmi erau buimace de somn: Un copil la ananghie? Un iepure prins de o nevăstuică sau de o vulpe? Nu, imposibil: sunetul venise cel puţin de la înălţimea coroanelor de copaci. O pasăre, atunci; o bufniţă, cu siguranţă. Dar nu semăna cu nicio bufniţă dintre cele auzite de mine până atunci: nu a fost strigătul moale al unui huhurez-mic, nici ţipătul ascuţit al unei strigi. M-a străbătut o oarece senzaţie neplăcută de teamă; nu am luat-o în seamă, era ridicol. Apoi un alt ţipăt, de o tonalitate diferită, s-a alăturat primului: era mai adânc, mai aspru, şi mai acut spre final; sunetul strident al unei lame ascuţite la strung. Tot mai uman decât aviar, tot de nerecunoscut pentru mine, tot de la înălţimea coroanelor. Am stat acolo două sau trei minute, ascultând acele ţipete. Apoi, simţind furnicături în umeri şi degete, mi-am dat seama că vocile se despărţiseră şi veneau acum spre mine: tot la înălţimea coroanelor, dar rotindu-se în jurul inelului de copaci, una în sensul acelor de ceasornic, cealaltă în sens invers, părând să conveargă spre locul în care stăteam eu întins. Îmi venea să mă ridic, să strig, să-mi aprind lanterna; dar am rămas acolo nemişcat sperând că totul avea să ia sfârşit. Ţipetele s-au întâlnit unul cu celălalt deasupra mea, la şase sau nouă metri mai sus, în întuneric. După cincisprezece minute s-au oprit şi abia atunci, încă destul de agitat, am putut să adorm iarăşi.

Abia când am ajuns acasă m-am documentat despre folclorul privitor la Chanctonbury Ring. Acum ştiu că este unul dintre cele mai bântuite

locuri din Downs. Folclorul din Sussex, mai ales cel dintre sfârşitul secolului al XIX-lea şi debutul secolului XX, abundă în exemple în care este înfăţişat ca un portal către lumea de dincolo. În *The Spirit of the Downs*, din 1909, Arthur Beckett relatase că, „dacă într-o noapte fără lună umbli de şapte ori în jurul lui Chanctonbury fără să te opreşti, diavolul va ieşi din pădure şi îţi va da un castron cu supă" în schimbul sufletului tău, ceea ce nu pare a fi un troc bun. Variantele mai dinamice ale poveştii invocării stipulau că practicanţii ar trebui să se învârtă goi de şapte ori în jurul Ringului, într-o noapte cu lună plină, sau să alerge cu spatele de şapte ori în jurul Ringului la miezul nopţii din ajunul solstiţiului de vară. Printre fantomele care fuseseră invocate în acest fel, lăsând diavolul la o parte, se numărau un druid, o doamnă pe un cal alb, un căutător de comori cu barbă albă, o fetiţă şi Iulius Cezar cu armata sa. Era limpede că locul se aglomera în nopţile prea populate.

Am mai descoperit şi că mulţi dintre cei care încercaseră să doarmă în aer liber la Chanctonbury fuseseră forţaţi să părăsească acea culme din cauza uneia sau mai multor prezenţe invizibile. În anii 1930, dr. Philip Gosse din Steyning a declarat, în cartea sa *Go to the Country*, că „până şi în zilele luminoase de vară apare senzaţia ciudată a unei prezenţe nevăzute care pare să te urmărească. Dacă intri în pădurea întunecată, eşti conştient că e ceva în spatele tău. Când te opreşti, se opreşte; când umbli, te urmează"[19]. Cea mai îngrijorător de apropiată mărturie de experienţa mea data din anul 1966, când un grup de motociclişti a petrecut o noapte acolo. A fost linişte până după miezul nopţii, când s-a auzit o pârâitură urmată de glasul tânguitor al unei femei, care părea să se mişte pe circumferinţa Ringului. Motocicliştii au fugit şi, ulterior, au acuzat afecţiuni fizice: dureri de cap şi letargie la nivelul membrelor. Citind una ca asta, am resimţit întâi şocul similitudinii situaţiilor, apoi o uşoară mândrie că suportasem ceea ce pusese pe fugă o gaşcă de motociclişti pletoşi.

Când m-am trezit, zorii erau ca un pescăruş-albastru: nori cumulus portocalii spre răsărit, dungi albastre în norii cirus de deasupra. Aveam dureri de cap şi de oase; am pornit în jurul Ringului în căutarea unei explicaţii pentru ţipetele nocturne. Niciuna. O potecă albă de cretă ducea de la est-sud-est peste culmile înalte, aşa că am urmat-o de-a lungul unei pante înclinată de turbă, purtând numele Bramber Bank, care cobora elegant în valea superioară a râului Adur. Pe aproape un kilometru cărarea era presărată cu mii de cochilii dungate de melci *Helix nemoralis*, pe care le striveam păşind. Pe o pajişte, cruciuliţele clocoteau de omizi de molii-de-cinabru. Altă pajişte era colorată în roz de nalbele iţite ca aranjamentele cu flori false ale prestidigitatorilor. Printre ele, pe pantă se arcuiau de sus în jos urme de tractoare. Soarele era deja fierbinte când am ajuns la biserica medievală din Botolphs, unde prietenul meu Rod Mengham – născut şi crescut în Downs, dar devenit, prin practică, poet, arheolog şi scriitor – mă aştepta la umbra turnului ca să mă însoţească câţiva kilometri. M-am bucurat să-l văd.

La est de râul Adur, Downs se desfac în trei platouri lungi, separate de văile unor torente şi râuri. Pe Edburton Hill, primul dintre ele, se află terasamentele unui castel *motte-and-bailey* (împrejmuit cu ziduri de apărare), care primăvara şi la începutul verii devin o pajişte cu flori sălbatice care cresc până la genunchi. M-am oprit acolo şi m-am odihnit printre flori, în bătaia unui vânt uscat de vest, vorbind cu Rod despre Thomas, despre Ravilious şi de ce n-ar fi trebuit să dorm niciodată la Chanctonbury Ring. Un şorecar căuta un curent de aer cald deasupra pantei înclinate. A bătut viguros din aripi de-a lungul solului într-un zbor rapid, până când, brusc, a găsit un curent ascendent care i-a lovit un vârf de aripă; drept răspuns, pasărea s-a îndreptat şi şi-a schimbat direcţia, apoi întregul ei corp şi-a modificat poziţia de zbor, coada şi penele primare i s-

au întins, aripile i s-au rigidizat, până când a putut să se înalţe cu ajutorul căldurii ca pe un tobogan ascendent dintr-un parc de joacă, curbându-şi aripile ca să capteze aerul ce-o ridica.

Am recunoscut numai câteva dintre zecile de specii de plante de pe pajiştea pe care stăteam, dar Rod a identificat mai multe: turtiţă-mare, rechie, trifoi-roşu, clocotici, maghiran, muşcata-dracului, ţintaură, sânziană, puieţi de frasin, lăstari de păducel şi tulpini înalte de răscoage. Printre toate şerpuia şi tulpina filiformă a volburii. Încercam să recunosc cât mai multe dintre florile sălbatice comune ale Angliei folosind un manual din secolul al XIX-lea al reverendului C.A. Johns, intitulat *Flowers of the Field* (Flori de câmp): un ghid victorian de identificare formidabil de popular, pe care l-a avut şi folosit şi Thomas. Johns l-a ajutat pe Thomas să devină un bun botanist amator şi un specialist autodidact în „flora de basm" a cretei. La rândul lor, copiii lui Thomas au învăţat plantele din ţinuturile cretei atât de bine, încât atunci când Eleanor Farjeon a vizitat pentru prima oară familia la casa din Steep, cei mici au strâns o sută de specii diferite şi i-au pregătit un test de identificare (cu şaptezeci de puncte pentru o notă de trecere şi optzeci pentru onoruri).

Flowers of the Fields al lui John data de dinaintea apariţiei conceptului de uşurinţă în utilizare. Iată, de pildă, sobra însemnare a reverendului pentru turtiţa-mare, o plantă comună pe solurile de cretă, renumită pentru proprietăţile ei curative:

> AGRIMONIA (Turtiţă-mare): Erbacee cu *frunze* stipelate, penate şi zimţate şi cu raceme spinoase, bracteate terminal, cu flori mici şi galbene; sepale 5, imbricate, perene… 2 carpele monovulare într-un tub calicial şi spinos; fructe constituite din 1 sau 2 achene[20].

Dificil de imaginat o descriere mai puţin utilă care să mă ajute să identific o turtiţă-mare atunci când o văd. Dar era ceva reconfortant de victorian în prezumţia sa de competenţă: ceva asemănător cu citirea unui manual de utilizare al unei maşini de spălat rufe adresat doar electricienilor

profesionişti. Explicaţiile lui John aveau şi o precizie lirică. Frunzele „în *vernaţie”, observa el, puteau fi:

> *conduplicate* sau pliate pe nervura centrală, ca două jumătăţi ale unei file de caiet, cum sunt cele ale cireşului; *plisate*, ca un evantai, cum sunt cele ale fagului; *convolute*, sau înfăşurate ca un sul, cum sunt cele ale prunului; *involute*, cu marginile în sus, cum sunt cele ale nufărului; *revolute*, cu marginile în jos, cum sunt cele ale măcrişului; *valvare*, când se ating unele pe celelalte fără se suprapună; sau *imbricate*, când se suprapun ca olanele pe acoperiş.[21]

Întins acolo, pe pajişte, trândav şi moleşit de soare, de drumeţie şi de parfumul farmaceutic al florilor, cu muştele ţesând o plasă străvezie de sunete deasupra mea, m-am gândit că, dacă adorm, cârceii de volbură s-ar putea furişa şi răsuci în jurul membrelor mele şi m-aş trezi ca Gulliver în Lilliput, legat pentru totdeauna de pământ.

În esenţă, melancolia lui Thomas se datora dorinţei sale duble de călătorie şi odihnă, de mişcare şi stabilitate. Când era tânăr, devorase opera lui Borrow şi simţea „spiritul de pribegie pretutindeni”[22]. Era cucerit de romantismul drumului şi al căii specifice lui Yeats – ca o „panglică albă a posibilelor călătorii”[23], în cuvintele lui Robert Louis Stevenson. „… Nicicând/ Până acum pe drum n-am ostenit”, scria Thomas în „Roads” (Drumuri), „Chiar dacă-i lung, abrupt, mohorât/ În timp ce şerpuieşte orişicând”[24]. Aceasta era acea latură a sa care a adoptat lăstunul drept pasăre totemică, datorită migraţiilor lungi şi a ţipetelor pătrunzătoare ce-i însoţesc zborul.

Dar Thomas şi-a dorit întotdeauna şi să rămână fidel unui singur loc unde să locuiască mai mult timp. Uneori, când stătea întins sub sorbi sau când planta diverse ierburi şi plante agăţătoare, simţea dorinţa de a „prinde rădăcini pentru totdeauna”. Copacul (imobil) şi pasărea

(migratoare) sunt două dintre cele mai caracteristice prezenţe în scrierile sale; pădurea (stabilă) şi calea (mobilă) sunt două dintre cele mai distinctive trăsături ale peisajelor; iar rădăcinile (care sapă în jos) şi pasul (care merge înainte) sunt cele două metafore contrastante pentru relaţiile noastre cu lumea.

Thomas a simţit de timpuriu că una dintre cele mai caracteristice contradicţii ale modernităţii avea să fie, pe de-o parte, între mobilitate şi strămutare, iar pe de alta, între a şedea şi a aparţine, prima devenind ubicuă, iar cea din urmă pierdută (dacă a fost vreodată posibilă) şi reconfigurată ca nostalgie. El a resimţit încă din copilărie acea tensiune între a hoinări şi a se stabili acasă. E o tensiune despre care ştiu şi eu câte ceva. „E greu să închei vreun fel de armistiţiu între aceste două dorinţe incompatibile", a scris Thomas în 1909, „cea de a merge departe, în lumea largă, tot mai departe, şi cealaltă, de a mă stabili pentru totdeauna într-un singur loc, ca într-un mormânt, şi de a nu mai avea nimic de-a face cu schimbarea"[25]. „Vreme de ani şi ani", a precizat Helen după moartea lui, „Hampshire a fost comitatul lui de acasă". Apoi, în el s-a născut iarăşi nevoia de mişcare, încât „a părăsit Hampshire ca să se înroleze în armată, şi n-a mai avut un cămin niciodată"[26].

M-am trezit înainte ca volbura cu cârceii ei să mă-mpresoare, iar eu şi Rod ne-am continuat anevoie călătoria către est, având picioarele ostenite, traversând drumuri secundare, parcuri de maşini şi valea seacă Devil's Dyke, o *văiugă cu povârnişuri croită în creta provenită din *permafrostul erelor glaciare recente. Până după-amiază, eram sus, pe Plumpton Plain, cea mai lungă dintre culmile din Downs; priveam cu jind în sus, la şorecari, dorindu-mi să am şi eu aripi ca să pot străbate kilometri întregi în câteva minute.

La Kingston, m-am despărţit de Rod. Am luat-o pe Jugg's Road, vechea cărare largă de la Brighton spre Lewes, care duce pe platoul de pe Kingston Down, şi fosta cale comercială pe care peştii prinşi pe coastă erau transportaţi peste Downs în oraşele-târguri de pe versanţii septentrionali. Am zăbovit pe platou în căutarea unui loc de dormit. Am trecut pe lângă iazuri de rouă şi pe lângă tumuli, dar şi pe lângă o ciupercă mare de câmp, răsturnată şi sprijinită în pălărie, cu filamentele ei negre semănând cu paginile carbonizate ale unei cărţi. În cele din urmă, am ales o zonă cu o brazdă de iarbă luxuriantă, între două tufe de grozamă ce aveau să-mi servească drept paravânt. Locul era plin de sânziene, o plantă bună de folosit ca saltea.

La sute de metri deasupra, ciocârliile îşi continuau trilurile, notele cântecelor lor părând purtate pe aripi de vânt. W.H. Hudson a descris cum, într-o seară luminoasă din vara anului 1899, a urcat pe Kingston Ridge şi a găsit ciulinii din Downs împrăştiindu-şi seminţele în vânt, ca o furtună de „stele argintii abia vizibile". A fost o privelişte extraordinară. „M-am abandonat acelei plăceri", a scris ulterior Hudson cu simplitate, „nedorindu-mi altceva mai bun". Şi-a amintit de un fenomen similar petrecut în pampasul sud-american, de o noapte în care ieşise călare, galopând prin noianul avântat de puf de mărăcine purtat pe sus de vânt, calul său ferindu-se de acea „ceaţă argintie imaterială" care „străpungea întunericul cu luciri albe şi stranii"[27]. Mi-am adus aminte cum, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, culmile din South Downs au ajuns să fie presărate cu fâşii subţiri de metal cunoscute ca **düppel*, aruncate de avioanele nemţeşti pentru a deruta radarele britanice. Puf de ciulini, *düppel*, note muzicale pe aripi de vânt, stele argintii, tonuri, cuvinte şi scene care încep să se moduleze şi să lase urme…

Thomas este adesea descris ca fiind un poet al locului, dar volatilitatea locurilor l-a fascinat mai mult decât securitatea oferită de acestea. Era captivat de manifestările instantanee ale naturii – de ciripitul unei mierle

într-un boschet, de calmul imobil al luminii stelare, de senzaţia unei pene trecute printre degete –, dar era atent şi la instabilitatea peisajului, la aderenţele spontane ale memoriei care leagă un loc de altul, la ceţurile argintii şi necorporale ale asocierii prin care ne mişcăm şi observăm, precum şi la derapajele şi la festele bruşte pe care ni le poate juca mintea chiar şi atunci când credem că am ajuns să cunoaştem realitatea lumii. Locul, la Thomas, funcţionează frecvent ca sumă a tuturor locaţiilor pe care le-am lăsat în urmă sau la care încă n-am ajuns.

Acesta este şi motivul pentru care a-l citi pe Thomas este o experienţă atât de disonantă. Poemele lui nu sunt visuri armonioase şi, cu toate că era extrem de sensibil la consolările oferite de un peisaj, recunoştea şi fracturile şi continuităţile neobişnuite care ne pot însoţi trecerea. F.R. Leavis l-a descris, pe bună dreptate, ca scriind „la limita conştienţei”[28]: era preocupat să sugereze lucruri evazive sau de neatins. Aşa cum a scris într-un poem din perioada sa târzie, intitulat „Lights Out” (Lumină stinsă):

Nenumărate drumuri şi cărări,
Ce dintr-ale zorilor revărsări
Până-ntr-al codrului hotar
Amăgit-au călătorii,
Deodată se-nceţoşează
Şi ei într-însle se cufundă.[29]

Înceţoşare, cufundare, licărire şi estompare; pentru Thomas, trecutul părea scindat, recuperarea lui fiind doar parţial posibilă, şi asta în cel mai bun caz. Memoria şi peisajul erau ambele în perpetuă schimbare. Pe acul fonografului s-a aşternut praful: vocile, dacă se aud, ajung la noi printr-un pârâit distorsionat sau sunt extrase pentru scurt timp din paraziţii electrostatici, în timp ce noi răsucim butonul aparatului.

În cartea sa *Footsteps* (Urme de paşi, 1985), Richard Holmes a comparat actul unui biograf cu „un fel de căutare, o urmărire a indiciului

fizic al trecerii cuiva prin timpul trecut”[30]. Holmes şi-a dat seama, în decursul propriilor sale căutări, că paşii biografului nu şi-au ajuns niciodată subiectul, ci doar au întâlnit, în cel mai bun caz, sugestii de ordin secundar ale prezenţei sale anterioare: întrezăriri de străluciri remanente, fantome retiniene, funigei metafizici. „Nu-i prinzi niciodată”, a avertizat Holmes, „nu, nu-i prinzi niciodată pe deplin…”[31]. Îmi propusesem să ajung să-l cunosc pe Thomas umblând pe unde umblase el, dar, în mare parte, mă ocolise, rămânând o siluetă vagă, asemănătoare cu acel Lob din poemul său, o siluetă întrezărită din când în când, la o cotitură a potecii sau printr-o gaură din gardul viu, dar la fel de enigmatică. Şi totuşi, învăţasem extrem de mult de la oamenii pe care îi întâlnisem în decursul călătoriilor mele: oameni pentru care, la fel ca pentru Thomas, peisajul era implicat intrinsec în percepţia de sine, şi pentru care anumite locuri sau stări ale vremii aduceau roadele graţiei. Ian, care navighează pe drumurile sale maritime; Miguel, care rătăceşte pe potecile sale din pădure; Steve Dilworth, cu procesiunea sa de la un bolovan la altul; Anne Campbell şi Finlay pe întinderea landelor; Nan Shepherd, care urcă şi pătrunde în munte; Raja, care cutreieră anticlinalul Israel-Palestina, păstrând căile deschise. Aceasta, mi-am spus, a fost adevărata descoperire: nu o regăsire fantomatică a lui Thomas, ci o înţelegere a modului în care, pentru el, la fel ca pentru atât de mulţi alţii, mintea era un fel de peisaj[32], iar mersul pe jos – un mijloc de a-l străbate.

În înalt, lăstunii patrulau în aerul amurgului de deasupra versantului. Executau întoarceri atât de precise şi de line, şi cu o asemenea viteză, încât părea că aerul trebuie să fie perforat cu tuburi transparente prin care alunecă păsările, căci, în mod cert, nimic altceva nu putea explica măiestria perfectă a virajelor lor. Traiectoriile lor de zbor dădeau contur cerului, iar rutele lor schiţau profilul bermelor şi văilor de vânt care se formau şi reformau la acea înălţime, astfel încât aerul părea să aibă o topologie proprie, devenită vizibilă graţie mişcării păsărilor.

A doua zi dimineaţă am fost iarăşi trezit de cântecul debordant al ciocârliilor. Ştiam din experienţă că somnul nu mai era posibil, aşa că, înainte de ivirea zorilor, am coborât în Lewes, apoi am luat-o pe pantele sudice din Mount Caburn, singura culme din Downs care se întinde dincolo de lanţul principal. Inflorescenţe violete de maghiran tiveau drumul în briza caldă. Am cules o floare de muşcata-dracului şi nişte cimbru-sălbatic.

Lângă Glynde, am traversat Ouse, un râu cu maluri noroioase, care începea să şerpuiască pe măsură ce se apropia de lunca sa şi de mare. Poteca urca din nou pe Firle Down. Scaieţii înfloreau violet-albăstrui, seminţele fiind dispuse într-o structură elicoidală compactă pe capsulă. Pe o floare de scaiete, o albină era îngropată în albastru cu faţa în jos, picioarele fiindu-i larg desfăcute de extazul nectarului, de parcă ar fi plutit în apă.

Târziu, cu picioarele ca de plumb, am ajuns la Cradle Hill, în a cărui pantă sudică fusese sculptat un cal mare de cretă. Sub mine, râul Cuckmere îşi desfăşura meandrele tulburi curgând către mare. Am coborât povârnişul spre râu, apoi am luat-o pe malul lui vreo trei sau patru kilometri. Nămolul maroniu era un text bogat în urme de păsări, iar urmele ghetelor mele se uneau cu cele de stârci, cormorani, pescăruşi şi egrete, imprimate chiar mai dens decât în zăpada pe care o străbătusem în noaptea aceea de iarnă.

Apa râului era de culoarea ciocolatei cu lapte. Am găsit şi am păstrat o pană din aripa unei egrete, albă ca detergentul, şi am cules o ramură agăţătoare de brionie, având frunzele de forma unor inimi lucioase dintr-un ornament baroc. Aproape de Exceat, un cormoran s-a scufundat în apă, apoi a ţâşnit ca o săgeată, ridicându-se cu o anghilă în cioc. Anghila s-a

zbătut şi a lovit, dură ca un lanţ de bicicletă, reuşind să scape şi să se descotorosească de cormoran.

Cu o oră înainte de crepuscul, m-am aşezat pe vârful unei mici faleze de cretă, de pe care am privit în jos, spre Cuckmere Haven, punctul în care râul se varsă în Canal. Este un golf larg de prundiş de cremene, cu un ţărm puţin înclinat, păzit în trecut de nişte cazemate dărăpănate. Căsuţele pazei de coastă sunt plasate sus, pe terenul înalt de la vest de golf, iar spre est se întind stâncile albe denumite Seven Sisters (Şapte Surori), ca o frânghie cu aşternuturi proaspăt spălate şi prinse cu cârlige de rufe la uscat.

Câteva bufniţe mici şi tinere executau zboruri de probă printre crengile de paltini. Un cal bălan stătea neclintit într-un câmp de grâne, privind spre nord. Mareea era înaltă, iar la vreo treizeci de metri de ţărm, apa avea culoarea laptelui verzui. Valurile mareei spălaseră creta de pe plajă şi de pe stânci, iar marea ţinea particulele într-o suspensie gri-albăstruie, imposibil de citit.

Am coborât pe ţărm şi am pornit în lungul liniei tidale, care era pietruită cu bolovani de cremene. Dedesubtul primei dintre cele şapte stânci, privirile mi-au fost atrase de o îngrămădire de cremeni cenuşii care stăteau laolaltă ca nişte ouă, chiar la poalele stâncii. Uimit, le-am ridicat pe rând. Fiecare ou avea pe el un animal desenat cu cretă. Stilul era Lascaux: naiv, dar cu linii cursive. O căprioară, un pescăruş, un şoim, o focă, o siluetă de om. Cineva trebuie să fi stat aici în acea după-amiază, folosind o bucată de cretă din stâncă pentru a desena pe cremeni toate acele figuri.

Am aşezat cea mai mare dintre pietre pe un afloriment plat de cretă, apoi le-am aranjat pe celelalte deasupra, în ordinea descrescătoare a mărimilor. Şoim peste focă, peste căprioară, peste om: un turn simplu la gura râului, un *cairn* marcând faptul că am ajuns la mare, dar şi finalul drumeţiei. Am privit în larg, peste canal, peste marginea de cretă care se

dizolva în valuri. Panglica albă a potecii, cremenii de un alb ca zăpada, albul orbitor al egretelor.

Acelaşi depozit masiv de cretă care formează South Downs se cufundă în Canalul Mânecii şi se înalţă apoi în nordul Franţei, în jurul coastei din Pas-de-Calais. În timpul Primului Război Mondial, multe dintre bătăliile de pe frontul de vest au avut loc într-un peisaj de cretă şi cremene: o continuare geologică a aceluiaşi vast depozit cretacic din sudul Angliei.

Când Thomas s-a apropiat de tranşee, în februarie 1917, similarităţile pe care le-a descoperit între terenul din jurul Arrasului şi cel din South Downs l-au şocat: era de parcă putea să se întoarcă oricând de pe front şi să păşească din nou pe cărările din Hampshire. „Îmi place ţara în care ne aflăm”, i-a scris unui prieten, pe 26 februarie din acel an. „Este o ţară întinsă şi deluroasă, cu cretă, cu vaste ogoare arate şi câteva crânguri pe culmile dealurilor. Satele distruse, din cărămidă & paie & piatră albă şi moale au fost cândva frumoase”[33]. Purta cu el pe front harta onirică a Ţării de Sud, pe care a studiat-o des în cele circa zece săptămâni cât a supravieţuit acolo.

Cu un an înainte de a pleca la război, scrisese în „Roads”:

Acum toate drumurile duc în Franţa
Şi apăsat e umbletul
Celui viu, dar neînsufleţitul
Reîntors domol începe a danţa:

Orice-mi aduc aceste drumuri
Sau de orice mă lipsesc,
Întruna ele mă-nsoţesc
Cu propriile ritmuri,

Cufundându-mă în solitudine

cu buclele de pe coline,
Înăbuşind vuietele citadine
Şi a lor scurtă multitudine.[34]

Ce l-a adus pe Thomas în Franţa? Nu avem cum şti, putem doar să improvizăm şi să călătorim înapoi pe drumurile lui interioare, în ceea ce el numea cândva „tărâmul-fantomă”[35] al trecutului său.

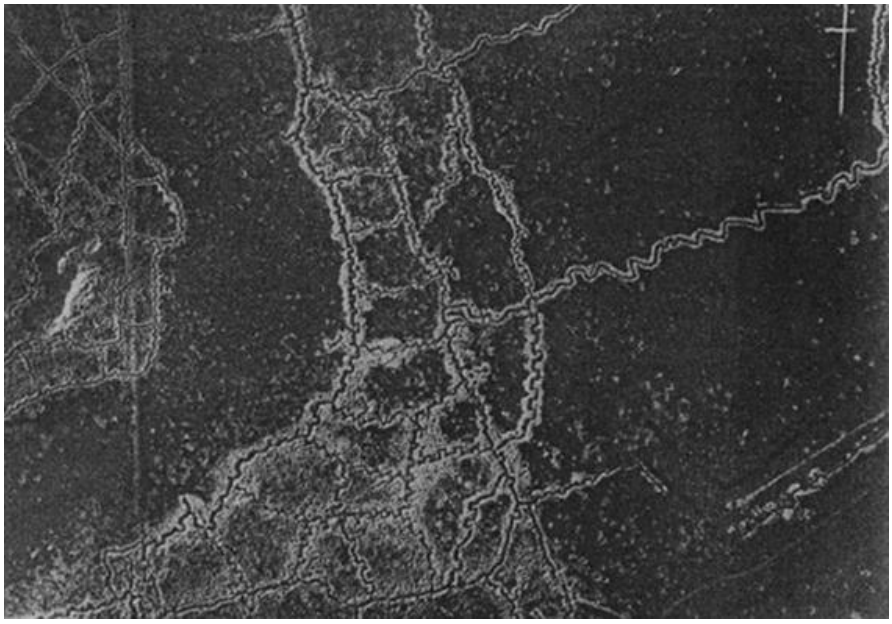

15. Fantomă

Duminica Paştelui, 8 aprilie 1917, în ajunul Bătăliei de la Arras. Thomas stă pe o ladă de muniţie în adăpostul lui şi îşi reciteşte jurnalul. Pereţi fetizi din pânză de sac. Lumină maronie de la două fitiluri arzând într-o sticlă de lampă Swan. O pojghiţă de gheaţă pe apa din cana lui.

Se aud voci. Soldaţii cântă „Mr John Blunt”: *And there came travellers, travellers three/ Travelling through the night-oh…*

Jurnalul este un caiet de buzunar Walker’s „Back-Loop”, cu copertă din piele maronie de porc. Există o însemnare pentru „ziua caldă şi luminoasă de Paşte”[1] care tocmai se încheie: un obuz de 150 mm căzuse la doi metri de Thomas – în timp ce el stătea în avanpostul de comandă –, dar nu explodase; un altul explodase provocându-i o zgârietură la gât. Pe ultimele pagini a consemnat frânturi de poezii nescrise: „Lumina lunii noi şi orice stea”; „Răcoarea şi clarul dimineţii-mi îndurerează pielea şi în răstimpuri cugetul mi-l desfată”; „Nu am înţeles nicicând ce-a vrut Dumnezeu să spună”[2].

Afară, soldaţii cântă iarăşi: „It’s a Long Way to Tipperary”.

5.30 A.M. este ora zero. Ofensiva urma să înceapă cu un foc de baraj rulant de artilerie – „un bombardament uragan”, aşa cum e numit – care va pregăti calea pentru asaltul infanteriei asupra liniilor germane. Thomas şi bateria lui urmau să ia parte la tirul de artilerie. De zile întregi, tunarii săi s-au antrenat cu noile detonatoare, concepute să distrugă sârma ghimpată. Coordonarea în timp şi precizia ochirii trebuie să fie perfecte:

bateriile să fie sincronizate şi traiectoriile fiecărui proiectil calculate exact, în funcţie de uzura ţevii din timpul tragerilor rapide şi intense, aşa cum vor fi cele de mâine.

Thomas are un mers uşor, lung, ritmic şi legănat. Un pas întins, relaxat, tacticos, dar rapid. Are ochi albaştri (sau poate cenuşii), păr castaniu-roşcat (sau poate auriu ca nisipul, ori pur şi simplu blond) şi o înfăţişare semănând întrucâtva cu a unui cerb. Miroase a tweed, turbă şi tutun. Are buzunare mari cusute la haine, ca să poată purta în ele hărţi, cărţi şi mere. Umblă cu un baston de alun, uneori de frasin, dar cel de ilice e cel mai bun. Nu-i place să poarte ceas. Face drumeţii, folosind de regulă hărţi la scară mare, de un inch, pe care le consultă vârându-şi bastonul sub braţ, întinzând harta peste mâinile sale mari, apoi reîmpăturind-o şi pornind mai departe la pas întins, „conştient de o cale complet invizibilă”[3]. Obişnuieşte să călătorească păstrând tăcerea, chiar şi când e însoţit. Eleanor Farjeon, o prietenă de-a sa care îl iubeşte în taină de ani buni, spune că, după ce ai parcurs o potecă alături de Thomas, „n-ai s-o mai cutreieri niciodată ca înainte. O vei cunoaşte într-un fel cu totul nou”[4].

Încă de la o vârstă fragedă, e un drumeţ compulsiv, o „făptură hoinară”. S-a născut în Lambeth, în sudul Londrei. Primele sale experienţe de mers pe jos sunt în suburbii: Wandsworth Common, Wimbledon Common. Tot de la o vârstă fragedă este şi un fin observator. Ţine un jurnal despre evenimentele din natură. Notează data când înfloresc primele viorele, marchează locul cuiburilor de păsări, consemnează întâlniri (un stârc care prinde o anghilă; un uliu care urmăreşte îndârjit un graur) şi fenomene (nori care atârnă pe cer ca nişte pungi de preparat budincă, miraje datorate căldurii). Este şi colecţionar,

mai ales de flori şi de ouă. Se caţără în copaci ca să ajungă la cuiburi, lăsând mereu acolo câte un ou ca să încurajeze o nouă depunere de ouă.

Dezvoltă o viziune botanică globală, apreciind atât buruienile, cât şi florile sălbatice. Preţuieşte cruciuliţa pentru cum îşi face remarcate florile ei de aramă. Îl atrag plantele trecute cu vederea şi cele neobservate: „florile de răscoage de pe vetrele şi zidurile în ruină" sau „fâşia lungă şi îngustă de irişi din lungul şi dintre şinele de tren ale companiilor South-Eastern şi Chatham Railway"[5], ce pătrund până aproape în inima Londrei.

Face cunoştinţă cu Helen când amândoi au doar şaptesprezece ani. Helen îşi dă seama din prima clipă că va avea „linişte sufletească doar când o să-i fiu lui necesară"[6], şi chiar aşa s-a întâmplat. O curtează mai ales prin intermediul drumeţiilor în doi. Străbat împreună câmpuri, alei şi poteci: în Merton, în parcul din Richmond şi în Wandsworth Common. La început, Helen nu poate deosebi un fag de un mesteacăn. E mioapă şi îi este greu să distingă păsările; el o învaţă chemările şi cântecele lor, pentru ca ea să le recunoască fără să le vadă. Presează şi etichetează flori: sclipeţi, brionie, campanulă, sânziană, şerpariţă. Thomas hoinăreşte peste tot, etalându-şi cunoştinţele şi uşurinţa cu care îşi înţelege ţara. Într-un crâng din Merton, găseşte un cuib compact de cinteză acoperit cu muşchi, pe care-l ia în palmă ca pe o minge. În rezervaţia de bâtlani din parcul Richmond se caţără într-un pin-de-pădure ca să ia de-acolo un ou albastru-verzui de bâtlan; un glob ceresc turtit.

Helen se simte transportată într-o lume nouă, una intimă atât cu Thomas, cât şi cu natura. „Astăzi pare incredibil", îşi va aminti ea câţiva ani mai târziu, „că a fost o vreme când nu puteam recunoaşte textura fină ca pielea a scoarţei de fag, nici dispunerea ramurilor pe trunchiul unui copac similară braţelor unui om, ori curbura atât de frumoasă a crengilor înfrunzite, ca o mână deschisă pentru a dărui"[7]. Capacitatea ei de a percepe generozitatea în curbura unei ramuri spune multe despre caracterul lui Helen.

Fac dragoste pentru prima oară în ziua când ea împlineşte douăzeci de ani, într-o poiană umbroasă dintr-un desiş de aluni şi fagi din Wimbledon Common. Thomas îi împleteşte în păr brionie-albă şi, în aceeaşi seară, îi dă un inel, unul fin cu sigiliu şi cu o piatră roşie, care aparţinuse străbunicului său, un căpitan spaniol de navă.

Se căsătoresc în secret, în timp ce Thomas este încă student la Oxford. Se mută: stau în gazdă la Londra, apoi închiriază o fermă în Kent. Relaţia lor se bazează pe dragostea ei absolută pentru el. Dar iubirea necondiţionată este anevoios de dăruit şi chiar mai dificil de primit. Poate stârni cruzime în cel care o primeşte – aşa cum se va întâmpla şi în cazul lui Thomas în anii care urmează. O astfel de iubire, în disponibilitatea ei de a ierta totul, în dorinţa ei de a preţui defectele ca pe nişte calităţi, poate ajunge să pară, pentru cel care o primeşte, ca o acuzaţie de insuficienţă. Nu-mi poţi egala iubirea; iubirea ta nu se va ridica *niciodată* la nivelul iubirii mele. Se adaugă la toate acestea şi certitudinea că cel care te iubeşte atât de mult *nu poate fi rănit de tine*; că iubirea lui este nepieritoare. Aşa încât poţi încerca, fără a ţine cont de aproape nimic, să-l răneşti. Devine o provocare. Pe măsură ce, în timp, melancolia lui Thomas îl prinde în strânsoare, iar muşcătura de nevăstuică a depresiei sale îşi înfige colţi şi se adânceşte, el o va răni tot mai mult pe Helen. Vulnerabilitatea ei combinată cu invulnerabilitatea iubirii ei concură la a-l încuraja pe Edward să persevereze în a o abuza emoţional.

Apar copiii: un fiu, Merfyn, apoi o fiică, Bronwen. Thomas este mereu departe de casă, fizic (în plimbări îndelungate pe jos, studiind cărţi) sau cu mintea (prezent, dar scriind). Produce pe bandă rulantă sute de recenzii, dar şi volume de istorie şi biografii cu termene fixe de predare. Munca este grea, făcută la comandă doar pentru plata facturilor, şi îl lasă extenuat şi deznădăjduit. Starea dispoziţiei lui e schimbătoare ca vremea, fiind provocată uneori chiar de vreme. Ploile abundente îl pot vindeca întru totul de depresie sau îi pot induce o tristeţe şi mai disperată. Când sosesc

zilele negre, se răsteşte la Helen şi îi critică trivialitatea minţii sau lipsa de ambiţie. „Îmi urăsc munca”, scrie el într-o scrisoare. „Nu am nici vitalitate, nici originalitate, nici iubire. Fac doar rău”[8]. Helen aşteaptă răbdătoare să fie „reprimită în lumină”[9] şi opune cruzimii lui acceptarea indiscutabilă a dreptului lui de a fi crud.

Aşa că Edward se pedepseşte singur printr-un mers asiduu: o modalitate de macerare şi, totodată, de uitare de sine. Câteodată, pleacă de acasă seara şi umblă toată noaptea, întorcându-se cu puţin înainte de ivirea zorilor, tras la faţă. Uneori această mişcare îl linişteşte; alteori îl tulbură şi mai tare.

Dar când e fericit? O, atunci zilele sunt frumoase. Casa se umple cu poveşti şi rime. Cântă când le face baie copiilor. Odată uscaţi şi îmbrăcaţi, îi lasă să şadă pe genunchii săi, îşi scoate pipa de lut din gură şi toată muzica din sufletul lui iese la iveală. Vocea lui e groasă, iar cântecele – variate: melodii galeze, cântecele pline de vervă şi licenţioase, cântece vioaie marinăreşti. Cântecul este vital pentru Thomas: este implicat aproape de la debut în relansarea cântecelor populare englezeşti iniţiată de Cecil Sharp. Publică *Poems and Songs for the Open Air*, o antologie de balade şi cântece menite a fi interpretate într-un cadru natural. Cântecele folclorice şi potecile sunt, în opinia sa, constructe democratice majore: ambele au o origine colectivă, dar sunt re-modulate de fiecare nou cântăreţ sau drumeţ. Sunt, totodată, şi radicale, prin implicita lor opoziţie faţă de noţiunea de proprietate privată. Admiră „Sumer is icumen in”[10] mai mult decât orice piesă compusă de Beethoven. În poemul său intitulat „The Path” (Cărarea), va scrie despre o veche potecă ce duce spre şcoală, trecând printr-o pădure, pe care „vântul se prelinge ca argintul”. Este acoperită de muşchi şi de frunze căzute, dar picioarele copiilor o menţin ca să poată fi străbătută. Calea este albia unui râu, iar copiii sunt apa ce curge pe deasupra, pusă în mişcare de „curentul picioarelor”[11] lor.

Pleacă din Kent şi se mută în Hampshire, în satul Steep. Întâi la Berryfield Cottage, apoi într-o casă numită Wick Green, la care se ajunge pe un drumeag străvechi, bine bătătorit, cu un covor gros de frunze putrezite. Drumul şerpuieşte printre fagi şi tise ca să ajungă la casa lungă şi scundă aflată la câteva sute de metri mai sus, la marginea platoului, oferind o privelişte spre Chanctonbury Ring şi spre linia de coastă a South Downs, aflată la zece kilometri distanţă. Casa a fost construită recent, pe principiile lui Morris. Scândurile şi grinzile au fost făcute din stejari locali. Cuiele, balamalele şi încuietorile au fost forjate în sat, cărămizile provin de la un cuptor aflat în preajmă. Pentru praguri s-a folosit piatră din părţile locului. Când negurile umplu văile, se simt ca şi cum ar fi pe mare, într-un galion de lemn cu bordajul pârâind în valuri.

Cu tot farmecul casei, ei nu se pot îndrăgosti de ea. Au considerat întotdeauna casele ca fiind însufleţite şi le-au explorat conform cu afinităţile sau infirmităţile spiritului; deja au părăsit o casă din cauză că era răuvoitoare, iar alta pentru lipsa ei de entuziasm. Thomas încearcă să se adapteze: sapă un strat de flori lângă uşa biroului său şi plantează cimbru, rozmarin, lavandă şi curpen-de-pădure. Dar îşi dau seama curând că modernitatea ostilă a casei Wick Green avea să le facă imposibilă fericirea acolo, oricât de solidă era şi oricât de superb amplasată. La acea altitudine, vântul urlă prin mansardă, negura o izolează, iar frigul pătrunde în oase. Depresia lui Thomas se acutizează. Se simte prizonierul muncii sale, captiv în căsnicie, nefericit în căminul său. Simte nevoia să-şi găsească propriul drum în viaţă.

Reacţionează la dezamăgirile provocate de Wick Green prin drumeţie. Mersul pe jos pe vechile căi pare să diminueze complexitatea vieţii, de parcă ar fi păşit într-un arhetip sau într-o alegorie: cărare, pădure, lună, călător. Hoinăreşte departe de casă, chiar şi pe ploaie puternică. În mare

măsură, ploaia îl linişteşte, fiindcă îl priveză de context. Îi eliberează în parte, spre uşurarea lui, luând de la el „totul, cu excepţia puterii de a umbla pe sub copacii întunecaţi, de a simţi plăcere cu smerenie, la fel ca iarba ce foşneşte în vânt”[12]. De obicei, „tandra frumuseţe”[13] a peisajelor sale preferate îi oferă compensaţii pentru propriile lipsuri. Totuşi, uneori – în cele mai cumplite momente –, percepe frumuseţea şi exuberanţa naturii ca pe nişte acuzaţii. „Nu fac parte din natură. Sunt singur. În lumea mea nu există altceva decât inima şi creierul meu moarte în mine şi ploaia din afara mea”[14]. Ceea ce a ajuns să înţeleagă în mod dureros este că lumea naturală poate fi luată prea uşor drept însoţitor, prieten şi leac. Natura poate vindeca, dar poate fi şi brutal de mută, şocant de dezinteresată: curgerea spre mare a unui fluviu, albul cretei, privirea unui şoim rotindu-se pe cer. Thomas mai ştie şi că recunoaşterea refuzului acestei legături ar putea oferi propria sa recompensă încurajatoare, la fel cum iluzia unei riposte ar putea sluji unui scop tainic – şi că e posibil să nu fie nevoie să aleagă între ele.

În perioada petrecută în Kent şi în Hampshire, când nu călătorea, Thomas citea despre drumeţie. Coleridge şi Hazlitt, nonconformiştii: mersul pe jos ca formă de rezistenţă. Bunyan şi tradiţia puritană: drumeţia ca obedienţă. Cervantes şi picarescul, Malory şi cavalerismul medieval, *Mabinogion* şi Ţara Galilor şi Giraldus Cambrensis. Cervantes, notează el aprobator, avea „simţul drumurilor”. *Moartea lui Arthur* a lui Malory, „deşi minunată, ar avea mai puţină vitalitate dacă n-ar fi fost drumurile”. Îi place povestea lui sir Lancelot, care călătoreşte călare „peste mări şi ţări şi de-a lungul multor drumuri sălbatice”. Chiar şi pe Shakespeare îl consideră un scriitor despre drumuri, căci în *Cymbeline*, el „ne face să ne gândim la regiuni întinse ale ţării traversate de drumuri cu destine şi scopuri măreţe”[15]. Thomas asimilează romantismul de secol XIX al drumului întins, găsit în *Songs of Travel* de Stevenson, în fanteziile rrome ale lui Borrow, în *Rural Rides* de William Cobbett (ale cărui fraze îi

sugerează pendularea în mers a unui braţ sau a unui picior) şi opera lui Richard Jefferies – acesta din urmă, fiind eroul preferat al lui Thomas; stilul lui „s-a dezvoltat”, şi el a ajuns să-l folosească „la fel ca pe mânerul unui baston”[16] stabil şi prietenos, căci bastonul se mulează pe mâna oricui. Cu toate acestea, Thomas rămâne sceptic cu privire la posibilitatea ca, într-o reverie rousseauiană, cineva să confunde mersul pe jos cu un „act primitiv şi «natural pentru om»” şi, în acest fel, să îl reducă în mod fals la o „măreţie originară”[17].

Drumurile şi urmele se încrucişează în propria sa operă, la figurat şi în mod structurat. Scrie despre drumuri întortocheate şi scrie folosind o sintaxă întortocheată. Învaţă aceste obiceiuri reflexive de la Hazlitt, care inserează mersul pe jos ca prozodie chiar şi în profunzimea gramaticii. Tot de la Hazlitt învaţă puterea epistemiologică a unei propuneri făcute şi apoi parţial retrase. În imaginaţia lui Thomas, textul şi peisajul se suprapun în mod frecvent: „Cele mai frumoase lucruri pe pământ sunt cărările/ Marcate în zori şi pe-nserat de încălţări/ Şi cu [urme de] picior şi vârf de aripi suprapuse/ sau imprimate separat”[18]. Căile sunt propoziţii, picioarele încălţate ale călătorilor sunt scrijelituri ale peniţei sau caractere tipografice imprimate. El înţelege că cititul şi mersul pe jos se pierd unul în celălalt, că purtăm în noi hărţi *evolutive* ale lumii, care sunt, aşa cum a spus Wordsworth, „(o) textură aflată la jumătatea drumului dintre viaţă şi cărţi”[19].

Thomas începe să reflecteze totodată la procesul gândirii şi la cum ar putea lumea fizică să ne incite la achiziţia acelor tipuri de cunoştinţe care depăşesc cunoaşterea. În scrisorile adresate prietenului său Gordon Bottomley, descrie cum merge în căutarea unor obiecte printre resturile de pe coasta din Suffolk şi găseşte „dopuri de la şampanie, şepci de marinari, sticle de bere Antwerp, cutii de păstrat peşte, portocale, lămâi, ceapă, cozi de banane, lemn ros de apă şi cele mai frumoase pietre rotunde şi plate: negre, albe, gri ca porumbelul, cu nervuri, de culoarea grâului”[20].

„Niciuna [dintre pietre] nu mă face să gândesc, ci, mai degrabă, prelungeşte ceva din mine dincolo de gând”[21], îi scrie el lui Bottomley. Observaţia sa despre diferenţa dintre a fi făcut să gândeşti şi a fi purtat dincolo de gând este grăitor de precisă; înregistrează tranziţia de la o percepţie exercitată de sine asupra pietrelor la percepţia exercitată de pietre asupra sinelui.

Natura şi peisajul au frecvent acest efect asupra sa: copacii, păsările, stâncile şi potecile încetează să mai fie simple obiecte contemplate, ci devin prezente activ şi convivial, îngăduind o înţelegere care nu ar fi posibilă nicăieri altundeva, în nicio altă împrejurare. „Ce ştiau ei ştiam şi eu, iar ei cântau”[22], avea el să scrie despre sturzii-cântători într-un poem timpuriu intitulat „March”. Simte că lumina, suprafeţele, pantele şi sunetele unui peisaj au toate, într-un fel sau altul, acces la ceea ce el numeşte „încăperile fără cheie ale creierului”[23]; că instinctul şi corpul (senzaţia tactilă de netezime a pietrelor, granulaţia vizibilă a luminii) trebuie să cunoască în anumite moduri pe care mintea conştientă le ignoră. Clima, în special, este o „parte integrantă” a gândirii sale, aşa cum observă Eleanor Farjeon: „Alţi oameni doar vorbesc despre vreme, Edward o trăia”[24]. La fel ca Nan Shepherd treizeci de ani mai târziu, Thomas recunoaşte că vremea este ceva *prin care* gândim – „vântul, ploaia, drumul care curge şi vigoarea picioarelor şi a mâinilor şi sclipirile creierului şi ceea ce toate acestea au creat… Noi şi furtuna eram una”[25] – şi că, poate, ar fi mai bine dacă nu am vorbi despre stări de spirit, ci despre atmosfere de spirit sau meteorologii de spirit.

Elaborează treptat un model de gândire – ba chiar mai mult decât de gândire: un model al *sinelui* –, unul neînrădăcinat într-un loc şi care creşte constant de-a lungul timpului, ci ca o serie de multiple proprietăţi în schimbare, îmbogăţite sau sărăcite de trecerea noastră prin lume. Peisajele şi natura nu sunt acolo numai ca să fie privite; nu, ele îşi exercită acţiunea asupra şi în interiorul corpurilor şi minţilor noastre, ne afectează în mod

complex stările de spirit şi sensibilităţile. Ne nedumeresc şi trec prin noi. Thomas ştie că acest lucru e adevărat fiindcă a simţit-o călătorind pe jos, cu picioarele sale, iar Farjeon notează abil acest fapt: „umbla cu *el însuşi*, cu ochii şi cu urechile şi cu nările, şi cu picioarele sale lungi şi cu mâinile sale mari”[26].

Provocarea este, firește, cum să consemnezi o asemenea experienţă – înţeleasă, dar, prin definiţie, indicibilă – în limbaj, folosind „reflectarea opacă şi infidelă a cuvintelor”[27]. Poezia este forma de exprimare care se poate apropia cel mai bine; el ştie asta din perspectiva cititorului. Dar nu scrisese niciodată poezie şi are puţine motive să creadă că o poate face.

Totuşi, în decursul anului 1913, Thomas se împrieteneşte cu poetul american Robert Frost. Se plimbă împreună prin câmpurile şi pădurile din apropiere de Dymock, în Gloucestershire, unde locuiau Frost şi soţia sa şi unde se strânsese un grup de poeţi ca să cutreiere locurile, să mediteze şi să bea. Frost şi Thomas hoinăresc pe oriunde îşi doresc, „pe cărările şerpuind peste câmpuri”[28], uneori chiar şi câte patruzeci de kilometri pe zi, discutând despre poezie, istorie naturală şi războiul care se apropie. Frost inventează un termen nou pentru ceea ce fac el şi Thomas: *talks-walking*, drumeţie cu discuţii.

Frost este cel care îl încurajează pe Thomas să treacă de la proză la poezie, spunându-i că e un poet ascuns în spatele măştii de prozator. Frost este cel care ia câteva rânduri dintr-unul dintre jurnalele de călătorie ale lui Thomas şi le pune în versuri, astfel ca Thomas să-şi dea seama ce a făcut în tot acest timp fără ca măcar să ştie. Frost „a produs… schimbarea enarmonică”, scrie superb Farjeon, „care l-a făcut [pe Thomas] nu un alt om, ci acelaşi om într-o altă gamă muzicală”[29]. Astfel reacordat, şi cu o

asemenea încurajare, începe să scrie poeme – de probă, experimental –, terminându-l pe primul pe 3 decembrie 1914.

Însă a urmat declaraţia de război. Ţara s-a schimbat: haos feroviar, aglomeraţie în gări, rezervişti conduşi de prieteni care flutură steaguri. Thomas este sceptic în privinţa naţionalismului de duzină şi dispreţuieşte militarismul pompos. Dar e şi nerăbdător să lupte: să-şi dovedească vitejia, să apere un peisaj pe care îl iubeşte, să-şi găsească ţelul de care era atât de privat în viaţă. La mai puţin de un an de la începutul războiului, se vede aflat la o răscruce. Frost şi familia sa navigaseră deja în America; Frost îl încurajează pe Thomas să emigreze în New England şi să găsească acolo de lucru ca scriitor şi poet. L-ar ajuta să reuşească, iar distanţa îi va feri pe amândoi de război. Helen îl imploră să rămână în Hampshire. Dar armata are nevoie de oameni, iar Thomas a simţit că devine „încet-încet, un englez cu conştiinţă”[30]. Nu e obligat să se înroleze. La treizeci şi şase de ani e îndeajuns de în vârstă ca să nu participe la război. E căsătorit, are copii, şi nu e cu totul lipsit de onoare ca un cap de familie să nu lupte. „Ar fi putut scăpa nevătămat, dacă ar fi ales să o facă”[31], avea să scrie Farjeon mai târziu.

Este cea mai importantă decizie a vieţii sale, iar el şi-o imaginează ca o răscruce de drumuri. Petrece ore în şir studiindu-şi „harta morală”, „imaginând” justificări, când, de fapt, „ar trebui să citesc sau să mă bucur de zborul întreţesut a trei vânturei”[32]. Pe 7 decembrie, începe un poem intitulat „The Signpost” (Indicatorul): un personaj care ezită la o răscruce, incapabil să aleagă una dintre căi. „Am citit indicatorul. Încotro să mă îndrept?”[33] Oh, dacă ar putea să urmeze o cale, apoi să se întoarcă pe acelaşi drum şi s-o apuce pe cealaltă…

În iunie 1915, Frost îi trimite lui Thomas ciorna unei poezii scrise de el, intitulată „The Road Not Taken” (Drumul pe care n-am apucat). A fost inspirată indirect de amintirea plimbărilor cu Thomas pe câmpurile din Dymock: entuziasmul lui Thomas, dorinţa lui de a cutreiera toate cărările,

frustrarea sa la răspântii, toate au fost transformate de Frost într-o parabolă metafizică bine echilibrată:

> *Două drumuri se despărţeau într-o pădure aurie.*
> *Îmi pare rău că nu le-am putut pe amândouă urma.*
> *Şi, pentru că eram singurul călător, am zăbovit*
> *Privind în lungul celui dintâi, cât mai departe.*
> *Până acolo unde se pierdea sub pământ.*
>
> *Apoi am apucat-o pe al doilea, ce nu era mai prejos.*[34]

Thomas se simte ironizat, văzând în poem o parodie a nehotărârii sale în privinţa problemei războiului. Îl interpretează ca pe un imbold, îl simte ca îndemn: grăbeşte-te, omule, şi ia o decizie; nu mai tergiversa stând la răspântie. Este o interpretare total greşită a poemului, dar Thomas nu mai acordă atenţie subtilităţilor. Îi răspunde cu acreală lui Frost. În doar câteva săptămâni, se decide. La începutul lui iulie, îşi scrie testamentul şi se înrolează. Pe 14 iulie, trece de vizita medicală. Primeşte de la rege şilingul datorat recruţilor şi devine soldatul 4229 din Batalionul 28 Artists Rifles, parte din marele Regiment Londonez. Alesese drumul, iar certitudinea că alegerea este ireversibilă îl linişteşte.

De ce se înrolează cu adevărat? Imposibil de spus: un alt drum ce se pierde în depărtare, o altă cărare care nu duce nicăieri. Unul dintre acele numeroase detalii care se pierd în cutele unde se pliază harta. Nici măcar el nu ştie: „M-au întrebat unele persoane (de ce m-am înrolat), dar încă n-am reuşit să răspund”[35]. Tot ce poate face pentru Gordon Bottomley este să-şi caracterizeze decizia ca fiind „firescul punct culminant al unei lungi serii de stări & gânduri”[36]. Pe Helen nici măcar nu o anunţă personal, ci îi trimite o telegramă din Londra. „Nu, nu, nu”, e tot ceea ce mai poate ea să spună, „asta nu”[37].

Dar scrie într-un ritm rapid. Numeroase poeme, cam cât alţii într-o viaţă, se revarsă din el, acum că şi-a întors chipul către Franţa. Versuri –

din latinescul *vertere*, „a (se) întoarce”. Scrie aproape şaizeci de poeme între momentul recrutării şi cel al îmbarcării. Uneori chiar şi câte un poem pe zi, compus iute şi strălucit: „Roads”, „When we two walked”, „The Lane”, „The Green Roads”. Câteva dintre aceste poeme par să ştie mai mult despre soarta lui decât ştie el însuşi; ele exprimă o parte din sinele lui aflată dincolo de gândirea sa: „viitorul şi hărţile/ Ascund ceva ce aşteptam”[38].

Prima detaşare efectivă a lui Thomas este la tabăra de antrenament Hare Hall din Essex, unde lucrează ca instructor de navigaţie. În timpul liber, scrie poeme, însă pe ascuns. Nu îl deranjează ca poeţii să ştie că e soldat[39], dar îl deranjează ca soldaţii să ştie că e poet. Îl surprinde cât de mult îi plac anumite aspectele ale vieţii militare: lustruirea cizmelor înalte, de tranşee – mâna stângă fixată în cizmă, mâna dreaptă lustruind bombeul –, până când îşi poate vedea chipul în luciu. Îl surprinde şi cât de mult se bucură de rutina zilnică, mereu aceeaşi: le predă celor din Compania A citirea hărţilor cu busole prismatice, îi scoate la marşuri. Îl surprinde cât de mult îi place în Essex. Îl surprinde absenţa depresiei; „disperarea neagră” cedase locul unei „acceptări calme”[40].

Pe culmea unui deal din Epping Forest găseşte o cabană părăsită numită High Beech, unde pot locui Helen şi copiii, o cabană pe care o poate vizita cu uşurinţă în permisie. Când încep să cadă ninsorile, în prima lor iarnă petrecută acolo, timpul pare că încetineşte şi modernitatea se retrage. „Este frumos şi hibernal aici”, scrie el într-o scrisoare. „Dealurile par de netrecut şi mă fac să mă gândesc că trebuie să fi arătat la fel şi în urmă cu 2.000 de ani”[41].

La începutul lui decembrie 1916, soseşte un apel către voluntari ca să meargă imediat la bateriile din Franţa. Thomas se înscrie printre primii. Pe

6 ianuarie, se întoarce la High Beech ca să-şi petreacă ultimele zile de permisie înainte de plecarea pe front. Încearcă să se comporte de parcă nimic nu e în neregulă, dar Helen abia se poate stăpâni. Studiază hărţi cu Merfyn, încearcă să-i arate lui Helen cum să se orienteze cu busola militară; ea plânge. Sunt tăioşi şi arţăgoşi, apoi se ceartă făţiş, apoi ea plânge iar, pe urmă devin tandri amândoi. În dimineaţa plecării, zăpada din jurul cabanei e îngheţată bocnă, cu urme de păsări întipărite pe ea ca nişte hieroglife. Thomas îi lasă lui Helen un carnet în care şi-a copiat toate poemele. „Adu-ţi aminte că, orice s-ar întâmpla, între noi totul e în regulă pentru totdeauna", îi spune el. O ceaţă glacială pluteşte în aer[42].

Thomas se îndepărtează. Zăpada e prea dură pentru a păstra urma paşilor care pleacă. Helen stă la poartă şi îl petrece cu privirea până îl înghite ceaţa. Când coboară dealul, el continuă să-i strige *iu-hu!*, de parcă ar sosi, nu ar pleca. Ea îi răspunde cu propriul ei *iu-hu!* şi o ţin tot aşa, chemare şi răspuns, din ce în ce mai puţin deslușite.

Cu o zi înainte să plece pe mare, Thomas închiriază o bicicletă şi porneşte pedalând, din tabăra de tranzit din Kent unde e încartiruit, ca să-şi ia rămas-bun de la Anglia. Ce excursie! Drumuri peste lungi coline vălurite, lipsite de garduri vii şi presărate de porumbari, acoperite cu poteci străvechi marcate cu ienuperi. Un cer senin şi palid. Un apus lipsit de strălucire, un amurg prelung.

Îmbarcarea: 29 ianuarie 1917. Thomas şi oamenii lui mărşăluiesc spre staţie prin întunericul de dinaintea zorilor. Aer deosebit de rece, neclintit. Soldaţii bat pasul. El este unul dintre cei şapte ofiţeri care au în subordin 150 de soldaţi şi care urmau să lupte cu patru obuziere de 230 mm, formând împreună Bateria de Asediu 244.

Soldaţii cântă „Pack Up Your Troubles in Your Old Kit-bag".

Un tren rece ca gheaţa până la Southampton, unde rămân până în amurg. Thomas se plimbă ca să treacă timpul mai repede şi să se încălzească. Pe uscat, un lac pe alocuri îngheţat, păsări care plonjează, o pădure întunecoasă în depărtare. Câţiva dintre soldaţi joacă rubgy pe o fâşie de teren viran. Lumina e tot mai slabă, iar pescăruşii par mai degrabă că plutesc decât că zboară.

La 7 P.M., se îmbarcă pe *Mona Queen*, urcând treptele unei pasarele lăsate să permită accesul la bord. Marea se învolburează. În timpul traversării, Thomas mai mult se odihneşte decât doarme; din cabina lui, ascultă soldaţii cum râd şi înjură.

Docul Le Havre, ora 4 A.M. Lumina cade în fâşii groase de la ferestrele caselor înalte şi palide şi în arcuri de la lămpile electrice de pe chei. Înaintează prin oraş printr-o ninsoare măruntă. Santinelele franceze sunt înfăşurate în mantale lungi şi largi şi poartă puşti cu baionete curbate. Cina este o raţie standard, suplimentată cu brânză şi marmeladă. În acea noapte dorm câte doisprezece soldaţi într-un cort, fiecare cu câte două pături, ca să se protejeze de frig. Subalternii stau până târziu la popotă, cu lanterne, cenzurând corespondenţa.

Zile în şir de aşteptare, nopţi grele şi senine. Dinspre nord-vest sosesc nave care transportă trupe – vase negre şi dezolante. Dinspre est sosesc trenuri-spital care transportă soldaţi cu răni cumplite. În cele din urmă, pe 4 februarie, petrec ore bune în frig încărcând în tren tunurile. Când treaba e gata, se aşază toţi pe baloţii de bumbac de pe peronul căii ferate şi aşteaptă trenul care să-i ducă spre front.

Soldaţii cântă „There’s a Long, Long Trail”.

Când, în cele din urmă, trenul soseşte, câţiva soldaţi încep să strige, în glumă: „Prezentaţi biletele la control! Biletele, vă rog!”. Apoi se lasă tăcerea. La 11 P.M. fix, trenul porneşte cu o smucitură, iar din vagoane răzbat urale. Apoi se lasă iarăşi liniştea, chiar înainte ca peronul pustiu cu zăpada călcată în picioare să rămână undeva în urmă.

Trenul trece zdrăngănind întruna de Alaincourt, de Amiens şi se îndreaptă spre Doullens. Thomas priveşte pe fereastră dealurile de cretă împădurite. Deja e înapoi în Ţara de Sud. Plopi înşiruiţi. Vâsc printre ramuri. Se află în cel mai înalt ţinut din nordul Franţei, iar drumurile sunt îngheţate.

Ajunge la Medicourt, unde este încartiruit în nişte hambare parţial dărăpănate. Avioanele inamice planează pe cer ca nişte molii palide, părând paşnice printre exploziile negre de şrapnel. Thomas improvizează o masă pentru a-şi redacta documentele. Îşi aminteşte cum, într-o noapte, pe Downs, a privit în sus şi s-a întrebat „ce vede aceeaşi lună spre est, în apropiere de Meuse”[43]. Înaintează iarăşi, de data asta către Dainville, pe o potecă ciuruită de obuze, spre cantonamentul de pe drumul spre Arras, lângă un cimitir cu trei rezidenţi recent sosiţi. Acum se aud focurile de artilerie grea. Din depărtare, se aude ţăcănit de mitraliere. De la postul de observaţie, Thomas vede prin binoclu ţinutul distrus şi înzăpezit. Sârme care lucesc, copaci morţi. Un cadavru sub un pod de cale ferată. Craterele produse de obuze îl fac să gândească la tumuli şi la iazurile de rouă. Pretutindeni sunt fel de fel de treceri: zigzaguri de podeţe de scânduri, cărări înguste şi întortocheate, răzoare medievale transformate acum în şanţuri folosite pentru a ascunde mişcarea trupelor şi transportul proviziilor.

Ofiţerii mănâncă la cină conserve de carne de vită, brânză şi beau vin alb. Cineva a adus un gramofon a cărui pâlnie ondulată şi evazată îi aminteşte lui Thomas de florile de volbură. Îi trimite acasă, lui Helen, până la cinci scrisori pe săptămână, părându-i mai uşor să fie afectuos în căsnicia de la distanţă.

Din gramofon se aud melodii vesele: „Wait Till I’m as Old as Father” şi „Where Does Daddy Go When He Goes Out?”.

Zilele trec. Canonadele se îndepărtează cu zgomot spre sud, în vecinătatea râului Ancre. Tropăind răbdător în cercuri, un cal alb şi bătrân pune în mişcare o roată. Fermierii îşi continuă traiul cum pot. Din gramofon se aude „Ave Maria” a lui Gounod.

Thomas ajunge să cunoască acest peisaj la fel cum le-a cunoscut pe toate: umblând şi privind. Nu s-a aşteptat ca un loc aşa distrus să fie atât de plin de viaţă. Iepuri-de-câmp, potârnichi şi raţe sălbatice în câmpurile de la sud-est de tunurile sale. Iarba care abia începe să se iţească, verde prin zăpada ce se topeşte. Presurile-cu-cap-negru sporovăiesc între ele, ciorile-de-semănătură croncăne. Vegetaţia coboară peste buza tranşeelor: umbele moarte de opăiţei, tufe de iarbă înaltă, capsule de ciulini.

Din gramofon se aude „Frère Jacques”, şi toţi rămân tăcuţi până se sfârşeşte melodia.

Scrie jurnalul de luptă, doarme prost. Stele de obuze luminează în noapte. Când se trage cu armament greu, simte cum exploziile îi fac să-i tremure măruntaiele. Masa şi poliţa sa sunt pline de scrisori ce trebuie controlate. Într-o noapte, artileria tace. Nu aude decât focuri de mitraliere şi de carabine. Stă întins, jucându-se alene cu rimele şi cuvintele. *Carabină* şi *rutină*, *ruină* şi *carabină*. Cât de ciudat e că focul de puşcă pare aproape relaxant în comparaţie cu toate acele Berthe. Mitralierele sună ca şi cum ar bate cineva la uşă.

Merge chiar şi la Arras, care îi aminteşte de Bath. Case albe, obloane, cupole, o piaţă goală. Vede multe lucruri care îi amintesc de casă şi de comitatele de cretă. Când santinelele îl somează pe stradă, le răspunde cu parola „Sussex”. Un căpitan nebun îşi duce oamenii în spatele liniilor ca să alunge potârnichile, fluierând şi strigând „ochiţi!”, de parcă ar fi la o tragere pe câmp în Wiltshire. La vest de poziţia sa e o creastă strategică de pe care trag lunetiştii germani, pe care au numit-o Telegraph Hill. Într-o zi, Thomas îşi ridică privirea de la postul său de observaţie şi vede vântureii zburând în perechi, aşa cum o făceau şi pe deasupra dealurilor

Mutton şi Ludcombe, doar că acum pe deasupra vânturilor se rotesc cinci avioane.

Îşi schimbă cantonamentul cu o casă mare abandonată, care mai are încă oglinzi şi tablouri pe pereţi. Seara, citeşte sonetele lui Shakespeare sau poemele lui Frost. Când se trage, el şi colegii săi ofiţeri nu se pot auzi între ei şi fac ca peştii, încercând să citească cuvintele pe buze. Thomas e adjutantul unui colonel rubicond, care a făcut parte din armata imperială din India şi care vorbeşte cu drag despre „bătrânii *huni… al naibii de obraznici”[44] chiar în timp ce oamenii săi mor.

Din gramofon se aude *Peer Gynt*, notele muzicii rătăcind prin clădire.

Începe să simtă lumea ca pe nişte picturi tăcute. Prizonieri germani stând în noroi, fiecare cu mâna sprijinită pe umărul celuilalt. Un indian cu turban la uşa unui hambar, ţinând o oaie de o funie trecută prin jurul gâtului. Un şir de copaci subţiri, întunecaţi, în contrast cu fundalul cerului luminos al după-amiezii. Într-o zi de la începutul lui martie vede cum cei din Royal Flying Corps pierd patru avioane. Rezervorul ultimului dintre ele arde cu o flacără albă în timp ce avionul se prăbuşeşte din cer şi ambii piloţi sunt arşi de vii. Pe pământ, cenuşă stinsă.

Din gramofon se aude *Berceuse* de Chopin.

Bateria 244 înaintează pentru prima sa tragere. Soldaţii mărşăluiesc pe drum fluierând „It’s Nice to Get Up in the Morning” şi „The Minstrel Boy”. Tunurile de 150 mm abia mai răsuflă. Obuzele artileriei de câmp cântă. Mitralierele împroaşcă. Vântul suflă apa din craterele lăsate de obuze în modele care se întretaie strâns, ca zimţii unei pile.

Din gramofon se aude „Allan Water”.

Într-o noapte, stând întins în pat, are brusc certitudinea că o să moară acolo, în încăperea aceea mare, în urma exploziei unui obuz. Este pentru prima oară când simte o teamă adevărată – şi ce loc şi-a găsit unde s-o simtă! Va muri oare îmbrăcat? Ar fi mai bine să-şi tragă patul către fereastra camerei sau mai aproape de şemineu? Să doarmă sus, de unde

urma să cadă dacă va fi lovit de obuz, sau la parter, unde va fi strivit? Are prea mult timp ca să se gândească: vrea să „muşte ziua până în miezul ei”. În zori, ascultă sturzii.

Din gramofon se aude gavota din *Mignon*, de Ambrose Thomas.

În martie vin iarăşi ninsori, zăpadă măruntă şi vânt puternic. Thomas se preocupă de recunoaşterea aeriană folosind fotografiile făcute de băieţii de la Royal Flying Corps; încearcă să le împreuneze într-un model care să aibă sens. Văzut din înalt – din perspectiva şoimului sau a aviatorului purtător de cască –, sistemul de tranşee seamănă cu o reţea complexă de cărări şi drumuri săpate în pământ, care duc de pretutindeni spre oriunde. Pe lângă fotografii, foloseşte informaţiile oferite de determinarea poziţiei luminii produse de tunuri în timpul tragerilor şi noile tehnici de localizare a sunetului prin triangulaţie cu microfoane; toate pentru a descoperi şi distruge tunurile ascunse după creste, inclusiv cele camuflate pentru a scăpa de recunoaşterile aeriene.

Cineva de la Royal Flying Corps citeşte prin radio cu glas tare *Cântarea lui Hiawatha*: „Ei rătăcesc pe o potecă-ngustă,/ Călăuziţi de-un fir de apă,/ Unde urmele de căprioară şi de bizon/ Se-ntipăresc în mâlul moale de pe mal…”. Ciocârliile cântă deasupra *no-man’s-landului. Se aud cleveteala zgomotoasă a graurilor şi detunăturile de revolvere ale soldaţilor care vânează şobolani în tranşee.

Petrece zile în şir în plictiseala şi primejdia posturilor de observaţie, privind cu binoclul prin şirurile de soc şi mărăcini din care se aud vrăbii şi mierle. Lupta izbucneşte în felul ei deconcertant obişnuit, fiind mereu aşteptată, dar niciodată anticipată. Viaţa de familie e undeva tot mai departe. Aşteptarea îl frustrează. Simte că e singur. Noroiul i se lipeşte gros de cizme. În dimineaţa de 14 martie, priveşte spre no-man’s-land şi zăreşte o foaie de hârtie arsă apropiindu-se de el fluturând grăbit prin aer. Nu, nu-i hârtie. E un liliac, care probabil că plecase speriat dintr-unul dintre ultimele hambare rămase în picioare în Ronville. Zăreşte o cărare

veche, gri-verzuie, care străbate no-man's-landul, încă vizibilă în ciuda distrugerilor din jur. Cândva, trebuie să fi fost un drum de ţară ce ducea spre Arras. Cât de greu e să ştergi o astfel de cale! Într-un crater mai mare de obuz s-a strâns apă, adâncă şi verde, şi pot fi văzute zăcând acolo schelete de copaci întregi. Trimite acasă o scrisoare pentru Merfyin, cerându-i să ungă lanţul de la bicicletă, pentru ca la vară, când se va întoarce, să poată să se plimbe împreună.

Din gramofon se aude „D'Ye Ken John Peel?".

Armata şi natura sunt atât de întrepătrunse aici, încât e dificil să le deosebeşti. Când tunurile hunilor trag pe deasupra capetelor lor în direcţia Beaurains, obuzele vin câte douăzeci sau treizeci pe minut, ca nişte grauri care revin la cuib. Vede fumul produse de explozia unui obuz înălţându-se drept ca un mesteacăn. Când cântă ciocârliile, se simte invulnerabil. Seminţele aruncate de explozii la suprafaţă au ajuns în tranşee şi au dus la apariţia suprarealistă a unor flori timpurii de primăvară, care cresc printre oase şi gamele.

Vin veşti că se apropie asaltul. Thomas e nerăbdător să participe la marele asalt al artileriei, când are să vină. Până la jumătatea lui martie, tunurile sale trag zilnic între 400 şi 600 de obuze, majoritatea către creasta Vimy. Urmăreşte ţintele şi traiectoria obuzelor folosind o busolă lenticulară al cărei disc gradat se mişcă liber în lichidul din carcasa instrumentului.

Pe 24 martie, Thomas avansează pe linia frontului la Beaurains. „Închipuie-ţi că noua mea poziţie este o veche carieră de cretă în care a crescut un pâlc tânăr de mesteceni, aluni etc.", îi scrie în acea zi lui Helen. „Mă încălzesc la soare stând pe o movilă de cretă, cu spatele lipit de peretele carierei. Închipuie-ţi, o veche carieră de cretă cu muşchi, în care a rămas chiar şi-un iepure, în ciuda potecilor care o străbat pretutindeni. E

frumos şi însorit şi cald, chiar dacă la umbră e rece. Creta este orbitoare. Mâţişorii de salcie sunt moi şi de un alb-închis…”[45]

Sfârşitul lui martie şi începutul lui aprilie aduc o serie de dimineţi senine de iarnă şi pregătiri pentru ofensiva din primăvară. Ciocârliile încep să cânte la ora 5.15 A.M., le urmează mierlele la ora 6, iar tunurile pornesc la scurt timp după aceea. Pregătindu-se de luptă, Thomas şi soldaţii săi umplu saci cu nisip pentru a-şi consolida tranşeele. Rubin şi Smith, doi dintre soldaţii cu cele mai bune voci, cântă duete din *The Bing Boys*. Thomas citeşte *Macbeth*.

Helen îi scrie unei vechi prietene, Janet Hooton – soţia lui Harry, cel căruia Thomas i-a dedicat *The Icknield Way*. Soţul ei a rămas acelaşi poet „care se delectează cu orice frumuseţi există şi găseşte frumuseţe acolo unde nimeni n-ar găsi-o… Ochii şi urechile şi mâinile mele tânjesc după el; visez aproape în fiecare noapte că a venit şi că suntem iarăşi împreună”[46].

Pe 4 aprilie, trag toată ziua, trimiţând vreo 600 de obuze, dar nu primesc aproape nicio ripostă. Artileria face aerul să tremure cu un zgomot asemănător cu cel făcut de velele dezlegate în rafalele vântului. Thomas are în permanenţă picioare umede şi reci. Pene verzi şi fine de coada-şoricelului acoperă iarba din faţa tranşeelor. El citeşte *Hamlet*.

În weekendul din 7 şi 8 aprilie, artileria grea a bateriei se repoziţionează pe vechiul drum adâncit care merge paralel cu frontul. Bombardamentul germanilor e neobişnuit de puternic. Thomas compune o scrisoare pentru Helen:

> *Preaiubito*
> *iată-mă pe valiza mea de lemn, pe duşumeaua adăpostului, scriind înainte să dorm. Artileria este ca o maree furtunoasă care se sparge pe ţărmurile lunii pline… Frumosul sat dintre copaci pe care l-am văzut prima oară în urmă cu două săptămâni este acum doar o ruină printre trunchiuri siluite şi arbori dezolanţi. Dar soarele strălucea şi ciocârliile şi potârnichile şi coţofenele şi brumăriţele făceau dragoste, iar tranşeele au devenit culoare de trecere pentru răniţii care vor fi culeşi într-o zi sau două…*

Am dormit foarte bine şi acum e soare şi vânt şi o să avem o zi lungă şi trebuie să expediez asta cât de repede pot.

Cu totul al tău pentru totdeauna Edwy[47]

Din gramofon se aude „Death of the Troll”.

9 aprilie, lunea Paştelui; prima zi a Bătăliei de la Arras începe cu un foc de baraj al artileriei britanicilor – un bombardament „uragan”. Aerul se încovoaie şi pulsează sub clocotul obuzelor. Thomas e în postul lui de observaţie, urmărind bombardamentul şi direcţionând atacul. În lumina hibernală a zorilor, în spatele barajului rulant de artilerie, primele valuri de trupe britanice avansează către liniile germanilor.

Dimineaţa reprezintă un triumf pentru bateriile britanice. Contraatacul scoate din uz majoritatea armamentului greu german, iar trupele britanice iau prin surprindere infanteria inamică. Când tunurile încep să tragă tot mai rar, britanicii ies din tranşee chiuind şi dansând.

Thomas iese din adăpostul lui şi se sprijină de cadrul uşii, ca să-şi umple şi să-şi aprindă pipa de lut. Zăpadă şi soare roşu; o creastă se pierde în depărtare, golaşă pe kilometri întregi. Şi-a umplut deja pe jumătate pipa când un obuz german rătăcit cade lângă el, iar vacuumul provocat îl izbeşte de pământ.

Nu are răni pe corp. Lângă el e pipa de lut, întreagă. A fost ucis de şocul pneumatic, iar inima i s-a oprit brusc din lipsă de aer. Vidul fatal a creat cute de presiune pe paginile jurnalului său, asemenea undelor pe o apă stătătoare.

Helen coase, şi Myfanwy e lângă ea, trecând fire de lână colorată prin punctele perforate într-o carte poştală pentru a face o raţă sălbatică pe care s-o trimită tatălui ei în Franţa. Pe fereastră, Helen îl zăreşte pe băiatul de la telegraf oprindu-se din pedalat şi sprijinindu-şi bicicleta de gard. Îi dă telegrama. Helen o citeşte în tăcere. Băiatul aşteaptă să vadă dacă doreşte să trimită un răspuns. „Niciun răspuns”, îi spune ea.

Helen îi scrie lui Frost. Nu îşi dă seama ce timp verbal ar trebui să folosească. „Într-adevăr, pentru o clipă, uiţi şi eşti amorţit. Din partea lui, totul era şi este bine. Tu îl iubeşti şi sper ca, într-o bună zi, să ne întâlnim şi să vorbim despre el, căci el e nemaipomenit de minunat şi extraordinar”[48].

Tot ce a fost în buzunarele lui Thomas i-a fost înapoiat lui Helen într-o cutie. În ea se află jurnalul, iar între pagini, o fotografie, o foaie ruptă de hârtie şi o scrisoare boţită. Scrisoarea este de la ea pentru el. În fotografie este ea. Foaia de hârtie conţine adrese şi nume pe o parte, iar pe cealaltă – trei rânduri scrise cu creionul:

Unde orice cotitură poate duce către Rai
Sau orice colţ poate ascunde Iadul
Drumurile strălucesc ca un râu de munte după ploaie.[49]

Ce vedea Thomas când a scris acele ultime versuri în carnetul său din Arras? Vechile cărări ale Ţării de Sud sau cele de război, măturate de obuze, care şerpuiesc către linia de front? Ambele împletindu-se, pesemne, şi fiecare conducând în felul său spre celălalt.

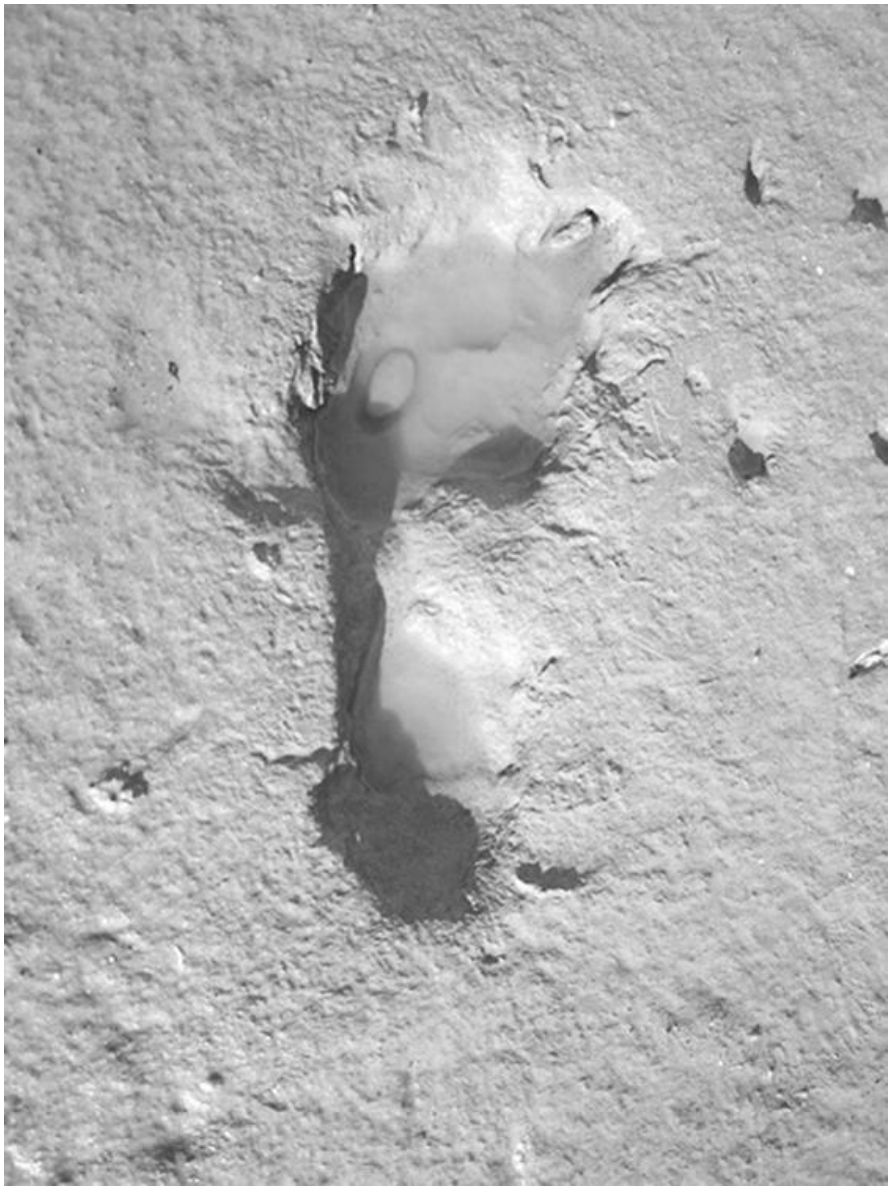

16. Amprentă

Urme de paşi în mâl: două perechi de amprente îndreptându-se spre nord. Un bărbat şi o femeie merg alături, paralel cu ţărmul, cu circa şase kilometri pe oră: călătoresc, nu caută hrană. Ştim în mod cert că bărbatul avea în jur de 1,90 metri înălţime, iar femeia era cu vreo treizeci de centimetri mai scundă. Că bărbatul avea o unghie ascuţită la degetul mare de la picior; că femeia avea bolta plantară adâncită. Că în ziua călătoriei lor, în urmă cu vreo 5.000 de veri, soarele era torid, vântul domol şi valurile mici. Că cerbii şi căprioarele alergau liber prin nămolurile din zona tidală, lăsând urme de copite bine conturate. Şi că acolo era şi un grup de copii care se jucau împreună, făcând năzbâtii prin mâl şi lăsând în urma lor o vălmăşeală de amprente mici.

Am pus un picior lângă prima amprentă a bărbatului, apoi am mers spre nord, păşind alături şi în ritmul lui. Scurte ploi cu soare spală coasta. Lumina îşi schimbă rapid direcţia. La nord, un curcubeu dublu se arcuieşte peste mare. Generatoarele eoliene îşi rotesc paletele lor albe. Departe, spre apus, peste Marea Irlandeză, se dezvoltă un uriaş *cumulonimbus.

Dâra de urme preistorice a apărut la câţiva kilometri nord de Liverpool, pe o porţiune de coastă cunoscută drept Formby Point, unde pământul a conservat ceea ce cu siguranţă este una dintre cele mai extraordinare arhive păstrate vreodată. Cu cinci sau chiar şapte mii de ani în urmă[1], regiunea era o coastă zimţată, brăzdată de canale de scurgere şi

pârâuri adânci. Atunci, la fel ca şi astăzi, se formase un baraj de dune care forma un stăvilar intermitent între apa dulce şi cea din mare. Dinspre dune spre uscat era o luncă împădurită cu arini, mesteceni, sălcii şi stejari pitici. În zona tidală era o lagună puţin adâncă, mărginită de stuf, iar plaja era formată din mâl solid. Era un teritoriu bogat în habitate mixte şi, tocmai de-aceea, întreţinea o numeroasă populaţie de păsări, de animale şi de oameni.

Când oamenii sau animalele traversau plaja, lăsau urme adânci în mâl. În cursul unei zile, dacă soarele ardea îndeajuns de tare, mâlul se întărea de la căldură, iar urmele se solidificau. Apoi, nisipul fin adus de vânt de pe dunele din apropiere acoperea sau umplea amprentele. Fluxul – dacă era suficient de blând – acoperea cu nămol urmele întărite de soare şi pline cu nisip. Iar acea serie de urme era comprimată, căci noi straturi de mâl se depuneau zilnic deasupra ei, fiecare păstrând la rândul său în condiţii optime urmele celor care au păşit pe el. Astfel că mii de dâre de asemenea urme s-au păstrat în decurs de secole, înscrise în straturile de nămol ca un teanc de pagini devenind tot mai înalt.

La un moment dat, spre sfârşitul perioadei neolitice, linia de coastă a început să se extindă către vest. Mai întâi a fost acoperit mâlul, apoi laguna tidală, pe urmă bancurile de nisip din larg. Urmele de paşi au fost şi ele îngropate, acoperite fiind de acest nou pământ. Mult mai târziu, la începutul secolului al XVIII-lea, regiunea a fost măturată de mari furtuni de nisip, ceea ce a dus la abandonarea unui sat, dar şi la formarea unor dune care au îngropat urmele şi mai adânc. Ceva mai recent, însă, eroziunea de coastă a început să muşte din plaja Formby Point. Astfel au fost descoperite – şi în scurt timp îndepărtate – straturile subiacente de mâl din mezolitic şi din neolitic care conţineau urmele de paşi.

În zilele noastre, primăvara ori în timpul mareelor cu amplitudini mari, sau atunci când vine o furtună de pe Marea Irlandeză, nivelul apei creşte şi stratul superior de nămol este spălat, dezvelind un strat precedent

*infaunal. Marea inversează cursul istoriei, ridicând pagini mai vechi spre vârful teancului de hârtie, astfel încât, chiar dacă timpul merge înainte zi de zi, el merge şi înapoi, an după an. Când marea se retrage, o nouă suprafaţă proaspătă de mâl este adusă la lumină – şi uneori aceasta conţine urmele de paşi ale unor călătorii preistorice. Amprentele devin vizibile câteva zile sau poate doar câteva ore. Fiecare nou strat vizibil supravieţuieşte numai până la următorul flux înalt sau până la prima furtună, când este dislocat, la rândul său, ca să-l scoată la iveală pe cel de dedesubt.

Merg spre nord şi ţin pasul cu bărbatul, care acum înaintează de-a lungul marginii înclinate a unei zone nămoloase. Acolo unde panta coboară spre apa stătută, ea seamănă cu paginile netăiate de la marginile unei cărţi. Văd straturile individuale de nămol gras, maroniu, fiecare cam de doi centimetri şi jumătate grosime. Se văd şiruri de urme de cerbi şi căprioare, copitele căprioarelor fiind clare şi mărunte, iar ale cerbilor – ca nişte ghilimele mari. Bărbatul merge mai departe, iar eu ţin pasul cu el.

Nămolurile din Formby au oferit o diversitate impresionantă de urme. Au apărut amprentele vechi de 5.000 de ani ale unor mistreţi, lupi şi câini, dar şi urme de capre, cai şi căprioare cu copite având lungimea de până la treisprezece centimetri, aproape de două ori mai mari faţă de ale căprioarelor din zilele noastre. Au apărut urme de scoicari (dâre mici şi sinuoase ca nişte vârfuri de săgeţi); amprentele în formă de T ale unui cocor păşind tiptil, cu degetele răsfirate, împreună cu puii săi; şi urmele de copite mari cât o farfurie ale bourilor, uriaşele *ungulate vânate în epoca bronzului până la extincţie, ale căror imagini sunt pictate pe pereţii peşterii din Lascaux. Un mascul mare de bour avea un greabăn lung de un metru şi optzeci de centimetri şi măsura trei metri şi patruzeci de la bot la crupă.

Au apărut şi sute de urme de paşi lăsate de oameni. Unele amprente au fost atât de clare, încât arheologii au reuşit să deducă statura, velocitatea,

ritmul şi viteza indivizilor care le-au lăsat. Majoritatea erau femei şi copii care umblau desculţi pe mâl cu scopul de a strânge hrană: creveţi şi scoici-briceag din ţărmurile nisipoase şi din ochiurile de apă sau ouă de păsări din lagunele şi golfurile de pe litoral. Una dintre ele era o adolescentă, posibil însărcinată, ale cărei degete încleştate de la picioare indică faptul că îi era greu să adere pe acel teren alunecos. Au fost descoperite urme de paşi de bărbaţi dublând urmele de cerbi şi căprioare, cu amprente mai adânci şi traiectorii ferm direcţionate, ce sugerează că bărbaţii alergau, probabil, ca să vâneze.

Pas cu pas spre nord, pe urmele bărbatului, cu vântul ca o mână pusă pe şale care te împinge spre înainte. Rafalele de vânt dinspre sud ridică pulberi de nisip uscat, şerpi lungi şi aurii care se preling liberi peste dune şi printre firele de iarbă-de-plajă.

Amprentele din Formby sunt atât de sugestive deoarece consemnează călătorii specifice, şi sunt atât de misterioase pentru că ştim foarte puţin despre drumeţii care le-au lăsat. Ca şi amprentele mâinilor vopsite de pe pereţii peşterii din Lascaux, ele sunt semne ale unor acte precise şi irepetabile – pielea unei anumite palme sau a unei anume tălpi a atins, într-o anumită împrejurare, un anume perete al peşterii sau o anumită plajă –, iar prin forma lor şi prin distanţa dintre ele ne amintesc de o mişcare înrudită petrecută în urmă cu 3,6 milioane de ani. Nu ştim nimic în plus. Cine a produs acele semne, atât de particulare şi de generice? Ce simţeau lăsând acele urme, în aceleaşi secole în care, în argila din Mesopotamia, erau desenate primele pictograme cu un ac de stuf?

Să mergi după aceste urme, să-ţi laşi propriile amprente alături, nu e la fel ca o călătorie în timp – o întoarcere bruscă în mezolitic. Nu, bizarul experienţei implică un sentiment de coprezenţă: timpul preistoric şi prezentul se unesc în aşa măsură, încât nu e limpede cine pe urmele cui păşeşte. Puterea tulburătoare a urmelor constă tocmai în combinaţia dintre intimitatea vecinătăţii şi îndepărtarea în timp. Sunt urme care se numără

printre cele mai vechi texte, venind dintr-o perioadă a istoriei lipsită de naraţiuni consemnate. Urmându-le, citim una dintre cele mai timpurii poveşti, nu imprimată într-o carte, ci întipărită în mâl.

În timp ce merg, în memorie îmi apar scene de pe drumurile pe care le-am urmat, derulându-se repede şi clar de parcă ar fi proiectate de o lanternă magică: siajul de un verde fosforescent lăsat de *Jubilee* în timp ce înaintează anevoie către nord, spre Sula Sgeir; potecile albe din comitatele de cretă ale Angliei; calea lui Manus, cu momâi de câte trei pietre survolată de gâşte-de-mare; lumea-oglindă a căii Broomway. Ies la iveală şi amintiri somatice: asprimea calcarului din Palestina, acele subţiri şi dure din pădurile de pini spaniole, praful de gresie din Black Mountains, atât de catifelat sub picioare. Sau amintiri ale senzaţiilor datorate spaţiilor mici şi largi: *shieling*-urile având forma unor ştiubeie primitive de pe landa din Lewis, interiorul răcoros al unui *qasr* de lângă Ramallah, apa întunecată şi sticloasă de sub arcul de piatră din arhipelagul Shiant. Şi oamenii, atât de mulţi, călătorind pe jos.

Înainte, spre nord, pe calea urmelor străvechi. Sare în briza mării, sare în nas. Uriaşul cumulonimbus îşi continuă explozia cu încetinitorul: protuberanţe masive care se nasc din ele însele, volute şi console, viroage, *seracuri şi mari globuri albe. La baza norului, un front lateral de furtună, dedesubtul căruia atârnă perdele negre de ploaie. Spre nord, eu şi bărbatul ajungem la un petic cu urme mici de paşi: copii care se jucau în nămol. Sunt doi copii care se joacă acolo chiar şi astăzi, şi ambii ţopăie desculţi. Simt dintr-odată un curent care mă trage către casă, la propriii mei copii, dorindu-mi să-i feresc de rău şi timp.

Datarea urmelor din Formby a fost realizată cu ajutorul unei tehnici cunoscute ca luminescenţă stimulată optic (OSL). Metoda se bazează pe caracteristicile cronometrice ale granulelor de cuarţ. Dacă este ţinut în întuneric – de pildă, îngropat în nămol –, cuarţul atrage întruna electroni. Probele de cuarţ luate dintr-un sit pentru datare se păstrează în locuri

ferite de lumină şi sunt duse la un laborator, unde sunt iradiate cu un fascicul de neon. Sub acţiunea neonului, cuarţul eliberează electronii acumulaţi, iar viteza măsurată şi cantitatea de electroni eliberaţi oferă o indicaţie demnă de încredere privind timpul petrecut de cuarţ în întuneric. O pistă de datare definitivă, cuantificând timpul şi arătând o cale spre trecut.

Răsar imagini spicuite din kilometrii străbătuţi pe jos. Pietre albe, cai albi, insule zburătoare, ochi aprinşi, miraje, tărâmuri acoperite de ape, visuri de zbor, inversări şi dedublări, drepturi şi rituri de trecere, şoimi şi hărţi: imaginile se mişcă la fel ca sferele de aramă într-un *planetariu mecanic, orbitează şi converg către o întâlnire improbabilă. Ordinea se clatină înfiorată; detaliile strânse poartă ca pecete însemnele trecutului. Pământul însuşi e ticsit de litere, cuvinte, texte, cântece, semne şi poveşti. Şi mereu, şi pretutindeni, sunt drumuri – drumuri ce străbat regiuni şi ţări, memorate mai degrabă ca tipare decât ca traiectorii, drumuri ce aduc aliniamente şi discrepanţe, afinităţi elective şi modificări ale dispoziţiilor familiare. Îmi imaginez că Pământul ar putea fi observat de la o altitudine neînchipuit de mare, atât de mare încât să fie posibile deopotrivă retrospecţia şi perspectiva, iar amprentele de milenii ale paşilor celor ce-au mers pe jos să fie vizibile, ca nişte pâlpâiri ale urmelor speciei noastre.

Tot înainte, către nord. Una dintre urme, cea de la piciorul drept, începe să se înalţe deasupra nămolului, de parcă ar fi urma unei alte siluete reflectate în oglindă – eu pe *recto, ea pe *verso.

Munţii din Snowdonia se arcuiesc spre sud-vest, atrăgând privirile. Insula Anglesey abia dacă se zăreşte prin ceaţă, ca o insulă-fantomă. Trei ciori-de-semănătură ţopăie ţanţoşe pe plajă; aterizează o a patra şi cvartetul porneşte, bătând din aripi, către nord. Pe uscat, un uliu-păsărar se lasă confortabil între crengile unui arin; e bine ascuns – se văd doar doi ochi portocalii. O pungă de plastic agăţată în iarba-de-plajă tremură în vânt. Pe cer, pescăruşii zboară în formaţii de V şi W.

Mă opresc la locul unde e ultima lui urmă, la o distanţă de 5.000 de ani de la pornire. Drumul meu ia sfârşit odată cu al lui. Privesc înapoi, spre sud, în lungul dârei de paşi. Lumina cade iar pieziş şi, deodată, urmele umplute cu apă devin oglinzi care reflectă cerul, norii fremătând şi pe oricine se priveşte în ele.

Note

Acolo unde a fost cazul, între paranteze pătrate a fost indicată şi ediţia în limba română din care au fost preluate citatele.

Lista abrevierilor folosite în note

ACP: Edward Thomas, *The Annotated Collected Poems*, ed. Edna Longley (Newcastle: Bloodaxe, 2008)
AIE: W. H. Hudson, *Afoot in England* (1909; Oxford: Beaufoy Books, 2010)
CET: Edward Thomas, *The Childhood of Edward Thomas: A Fragment of Autobiography and the War Diary* (1938; Londra: Faber and Faber, 1983)
ETGB: Edward Thomas, *Letters from Edward Thomas to Gordon Bottomley*, ed. R. George Thomas (Oxford: Oxford University Press, 1968)
GB: Edward Thomas, *George Borrow: The Man and His Books* (Londra: Chapman & Hall, 1912)
IW: Edward Thomas, *The Icknield Way* (1913; Londra: Constable, 1916)
LFY: Eleanor Farjeon, *Edward Thomas: The Last Four Years* (1958; Stroud: Sutton, 1997)
LM: Nan Shepherd, *The Living Mountain* (1977; Edinburgh: Canongate, 2011)
RJ: Edward Thomas, *Richard Jefferies: His Life and Work* (Londra: Hutchinson & Co., 1909)
SC: Edward Thomas, *The South Country* (Londra: J. M. Dent, 1909)
SLET: Edward Thomas, *Selected Letters of Edward Thomas*, ed. R. George Thomas (Oxford: Oxford University Press, 1995)
USW: Helen Thomas, *Under Storm's Wing* (Manchester: Carcanet, 1988)
WOW: Tim Ingold şi Jo Lee Vergunst (eds.), *Ways of Walking* (Aldershot: Ashgate, 2008)

Epigrafe

1. *IW*, p. 13.
2. *LM*, p. 46.

Capitolul 1. Urmă

1. Ralph Waldo Emerson, *The Complete Works*, ed. Edward Waldo Emerson (Boston, MA: Houghton Mifflin, 1903-1904), vol. 4, pp. 261-262.

Capitolul 2. Cărare

1. Thomas A. Clark, ‘In Praise of Walking’, in *Distance & Proximity* (Edinburgh: Pocketbooks, 2000), p. 15.
2. Îi sunt recunoscător pentru acest detaliu lui Hayden Lorimer, ‘Herding Memories of Humans and Animals’, *Environment and Planning D: Society and Space* 24:4 (2006), pp. 497–518 (p. 514).
3. Thomas De Quincey, *Recollections of the Lakes and the Lake Poets*, ed. David Wright (1862; Harmondsworth: Penguin, 1970), pp. 53-54.
4. John Clare, ‘Rural Scenes’, in *The Poems of the Middle Period 1822-1837*, ed. Eric Robinson, David Powell şi P. M. S. Dawson (Oxford: Clarendon Press, 1998), p. 585.
5. Walt Whitman, *Leaves of Grass* (1855), in *Walt Whitman: Complete Poetry and Collected Prose* (New York: Library of America, 1982), p. 82 [Walt Whitman, *Cântec despre mine/ Song of Myself*, ediţia a II-a, în româneşte de Mihnea Gheorghiu, (Bucureşti: Editura Univers, 1976), pp. 7-79].
6. Poate cel mai mare paradox al reţelei engleze de cărări este faptul că a luat fiinţă mai ales în urma unui set de legi funciare de îngrădire a terenurilor (Parliamentary Enclosure Acts) promulgate, cu aproximaţie, în perioada 1750-1850. Înainte de aceste legi,

porţiuni întinse de pământ erau considerate „la comun”. În urma promulgării, a devenit obligatorie definirea drepturilor şi îndatoririlor proprietarilor de terenuri şi stabilirea clară a hotarelor prin

folosirea gardurilor de orice fel (care împiedicau accesul) şi a cărărilor (care facilitau circulaţia, dar, în mod implicit, şi limitau accesul). Anumite cărări (cu acces anterior permisiv) au dispărut; au apărut altele noi (protejate de statutul lor), dar caracterul deschis al ţinutului şi libertatea de mişcare după bunul plac au fost compromise. Astfel, apariţia legală a sistemului de poteci demonstrează că acesta îndeplineşte, pe de-o parte, o funcţie a libertăţii, iar pe de alta – a restricţiei. Pentru o perspectivă eminentă şi detaliată asupra istoriei accesului, parcurgeţi volumul lui Marion Shoard, *This Land Is Our Land* (1987; Londra: Gaia, 1997).

7. Această poveste a avut mai multe variante. Aici o folosesc pe cea apărută în volumul lui Herbert Jenkins, *The Life of George Borrow* (Londra: John Murray, 1912), pp. 94-104. Pe scurt, dar cu mare plăcere, Edward Thomas povesteşte la rândul său o altă versiune în *GB*, pp. 125-126.
8. Jenkins, *Life of George Borrow*, *passim*; şi *GB*, p. 131.
9. George Borrow, *Lavengro* (Londra: John Murray, 1851), p. 156.
10. *AIE*, p. 7.
11. Charles F. Lummis, *A Tramp Across the Continent* (1892; Omaha: University of Nebraska Press, 1981), p. 3.
12. Linnie Marsh Wolfe (ed.), *John Muir, John of the Mountains: The Unpublished Journals of John Muir* (Madison, WI: University of Wisconsin Press, 1979), p. 439.
13. Henry Williamson, *Tarka the Otter* (1927; Londra: Book Club Associates, 1985), p. 142.
14. Henry Williamson, dintr-o scrisoare nepublicată adresată lui Dennis McWilliam, 11 iunie 1968. Mai târziu în viaţă, noţiunea folclorică a lui Williamson despre „pământ” s-a dezvoltat într-o problematică simpatie cu fascismul.
15. John Masefield, *The Poems and Plays of John Masefield* (Londra: Macmillan, 1918), vol. 2, p. 62.
16. *AIE*, p. 14.
17. Traducerea îi aparţine romancierului american Howard Norman, în ‘On the Poet’s Trail’, *National Geographic* (noiembrie 2008), p. 36.
18. Richard Jefferies, notiţă în carnet din anul 1887, citată de Jem Poster in ‘Ghosts: Edward Thomas and Richard Jefferies’, *Archipelago* 2 (primăvară 2008), pp. 118-125 (p. 118).
19. John Clare, ‘Footpaths’, in *The Poems of the Middle Period 1822-1837*, p. 317.
20. William Wordsworth, *Guide to the Lakes* (1810; Londra: Frances Lincoln, 2004), p. 72.
21. William Hazlitt, ‘My First Acquaintance With Poets’ (1823), in *Selected Writings*, ed. Duncan Wu (Londra: Pickering & Chatto, 1998), vol. 9, p. 96.
22. John Keats, scrisoare către John Reynolds, 12 iulie 1819, in *The Letters of John Keats*, ed. M. Buxton Forman, 4-th edition (1931; Oxford: Oxford University Press, 1952), p. 357.
23. *IW*, p. 1.
24. *RJ*, p. 4.
25. Edward Thomas, *Beautiful Wales* (Londra: A. & C. Black, 1905), p. 166.
26. *CET*, p. 57.
27. Edna Longley, unul dintre cei mai subtili critici ai operei lui Thomas şi editor al excelentului volum *Annotated Collected Poems*, susţine că „drumurile şi drumeţiile îi influenţează [lui Thomas] cele mai adânci structuri ale imaginarului” *ACP*, p. 270.

28. John Brinckerhoff Jackson, ‘Roads Belong in the Landscape ’, in *A Sense of Place, A Sense of Time* (New Haven, CT: Yale University Press, 1994), p. 192.
29. George Eliot, *Felix Holt: The Radical* (1866), ed. William Baker şi Kenneth Womack (Peterborough, Ontario: Broadview, 2000), p. 47.
30. Jean-Jacques Rousseau, *The Confessions* (1782), în traducerea lui J.M. Cohen (London: Penguin, 1953), p. 382 [Jean Jacques Rousseau, *Confesiuni*, volumul al II-lea, în româneşte de Pericle Martinescu (Editura Pentru Literatură: Bucureşti, 1969), p. 246].
31. Søren Kierkegaard, *Søren Kierkegaard's Journals and Papers*, editat şi tradus de Howard V. Hong şi Edna H. Hong (Bloomington, IN: Indiana University Press, 1978), vol. 6, pp. 62-63.
32. Christopher Morley, *Forty-Four Essays* (New York: Harcourt, Brace and Co., 1925), p. 38.
33. William Wordsworth, *The Poetical Works of William Wordsworth*, ed. Paul D. Sheats (Boston, MA: Houghton Mifflin, 1952), p. 219.
34. Friedrich Nietzsche, ‘Maxims and Barbs’, in *Twilight of the Idols* (1888), în traducerea lui Duncan Large (Oxford: Oxford University Press, 1998), p. 9 [Friedrich Nietzsche, *Amurgul idolilor sau Cum se filozofează cu ciocanul*, în româneşte de Alexandru Al. Şahighian (Bucureşti: Editura Humanitas, 2019), p. 17].
35. Wallace Stevens, ‘Notes towards a Supreme Fiction’, in *The Collected Poems of Wallace Stevens* (1955; Londra: Faber and Faber, 1984), p. 386.
36. John Hillaby, ‘The Skull Cinema’, *New Scientist*, 1 decembrie 1977, 589.
37. Keith H. Basso, *Wisdom Sits in Places* (Albuquerque: New Mexico University Press, 1996), p. 31.
38. Allice Legat, ‘Walking Stories; Leaving Footprints’, in *WOW*, pp. 35-49 (p. 38).
39. Rebecca Solnit, *A Field Guide to Getting Lost* (New York: Viking, 2005), pp. 50-51.
40. Bertrand Russell, *Autobiography* (1967-1969; Londra: Routledge, 1998), p. 330.
41. Ludwig Wittgenstein, în Michael Nedo, ed., *Ludwig Wittgenstein: Wiener Ausgabe Einführung/Introduction* (Viena şi New York: Springer-Verlag, 1993), p. 19.
42. Thomas A. Clark, *The Hundred Thousand Places* (Manchester: Carcanet, 2009), p. 81. [În original, „*steps «Carved out of rock/ go down to water»*” – n.t.]
43. Elizabeth Bishop, ‘At the Fishhouses’, in *Elizabeth Bishop: Complete Poems 1927-1979* (Londra: Hogarth Press, 1983), pp. 65-66. [în original, „*like what we imagine knowledge to be:/ dark, salt, clear, moving, utterly free*” – n.t.]
44. William Wordsworth, ‘Essay, Supplementary to the Preface’ (1815), in *Prose Works of William Wordsworth*, editat de W. J. B. Owen şi Jane Worthington Smyser (Oxford: Clarendon Press, 1974), vol. 3, pp. 82-83.
45. Bruce Chatwin, *The Songlines* (1987; Londra: Picador, 1988), p. 15.
46. Chatwin, *The Songlines*, p. 16.
47. În fascinanta şi complexa sa carte intitulată *Lines*, Tim Ingold face o distincţie între „drumeţie” şi „călătorie”: călătorul alcătuieşte un traseu „uneori chiar şi înainte de a porni la drum”, astfel încât călătoria „nu este decât o interpretare a acelui traseu”, în timp ce drumeţul „urmează o cale pe care o mai străbătuse însoţit de alţii, sau mergând în urma altor paşi, refăcând itinerarul

pe măsură ce înaintează". Tim Ingold, *Lines: A Brief History* (Londra: Routledge, 2007), pp. 15-16.

48. Walter Benjamin, *Selected Writings*, editat de Michael W. Jennings, Howard Eiland şi Gary Smith (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1999), vol. 2, p. 596.

Capitolul 3. Cretă

1. *IW*, pp. vi-vii.
2. *SC*, p. 2.
3. Louis MacNeice, 'Autumn Sequel', in *The Collected Poems of Louis MacNeice* (Londra: Faber and Faber, 1966), p. 422. [În original: „*I could feel my mind/ Crumble and dry like a fossil sponge, I could feel/ My body curl like a foetus and the rind/ Of a barrow harden round me, to reveal/ Millennia hence some inkling of the ways/ Of man before he invented plough or wheel*" – n.t.]
4. Vezi Sarah Harrison, 'The Icknield Way: Some Questions', *Archaeological Journal* 160 (2003), pp. 1-22.
5. *IW*, p. v.
6. Notele lui Emslie sunt publicate în C.S. Burne, 'Scraps of Folklore Collected by John Philipps Emslie', *Folklore* 26: 2 (iunie 1915), pp. 153-170.
7. *SC*, p. 60.
8. *IW*, p. 27.
9. *IW*, p. 4.
10. *IW*, p. 27
11. *ACP*, p. 97.
12. Pentru o discuţie revelatoare despre siturile-fantomă şi fotografia aeriană, vezi Kitty Hauser, *Shadow-Sites: Photography, Archaeology and the British Landscape* (Oxford: Oxford University Press, 2007).
13. Kitty Hauser, *Bloody Old Britain: O.G.S. Crawford and the Archaeology of Modern Life* (Londra: Granta, 2008), p. 90.
14. Hauser, *Bloody Old Britain*, pp. 85-86.
15. *IW*, p. 1.
16. *SC*, pp. 151-152.
17. *IW*, p. 9.
18. Vezi Nicholas J. Saunders, *Trench Art: Materialities and Memories of War* (Oxford: Berg, 2003), pp. 121-124.
19. Flann O'Brien, *The Third Policeman* (1967; Londra, Dublin: Dalkey Archive, 1990), p. 90.

20. *SC*, p. 199.
21. *SC*, p. 50.
22. *IW*, p. vi.

Capitolul 4. Nămol

1. Arheologia ţinutului Doggerland este bine descrisă (pe scurt) în Laura Spinney, ‘The Lost World’, *Nature* 454 (9 iulie 2008), pp. 151-153; precum şi (pe larg) în Vincent Gaffney et al., *Europe’s Lost World: The Rediscovery of Doggerland* (York: Council for British Archaeology, 2009). Mă folosesc de ambele surse.
2. William Hogarth, *The Analysis of Beauty* (Londra: J. Reeves, 1753), p. 38.
3. Comentariul lui John Burroughs mi-a fost adus la cunoştinţă de Jules Pretty şi apare în lucrarea sa: *This Luminous Coast* (Suffolk: Full Circle, 2011), p. 161.
4. *AIE*, pp. 40-41.
5. Wendell Berry, ‘The Rise’, in *The Long-Legged House* (New York: Harcourt, Brace & World, 1969), p. 96.
6. Martin Martin, *A Voyage to St Kilda* (1698; Londra: Dan Browne, 1753), p. 3.
7. Roger Deakin, *Notes from Walnut Tree Farm* (Londra: Hamish Hamilton, 2008), p. 190.
8. Henry David Thoreau, ‘Walking’, in *The Works of Henry David Thoreau*, volum editat de Lily Owens (New York: Avenel, 1981), p. 277. Îi sunt recunoscător lui Jos Smith fiindcă mi-a atras atenţia asupra convergenţei de opinii din aceste trei citate (Martin, Deakin, Thoreau).
9. Vezi William Fox, ‘Walking in Circles: Cognition and Science in High Places’, in *High Places*, editat de Denis Cosgrove şi Veronica della Dora (Londra şi New York: I. B. Tauris, 2009), pp. 19-29 (p. 20).

Capitolul 5. Apă – Sud

1. John Dryden, ‘Annus Mirabilis’ (1666), in *The Poems of John Dryden 1649-1681*, editat de Paul Hammond (Londra şi New York: Longman, 1995).
2. Vezi E.G. Bowen, *Saints, Settlements and Seaways in the Celtic Lands* (Cardiff: University of Wales Press, 1969), p. 17.

3. O discuţie consistentă despre istoriografia drumurilor maritime se regăseşte în Bowen, *Saints, Settlements and Seaways*, pp. 1-10.
4. Vezi O.G.S. Crawford, 'The Distribution of Early Bronze Age Settlements in Britain', *Geographical Journal* 40 (August 1912), pp. 184-197.
5. Vezi Cyril Fox, *The Personality of Britain* (Cardiff: Muzeul Naţional al Ţării Galilor, 1932).
6. Vezi Barry Cunliffe, *Facing the Ocean*: *The Atlantic and Its Peoples, 8000* BC–AD *1500* (Oxford: Oxford University Press, 2001). Cartea lui Cunliffe îmi permite să vorbesc despre istoria căilor maritime cu o autoritate al cărei deţinător nu sunt eu cel dintâi; printre alte surse, m-am inspirat şi din lucrarea lui Bowen, *Saints, Settlements and Seaways*, iar eminentul şi condensatul eseu al lui Peter Davidson 'Seven Short Sails' a contribuit ca epilog la proiectul lui Pat Law, '7 Short Sails'. Vezi: http://www.heriot-toun.co.uk/studio-log/7sails-sail-07.php
7. Cunliffe, *Facing the Ocean*, p. 79.
8. *On the Atlantic Edge* (Dingwall: Sandstone, 2006), p. 90; Cunliffe, *Facing the Ocean*, pp. 85-86.
9. White, *On the Atlantic Edge*, p. 47. Vezi şi excelenta afirmaţie a lui Hayden Lorimer cum că, pe malul mării, „se percepe o organizare diferită a persoanelor şi a puterilor din lume… desfăşurându-se prin câmpuri de variaţii, de relaţii, de senzaţii şi emoţii, viaţă resimţită intens, în trecerea anotimpurilor, în marile mişcări de apă şi de aer, în adâncuri şi pe suprafeţe, inspiraţii şi
expiraţii, în accelerarea şi încetinirea energiilor, în ritmul şi durata întâlnirilor, în umori şi în jocul razelor de lumină, în valuri care sunt biochimice şi de maree, şi în curenţii care împletesc personalul şi impersonalul, materialul şi imaterialul". Hayden Lorimer, 'Forces of Nature, Forms of Life: Calibrating Ethology and Phenomenology', in *Taking Place: Non-Representational Geographies*, editat de Ben Anderson şi Paul Harrison (Londra: Ashgate, 2010), pp. 55-78.
10. Îi sunt recunoscător lui Peter Davidson pentru acest detaliu.
11. Am scris mai detaliat despre *peregrini* în cel de-al doilea capitolul al cărţii mele, *The Wild Places* (Londra: Granta, 2007), pp. 21-42.
12. White, *On the Atlantic Edge*, p. 38. Vezi şi cartografierea lui Bowen a bisericilor vechi, dedicată acelor *peregrini* din nord-vestul Europei şi părţii atlantice a Marii Britanii, în *Saints, Settlements and Seaways*, pp. 51-80.
13. Cunliffe, *Facing the Ocean*, p. 15.
14. Ian Stephen, în *Offshore/ Onshore* (Edinburgh: Morning Star, 1998), p. 4.
15. Ian Stephen, 'Southeasterly, Stromness', in *It's about this* (Glasgow: Survivor's Press, 2004), p. 6. [În original: *the taste of the relations, out of town,/ the watch-mates met again…// The wat one phrase talks to another./ The history of your way through weather./ The tuch of your people* – n.t.]
16. Robert Lowell, 'Epilogue', in Robert Lowell: *Collected Poems*, editat de Frank Bidart (Londra: Faber and Faber, 2003), p. 838. Am preluat replica lui Lowell din recenzia scurtă şi favorabilă semnată de Gerry Cambridge pentru Ian Stephen, 'All About Shine', care este cuvântul înainte al volumului lui Ian intitulat *Mackerel & Creamola: Stories and Recipes* (Edinburgh: Pocketbooks, 2001), pp. 11-15 (p. 13).

17. Preiau acest detaliu din volumul lui Tim Ingold, *Lines: A Brief History* (Londra: Routledge, 2007), p. 90. Ingold îi atribuie cercetarea Nataliei Novikova, în 'Self-Government of the Indigenous Minority Peoples of West Siberia: Analysis of Law and Practice', care face parte din *People and the Land: Pathways to Reform in Post-Soviet Siberia* (Berlin: Dietrich Reimer Verlag, 2002), pp. 83-97. Îi sunt recunoscător, de asemenea, şi Tatianei Argounova-Low pentru conversaţia noastră despre *hodologie şi pentru împărtăşirea cercetărilor aflate încă în curs despre relaţia dintre drumuri şi poveşti în Republica Saha din nord-vestul Siberiei.
18. Mă inspir aici din analiza lui Ingold a relaţiei dintre text, urmă şi textură, din *Lines*, p. 43.
19. Inspirat de Ingold, *Lines*, pp. 92-93.
20. Adam Nicolson, *Sea Room: An Island Life* (Londra: HarperCollins, 2001), pp. 12-13.
21. Nicolson, *Sea Room*, p. 3.
22. Le sunt recunoscător pentru această formulare lui Tim şi Mairéad Robinson.
23. *LM*, p. 3.

Capitolul 6. Apă – Nord

1. Richard Kearney, *Navigations: Collected Irish Essays 1976–2006* (Dublin: Lilliput, 2006), p. x.
2. Vezi James McGeoch, Catriona McGeoch, Finlay MacLeod and John Love, *Súlasgeir* (Stornoway: Acair, 2010); şi John Beatty, *Sula: Seabird Hunters of Lewis* (Londra: Michael Joseph, 1992). Le sunt recunoscător lui Finlay MacLeod, familiei McGeoch şi editurii Acair Press pentru generozitatea de a-mi pune la dispoziţie materiale referitoare la Sula Sgeir şi la vânătoarea de *guga*.
3. Ian Stephen, 'Anstruther to St Andrew's Bay, aboard The Reaper', in *It's about this* (Glasgow: Survivor Press, 2004), p. 10.
4. Mark Twain, *Life on the Mississippi* (1883; Londra: Penguin, 1986), p. 96. [*Viaţa pe Mississippi*, traducere de Petru Comarnescu (Bucureşti: Editura Tineretului, 1954).]
5. William James, *The Principles of Psychology* (1890; New York: Holt, 1905), pp. 136-137. James se inspiră din formularea germanului Ewald Hering, fiziolog şi teoretician al cromatologiei.
6. Kenneth White, *On the Atlantic Edge* (Dingwall: Sandstone, 2006), pp. 29-30.
7. Ian Stephen, 'Groundswell', in *Adrift/ Napospas vlnám* (Olomouc: Periplum, 2007), p. 72 [În original: *Wheeling flights/ would drag you sky-high/ if your wide feet failed/ to suck the deck*.]

Capitolul 7. Turbă

1. Vezi, de pildă, Finlay MacLeod (editor), *Togail Tìr/Marking Time: The Map of the Western Isles* (Stornoway: Acair, 1998); Finlay MacLeod, *The Healing Wells of the Western Isles* (Stornoway: Acair, 2000); Finlay MacLeod, *The Chapels in the Western Isles* (Stornoway: Acair, 2007); Finlay MacLeod, *The Norse Mills of Lewis* (Stornoway: Acair, 2009).
2. Vezi Janet Browne, *Charles Darwin: The Power of Place* (New York: Knopf, 2002), p. 10, şi Rebecca Stott, *Darwin and the Barnacle* (Londra: Faber and Faber, 2003), p. 69.
3. Anne Campbell şi Jon MacLeod, *A-mach an Gleann* (Stornoway: publicată de autori, 2007).
4. Vezi 'Onomasticon' din excelentul volum al lui Richard V. Cox, *The Gaelic Place-Names of Carloway, Isle of Lewis: Their Structure and Significance* (Dublin: Dublin Institute for Advanced Studies, 2002).
5. „*Èig*": termenul este luat din 'Some Lewis Moorland Terms: A Peat Glossary', un document care cuprinde patru pagini şi 126 de termeni gaelici, şi care detaliază limbajul folosit în trei sate din insula Lewis (Shawbost, Bragar şi Shader) pentru a descrie şi a denumi trăsături ale landelor şi ale turbăriilor din acele locuri. Mulţi dintre termeni sunt remarcabili datorită preciziei lor, iar întregul document este profund emoţionant. A fost compilat între anii 2005 şi 2007 de Finlay MacLeod, Anne Campbell şi alte două persoane. Pentru o dezbatere mai largă asupra acestui document şi despre relaţia dintre toponime şi intimitatea unor locuri, vezi Robert Macfarlane, 'A Counter-Desecration Phrasebook', in *Towards Re-Enchantment: Place and Its Meanings*, editat de Gareth Evans şi Di Robson (London Art Events, 2010), pp. 106-130.
6. *LM*, pp. 103-104.
7. Frank Fraser Darling, *A Herd of Red Deer* (Oxford: Oxford University Press, 1937), p. 27.
8. Îi sunt recunoscător pentru acest detaliu al mersului desculţ lui Darling, iar pentru această formulare, lui Hayden Lorimer, în 'Herding Memories of Humans and Animals', *Environment and Planning D: Society and Space* 24:4 (2006), pp. 497-518 (p. 500).
9. Nan Shepherd, 'The Colour of Deeside', *The Deeside Field* 8 (Aberdeen: Aberdeen University Press, 1937), pp. 8-12 (pp. 9-10).

Capitolul 8. Gnais

1. Walt Whitman, *Leaves of Grass*, in *Walt Whitman: Complete Poetry and Collected Prose* (New York: Library of America, 1982), p. 57 [Walt Whitman, *Cântec despre mine/ Song of Myself*, ediţia a II-a, în româneşte de Mihnea Gheorghiu, Editura Univers, Bucureşti, 1976, pp. 7-79].

2. Comunicare personală de la Steve Dilworth, august 2010.
3. Rebecca West, *Black Lamb and Grey Falcon: A Journey through Yugoslavia* (1942; Edinburgh: Canongate, 1993), pp. 335-336.

Capitolul 9. Granit

1. *WOW*, p. 17.
2. Pentru mai multe detalii despre remarcabila viaţă a bunicului meu, vezi Edward Peck, *Recollections 1915-2005* (New Delhi: Pauls Press, 2005).
3. Vezi Eric Hobsbawm, care la rândul său a adaptat un farmec chinezesc apocrif în *Interesting Times: A Twentieth-century Life* (Londra: Penguin, 2002).
4. Mă inspir atât aici, cât şi în alte prilejuri, din A.R.B. Haldane, *The Drove Roads of Scotland* (1952; Edinburgh: Birlinn, 2008); detaliul despre *via viridis* poate fi găsit la p. 11.
5. Haldane, *The Drove Roads of Scotland*, p. 1.
6. Haldane, *The Drove Roads of Scotland*, p. 222.
7. *LM*, p. 4.
8. *LM*, p. xliii.
9. *LM*, p. 23.
10. *LM,* p. 8.
11. *LM*, p. xlii.
12. *LM*, p. 93.
13. *LM*, p. 92.
14. *LM*, p. 105.
15. Adam Nicolson, *Sea Room* (Londra: HarperCollins, 2001), p. 4.
16. Helen Thomas, prefaţa din 1932 la *The South Country* (Dorset: Little Toller, 2009), pp. 15-16.
17. Neil Gunn, *Highland River* (1937; Edinburgh: Canongate, 1991), p. 33.
18. John McGahern, ‘Country Leitrim: The Sky above Us’, in *Love of the World* (Londra: Faber and Faber, 2009), pp. 19-26 (p. 23).
19. Această poveste mi-a fost spusă, într-o bună zi, de Ronald Blythe, când l-am vizitat la casa lui din Wormingford, la care se ajunge pe un drum afundat în pământ.
20. *LM*, p. 76.
21. Neil Gunn, *The Well at the World’s End* (1951; Edinburgh: Canongate, 1996).
22. *LM*, p. 16.
23. *LM*, p. 25.
24. *LM*, pp. 106-108.
25. *LM*, p. 108.

Capitolul 10. Calcar

1. Cele mai bune istorisiri despre excepţionala viaţă a lui Raja Shehadeh îi aparţin lui însuşi, în *Palestinian Walks* (Londra: Profile, 2007), precum şi în *A Rift in Time: Travels with My Ottoman Uncle* (Londra: Profile, 2010).
2. Raja Shehadeh, *Palestinian Walks*, p. 5.
3. William Thackeray, *Notes of a Journey from Cornhill to Grand Cairo, în Miscellanies* (1846; Rockville, MD: Wildside Press, 2009), volumul 2, p. 561.
4. Herman Melville, *Journals*, editat de Howard C. Horsford şi Lynn Horth (1957; Chicago, IL: Northwestern University Press, 1989), p. 83.
5. John Berger, 'A Place Weeping', *Threepenny Review* 188 (vara 2009), la adresa web http://www.threepennyreview.com/samples/berger_ su09.html.

Capitolul 11. Rădăcini

1. Edmund Blunden, 'On Pilgrimage in England: Voyages of Discovery', *TLS*, 28 martie 1942, p. 156. Îi sunt recunoscător Alexandrei Harris pentru că mi-a semnalat eseul lui Blunden.
2. Václav Cilek, 'Bees of the Invisible – Awakening of a Place', *Artesian* 1 (toamnă-iarnă 2008), pp. 27-29
3. Antonio Machado, *Campos de Castilla* (1912; Madrid: Catedra, 2006), p. 223. Traducerea în engleză îi aparţine lui Robert Harvard.
4. Cilek, 'Bees of the Invisible – Awakening of a Place', pp. 27-29.
5. Multe dintre aceste detalii sunt luate din eseuri analitice şi din alte scrieri în limbile spaniolă şi engleză de Miguel Ángel Blanco, dintre care câteva sunt colecţionate pe www.bibliotecadelbosque.net/
6. Miguel Ángel Blanco, 'Trees of Power', la: https://www.biblioteca delbosque.net/exposiciones/arbol-caido/
7. Jan Morris, *Spain* (1964; Londra: Penguin, 1982), p. 130. [*Spania*, traducere de Anacaona Mîndrilă-Sonetto (Iaşi: Polirom, 2017), p. 185].
8. *LM*, p. 11.

Capitolul 12. Gheaţă

1. Lama Govinda, *The Way of the White Clouds* (1966; New York: Overlook Press, 2006), p. 271.
2. Peter Matthiessen, *The Snow Leopard* (1978; Londra: Harvill, 1996), p. 33 [*Leopardul de zăpadă*, traducere din limba engleză şi note de Mihaela Negrilă, Polirom, Iaşi, 2019, p. 39].
3. J.M. Barrie, *Courage* (Londra: Hodder & Stoughton, 1922), p. 32.
4. E.M. Forster, *Howards End*, ed. Douglas Mao (1910; Londra: Longman, 2009), p. 10 [*Howards End*, traducere din limba engleză de Cornelia Marinescu (Iaşi: Polirom, 2016), p. 16].
5. În original *sword-light*, Matthiessen, *The Snow Leopard*, p. 78 [ed. rom. cit., p. 103].
6. John Ruskin, *Modern Painters* (1843-1860; Londra: George Allen & Sons, 1910), vol. 4, pp. 247-248.
7. *SC*, p. 21.
8. *LM*, p. 9.
9. *LM*, p. 108.

Capitolul 13. Zăpadă

1. Christopher Tilley, *The Phenomenology of Landscape: Places, Paths and Monuments* (Oxford: Berg, 1994), pp. 30, 75
2. W.H. Hudson, *Nature In Downland* (1900; Middlesex: Echo Library, 2006), p. 13.
3. Eric Ravilious, scrisoare către Peggy Angus, iulie 1939, în James Russell, *Ravilious in Pictures: Sussex and the Downs* (Norwich: Mainstone Press, 2009), p. 22.
4. J.M. Richards, *Memoirs of an Unjust Fella* (Londra: Weidenfeld & Nicolson, 1980), p. 95.
5. John Lake, scrisoare nedatată către Richard Morphet, citată în prefaţa volumului lui Helen Binyon, *Eric Ravilious: Memoir of an Artist* (Guildford: Lutterworth, 1983), p. 23.
6. Excelentul volum al lui Peter Davidson, *The Idea of North* (Londra: Reaktion, 2005), p. 104.
7. Eric Ravilious, scrisoare către Tirzah Ravilious, 30 mai 1940 (?), in *Ravilious at War: The Complete Work of Eric Ravilious*, September 1939–September 1942, editat de Anne Ullman (Upper Denby: Fleece Press, 2002), p. 95.
8. Eric Ravilious, scrisoare către Helen Binyon, 30 May 1940 (?), in *Ravilious at War*, p. 93.
9. Eric Ravilious, scrisoare către Diana Tuely, 30 May 1940 (?), in *Ravilious at War*, p. 93.
10. Walker’s Hill şi Adam’s Grave, porecla tumulului lung de pe vârful său, apar în poemul lui Thomas intitulat ‘Lob’, despre englezul fantomatic care umblă ca să „păstreze slobode vechi căi de nimeni străbătute”. ACP, p. 77.

Capitolul 14. Cremene

1. *SC*, pp. 108-109
2. Aceasta este relatarea lui Peter Ackroyd a afirmaţiei lui Taine din 1860, aşa cum e redată în *Albion: The Origins of the English Imagination* (Londra: Chatto & Windus, 2002), p. 3.
3. Helen Thomas, în prefaţa volumului lui Edward Thomas, *The South Country* (Londra: J.M. Dent, 1909), pp. 13-14.
4. Albert Camus, consemnare datată 29 octombrie 1946, în *Notebooks 1942–1951*, volum tradus în engleză de Justin O'Brien (Chicago, IL: Ivan R. Dee Publishers, 2010), p. 217. [*Carnete*, traducere din limba franceză de Micaela Ghiţescu (Bucureşti: RAO, 2002), p. 267.]
5. *ACP*, p. 106. [În original: *Roads go on/ While we forget, and are/ Forgotten like a star/ That shoots and is gone* – n.t.]
6. *SC*, p. 4.
7. *SC*, p. 148
8. *IW*, p. vi.
9. *SC*, p. 50.
10. *SC*, p. 214.
11. *SC*, pp. 185-195.
12. *ACP*, p. 106. [În original: *The hill road wet with rain/ In the sun would not gleam/ Like a winding stream/ If we trod it not again*.]
13. *USW*, p. 110.
14. *USW*, p. 113.
15. *USW*, p. 123.
16. *USW*, p. 160.
17. Vezi R.A. Leeson, *Travelling Brothers* (Londra: George Allen & Unwin, 1979).
18. Laurie Lee, *As I Walked Out One Midsummer Morning* (Londra: Penguin, 1969), p. 62
19. Folclorul din Chanctonbury este colecţionat de Jacqueline Simpson în al ei 'Legends of Chanctonbury Ring', *Folklore* 80 (1969), pp. 122-131. Vezi şi Arthur Beckett, *The Spirit of the Downs* (Londra: Methuen, 1943), precum şi Philip Gosse, *Go to the Country* (Londra: Cassell, 1936).
20. C.A. Johns, *Flowers of the Field* (1851; Londra: Society for Promoting Christian Knowledge, 1919), pp. 153-154.
21. Johns, *Flowers of the Field*, p. xix.
22. *SC*, p. 182.
23. Robert Louis Stevenson, citat de Duncan Minshull în prefaţa nepreţuitei sale *The Vintage Book of Walking* (Londra: Vintage, 2000), p. xvii.
24. *ACP*, p. 107. [În original: *Though long and steep and dreary/ As it winds on for ever* – n.t.]
25. *SC*, p. 161
26. Helen Thomas, în prefaţa volumului *SC*.

27. W.H. Hudson, *Nature in Downland* (1900; Middlesex: Echo Library, 2006), pp. 1-2.
28. F.R. Leavis, *New Bearings in English Poetry* (1932; Michigan: University of Michigan Press, 1965), p. 69.
29. *ACP*, p. 136. [În original: *Many a road and track/ That, since the dawn's first crack,/ Up to the forest brink,/ Deceived the travellers/ Suddenly now blurs,/ And in they sink* – n.t.]
30. Richard Holmes, *Footsteps* (1985; Londra: Penguin, 1986), p. 26.
31. Holmes, *Footsteps*, p. 27.
32. Am adaptat această sintagmă din Rebecca Solnit, *Wanderlust: A History of Walking* (Londra: Penguin, 2000), p. 6.
33. Edward Thomas, scrisoare către Gordon Bottomley, 1 martie 1917, *ETGB*, p. 278.
34. *ACP*, pp. 107-108. [În original: *Now all roads lead to France/ And heavy is the thread/ Of the living; but the dead/ Returning lightly dance:// Whatever the roads bring/ Tom e or take from me,/ They keep me company/ With their pattering,// Crowding the solitude/ Of the loops over the downs,/ Hushing the roar of towns/ And their brief multitude* – n.t.]
35. *IW*, p. vi.

Capitolul 15. Fantomă

1. *CET*, p. 175.
2. CET, pp. 175-176
3. *LFY*, p. 6.
4. *LFY*, p. 32.
5. *SC*, p. 99.
6. *USW*, p. 49.
7. *USW*, p. 36.
8. Edward Thomas, notă către sine însuşi, datată 9 octombrie 1907 (descoperită ulterior de Helen Thomas), *SLET*, p. 44.
9. *USW*, p. 49.
10. *SC*, p. 4.
11. *ACP*, p. 72.
12. *SC*, p. 275.
13. *USW*, p. 152.
14. *IW*, p. 281.
15. *IW*, pp. 6-7.
16. *RJ*, p. 179. Mă inspir atât aici, cât şi în alte prilejuri din analiza subtilă a lui Lucy Newlyn despre relaţiile lui Thomas cu Jefferies, Hazlitt şi ideea de drumeţie, regăsită în 'Hazlitt and

Edward Thomas on Walking', *Essays in Criticism* 56: 2 (aprilie 2006), pp. 163-187.

17. *IW*, p. 31.
18. *ACP*, p. 34. [În original: *The prettiest things on ground are the paths/ With morning and evening hobnails dinted,/ With foot and wing-tip over-printed/ Or separately charactered* – n.t.]
19. Împrumut citatul din Newlyn, 'Hazlitt and Edward Thomas on Walking'. Sursa este William Wordsworth, *The Poetical Works of William Wordsworth*, editat de Paul D. Sheats (Boston, MA: Houghton Mifflin, 1952), p. 145.
20. Edward Thomas, scrisoare din 15 ianuarie 1908 către Gordon Bottomley, *ETGB*, p. 155.
21. Edward Thomas, scrisoare din 7 februarie 1908 către Gordon Bottomley, *ETGB*, p. 157.
22. *ACP*, p. 35.
23. *SC*, p. 13.
24. *LFY*, p. 153.
25. *IW*, p. 13.
26. *LFY*, p. 232.
27. *SC*, p. 13.
28. Robert Frost, scrisoare către Sidney Cox, 18 mai 1914. Pentru acest detaliu, cât şi pentru termenul „*talks-writing*" inventat de Frost, îi sunt recunoscător lui Matthew Hollis, care îl citează în remarcabila sa biografie a ultimilor ani de viaţă ai lui Thomas, *Now All Roads Lead to France: The Last Years of Edward Thomas* (Londra: Faber and Faber, 2011), pp. 126, 128.
29. *LFY*, p. 56.
30. Edward Thomas, scrisoare către Jesse Berridge, în *Letters of Edward Thomas to Jesse Berridge*, editat de Anthony Berridge (Londra: Enitharmon, 1983), p. 74.
31. *LFY*, p. xix.
32. Edward Thomas, scrisoare către Gordon Bottomley, iunie 1915, în *ETGB,* p. 129.
33. *ACP*, p. 37.
34. Robert Frost, *'The Road Not Taken',* in *The Poetry of Robert Frost*, editat de Edward Connery Lathem *(*Londra: Cape, 1971). Îi sunt recunoscător lui Matthew Hollis pentru discuţia despre rolul pe care l-a jucat acest poem în decizia lui Thomas de a merge la război, care mi-a acutizat senzaţia că poezia e mai importantă decât din simplul punct de vedere al metaforelor. Vezi *Hollis, Now All Roads Lead to France*, pp. 233-239. [În româneşte de Horia Gârbea, http://horiagarbea.blogspot.com/2013/01/robert-frost-drumul-pe-care-n-am-apucat.html – n.t.]
35. *LFY*, p. 153.
36. Edward Thomas, scrisoare către Gordon Bottomley, 21 iulie 1915, ETGB, p. 253.
37. *USW*, p. 153.
38. *ACP*, p. 134 [În original: *the future and the maps/ Hide something I was waiting for* – n.t.]
39. *LFY*, p. 218.
40. *USW*, p. 158.
41. *LFY*, p. 191.
42. *USW*, p. 172.
43. Edward Thomas, The Last Sheaf (Londra: Jonathan Cape, 1928), p. 221.
44. *LFY*, p. 253.

45. *SLET*, pp. 153-154.
46. *USW*, p. 204.
47. *SLET*, p. 165.
48. *USW*, p. 210.
49. *CET*, p. 176.

Capitolul 16. Amprentă

1. În acest capitol, mă inspir atât aici, cât şi în alte ocazii din munca şi scrisorile primite de la Gordon Roberts şi din conversaţiile cu el; precum şi din volumul editat de Jennifer Lewis şi Jennifer E. Stanistreet, *Sand and Sea: Sefton's Coastal Heritage: Archaeology, History and Environment of a Landscape in North-West England* (Sefton: Leisure Services, 2008).

Bibliografie selectivă

„Călătorim pe jos din mii de motive”, scria Thomas în 1919, „deoarece am obosit să şedem, deoarece nu putem rămâne în acelaşi loc, pentru că vrem să plecăm dintr-un oraş sau vrem să vizităm un altul, ori pentru că nu ne permitem un alt mijloc de transport; cel din urmă este, în ceea ce priveşte activităţile obişnuite, cel mai bun motiv, dar, fără îndoială, şi cel mai vechi”. Călătoria pe jos este printre cele mai vechi practici umane, fiind motivată de o diversitate ireductibil de complexă de cauze şi dorinţe. Literatura despre drumuri şi drumeţii este vastă şi dificil de delimitat; bibliografia de mai jos include o selecţie de cărţi, eseuri şi articole consacrate acestui subiect pe care le-am citit, dar care răspund şi altor preocupări din prezentul volum, printre care: arheologie, cartografie, durere, bucurie, peisaj, metaforă, navigaţie, orientare, pelerinaj, atingere, urme şi toponimie. Cu asterisc am notat acele lucrări care mi s-au părut deosebit de interesante sau cărora le sunt îndatorat în mod deosebit pentru informaţiile şi inspiraţia oferite. Afirmaţiile din carte, detaliile menţionate, elementele nejustificate confuze şi lacunele explicite din biogeografiile lui Racailious („Zăpadă”) şi Thomas („Spectru”) pot fi verificate folosind lucrările citate în note şi în biografia selectivă, lucrări pe ale căror competenţe şi informaţii m-am bazat. Orice eroare involuntară sau deviaţie deliberată îmi aparţine.

Abram, David, *The Spell of the Sensuous: Perception and Language in a More than Human World* (New York: Pantheon, 1996)

Abulafia, David, *The Great Sea: A Human History of the Mediterranean* (London: Allen Lane, 2011)

Ackroyd, Norman, and Douglas Dunn, *A Line in the Water* (London: Royal Academy, 2009)

Ackroyd, Peter, *Albion: The Origins of the English Imagination* (London: Chatto & Windus, 2002)

Amato, Joseph, *On Foot: A History of Walking* (New York: New York University Press, 2004)

Barrie, J. M., *Courage* (London: Hodder & Stoughton, 1922)

* Basso, Keith H., *Wisdom Sits in Places: Landscape and Language among the Western Apache* (Albuquerque: University of New Mexico, 1996)

Beatty, John, *Sula: Seabird Hunters of Lewis* (London: Michael Joseph, 1992)

Belloc, Hilaire, *The Old Road* (London: Constable, 1911)

Benjamin, Walter, *Selected Writings*, ed. Michael W. Jennings, Howard Eiland and Gary Smith, 2 vols. (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1999)
Benjamin, Walter *Berlin Childhood around 1900* (1938; Cambridge, MA: Belknap, 2006)
Berger, John, 'A Place Weeping', *Threepenny Review* 118 (Summer 2009), la http://www.threepennyreview.com/samples/bergersu09. xhtml
Berry, Wendell, *The Long-Legged House* (New York: Harcourt, Brace & World, 1969)
Beveridge, Erskine, *North Uist: Its Archaeology and Topography* (1911; Edinburgh: Birlinn, 1999)
Binyon, Helen, *Eric Ravilious: Memoir of an Artist* (Guildford: Lutterworth, 1983)
Bishop, Elizabeth, *Elizabeth Bishop: Complete Poems 1927–79* (London: Hogarth Press, 1983)
Blanco, Miguel Ángel, *Xunta de Galicia* (Santiago de Compostela: Casa da Parra, 2001)
Blanco, Miguel Ángel*, Die Algen und die Alpen* (Köln: Stefan Röpke, 2002)
Blanco, Miguel Ángel, *Visiones del Guadarrama* (Madrid: La Casa Encendida, 2006)
Blunden, Edmund, 'On Pilgrimage in England: Voyages of Discovery', *TLS*, 28 March 1942, 156
Blythe, Ronald, *Field Work: Selected Essays* (Norwich: Black Dog Books, 2007)
Bode, Steven, et al., *There Is No Road: The Road Is Made by Walking* (Asturia: cajAstur, 2009)
Borrow, George, *Lavengro* (London: John Murray, 1851)
Borrow, George, *Wild Wales* (1862; Fontana: London, 1977)
* Bowen, E.G., *Saints, Settlements and Seaways in the Celtic Lands* (Cardiff: University of Wales Press, 1969)
Bowen, E.G, *Britain and the Western Seaways* (London: Thames & Hudson, 1972)
Browne, Janet, *Charles Darwin: The Power of Place* (New York: Knopf, 2002)
Burne, C. S., 'Scraps of Folklore Collected by John Philipps Emslie', *Folklore* 26:2 (June 1915), pp. 153–70

Campbell, Anne, and Jon MacLeod, *A-mach an Gleann* (Stornoway: publicaţie privată, 2007)
Camus, Albert, *Notebooks 1942–1951*, trans. Justin O'Brien (Chicago, IL: Ivan R. Dee Publishers, 2010) [*Carnete*, traducere din limba franceză de Micaela Ghiţescu (Bucureşti: RAO, 2002]
* Chatwin, Bruce, *The Songlines* (1987; London: Picador, 1988)
Cilek, Václav, 'Bees of the Invisible – Awakening of a Place', *Artesian* 1 (Autumn/Winter 2008), pp. 27–29
Clare, John, *The Poems of the Middle Period 1822–1837*, ed. Eric Robinson, David Powell and P.M.S. Dawson (Oxford: Clarendon Press, 1998)
* Clark, Thomas A., 'In Praise of Walking', in *Distance & Proximity* (Edinburgh: Pocketbooks, 2000)
Clark, Thomas A., *The Hundred Thousand Places* (Manchester: Carcanet, 2009)
Clarke, Peter, *The Outer Hebrides: The Timeless Way* (Stornoway: Northampton Square, 2006)
Coles, Bryony, and John Coles, *Sweet Track to Glastonbury: The Somerset Levels in Prehistory* (London: Thames & Hudson, 1986)
Cox, Richard V., *The Gaelic Place-Names of Carloway, Isle of Lewis: Their Structure and Significance* (Dublin: Dublin Institute for Advanced Studies, 2002)

Crawford, O. G. S., ‘The Distribution of Early Bronze Age Settlements in Britain’, *Geographical Journal* 40 (August 1912), pp. 184–97

* Cunliffe, Barry, *Facing the Ocean: The Atlantic and Its Peoples, 8000 BC–AD 1500* (Oxford: Oxford University Press, 2001)

Curry, Patrick, *Ecological Ethics* (2006; London: Polity, 2011)

Darling, Frank Fraser, *A Herd of Red Deer* (Oxford: Oxford University Press, 1937)

* Davidson, Peter, *The Idea of North* (London: Reaktion, 2005)

Davies, Hugh, *From Trackways to Motorways: 5000 Years of Highway History* (Stroud: Tempus, 2006)

Deakin, Roger, *Notes from Walnut Tree Farm* (London: Hamish Hamilton, 2008)

De Quincey, Thomas, *Recollections of the Lakes and the Lake Poets*, ed. David Wright (1862; Harmondsworth: Penguin, 1970)

Driscoll, Rosalyn, ‘Aesthetic Touch: Notes towards a Sensual Philosophy of Being’, *Artesian* 1 (Autumn/Winter 2008), pp. 39–42

Dryden, John, ‘Annus Mirabilis’ (1666), in *The Poems of John Dryden 1649–1681*, ed. Paul Hammond (London and New York: Longman, 1995)

Eliot, George, *Felix Holt: The Radical* (1866), ed. William Baker and Kenneth Womack (Peterborough, Ontario: Broadview, 2000)

Emerson, Ralph Waldo, *The Complete Works*, ed. Edward Waldo Emerson, 12 vols. (Boston, MA: Houghton Mifflin, 1903–4)

Ennion, E. A. R., and Niko Tinbergen, *Tracks* (Oxford: Oxford University Press, 1967)

Evans, Chris, *Grounding Knowledge/Walking Land* (Cambridge: McDonald Institute Monographs, 2009)

Evans, Gareth, and Di Robson (eds.), *Towards Re-Enchantment* (London: ArtEvents, 2010)

* Farjeon, Eleanor, *Edward Thomas: The Last Four Years* (1958; Stroud: Sutton, 1997)

Farjeon, Eleanor, *Elsie Piddock Skips in Her Sleep* (1932; London: Walker, 1997)

Finlay, Alec, et al., *Irish (2)* (Edinburgh: Morning Star, 2002)

Fox, Cyril, *The Personality of Britain* (Cardiff: National Museum of Wales, 1932)

Fox, William, ‘Walking in Circles: Cognition and Science in High Places’, in *High Places*, ed. Denis Cosgrove and Veronica della Dora (London and New York: I. B. Tauris, 2009), pp. 19–29

Frost, Robert, *The Poetry of Robert Frost*, ed. Edward Connery Lathem (London: Cape, 1971)

Fulton, Hamish, *El Camino* (Ortega: Fundación Ortega Muñoz, 2008)

Gaffney, Vincent, et al., *Europe’s Lost World: The Rediscovery of Doggerland* (York: Council for British Archaeology, 2009)

Garrow, Duncan and Fraser Sturt, ‘Grey Waters Bright with Neolithic Argonauts? Maritime Connections and the Mesolithic–Neolithic Transition within the “Western Seaways” of Britain,

*c.*5000–3500 bc', *Antiquity* 85:327 (2011), pp, 59–72
Godwin, Fay, and J. R. L. Anderson, *The Oldest Road: An Exploration of the Ridgeway* (London: Wildwood House, 1975)
Godwin, Fay, and Shirley Toulson, *The Drovers' Roads of Wales* (1977; London: Whittet, 1987)
Gough Cooper, Jennifer, *Paths* (Langenbruck: Benteli, 2001)
Govinda, Lama, *The Way of the White Clouds* (1966; New York: Overlook Press, 2006)
Graham, W. S., *The Nightfishing* (London: Faber and Faber, 1955)
Griffiths, Jay, *Wild: An Elemental Journey* (London: Hamish Hamilton, 2007)
Gunn, Neil, *Highland River* (1937; Edinburgh: Canongate, 1991)
Gunn, Neil, *The Well at the World's End* (1951; Edinburgh: Canongate, 1996)

* Haldane, A. R. B., *The Drove Roads of Scotland* (1952; Edinburgh: Birlinn, 2008)
Harris, Alexandra, *Romantic Moderns* (London: Thames & Hudson, 2010)
Harrison, Sarah, 'The Icknield Way: Some Questions', *Archaeological Journal* 160 (2003), pp. 1–22
* Hauser, Kitty, *Shadow-Sites: Photography, Archaeology and the British Landscape* (Oxford: Oxford University Press, 2007)
Hauser, Kitty, *Bloody Old Britain: O. G. S. Crawford and the Archaeology of Modern Life* (London: Granta, 2008)
Hazlitt, William, 'My First Acquaintance with Poets' (1823), in *Selected Writings*, ed. Duncan Wu, vol. 9 (London: Pickering and Chatto, 1998)
Hill, Geoffrey, *The Triumph of Love* (London: Penguin, 1998)
Hill, Geoffrey, *The Orchards of Syon* (London: Penguin, 2002)
Hillaby, John 'The Skull Cinema', *New Scientist*, 1 December 1977, 589
Hobsbawm, Eric, *Interesting Times: A Twentieth-century Life* (London: Penguin, 2002)
Hogarth, William, *The Analysis of Beauty* (London: J. Reeves, 1753)
* Hollis, Matthew, *Now All Roads Lead to France: The Last Years of Edward Thomas* (London: Faber and Faber, 2011)
Holmes, Richard, *Footsteps* (1985; London: Penguin, 1986)
Hudson, W.H., *Nature in Downland* (1900; Middlesex: Echo Library, 2006)
Hudson, W.H, *Afoot in England* (1909; Oxford: Beaufoy Books, 2010)

* Ingold, Tim, *Lines: A Brief History* (London: Routledge, 2007)
Ingold, Tim, and Jo Lee Vergunst (eds.), *Ways of Walking* (Aldershot: Ashgate, 2008)

Jackson, John Brinckerhoff, *A Sense of Place, A Sense of Time* (New Haven, CT: Yale University Press, 1994)
James, William, *The Principles of Psychology* (1890; New York: Holt, 1905)
Jenkins, Herbert, *The Life of George Borrow* (London: John Murray, 1912)
Jenkins, Herbert, *The Necessity for Ruins and Other Topics* (Amherst, MA: University of Massachusetts Press, 1980)

Johns, C. A., *Flowers of the Field* (1851; London: Society for Promoting Christian Knowledge, 1919)
Johnston, Devin, *Creaturely and Other Essays* (New York: Turtle Point Press, 2009)

Kearney, Richard, *Navigations: Collected Irish Essays 1976–2006* (Dublin: Lilliput, 2006)
Keats, John, *The Letters of John Keats*, ed. M. Buxton Forman, 4th edn (1931; Oxford: Oxford University Press, 1952)
Kierkegaard, Søren, *Søren Kierkegaard's Journals and Papers*, ed. and trans. Howard V. Hong and Edna H. Hong, vol. 6 (Bloomington, IN: Indiana University Press, 1978)

* Lakoff, George and Mark Johnson, *Metaphors We Live By* (Chicago, IL: University of Chicago Press, 1980)
Least-Heat Moon, William, *Blue Highways: A Journey into America* (London: Secker & Warburg, 1983)
Leavis, F.R., *New Bearings in English Poetry* (1932; Michigan: University of Michigan Press, 1965)
Leavis, F.R., *PrairyErth (A Deep Map)* (Boston, MA: Houghton Mifflin, 1991)
Lee, Laurie, *As I Walked Out One Midsummer Morning* (London: Penguin, 1969)
Leeson, R. A., *Travelling Brothers* (London: George Allen & Unwin, 1979)
* Leigh Fermor, Patrick, *A Time of Gifts* (1977; New York: *New York Review of Books* Classics, 2005)
Leigh Fermor, Patrick, *Between the Woods and the Water* (1986; New York: *New York Review of Books* Classics, 2005)
Leutscher, Alfred, *Tracks and Signs of British Animals* (London: Cleaver-Hulme, 1960)
Lewis, Jennifer, and Jennifer E. Stanistreet, *Sand and Sea: Sefton's Coastal Heritage: Archaeology, History and Environment of a Landscape in North-West England* (Sefton: Leisure Services, 2008)
* Long, Richard, *Selected Statements & Interviews*, ed. Ben Tufnell (London: Haunch of Venison, 2007)
* Lopez, Barry (ed.), *Home Ground: Language for an American Landscape* (San Antonio, TX: Trinity University Press, 2006)
Lorimer, Hayden, 'Herding Memories of Humans and Animals', *Environment and Planning D: Society and Space* 24:4 (2006), pp. 497–518
Lorimer, Hayden, 'Forces of Nature, Forms of Life: Calibrating Ethology and Phenomenology', in *Taking Place: Non-Representational Geographies*, ed. Ben Anderson and Paul Harrison (London: Ashgate, 2010), pp. 55–78
Lowell, Robert, *Robert Lowell: Collected Poems*, ed. Frank Bidart (London: Faber and Faber, 2003)
Lowes, John Livingstone, *The Road to Xanadu: A Study in the Ways of the Imagination* (Boston, MA: Houghton Mifflin, 1930)

Lummis, Charles F., *A Tramp Across the Continent* (1892; Omaha: University of Nebraska Press, 1982)

Machado, Antonio, *Campos de Castilla* (1912; Madrid: Catedra, 2006)

* MacLeod, Finlay (ed.), *Togail Tìr/Marking Time: The Map of the Western Isles* (Stornoway: Acair and An Lanntair, 1989)

MacLeod, Finlay (ed.), *The Healing Wells of the Western Isles* (Stornoway: Acair, 2000)

MacLeod, Finlay (ed.), *The Chapels in the Western Isles* (Stornoway: Acair, 2007)

MacLeod, Finlay (ed.), *The Norse Mills of Lewis* (Stornoway: Acair, 2009)

MacLeod, Finlay (ed.), *I Crossed the Minch* (London: Longman, 1938)

MacLeod, Finlay (ed.), *The Collected Poems of Louis MacNeice* (London: Faber and Faber, 1966)

Martin, Martin, *A Voyage to St Kilda* (1698; London: Dan Browne, 1753)

Marsh Wolfe, Linnie (ed.), *John Muir, John of the Mountains: The Unpublished Journals of John Muir* (Madison, WI: University of Wisconsin Press, 1979)

Masefield, John, *The Poems and Plays of John Masefield* (London: Macmillan, 1918)

Matthiessen, Peter, *The Snow Leopard* (1978; London: Harvill, 1996) [*Leopardul de zăpadă*, traducere din limba engleză şi note de Mihaela Negrilă (Iaşi: Polirom, 2019)]

McGahern, John, *Love of the World* (London: Faber and Faber, 2009)

McGeoch, James, Catriona McGeoch, Finlay MacLeod and John Love, *Súlasgeir* (Stornoway: Acair, 2010)

Mckee, Eric, *The Working Boats of Britain: Their Shape and Purpose* (London: National Maritime Museum, 1983)

Melville, Herman, *Journals*, ed. Howard C. Horsford and Lynn Horth (1957; Chicago, IL: Northwestern University Press, 1989)

Mengham, Rod, 'Asymmetries in the Bush', *Angelaki* 14:2 (2009), pp. 85–91

* Merleau-Ponty, Maurice, *The Phenomenology of Perception*, trans. Colin Smith (1945; London: Routledge, 1962) [*Fenomenologia percepţiei*, traducere de Ilieş Câmpeanu şi Georgiana Vătăjelu (Oradea: Aion, 1999)]

Merleau-Ponty, Maurice, *The Visible and the Invisible*, ed. Claude Lefort, trans. Alphonso Lingis (1964; Chicago, IL: Northwestern University Press, 1968) [*Vizibilul şi invizibilul*, traducere de Livia Cătălina Toboşaru şi Delia Popa (Cluj-Napoca: Editura Tact, 2017)]

* Minshull, Duncan (ed.), *The Vintage Book of Walking* (London: Vintage, 2000)

Moore, John, *The Life and Letters of Edward Thomas* (London: Heinemann, 1939)

Moran, Joe, *On Roads: A Hidden History* (London: Profile, 2009)

Moreton, Guy, Michael Nedo and Alec Finlay, *Ludwig Wittgenstein: There Where You Are Not* (London: Black Dog Publishing, 2005)

Morley, Christopher, *Forty-Four Essays* (New York: Harcourt, Brace and Co., 1925)

Morley, Frank, *The Great North Road* (London: Hutchinson, 1961)

Morris, Jan, *Spain* (1964; London: Penguin, 1982) [*Spania*, traducere de Anacaona Mîndrilă-Sonetto (Iaşi: Polirom, 2017)]

Motion, Andrew, *The Poetry of Edward Thomas* (London: Routledge & Kegan Paul, 1980)

Nedo, Michael (ed.), *Ludwig Wittgenstein: Wiener Ausgabe Einführung/Introduction* (Vienna and New York: Springer-Verlag, 1993)
Newlyn, Lucy, 'Hazlitt and Edward Thomas on Walking', *Essays in Criticism* 56:2 (April 2006), pp. 163–87
* Nicolson, Adam, *Sea Room: An Island Life* (London: HarperCollins, 2001)
Nietzsche, Friedrich, *Twilight of the Idols*, trans. Duncan Large (1888; Oxford: Oxford University Press, 1998) [*Amurgul idolilor*, traducere de Alexandru Al. Şahighian (Bucureşti: Humanitas, 2022)]
Norman, Howard, in 'On the Poet's Trail', *National Geographic* (November 2008)

O'Brien, Flann, *The Third Policeman* (1967; London, Dublin: Dalkey Archive, 1990)
Peck, Edward, *Recollections 1915–2005* (New Delhi: Pauls Press, 2005)
Phelan, Jim, *We Follow the Roads* (London: Phoenix House, 1949)
Poster, Jem, 'Ghost', in 'Ghosts: Edward Thomas and Richard Jefferies', *Archipelago* 2 (Spring 2008), pp. 118–25
* Powers, Alan, *Eric Ravilious: Imagined Realities* (London: Imperial War Museum and Philip Wilson, 2003)
Pretty, Jules, *This Luminous Coast* (Suffolk: Full Circle, 2011)
Pritchett, V. S., *Marching Spain* (London: E. Benn, 1928)
Prynne, J. H., *The White Stones* (Lincoln, Grossteste Press, 1969)

* Ravilious, Eric, *Ravilious at War: The Complete Work of Eric Ravilious*, *September 1939–September 1942*, ed. Anne Ullmann (Upper Denby: Fleece Press, 2002)
Richards, J. M., *Memoirs of an Unjust Fella* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1980)
* Robinson, Tim, *Stones of Aran: Pilgrimage* (Mullingar: Lilliput, 1986)
Robinson, Tim, *Stones of Aran: Labyrinth* (Mullingar: Lilliput, 1995)
Robinson, Tim, *Connemara: A Little Gaelic Kingdom* (Dublin: Penguin Ireland, 2011)
Rousseau, Jean-Jacques, *The Confessions*, trans. J. M. Cohen (1782; London: Penguin, 1953) [*Confesiuni*, 3 volume, traduccere de Pericle Martinescu şi Mihai Sora (Bucureşti: Editura pentru Literatură, 1969)]
Rudd-Jones, Nicholas, and David Stewart, *Pathways* (London: *Guardian* Books, 2011)
Ruskin, John, *Modern Painters* (1843–60; London: George Allen & Sons, 1910)
Russell, Bertrand, *Autobiography* (1967–9; London: Routledge, 1998) [*Autobiografia lui Bertrand Russell*, traducere de Anca Bărbulescu (Bucureşti: Humanitas, 2018)]
Russell, James, *Ravilious in Pictures: Sussex and the Downs* (Norwich: Mainstone Press, 2009)

Saunders, Nicholas J., *Trench Art: Materialities and Memories of War* (Oxford: Berg, 2003)
Sharr, Adam, *Heidegger's Hut* (Cambridge, MA: MIT Press, 2006)
* Shehadeh, Raja, *Palestinian Walks* (London: Profile, 2007)
Shehadeh, Raja, *A Rift in Time: Travels with My Ottoman Uncle* (London: Profile, 2010)

Shepherd, Nan, *The Grampian Quartet* (1928, 1930, 1933, 1977; Edinburgh: Canongate, 1996)
Shepherd, Nan, 'The Colour of Deeside', *The Deeside Field* 8 (Aberdeen: Aberdeen University Press, 1937), pp. 8–12
* Shepherd, Nan, *The Living Mountain* (1977; Edinburgh: Canongate, 2011)
Shoard, Marion, *This Land Is Our Land* (1987; London: Gaia, 1997)
Simpson, Jacqueline, 'Legends of Chanctonbury Ring', *Folklore* 80 (1969), pp. 122–31
* Skelton, Richard, *Landings* (Lancashire: Sustain-Release, 2009)
Snyder, Gary, *The Old Ways* (San Francisco, CA: City Lights, 1977)
Snyder, Gary, 'Underfoot', *Orion Magazine* (March/April 2009), pp. 46–51
Solnit, Rebecca, *A Book of Migrations* (London: Verso, 1997)
* Solnit, Rebecca, *Wanderlust: A History of Walking* (London: Penguin, 2000)
Solnit, Rebecca, *A Field Guide to Getting Lost* (New York: Viking, 2005)
Spinney, Laura, 'The Lost World', *Nature* 454, 9 July 2008, pp. 151–153
Spirn, Ann Whiston, *The Language of Landscape* (New Haven, CT: Yale Uni versity Press, 1998)
Stainer, Pauline, *Parable Island* (Newcastle: Bloodaxe, 1999)
Strassberg, Richard E., *Inscribed Landscapes: Travel Writing from Imperial China* (Los Angeles: University of California Press, 1994)
Stephen, Ian, *Offshore/Onshore* (Edinburgh: Morning Star, 1998)
Stephen, Ian, *Mackerel & Creamola: Stories and Recipes* (Edinburgh: Pocketbooks, 2001)
Stephen, Ian, *It's about this* (Glasgow: Survivors Press, 2004)
Stephen, Ian, *Adrift/Napospas vlnám* (Olomouc: Periplum, 2007)
Stevens, Wallace, *The Collected Poems of Wallace Stevens* (1955; London: Faber and Faber, 1984)
Stevenson, Robert Louis, *Essays of Travel* (London: Chatto, 1905)
Stott, Rebecca, *Darwin and the Barnacle* (London: Faber and Faber, 2003)
* Taplin, Kim, *The English Path* (1979; Sudbury: Perry Green, 2000)
Thackeray, William, *Notes of a Journey from Cornhill to Grand Cairo*, in *Miscellanies* (1846; Rockville, MD: Wildside Press, 2009)
Thomas, Edward, *Beautiful Wales* (London: A. & C. Black, 1905)
Thomas, Edward, *The Heart of England* (London: J. M. Dent, 1906)
* Thomas, Edward (ed.), *The Pocket Book of Poems and Songs for the Open Air* (London: E. Grant Richards, 1907)
Thomas, Edward, *Richard Jefferies: His Life and Work* (London: Hutchinson & Co., 1909)
* Thomas, Edward, *The South Country* (London: J. M. Dent, 1909)
Thomas, Edward, *George Borrow: The Man and His Books* (London: Chapman & Hall, 1912)
* Thomas, Edward, *The Icknield Way* (1913; London: Constable, 1916)
* Thomas, Edward, *In Pursuit of Spring* (London: Thomas Nelson, 1914)
Thomas, Edward, *Collected Poems* (London: Selwyn and Blount, 1920)
Thomas, Edward, *The Last Sheaf* (London: Jonathan Cape, 1928)
* Thomas, Edward, *The Childhood of Edward Thomas: A Fragment of Autobiography and the War Diary* (1938; London: Faber and Faber, 1983)

Thomas, Edward, *Letters of Edward Thomas to Jesse Berridge*, ed. Anthony Berridge (London: Enitharmon, 1983)

* Thomas, Edward, *Letters from Edward Thomas to Gordon Bottomley*, ed. R. George Thomas (Oxford: Oxford University Press, 1968)

* Thomas, Edward, *Selected Letters of Edward Thomas*, ed. R. George Thomas (Oxford: Oxford University Press, 1995)

* Thomas, Edward, *The Annotated Collected Poems*, ed. Edna Longley (Newcastle: Bloodaxe, 2008)

Thomas, Edward, *Prose Writings: A Selected Edition*, ed. Lucy Newlyn and Guy Cuthbertson (Oxford: Oxford University Press, 2011), vol. 1 şi 2

* Thomas, Helen, *Under Storm's Wing* (Manchester: Carcanet, 1988)

Thomas, Myfanwy, *One of These Fine Days: Memoirs* (Manchester: Carcanet, 1982)

Thomas, Myfanwy, 1932 foreword to *The South Country* (Stanbridge, Dorset: Little Toller, 2009)

Thomas, R. George, *Edward Thomas: A Portrait* (Oxford: Clarendon Press, 1985)

Thoreau, Henry David, *The Essays of Henry David Thoreau*, ed. Lewis Hyde (New York: North Point Press, 2002)

Tilley, Christopher, *The Phenomenology of Landscape: Places, Paths and Monuments* (Oxford: Berg, 1994)

Twain, Mark, *Life on the Mississippi* (1883; London: Penguin, 1986) [*Viaţa pe Mississippi*, traducere de Petru Comarnescu (Bucureşti, Editura Tineretului, 1964)]

Watkins, Alfred, *The Old Straight Track* (1925; London: Abacus, 1974)

Watts, Stephen, *Mountain Language/Lingua di Montagna* (London: Hearing Eye, 2009)

West, Rebecca, *Black Lamb and Grey Falcon: A Journey through Yugoslavia* (1942; Edinburgh: Canongate, 1993)

White, Kenneth, *Across the Territories* (Edinburgh: Polygon, 2004)

White, Kenneth, *On the Atlantic Edge* (Dingwall: Sandstone, 2006)

Whitman, Walt, *Walt Whitman: Complete Poetry and Collected Prose* (New York: Library of America, 1982) [*Cântec despre mine* / *Song of Myself*, ediţia a II-a, în româneşte de Mihnea Gheorghiu (Bucureşti: Editura Univers, 1976]

Williamson, Henry, *Tarka the Otter* (1927; London: Book Club Associates, 1985)

Wordsworth, William, *The Poetical Works of William Wordsworth*, ed. Paul D. Sheats (Boston, MA: Houghton Mifflin, 1952)

Wordsworth, William, *Prose Works of William Wordsworth*, ed. W. J. B. Owen and Jane Worthington Smyser (Oxford: Clarendon Press, 1974)

Wordsworth, William, *Guide to the Lakes* (1810; London: Frances Lincoln, 2004)

Wright, Patrick, *On Living in an Old Country* (London: Verso, 1985)

Zwicky, Jan, *Wisdom and Metaphor* (Kentville, Nova Scotia: Gaspereau Press, 2008)

Mulţumiri

Le mulţumesc, în primul rând, celor care au contribuit cel mai mult la forma finală a acestei cărţi. Miguel Ángel Blanco, Steve Dilworth, Nick Hayes, Finlay MacLeod, Leo Mellor, Jon Miceler, David Quentin, Raja Shehadeh şi Ian Stephen au fost însoţitori care m-au inspirat atât pe drumurile mele, cât şi în afara lor. Peter Davidson, Walter Donohue, Julith Jedamus, Henry Hitchings, Julia Lovell, Rosamund & John Macfarlane, Garry Martin şi Kate Norbury au citit diferite versiuni ale cărţii cu o grijă şi o atenţie nepreţuite. Simon Prosser şi Paul Slovak, editorii mei, şi Jessica Woollard, prietena şi agentul meu, mi-au fost, fiecare în felul său, susţinători, de ajutor şi eminenţi din punct de vedere editorial. Am avut cel mai mare noroc cu oamenii împreună cu care am lucrat la Penguin: Caroline Pretty, redactorul meu, John Gray, John Hamilton şi Claire Mason, designerii cărţii, precum şi Anna Kelly, Joe Pickering, Anna Ridley şi Ellie Smith.

Pentru susţinerea oferită în calitate de călăuze şi pentru ideile din carte, le sunt foarte recunoscător următorilor: Bram Arnold, Ivan Bicknell, Ronald Blythe, Anne Campbell, Stanley Donwood, Chris Drury, Richard Mabey, Lily & Tom Macfarlane, Andrew McNeillie, Rod Mengham, Jeremy Noel-Tod, Jules Pretty, Daniel Richards, Gordon Roberts şi Tim Robinson.

De asemenea, se cuvine să le mulţumesc pentru diversele ajutoare oferite de-a lungul drumului lui Ruth Abbott, Ellah Allfrey, Tatiana Argounova-Low, Patrick Arnold, Jeff Barrett, Keith Barron, John Beatty, Bella Bigsby, Steven Bode, Tim Brennan, Julia Brigdale, Andrew Brockbank, Amanda Canning, Jonathan & Keggie Carew, Jules Cashford, Adrian Cooper, Jennifer Gough Cooper, Linda Cracknell, Guy Cuthbertson, Jane Davidson, Roger Deakin, Tim Dee, Joan & Beka Dilworth, Sorrell Downer, Robin Duckett, Ed & Will, Martin Elphick, Michael Englard, Chris Evans, Gareth Evans, John Fanshawe, Kitty Fedorec, Alec Finlay, Alan Franks, John Freeman, Robin Friend, Hamish Fulton, Sinéad & Charlie Garrigan-Mattar, Naomi Geraghty, Tom Gilliver, Sophie Gilmartin, Jay Griffiths, Alexandra Harris, Jonathan Heawood, Matthew Hollis, Phil Howell, Michael Hrebeniak, Michael Hurley, Kevin Jackson, Tom King, Patrick Kingsley, Pat Law, Emily Lethbridge, Rachel Lichtenstein, John Llewelyn, Matt Lloyd, Stephen Logan, Richard Long, Hayden Lorimer, Laurent Loursen, Raphael Lyne, James Macadam, Andy Mackinnon, Malcolm Maclean, Rory Maclean, John MacLennan, Norma Macleod, Sara Maitland, Philip Marsden, Rick Minter, Bob Mizon, Polly Monroe, Janet Moore, Guy Moreton, Ellis Morgan, Colin Myers, Lucy Newlyn, Donald & Lucy Peck, Edward & Alison Peck, Matt Pope, Tim Richardson, Chrisella Ross, Diyanne Ross, David Rothenberg, Jasmin & Titus Rowlandson, Pru Rowlandson,

Lucia Ruprecht, Jim Rutman, Jan & Chris Schramm, Tom Service, Merlin Sheldrake, Geoff Shipp, Martin Simonson, Iain Sinclair, Michael Skelly, Richard Skelton, Jos Smith, Rebecca Solnit, Anna Stenning, John Stubbs, Kay Syrad, Orla Thomas, Tony Travis, Laurie Tuffrey, Robin Turner, Liesbeth Van Houts, Cristina Viti, Elena Vozmediano, James Wade, Dan Walwin, Stephen Watts, Natalie Whittle, Deborah Wilenski, Christopher Woodward, Ken Worpole şi lui Patrick Wright.

Eu şi Matthew Hollis am descoperit că, timp de trei ani, am urmat căi similare spre trecut, în viaţa lui Edward Thomas, fără să ne întâlnim vreodată şi fără ca vreunul dintre noi să îşi dea seama că celălalt se află prin preajmă. Asemenea urme şi intersectări au ajuns să pară pe de-a-ntregul în conformitate cu subiectul nostru comun, şi îi sunt recunoscător lui Matthew pentru spiritul său generos. Indexul întocmit pe categorii a fost excelent realizat de Dave Cradduck, inspirat de lucrările lui Richard Skelton şi Autumn Richardson, ai căror editori – Sustain-Release şi Corbel Stone – produc printre cele mai frumoase cărţi şi broşuri din câte cunosc.

Rămân îndatorat unor instituţii, mai ales celor de la Emmanuel College, Cambridge, unde am avut şansa unei burse de predare pe parcursul scrierii acestei cărţi, dar şi Facultăţii de Limbă Engleză din Cambridge, Bibliotecii Naţionale a Scoţiei, Bibliotecii Universităţii Cambridge şi Bibliotecii Bodleian, Oxford; precum şi publicaţiilor: *Archipelago*, *Financial Times*, *Granta*, *The Guardian* şi *Lonely Planet Magazine*.

Pentru permisiuni, le sunt recunoscător următorilor: Ian Stephen, Periplum, Pocketbooks şi Survivors Press pentru citarea poeziei lui Ian Stephen; John Freeman şi revistei *Granta* (în care a apărut o versiune timpurie a capitolului „Calcar”); Andrew McNeillie şi *Archipelago* (în care a apărut o versiune timpurie a materialului despre Ravilious); Thomas A. Clark, pentru că mi-a îngăduit să-i citez din poeme; Henry Holt and Co., LLC, şi Random House UK, pentru că mi-au permis să citez din „The Road Not Taken” (din volumul *The Poetry of Robert Frost* editat de Edward Connery Latham, © 1969 Henry Holt and Co., LLC); David Higham Associates şi moştenitorilor lui Louis MacNeice, pentru că mi-au permis să citez din *Autumn Sequel*; şi Imperial War Museum, pentru permisiunea de a reproduce fotografia de la începutul capitolului 15, „Fantomă”.

Port o profundă recunoştinţă lui Richard Emeny, Rosemary Vellender şi Edward Thomas Estate pentru sprijinul şi bunăvoinţa lor, cât şi pentru permisiunea de a folosi materiale publicate şi nepublicate despre Thomas. Când am citat poezia lui Thomas, am folosit versiunile publicate în *Edward Thomas: The Annotated Collected Poems* (Newcastle: Bloodaxe, 2008), volum îngrijit de Edna Longley. Le sunt recunoscător profesoarei Edna Longley şi editorilor anteriori ai lui Thomas pentru munca depusă cu scopul de a pune poemele la dispoziţia publicului.

Imaginile din carte îmi aparţin, cu excepţia celor care prefaţează capitolul 3, „Cretă” (© Bram Arnold); capitolul 4, „Nămol” (© David Quentin); capitolul 5, „Apă – Sud” (© Ian Stephen); capitolul 6, „Apă – Nord” (© Michael Skelly); capitolul 8, „Gnais” (© Steve Dilworth); capitolul 15, „Fantomă” (Imperial War Museum, imaginea Q 45786, care înfăţişează sistemele rivale de tranşee de pe frontul de vest, în anul 1917); şi capitolul 16, „Amprentă” (© Alison Burns). Le sunt recunoscător acestor fotografi deoarece mi-au îngăduit să le folosesc aici imaginile. Fotografia lui David Quentin de mai jos, care mă înfăţişează mergând pe Broomway, nu ar putea reda mai fidel

interesul cărţii pentru modul în care suntem, în mod complex, dublaţi şi influenţaţi de locurile pe care le parcurgem.

În anul 1909, romanul *Potirul de aur* al lui Henry James a fost reeditat în colecţia cunoscută drept „New York Edition”. Pentru noua ediţie, James a revizuit romanul, care fusese publicat iniţial în 1904, şi, totodată, a scris o prefaţă în care a meditat asupra actului de autorevizuire, care atrage după sine şi întâlnirea neobişnuită cu un dublu mai vechi al eului scriitoricesc. În prefaţă, James îl prezintă în mod surprinzător pe scriitor ca fiind un drumeţ care a lăsat urme în zăpada paginii, iar pe scriitorul revizionist ca un urmăritor sau un vânător ce merge pe urmele lui originare:

> Era ca şi cum subiectul era încă acolo, în faţa mea, clar ca o întindere strălucitoare de zăpadă aşternută pe un câmp, iar pasul meu pornise în explorarea lui, dar nu deprinsese încă vechiul ritm de mers, având în chip firesc o altă cadenţă, care uneori putea coincide mai mult sau mai puţin cu amprentele originare, dar cel mai adesea, sau în parte, marca suprafaţa în alte locuri. În orice caz, ceea ce era interesant de remarcat era mai ales marea spontaneitate a acestor abateri şi diferenţe, care astfel deveneau lucruri supuse nu alegerii, ci unei imediate şi perfecte necesităţi.

Câmpul înzăpezit ca o pagină albă, urmele ca nişte cuvinte: aici, ca de atâtea ori, mersul pe jos şi scrisul se luminează reciproc. Unul dintre meritele acestui pasaj este că James susţine ambele părţi ale acestei metafore (câmp cu zăpadă şi pagină albă; urme pe zăpadă şi scriitură) într-un echilibru „imediat şi desăvârşit”, astfel încât niciuna nu face un pas înainte pentru a o domina pe cealaltă, ci, mai degrabă, se echilibrează mutual. Din punct de vedere vizual, este imposibil să aduci un aspect al metaforei în centrul atenţiei şi să îl relegi pe celălalt în neguri. Ele se află pe două planuri (câmpuri), însă simultan. Ca atare, îmi amintesc de toate acele ocazii rare în care un obiect alb se armonizează perfect cu albul zăpezii, depăşind capacitatea ochiului de a categorisi şi diferenţia, astfel încât obiectul îşi pierde conturul perceptibil şi e absorbit în zăpadă – sau invers, mai îndrăzneţ spus, absoarbe zăpada în el. Care dintre cele două s-a potrivit cu care? Ori s-au acordat ambele pe o frecvenţă nouă comună? Acel rar efect este o conspiraţie între observator şi două obiecte observate, un miracol fortuit al triangulaţiei.

Este semnificativ faptul că James e interesat nu de modul în care am putea repeta perfect un traseu de urme de paşi anterior, ci de felul cum repetarea (rescrierea) este un act a cărui creativitate se întemeiază pe inexactităţile sale: prin încercarea de a merge pe urmele unui drumeţ sau scriitor anterior, inevitabil se „străpunge suprafaţa în alte locuri”. Nu se lasă, în limbajul mersului pe urme, un „registru curat” (aşezarea picioarelor fără disparităţi faţă de urmele altcuiva, fără excese sau defecte, ca atunci când o imagine din hârtie decupată este aplicată ca o umbră cu contururi bine definite pe un perete). James vede „erorile de tipar” – paşii falşi şi „disparităţile” ivite atunci când se merge pe urmele anterioare – ca pe nişte acte creatoare.

În mod inevitabil, am mers pe urmele multor predecesori atât în ceea ce priveşte scrisul, cât şi mersul pe jos, şi, de aceea, îmi doresc să le fiu recunoscător acestor urme ale autorilor care, deopotrivă, mi-au arătat calea şi au provocat „deviaţii şi diferenţe”. Atmosferele, stările de spirit şi textura acestei cărţi s-au născut în locurile prin care am avut şansa să merg, dar şi din proza lui J.A.

Baker, Robert Byron, M.R. James, Patrick Leigh Fermor, Norman MacLean, Cormac McCarthy, John McPhee, Vladimir Nabokov, Martha Nussbaum, Jonathan Raban, Tim Robinson, W.G. Sebald, Nan Shepherd, Rebecca Solnit, Gary Snyder şi Colin Thubron; poezia lui Peter Larkin şi Colin Simms; fotografia lui John Beatty, Fay Godwin şi Gus Wylie; arta lui Chris Drury, Hamish Fulton, Nick Hayes, Kurt Jackson, Peter Lanyon, Richard Long şi David Nash; filmele lui Werner Herzog, Michael Powell şi Emeric Pressburger; muzica şi căile cântecului ale lui Olöf Arnalds, Brahms, Busch Quartet, Eliza Carthy, Ivor Cutler, The Duke Spirit, Brian Eno, Johnny Flynn, P.J. Harvey, The Kevin Flanagan Quartet, Laura Marling, The Pixies, Schubert, Elliott Smith, The Smiths şi Ralph Vaughan Williams; şi gândurile din BLDGBLOG, Fretmarks şi Some Landscapes.

Glosar

afloriment Zăcământ de roci sau minerale care apare la suprafaţa solului; deschidere geologică.

albedo Fracţiune de lumină reflectată de o suprafaţă.

anticlinal Cută sau axă geologică din care straturile se înclină sau coboară în direcţii opuse.

antropogen Un termen recent adoptat şi încă neoficial din cronologia geologică, referitor la perioada istorică în care activităţile umane au avut un impact global semnificativ (vezi şi **holocen**).

asietă Cel mai avantajos curs al unei nave în apă şi/sau cea mai avantajoasă ajustare a velelor unei nave.

bealach (gaelică) Trecătoare; curmătură sau şa între două dealuri.

bothy (scoţiană insulară, pl. *bothies*) Colibă sau cabană mică, mai ales una care găzduieşte muncitorii unei ferme sau care e folosită ca adăpost montan.

cairn (engl.) Movilă sau turn de pietre înălţat ca monument comemorativ sau ca marcaj al unui traseu.

carst Relief calcaros marcat de numeroase creste abrupte, fisuri, doline şi caverne.

chadar (indiană) Drumeţie, traseu de iarnă pe râul Zanskar, atunci când acesta îngheaţă.

chert Şist amorf silicios care există în natură ca variaţii ale mai multor roci, dintre care una este cremenea.

chilă Element de rezistenţă al osaturii unei nave, dispus pe axa longitudinală a fundului navei.

chorten (tibetană) Un loc sau un obiect de cult budist.

circalitoral, etaj ~ Strat marin situat între 12-18 metri adâncime şi circa 100 de metri, zonă în care trăiesc numeroase specii de scoici şi viermi, hrana preferată a peştilor sosiţi aici din **etajul infralitoral**.

circumambulaţie Mersul de jur-împrejurul unui obiect sacru sau al unui idol. Circumambulaţia templelor sau a imaginilor unor zeităţi reprezintă o parte importantă a practicilor evlavioase hinduse şi budiste, dar este prezentă şi în creştinism, iudaism, islamism etc.

circumnavigaţie Acţiunea sau procesul de a naviga sau, în sens larg, de a călători în jurul unui obiectiv sau chiar în jurul lumii.

cistă (scoţiană *kist*) Cufăr sau casetă în formă de sipet miniatural.

coccolitofore Organisme vegetale autotrofe, microscopice, prezente în planctonul marin, prevăzute cu un schelet calcaros.

cohlee Parte a urechii interne, formată dintr-un canal osos spiralat.

consolă (engl. *corbel*) Din punct de vedere arhitectural, o proiecţie de piatră care iese în afara unui zid pentru a sprijini un element aşezat deasupra.

cretacic De cretă sau cu cretă; de asemenea, perioadă geologică cuprinsă între cca 145 de milioane de ani şi 65 de milioane de ani în urmă, cu climă în general caldă şi nivel ridicat al mărilor. Este asociată cu înflorirea biodiversităţii, cu un ritm rapid de extincţii către sfârşit şi cu sedimentarea unor depozite uriaşe de cretă.

cromleh Megalit sacru din epoca bronzului, alcătuit din mai multe pietre verticale dispuse în cerc, la distanţe egale, în jurul unei pietre mai mari.

cuibul-corbului Platformă în formă de cuib de pasăre situată în vârful unui catarg şi folosită ca post de observaţie.

cumulonimbus Nori denşi, mari şi cenuşii, care se ridică pe verticală până la altitudinea de 10.000 m şi care aduc furtună cu ploaie, zăpadă sau grindină.

currach (irlandeză) Barcă mică, din împletituri, căptuşită cu piei, folosită în Antichitate în Scoţia şi Irlanda. În Irlanda şi în Scoţia, în general – *curragh*, iar în Anglia – *coracle*.

cursus Privitor de monumentele din **neolitic**: maluri lungi, paralele, cu şanţuri pe exterior şi capete pătrate sau curbate, care străbat ţara, adesea pe distanţe mari. Cel mai cunoscut exemplu din Anglia este *cursus*-ul Dorset.

darshan (sanscrită) „Privire", în sensul de „a vedea o apariţie divină".

da¯wa (engl. *dhow*) Velier tradiţional arab din lemn, cu unul sau mai multe catarge, folosit mai ales în Marea Roşie şi Oceanul Indian.

declivitate Înclinare a unui teren, a unei şosele sau a unei căi ferate faţă de planul orizontal; pantă.

dendritic În formă de ramuri, arborescent, asemănător unui copac.

desertum (lat.) „Deşert" lăuntric; solitudine, singurătate interioară.

disonanţă cognitivă Disconfort mental care apare atunci când anumite convingeri, credinţe sau idei sunt contradictorii.

drifter Ambarcaţiune folosită mai ales pentru pescuitul marin în larg şi pentru sport.

düppel (germ.) Fâşii subţiri din metal aruncate de avioane în timpul celui de-al Doilea Război Mondial pentru a împiedica detectarea prin radar.

eolite Denumire primită de primele unelte din piatră cioplită.

eratic(ă) (**bloc**, **stâncă** etc.) În geologie, o masă rătăcită de rocă, ce nu are nimic în comun cu straturile înconjurătoare şi care a fost transportată din locul său de origine, în special prin acţiunea gheţarilor.

etravă Element de rezistenţă al unei ambarcaţiuni care închide corpul acesteia la proră şi cu care ambarcaţiunea îşi deschide drumul când înaintează prin apă.

falconerie Dresarea şi antrenarea păsărilor răpitoare, în special a şoimilor, pentru a fi utilizate la vânătoare.

fanon Una dintre numeroasele lamele cornoase de pe maxilarul superior al balenelor.

feldspat Nume generic dat unui grup de minerale, de obicei de culoare albă sau roşie, care apar în natură în mase cristaline (granitul, de exemplu, este compus adesea din feldspat, cuarţ şi mică); vezi şi **gnais**.

finfolk (engl.) Finman şi Finwife se regăsesc în folclorul insulelor Orkney şi sunt făpturi despre care se spune că îşi schimbă forma şi că răpesc pescari şi copii de pe ţărmuri; a nu se confunda cu inuiţii Finn-men.

gaeltacht (irlandeză, scoţiană) Termen irlandez care se referă, atât individual, cât şi colectiv, la districtele în care guvernul recunoaşte limba irlandeză ca fiind predominantă.

gansey Versiune dialectală a termenului *guernsey*, i.e. materiale din lână tricotată.

garlin Parâmă groasă utilizată ca legătură de siguranţă a navelor când sunt ancorate la chei şi sunt expuse unor vânturi puternice.

geo (scoţiana insulară) Golf mic; loc cu apă adâncă printre stânci.

ghilly (scoţiană, pl. *ghillies*) Persoană cu rol de ghid, ajutor şi însoţitor în expediţiile de vânătoare şi de pescuit de pe o moşie.

glen (engl., scoţiană) Vale lungă şi, în general, cu margini înclinate lin, spre deosebire de o **ravenă**, care e adâncă şi mărginită de pante abrupte.

gnais Rocă metamorfică compusă, la fel ca granitul, din cuarţ, feldspat sau ortoză şi mică, dar care se deosebeşte de granit prin structura sa foliată sau stratificată.

gnomon Ac sau tijă din centrul unui cadran solar a cărui umbră indică ora din zi.

gomchen (tibetană) Mare meditator; termenul se referă în special la maeştrii Vajrayana laici din Buthan.

guga (gaelică) Pui de gâscă-de-mare.

haar (scoţiană) Negură însoţită de umezeală sau ceaţă pe mare.

hinterland Regiune aflată la distanţă faţă de marile oraşe; în sens extins: zonă situată dincolo de ceea ce e vizibil sau cunoscut.

hodologie Studiul drumurilor şi căilor (cuvântul nu figurează în Oxford English Dictionary, dar poate fi găsit în *The Great North Road* al lui Frank Morley, cu o referinţă speculativă, din partea acestuia, la D'Arcy Wentworth Thompson, prin urmare la Goethe, apoi la Aristotel).

holloway (engl.) Cărare sau o potecă afundată în pământ din cauza diferitelor forţe de eroziune ale picioarelor, roţilor şi precipitaţiilor.

holocen Epocă geologică ce se întinde de la sfârşitul pleistocenului (datat acum, la nivel global, cu 11.700 de ani în urmă) până în prezent; sau – pentru adepţii **antropogenului** – până la începutul antropogenului.

hun German (peiorativ); în Primul Război Mondial, britanicii foloseau termenul „huni" ca o insultă, cu referire la discursul din 1900 al lui Wilhelm al II-lea, dinainte de expediţia împotriva boxerilor din China, în care i-a cerut corpului expediţionar german să fie fără milă, asemenea hunilor.

iarbă-de-plajă (de marram) Plantă înaltă din genul *Ammophila*, nativă pe coastele Atlanticului, ai cărei rizomi se fixează în dunele de nisip.

iaz de rouă Mic lac artificial aflat, de regulă, pe coama unui deal, al cărui scop este adăparea vitelor.

immram (gaelică, pl. *immrama*) Voiaj-minune, o călătorie pe mare către o altă lume.

infaunal Trăind în sedimente sau într-un substrat de pe fundul unei mări.

infralitoral, etaj ~ Unul dintre cele şase etaje principale ale biotopului marin, aflat la adâncimi de 0,5-12 (maximum 18) metri. Este zona cea mai favorabilă vieţii. Vezi şi **circalitoral**

jet-pack Rucsac cu reacţie, care foloseşte rachete propulsoare aşezate lateral.

kora (tibetană) Pelerinaj circumambulatoriu al cărui scop este transcenderea, prin intermediul unei treceri prin geografii sacre, a ataşamentelor şi distragerilor care constrâng conştientizarea unei realităţi mai importante.

land art (engl.) Arta transformării mediului înconjurător; mişcarea artistică omonimă a debutat la începutul anilor 1960.

landă Şes necultivat întins şi adesea mlăştinos situat pe ţărmurile Atlanticului, format din nisipuri marine fixe sau mişcătoare.

lazy beds (engl.) Metodă de cultivare a terenurilor arabile prin brazde paralele. În gaelică, *feannagan*.

lenticular În formă de lentilă (i.e. „nori lenticulari").

lias Rocă albastră, calcaroasă, bogată în fosile.

lunule Semne în formă de semilună.

machair (gaelică) Pajişti de coastă care, de obicei, se formează din nisip şi cochilii aduse de vânt şi valuri, şi care sunt deseori bogate în specii de flori.

maeshowe Tip de **cairn** neolitic multicameral, caracteristic insulelor Orkney.

mani (tibetană) În budismul tibetan, pietrele *mani* sunt tăbliţe, stânci sau pietricele inscripţionate cu mantra *Oṃ maṇi padme hūṃ* sau rugăciuni. Unele *mani* au inscripţionate desene devoţionale sau sunt pictate.

megalit Piatră de mari dimensiuni, mai ales una care constituie total sau parţial un monument preistoric.

metamorfism Transformare mineralogică, structurală şi chimică a rocilor.

mezolitic Epoca „mijlocie" de piatră. Datarea diferă în funcţie de loc, dar în context european, mezoliticul e datat aproximativ de la sfârşitul

ultimei ere glaciare până la începutul agriculturii în **neolitic**, sau – extrem de aproximat – cca 9.000–4.000 î.Hr.

microteren Aspect şi trăsături la scară mică ale unui peisaj.

momâie (de piatră) Mică stivă de pietre cu care se marchează potecile montane (odinioară, semn de marcare a hotarului unui teren).

morenă Movilă sau creastă de grohotiş transportat şi depus de un gheţar sau de un strat întins de gheaţă, de obicei pe părţile sale laterale.

mură Parâmă folosită pentru a trage spre proră colţurile inferioare ale velelor pătrate.

neolitic Epoca „nouă" sau „târzie" de piatră, caracterizată prin întrebuinţarea uneltelor şi armelor din piatră, iar mai târziu, prin dezvoltarea unui stil de viaţă mai degrabă agricol decât de vânător-culegător; în consecinţă, au apărut tot mai multe cărări şi poteci permanente. În context european, este general acceptat faptul că, după neolitic, a urmat epoca bronzului, în jurul anului 2.000 î.Hr. (vezi şi **mezolitic**).

no-man's-land Spaţiul dintre cele două linii inamice de tranşee.

Ordnance Service Agenţia naţională de cartografiere din Marea Britanie.

ortolit Afloriment stâncos sau (arheologic) piatră ridicată în poziţie verticală.

peregrini (lat.) Numele dat primilor creştini celtici care au călătorit mult, adesea pe mare, ca expresie a devoţiunii religioase.

periplus (lat., pl. *peripli*) Relatare sau poveste despre o circumnavigaţie sau o altă călătorie maritimă; un manual de navigaţie.

permafrost Strat de roci şi de sol permanent îngheţate, inclusiv vara.

piatră miliară Piatră aşezată din milă în milă la marginea şoselelor sau drumurilor principale, rolul său fiind de a indica distanţele.

picţi Popor antic scoţian.

planetariu mecanic (engl. *orrery*) Model cu mecanism, de regulă mecanic, conceput să reproducă mişcările relative ale Pământului, Lunii şi plantelor în jurul Soarelui.

pleistocen Epoca geologică care se întinde pe perioada glaciaţiilor recente ale lumii, cu 2.588.000 de ani până la 11.700 de ani în urmă.

portolan (it., pl. *portolani*) Colecţie sau carte cu instrucţiuni de navigaţie, ilustrată cu hărţi.

psihogeografie Studiul interacţiunii dintre minte şi geografie; modelarea gândirii şi a comportamentului uman de către mediul geografic.

qasr (arabă, pl. *qusur*) Turn din piatră (în Palestina).

ravenă Vale adâncă şi strâmtă, mărginită de versanţi abrupţi şi instabili.

reaver (engl., pl. *reavers*) Hoţ sau bandit; de obicei, hoţi care tâlhăreau la graniţa scoţiano-engleză între secolele al XIII-lea şi al XVI-lea.

recto Faţa unei frunze sau prima pagină a unei foi de hârtie (vezi şi **verso**).

relevment Unghi în planul orizontal format de o direcţie de referinţă (de obicei, nord) cu direcţia spre un punct oarecare (de obicei un astru), trasat de la bordul unei ambarcaţiuni sau nave.

sarha (arabă) Plimbare sau cutreierare care conduce către un fel de revelaţie sau de reînnoire spirituală.

sarsen (engl.) Un bloc sau un bolovan mare de gresie găsit pe o culme de cretă.

saulă Parâmă întrebuinţată în mai multe scopuri: ridicarea pavilionului, fixarea suplimentară a unei vele etc.

scaldică Una dintre cele două tipuri de poezie a vechilor nordici: scaldică şi eddaică.

scoică-briceag (engl. *razor-shell*) *Ensis magnus*, moluscă bivalvă din familia *Pharidae*, care trăieşte pe plajele nisipoase din nordul Europei şi din Canada.

selkie (engl., pl. *selkies*) Creatură mitologică în folclorul nordic care ia forma unei foci, dar – uneori, şi formă umană.

senderismo (spaniolă) Plimbare, drumeţie sau urmare a unor trasee.

serac Turn proeminent de gheaţă situat pe un gheţar.

sgoth (gaelică) Ambarcaţiune tradiţională de mici dimensiuni, cu vele aurice, construită cu bordaj suprapus şi folosită la pescuit în insulele Hebride în secolul al XIX-lea şi prima jumătate a secolului XX.

sgoth niseach (gaelică) Tip de ***sgoth*** din Ness – cea mai nordică regiune a insulei Lewis.

shieling (engl.) Colibă sau adăpost construit lângă o pajişte de păşunat.

siaj Dâră lăsată în apă de o navă aflată în mişcare.

sierra (saniolă) Lanţ muntos sau deluros, mai ales unul cu forme ascuţite sau zimţate.

stramash (engl.) Zarvă, stare de confuzie.

stringher Grindă longitudinală în osatura unei nave, care rigidizează scheletul.

stupă Monument budist ce conţine relicve şi poate fi folosit ca loc de rugăciune sau meditaţie.

surplombă Parte proeminentă a unei stânci suspendată deasupra unui gol.

ṭābūn (arabă) Tip de lipie din Orientul Mijlociu.

terţarolă Porţiune dintr-o **velă** care, atunci când se strânge, reduce suprafaţa pânzei expusă la vânt.

tummo (tibetană) În budismul tibetan, Tummo este zeiţa căldurii şi pasiunii; în sens restrâns, termenul se referă la practica tantrică a creşterii temperaturii corpului.

ued Vale deşertică largă (din nordul Africii şi Arabia), cu nisip şi pietriş pe fund, prin care se scurg apele ploilor torenţiale sau ape curgătoare nepermanente; vezi ***wadi***.

ungulat Având forma unei copite; sau, despre animale: copitate.

văiugă (engl. *combe*) În sens general, o depresiune sau o vale puţin adâncă. În ţinuturile de cretă din sudul Angliei, o depresiune sau o vale situată pe coasta unui deal sau o vale îngustă şi abruptă care porneşte de pe litoral.

velă aurică Velă trapezoidală.

vergă (engl. *yard*) Bară care susţine velele; traversa unui catarg.

vernaţie Poziţia frunzelor în mugure.

verso Dosul unei pagini; dosul unei frunze (vezi şi **recto**).

viae viridis (lat.) Aşa-numitele „drumuri verzi”, suficient de ierboase şi de late încât de-a lungul lor să poată fi mânate turmele.

voltă Mişcare în formă de cerc sau de arc de cerc a unei ambarcaţiuni; în sens larg, schimbare a direcţiei de navigare.

wadi (arabă) **Ravenă** sau vale care devine, în cazul unor ploi abundente, un curs de apă; râul care curge printr-o asemenea vale. Vezi şi **ued**

Wunderkammer (germ.) Cabinet de curiozităţi, cufăr de comori, literalmente „cameră a minunilor”.

xenotopia Termen compus, în care „*xeno*” înseamnă „străin” şi „*topos*” înseamnă „loc”; prin urmare, un loc străin.

zigurat Turn în trepte, de formă piramidală, în care fiecare etaj succesiv este mai mic decât cel de dedesubt, astfel încât să lase loc pentru o terasă de jur-împrejur.

zonă tidală Zonă străbătută de maree, situată sub ape la flux şi deasupra nivelul mării la reflux.

zawn (scoţiană, în Cornwell) Mic golf (sau fisură) format în stâncile unei insule prin eroziune marină, înconjurat de pereţi verticali înalţi. O

grotă prin care apa mării pătrunde în stâncă.

Indice selectiv*

Pentru a facilita consultarea indicelui, acesta a fost organizat pe următoarele categorii şi secţiuni:

A. Nume de persoane şi opere
B. Toponime: insule, locuri, munţi şi dealuri, oraşe şi sate, râuri şi izvoare, ţări
C. Floră şi faună
D. Roci, minerale, structuri geologice & arheologice
E. Drumuri şi drumeţii

În fiecare categorie şi secţiune, intrările sunt ordonate alfabetic.

A. Nume de persoane şi opere

aborigeni 43, 114, 240
Adomnán, Abbot 108n.
Allen, George 62-63
„Allan Water” 385
apaşi cibecue 40
Arnold, Bram Thomas 262
Arnold, Patrick 76
„Ave Maria” (Gounod) 383
Barrie, J.M. 294
Bashō 23, 32; *Oku no Hosomich* 23
Basso, Keith 40
Beckett, Arthur 352; *The Spirit of the Downs* 352
beduini 257
Belloc, Hilaire 31; *The Path to Rome* 31

Benjamin, Walter 45; *Copilărie în Berlin la 1900* 45-46
Berceuse (Chopin) 385
Berger, John 252
Berry, Wendell „The Rise” 93
Beuys, Joseph 204
Biblia 29, 167; traducere în limba manciuriană 29
Bishop, Elizabeth „At the Fishhouses” 42
Bixby, Horace 148-149
Blake, George 210
Blanco, Elena 264, 272, 278
Blanco, Miguel Ángel 264-268, 270-278, 281-282, 360
Blunden, Edmund 259
Borrow, George 28-31, 34, 37, 261, 269, 341, 368, 373; fantezii rrome 356; *Lavengro* 30
Boswell, *Life of Johnson* 333
Bottomley, Gordon 374-375, 379
Brandt, Bill 35; şi fotografia de pe Pilgrim’s Way 35
Brenan, Gerald 269
Brenhilda 139
bretoni 109
Browne, Thomas 31
budişti (sfinţi şi practicanţi) 288, 305, 309
Bunyan, John 373
Burns, Robert, „The Gallant Weaver” 110
Burroughs, John 92
căile cântecului, *vezi* DRUMURI ŞI DRUMEŢII > căile cântecului; *vezi şi songlines*
Calul Alb de la Cradle Hill 361
Calul Alb de la Uffington 321, 327, 344
Calvin, John 202, 206
Cambrensis, Giraldus (Gerald of Wales) 373
Campbell, Anne 172, 247, 360
Camus, Albert 341
Cano, Melchor 279
Cântarea lui Hiawatha (Longfellow) 386
cântece gaelice 113
cântece populare (Anglia, Ţara Galilor) 371
cântece soldăţeşti 381-382
cărări şi drumuri în opere literare 25, 34-36, 61, 163-165
cărţi care îşi aleg cititorii 265
celţi 109
Cervantes, Miguel de 373
Chatwin, Bruce 43

Chaucer, Geoffrey 32
Chouinard, Yvon 310
Cílek, Václav 259, 263; „Albinele invizibilului” 259
Clare, John 26, 34
Clark, Thomas A., *The Hundred Thousand Places* 48; „In Praise of Walking” 21
Cobbett, William, *Rural Rides* 373
Coleridge, Samuel Taylor 373
Columbus, Christopher 274
Crawford, Osbert 105
culegători de scoici chinezi 74
Cunliffe, Barry 106, 109, 111n, 112; *Facing the Ocean* 106
„Death of the Troll” (Grey Theory) 389
„D’Ye Ken John Peel?” 387
Da Gama, Vasco 265
Darling, Frank Fraser, *A Herd of Red Deer* 184-185
Darwin, Charles 168
Davidson, Peter 331
De Quincey, Thomas 26
Deakin, Roger 33, 94
desene în peşteri 67
desene pe cremene 363
Dilworth, Alexe 195
Dilworth, Joan 192-194, 176, 182, 200
Dilworth, Steve 145-146, 189, 192-206, 236, 261, 266, 284; cista lui ~ 146, 157, 189, 195; lucrările lui ~ 192-194
Dryden, John 103
Durrell, Lawrence 129
Eliot, George 38
Emslie, John 56
etimologia cuvântului *book* 122
Evans, Muir 84
evreii din Leopoldstadt 210
fantome 11, 18, 32, 36, 45, 62, 65, 315, 346, 352, 360
Farjeon, Eleanor 354, 367, 375-377
femei omnisciente (vrăjitoare, experte în ierburi) 270
finfolk 113
Finman şi Finwife *vezi finfolk*
folclorul din Sussex 351-352
Ford, Richard 469
Forster, E.M. 296
Fox, Cyril 106

Fox, William 95
Franco, Francisco 210
Franz Ferdinand, arhiduce 201
Frost, Robert 376-378, 385, 390; „The Road Not Taken” 378
„Fraoch à Rònaigh” 113
Fulton, Hamish 269
galicieni 109
Gărzile Roşii (China) 288
Goethe, Johann Wolfgang von, „Über der Granit” 222
Goring, Charles 349
Gormley, Antony 90
Gosse, Philip, *Go to the Country* 352
Govinda, Lama 288
Gunn, Neil 224, 226; *Highland River* 224
Guns’N’Roses, „Paradise City” 178
Haile Selassie I 210
Haldane, A.R.B., *The Drove Roads of Scotland* 215
Hansel şi Gretel (Fraţii Grimm) 25, 37, 61, 165
Hardy, Thomas 32
Harvey, William 77
Hauser, Kitty 62-63
Hazlitt, William 35, 373-374
Hillaby, John 40
Hitler, Adolf 210
Hobsbawm, Eric 210
Hodgkin, Robin 209
Hogarth, William 88
Holmes, Richard, *Footsteps* 359-360
Hooton, Harry 56
Hooton, Janet 388
Hudson, W.H. 32, 92-93, 324, 334, 358; *Afoot in England* 92
Iliada (Homer) 107
immram (poveste gaelică a mării) 111, 123; „*The Adventure of Bran*” 111; *The Voyage of Brendan* 111; „*The Voyage of Máel Dúin’s Boat*” 111
insulomani, literatura ~ 129
Jackson, John Brinckerhoff 38
James, William 152
Jefferies, Richard 33, 373
Johns, C.A., *Flowers of the Field* 354
Keats, John 37
Kerouac, Jack 304

Kierkegaard, Søren 39
Kingdon-Ward, Frank 291
La Biblioteca del Bosque (Biblioteca Pădurii), Madrid 263-264, 266
La Máscara de Henry Moore 266-267
Landnámabók (*Cartea aşezărilor*) 107
Lee, Laurie 269-270; *As I Walked Out One Midsummer Morning* 347-349
literatură creştină celtică 111
Lloyd, Matt 270
Lockwood, Pilgrim 84
Long, Richard 27, 40, 172; „O linie în Himalaya” 180
Lowell, Robert 120
Lummis, Charles 31
Luz Eterna 272
Mabinogion 373
Macdonald, Revd 31
Machado, Antonio, *Campos de Castilla* 262
Maclean, Malky 172
MacLennan, Manus 165, 170-171
MacLeod, Finlay 144, 165-166, 171, 261
MacLeod, Jon 175
MacLeod, Norma 166
MacNeice, Louis, „Autumn Sequel” 152
Mallory, George 293
Malory, Thomas, *Moartea lui Arthur* 373
Martin, Martin 94
Masefield, John 32
Massaliote Periplus 107
Matheson, James 117
Matthiessen, Peter 291, 296; *Leopardul de zăpadă* 291
McDonald, Donald 141
McGahern, John 225
Melville, Herman 246, 255
Mengham, Rod 353
Messerschmid, Clemens 254-257, 261
Miceler, Jon 289, 291n, 292
Mignon (Ambrose Thomas) 386
Milarepa 305
Morley, Christopher 39
Muir, John 31, 84
Munţii din minte (Macfarlane) 212n.
Myfanwy, Thomas 390

Nash, John 225
Nash, Paul 35, 327
Nicolson, Adam 128-129, 224; *Sea Room* 128
Nietzsche, Friedrich 39
O'Brien, Flann, *The Third Policeman* 67
palestinieni 238
Palmer, Samuel 327
Peck, Edward (bunicul autorului) 209-212, 216-219, 221-222, 228-229, 231, 235-236, 301
Pedro al V-lea al Portugaliei 265
Peer Gynt (Grieg) 385
pelerini 23, 35, 45, 110, 184, 245, 259, 261-263, 269, 287-290, 306-307, 310
peregrini 110-111
Pizarras Espejo de los Alpes 272
povestea gâştelor-de-mare 150-151
povestiri maritime: „The Blue Men of the Minch" 113; „Three Knots of Wind" 113; vezi şi *immram*
Powell, Michael, *A Canterbury Tale* 35
Pressburger, Emeric, *A Canterbury Tale* 35
Pritchett, V.S. 269
Pytheas 153
qiang, populaţie în Shiuan (China) 298
Qin Shi Huang, împărat 83
„omul cu umbrelă" 342
„Omul din Boxgrove" 51
Quentin, David 80, 82-83, 89, 91-92, 95, 147, 158, 212, 214, 221, 315, 317, 321-322, 334-335
Ravilious, Eric 35, 51, 325-328, 330-334, 354; acuarele şi gravuri 325-328, 332; şi *Chalk Paths* 327, *Eastleen Road* 327
Ravilious, Tirzah 331, 333
reavers 215
Ridgeway, Rick 310
Robinson, Tim 129
Ronan, St 138
Ross, Chrisella 171
Rousseau, Jean-Jacques, *Confesiuni* 39-40
Ruskin, John 301
Russell, Bertrand 41
Saigyo, poet japonez 32
Schaller, George B. 291
Schmitz, Kim 310
Scott, Robert Falcon 293-294
Scott, Walter 60

selkie 113, 166
Shakespeare, William 373, 385; *Cymbeline* 373; *Hamlet* 389; *Macbeth* 388
Sharp, Cecil *Poems and Songs for the Open Air* 371
Shehadeh, Penny 240
Shehadeh, Raja 235-242, 244-250, 253, 256-257, 261, 360; *Palestinian Walks* 238
Shepherd, Anna („Nan") 35, 129-130, 182, 187, 217-218, 220, 222, 225-227, 230, 261, 282, 309, 360, 375; *The Living Mountain* 217, 227, 309; *The Quarry Wood* 217; *The Weatherhouse* 217; *A Pass in the Grampians* 217
Shotton, Fred 85
Snyder, Gary 291
songlines 43, 114, 240; vezi şi căile cântecului
Sopwith, Thomas 133
„Spânzuratul" (schelet) 192-193, 197, 203, 205-206
Starkie, Walter 269
Stephen, Ian 112-116, 118-127, 131-134, 141-145, 147-150, 152, 155-158, 161, 172, 261, 271, 360; poeziile lui ~ 113, 120-121
Sterne, Laurence, *Tristram Shandy* 60
Stevens, Wallace 39
Stevenson, Robert Louis 30, 178, 356, 373; *Songs of Travel* 31
Taine, Hippolyte Adolphe 339
texte budiste tibetane 40
Thackeray, William 246
The Prisoner (film) 213
„The Road to the Isles" 230-231
Thomas, Bronwen 370
Thomas, Edward 36-37, 44-46, 51, 54-57, 60-61, 63-64, 66, 68, 109, 114, 121, 129, 172, 218, 224, 243, 261, 307, 324-327, 340-345, 354, 356-360, 363-365, 367-391; „Lights Out" 359; „March" 375; *Poems and Songs for the Open Air* 371; „Roads" 343, 356, 364, 379; scrierile lui ~ 36, 342; şi muzica 377; „The Green Roads" 379; *The Icknield Way* 54-56, 388; „The Lane" 379; „The Path" 371; „The Signpost" 378; „When We Two Walked" 379
Thomas, Helen 224, 340-341, 343-345, 357, 368-370, 377, 379-380, 383, 388, 390
Thomas, Merfyn 370, 380
Thoreau, Henry David 94, 274
Tilley, Christopher 322; *The Phenomenology of Landscape* 322
Ţipătul (Munch) 19
tłįchǫ, popor (Canada) 40
Traherne, Thomas 31
Twain, Mark (Samuel Clemens) 148-149; *Viaţa pe Mississippi* 148; *Tom Sawyer* 326; *Huckleberry Finn* 326
Uriaşul din Wilmington 327
vânători de *guga* (din Ness) 135, 137, 139-141, 144, 156-157, 202; cântecul ~ 135

Vaughan, Henry 31
Verner, Willoughby 278
Vespasian, împărat 276
vikingi 104, 107, 133, 193, 199
Wade, George 215
Watkins, Alfred, *The Old Straight Track* 327
Waugh, Louisa 241
West, Rebecca, *Black Lamb and Grey Falcon* 201
Westropp, T.J. 111n.
„Wait Till I'm as Old as Father" 383
„Where Does Daddy Go When He Goes Out?" 383
White, Gilbert 129, 327-328, 344
White, Kenneth 107, 109
Whitman, Walt, *Leaves of Grass* 26
Williams, Vaughen 178
Williamson, Henry 31-32; *Tarka the Otter* 32
Wittgenstein, Ludwig 41-42
Woolf, Virginia 324
Wordsworth, Dorothy 35
Wordsworth, William 26, 34, 39, 42, 374
Wright, Asia 311-312
Wright, Jonathan 310-313
Zalatimo, Basel 250
Zalatimo, familia 249-250
Zarzamora virgen 268

B. Toponimii: insule, locuri, munţi şi dealuri, oraşe şi sate, râuri şi izvoare, ţări

Insule

Beechey 294
Florida K 31

Foulness 73-77, 92
Harris 102, 127, 145, 163, 181, 188-196, 203, 206, 210, 236, 243
Hebridele exterioare 101-134, 161-189; *vezi şi insulele individuale din arhipelag*
Hirta 151
Hy-Brasil 111, 123
Insula Binecuvântaţilor 111
Insula Fericirii 111
Iona 108n, 110, 131
Lewis 24, 101, 112, 116-117, 119, 133, 137-140, 143-145, 147, 149, 153-154, 158, 161, 163, 166-167, 169-170, 172-173, 180, 188, 193, 210, 225, 231, 236, 246-247, 261, 345-346, 398
North Rona 110, 116, 138
Orkney 103-104, 106-109, 111, 116, 133, 143, 145
povestiri şi legende despre insule 111
Shetland 75n, 104, 106, 109, 111, 138n, 145
Shiant 102, 118-119, 123-131, 141, 147, 173, 398; Eilean an Taighe 124, 127-128, 130; Eilean Mhuire 123-124, 131; Garbh Eilean 124, 131
Sula Sgeir 116, 135, 137-141, 143-145, 155-158, 189, 195, 202, 236, 297
Tory 151-152
Uist 102, 113, 216

Locuri

Aird Bheag, peninsula ~ 163, 170-171, 176
Asturia 269
Avebury, megaliţii de la ~ 206
Baile na Cille 168
Berryfield Cottage 343-344, 371
Bodmin Moor 165
Brindled Moor 173
Broomway / „Doomway” 45, 73-79, 81, 88, 90, 92, 95-97, 103, 123, 282, 397
Callanish, megaliţii de la ~ 206
Camino de Santiago 23, 45, 259, 263, 270, 276, 284-285; Pilgrim’s Way 35
Camus Mol Lìnis 177
cercul polar 328, 330
Chanctonbury Ring 347, 349-352, 354, 371
Cisiordonia 237-239, 241-243, 246, 251, 254-255
Colinda Point 83-84
Cuckmere Haven 361-362

Devil’s Dyke 221, 357
Dogger Bank 85
Doggerland, 84-87, 96-97
Dubh Loch 179-180
Dymock, câmpii 376, 378
Eccles, biserica din ~ 86
Edburton Hill, castelul ~ 353
Fisherman’s Head 73
Fleam Dyke 235
Formby Point 393-396, 398
Fuenfría, valea 267, 271, 273-275, 278
Hare Hall, tabăra de instrucţie din ~ 379
Havengore Creek 89
Hesperide 111
High Beech (cabană) 380
Highlands, Scoţia 25, 215-216, 218, 222, 224
Icknield Way 37, 44, 49, 53-57, 59-60, 62-64, 68-69, 76, 103, 321, 340, 388
Ivinghoe Beacon 53, 69
Kaldaðarnes, baza aeriană ~ 333-334
Lairig Ghru 209, 220-222, 225
Lascaux, peşteră 362, 396-397
Loch Avon 226
Maypole (Copacul de Armindeni) 88-89, 95
Minch 102, 103, 113, 116-119, 122, 124, 126, 128, 143, 166, 216
Monkton Farleigh, carieră 263
Morecambe, golf 74
Ness 137, 139-141, 143-144, 147, 158, 167
Old Red Sandstone 183
Orford Ness 236
Outer Silver Pit 85
Pilgrim’s Way 35, 344
Plumpton Plain 357
Pools of Dee 225, 236; ca prezenţă supranaturală 225, 236
Puerta de Fuenfría 275-276, 278
Ridgeway 37, 45, 53, 262, 321-323, 328-329, 334-335; *vezi şi* Icknield Way
Rothiemurchus, pădure 228
Seven Sisters, stânci 362
Siberia 92, 122,
Silbury Hill 321-322, 329
Spines 85
Therfield Heath 63

Torran (casă) 212, 218-219
Trollamaraig 189
Wadi ’qda 242, 247
Wadi Kalb 247
Wadi Zarqa 253-254, 256
Wakering Stairs 73, 76-77, 79-80, 97
Whipsnade, grădina zoologică 68-69
White Peak 182
Wick Green (casă) 371-372
Wimbledon Common 367, 369
Zanskar, valea ~ 24

Munţi şi dealuri

Alpi 211, 272, 303; şi răul de altitudine 303
Ama Dablam 301
Anti-Taurus 209
Assiniboine 301
Black Mountains 397
Braeriarch 221
Cairngorm 25, 35, 129, 207, 210, 212, 216-223, 229, 309
Cantabrici 269
Cradle Hill 361
Croagh Patrick 184
Darling Fell 228
Demirkazik 209
Downs 24, 35, 52, 183, 321-336; Dunstable 67; Marlborough 321; South ~ 337-363
Edburton Hill 353
Glen Tilt 212
Grey Corries 315
Griomabhal 162, 171, 177, 179-181
Guadarrama 263, 266, 268-269, 271-278, 285
Himalaya 24, 211, 223, 291, 293, 296-297, 301-303, 305, 345
Kailash 287-288, 290
Khan Tengri 301
Kilimanjaro 211
Kinabalu 211
Kingston Ridge 357-358

Knapp Hill 334
Matterhorn 301
Minya Konka 287-315; circumambulaţia în jurul lui ~ 287-288
Munţi piramidali 301
Pirinei 270, 273
Rila 209
Silbury Hill 321-322, 329
Walker’s Hill 334-335

Oraşe şi sate

Aberdeen 217
Arras 36, 363, 365, 383-384, 387, 391
Baldock 63-64
Barcelona 210
Beaurains 387-388
Berlin 210
Botolphs 353
Boxgrove 51
Bragar 172, 174, 176
Brion 270
Cercedilla 273, 285
Chengdu 290, 294
Chideock 33
Clothall 64
Detroit 28
Dolev 245, 247, 251
Dunwich 87
Eastbourne 325, 340
Geocrab 191, 193, 206
Great Chesterford 59
Great Yarmouth 29
Indianapolis 31
Jaffa 241
Kangding 297
Le Havre 382
Letchworth Garden City 47

Lhasa 297
Linton 54-55, 57; grădina zoologică 57
Lisabona 265; muzeul grădinii botanice 265
Liverpool 45, 393
Luton 65, 67
Madrid 263-265, 273, 276, 279, 285; La Biblioteca del Bosque 263-264, 266
Mealasta 163, 171, 176-177, 181
Norwich 29
Pirton 64
Ramallah 235-240, 245, 247-248, 252, 257, 398
Ras Karkar 253
Reykjavik 333
Rhenigidale 188
Royston 59-60, 62-63
Santiago de Compostela 23, 259, 263, 269, 284-285
Segovia 263, 266, 279-280, 284-285
Selborne 129, 327-328, 344
Shawbost 169
Skjolden 41
Soissons 67
Steep 343-344, 354, 371
Stornoway, the Hoil 101, 112, 114, 116, 118-119, 125, 144-145, 159, 166, 171
Tarbert 188-189, 200
Teheran 209
Tel Aviv 239, 256
Tomintoul 212, 229
Viena 210
Xī'ān 83
A'yn Qenya 247-248, 251
Yulongxi 297

Râuri şi izvoare

Adur 353
Allt Mor 25
Avon 212, 218, 219, 229
Brahmaputra 287
Crouch 73

Cuckmere 361
Dadu 296
Dee 221, 236
Dunbeath 224
Gange 287
Indul 287
Mississippi 148-149
Ouse 361
Shannon 225
Shotton 85
Sutlej 287
Tamisa 73, 78
Tilt, 212-213

Ţări

America, „drumul bizonilor” 24
Anglia: Cambridgeshire 44-45, 183; Cumbria 24; Dartmoor 25, 32; Derbyshire 182; Devon 32; Dorset 33-34, 51, 53, 262; Downs 24, 35, 52, 67, 159, 321-361, 363, 371, 383; după Marele Război 347; East Anglia 235, 239; Essex 73, 78-79, 95, 183, 379-380; Gloucestershire 33, 376; Hampshire 25, 37, 129, 224, 327, 340-342, 357, 363, 371, 373, 377; în timpul Marelui Război 376-382; în zăpadă 15-20, 35, 44, 91, 216, 218, 315-316, 322-323, 361-363; nămol în 71-97, 103, 244, 361; Somerset 75; Suffolk 27, 86, 184, 235, 374; Sussex 45, 51, 224, 327, 341, 347-361; ţinutul cretei 24, 35, 49, 50–70, 183, 243, 262, 321-363, 382, 384, 388, 397; Wiltshire 45, 53, 321, 344, 384; Yorkshire 25, 50, 167
Australia 43, 167, 240
Bulgaria 209
Canada 40
Cehoslovacia 210
China 83, 219, 290, 310, 345; Sichuan (provincie) 287-315
Etiopia 210
Franţa 28, 31, 105, 141, 153, 263, 270, 280, 345, 363-365, 379-380, 382, 390
India 200, 290, 305, 385
Iran 209-210
Irlanda 23-24, 105, 107-108, 111, 131, 150; Marea Irlandeză 106, 393, 395
Islanda 104, 107, 111, 139, 159, 332-333
Israel 236-237, 240-241, 360; *vezi şi* Cisiordania
Italia 31, 210

Japonia, drumuri de ţară 23
Olanda, drumuri ale morţii şi ale spiritelor 23
Palestina 45, 235-236, 250-252, 259, 263, 360, 397; dealuri în ~ 246; situri ale vechilor sate în ~ 398
Scandinavia 92; *Allemansrätten* („Drept tuturor”) 26
Scoţia: căi montane 25, 315-317; gnais 130; granit 194, 209, 217, 219-222, 225, 227, 229; Highlands 25, 37, 129, 207-231, 315-317; legi privind accesul 27; ţinutul turbei 161-189; voiaj maritim în Sula Sgeir 135-159; voiaj martim în Hebridele exterioare 101-134
Sichuan, *vezi* China
Spania 45, 105, 106, 109, 259-285; căi de pelerinaj în ~ 23, 45, 259-285; drumuri ale transhumanţei 23
Ţara Galilor 25, 28, 37, 49-50, 85, 106, 373; Black Mountains 182-183
Tibet 287, 289-290, 307-308
Turcia 209-210
Uniunea Sovietică 211

C. Floră şi faună

Floră

afin
algă 91, 117, 127, 167, 178, 194, 265, 272
alun 17, 66, 68, 75, 131, 334, 367, 369, 388
arin 75n, 219, 229, 394, 399
asfodel-de-mlaştină 221
azalee-alpină 217, 221, 229; *Loiseleuria procumbens* 217
bambus 295
bougainvillee 239
brad 219, 224, 343; brad coreean 219
brei-de-pădure 349
brionie 68, 343, 362, 368; brionie-albă 68, 369
brusture 68
bufniţă 45, 187, 194, 196, 281, 324, 328, 344, 351, 362
bumbăcariţă 175

buxus 295, 325, 327
campanulă 368
caprifoi 189, 343
chili 182n, 257
chiparos 245
cimbru 243, 283, 372; cimbru-sălbatic 361
cireş 218-219, 224, 274, 277, 355
clocotici 354
coada-şoricelului 64, 389
corcoduş 64
corn 16-17, 342
cruciuliţă 368
curpen-de-pădure 68, 342, 372
degetariţă 189
duglas 145
eucalipt 256-257
fag 17-19, 51, 54, 66, 68, 122, 183, 224, 265, 323, 329-330, 334, 339-340, 343, 349-350, 355, 368-369, 371
ferigă 25
foaie-grasă 214
frasin 19, 46, 54, 58, 75n, 85, 339, 342, 350, 354, 367
genţiană 229
grâu 68, 261
guaiac 195
hasmaţuchi 328
iarbă-de-mare 82-83, 97, 191-192
iarbă-de-plajă (marram, *Ammophila arenaria*) 192, 399
iarbă-neagră 161-162, 174, 184, 203, 214, 219, 221, 227, 229, 261, 316
iasomie 239
iederă 17, 343
ienupăr 221, 227, 278, 300, 343, 381
ilice (laur-de-munte) 34, 37, 75n, 274, 367
iris 368; iris-de-baltă 59
isop 243
jugastru 54
lavandă 372
luzulă 189
lămâi 239, 248, 281, 374
leurdă 68
levănţică-de-mare 91
lichen 70, 125, 178, 205, 274

lucernă 263
maghiran 243, 354, 361, 386
margaretă 24
măceş 54, 50, 64
măcriş-de-baltă 340
mărăcine 33, 49, 68, 243, 253, 299, 358
măslin 242-243, 248
mesteacăn 213, 219, 317, 334, 368, 387-388, 394
migdal 247
mirt-de-mlaştină 214, 221, 227
mur 268
muşcata-dracului 354, 361
muşchi 21, 66, 68, 178, 182, 184, 222, 265, 270, 276, 293, 368, 371, 388; muşchi-de-turbă 214
nalbă 57, 353
natsch 243
nemţişor 229
nuc 27, 195
opaiţ 384
opuntia (cactus) 248
orz 58-59, 235, 339; orz-sălbatic 70, 184, 219
paltin 362
păducel 16-17, 54, 57-58, 68, 70, 329, 335, 354
piciorul-cocoşului 69
pin 18, 53, 121, 193, 202, 205, 209, 212-213, 216, 227-229, 251, 263, 265-268, 272-279, 281-284, 297, 302, 306, 397; pin-pitic 221; pin-de-pădure 273-274, 278; pin-negru 274; pin-santinelă 274; pin-maritim 274; pin-de-pădure 266, 273, 293, 369; pin de Alep 274
plop 295, 382; plop-tremurător 189
portocal 248
porumbar 17-19, 381
primulă 64
prun 64
răchită 189
răscoage 354, 368
rechie 354
rodiu 248
rododendron 302, 306
roua-cerului 215
salbă 57
salcie 219, 388, 394; salcie pitică 216
salvie 243, 249
saxifragă 221

sânziană 354, 358, 368
scaiete 17, 361
sclipeţ 214, 368
smochin 256
soc 386
sorb 61, 348, 356
sparanghel-de-mare 91
stejar 75n, 133-134, 194-195, 242-243, 270, 274, 277, 302, 306, 339, 342, 371-272; stejar pitic 394; stejar-de-stâncă 250, 265, 273; *Quercus petraea* 274; stejar de Himalaya 302
stuf 394, 397
şerpariţă 368
tei 67, 75n
tisă 274, 349, 371
trandafir 195
trifoi 348; trifoi-roşu 354
tuia 274
turtiţă-mare 354-355
ţintaură 354
ulm 265
urzică 33, 68, 85, 182n, 228
vânătă 257
viorea 368
voalul-miresei 173
volbură 65, 69, 343, 355, 357, 383
Xanthoria parietina (licheni) 130
zadă 102, 120, 133, 213
zarzamora 268

Faună

acvilă-de-munte 177
albatros-cu-sprâncene-negre 138
albină 64, 68, 361
anghilă 362, 368; anghilă-de-nisip 156, 194
antilopă tibetană *vezi chiru*
Attacus atlas 200
balenă 150, 194, 284; balenă-cenuşie 197; balenă minke 124, 147 197
barză 57

bâtlan 368-369
becaţă 80, 91
bharal 291
bizon 24
bour 396
bovidee 52
brumăriţă 389
bufniţă 45, 187, 194, 196-197, 281, 324, 328, 344, 351, 362
bulbul 26
bursuc 349
cal 250, 252, 307, 310, 323, 352, 358, 361-362, 383
cameleon 256
cangur-pitic 68-69
capră 397
călugăriţă 193
căprioară 17-18, 24, 35, 59, 70, 85, 123 161, 175-176, 179-180, 187, 205, 219, 302, 316, 335, 362-363, 386, 393, 395-396
cerb 19, 52, 59, 84, 181, 184-185, 188, 367, 393, 395-396; cerb moscat 312
chiră-de-baltă 177
chiru 291-292
cicadă 272
cinteză 368
cioară-de-semănătură 324, 329, 339, 384, 399; cioară-grivă 94, 239
ciocănitoare-verde 70
ciocârlie 45, 49, 57, 59, 65, 324, 358, 361, 386-389
cioc-întors 91
cocolitofore 272
cocor 57, 396
cocoşar 329
cocoş-de-munte 201
cod de Alaska (*pollock*) 127
condor-andin 278
corb 54, 162, 180, 207, 285, 300, 208, 348
corcodel 58
corlă 91, 201, 219
cormoran 156, 361-362
cosaş 349
coţofană 389; coţofană-albastră 276n
crab 78, 91
crap 59
crevete 89, 396

cuc 88
delfin 123-124, 131-132, 147, 150-152, 195, 332
dolar-de-nisip 195, 197
egretă 361-363
fazan 18, 58, 65, 201, 329
fluierar-cu-picioare-verzi 175, 194
focă 178, 297, 362-363; ulei de ~ 197
fulmar 107, 127, 139, 155, 194
gaie roşie 284
gaiţă 276, 348
garie (pinguin nordic) 146, 157, 193
gazelă 245
gâscă 92: gâscă-de-mare 107, 123, 127, 131, 137-139, 138n, 141, 143-144, 147, 150-151, 155-159, 161, 194, 201-202, 397
guga 135, 137-140, 141, 144, 146, 156-157, 202
graur 60, 284, 368, 386-387
greier 281-283
guvid 82
hering 134, 150, 156
homar 121
huhurez-mic 351
iac 298
iepure 17-19, 201, 221, 329, 341, 351; iepure-de-câmp 57, 383-384
jder 219
lăstun 64, 324, 356, 360
lebădă 173, 194, 201
leopardul zăpezilor 24, 292n
leu 57
libelulă 175, 194, 247
liliac 387
lup 19, 130, 395, 269
lup-de-mare 156
măgar 253
melc-turtit 169-170; *Helix nemoralis* 353
mierlă 65, 195, 200-201, 358, 386, 388
mistreţ 85, 20, 395
molie 200; molie-de-cinabru 353
nagâţ 203
narval 333
nereidă 82
nevăstuică 351

oaie-albastră (de Himalaya) *vezi bahral*
panteră 335; panteră neagră 45
papagal-de-mare 125-127, 130, 194
păianjen 128, 187
păstrăv 181
peruş 59
pescărel 213-214
pescăruş 79-80, 89, 91-93, 169-170, 178, 194, 204, 317, 362, 381, 391; pescăruş-argintiu 92; pescăruş-albastru 353; pescăruş-cu-trei-degete 127, 150, 155
petrel 107, 139
piţigoi-mare 277; piţigoi-moţat 277
ploier-auriu 173
porumbel 201, 285, 375; porumbel-cu-piept-alb 313; porumbel gulerat 58
potârniche 17, 201, 252, 265, 384, 389; potârniche-cu-picioare-roşii 58; potârniche-scoţiană 162
presură-cu-cap-negru 384
raţă-fluierătoare 92; raţe sălbatice 384, 390
rândunică-de-mare 115; rândunică-arctică 332
rechin 151, 205, 268, 301
ren 25
rinocer 52
scatiu 207, 212
scoicar 80-81, 91, 396
scoică 74, 81, 88, 90, 127, 197, 284, 333; scoică-briceag 82, 90, 396
scorpion 244
somon 162, 181, 214, 219
stăncuţă-alpină 313
stârc 194-195, 200, 324, 330, 361, 368
sticlete 17
strigă 328, 346
struţ 130
sturz 386; sturz-cântător 375; sturzul-viilor 329
şobolan 386
şoim 281, 363, 373, 398; şoim-călător 92; şoim-de-iarnă 175
şopârlă 280
şoricar 194, 205, 324, 329, 354, 357
tatu 197
ţânţar 257
uliu 368; uliu-păsărar 399
urechelniţă 140
urs 52, 269; urs-polar 323
vânturel 245, 324, 329, 341, 378, 384

vierme
vulpe 16, 18-19, 46, 243, 300, 335, 344, 351
vultur 45, 79, 89, 175, 201, 205, 247, 277, 284-285, 300; vultur-negru 277-278, 280
zebră 57
zigopteră 175

D. ROCI, MINERALE, STRUCTURI GEOLOGICE & ARHEOLOGICE

afloriment 169, 219, 247, 277, 363
aisberg 293, 330
anticlinal 254, 360
ardezie 209
argilă 49, 91, 94, 110, 183, 224, 342, 397; argilă coralliană 50; argilă londoneză 49; argilă oxforidiană 50; argilă de Amphtill 50; argilă de Kimmeridge 50
argilit 50
beirgh 177
bealach 163
bolovan 24-25, 53, 112, 130, 162-163, 169-170, 183, 194, 204-206, 214, 220-221, 225-226, 241, 248, 261, 266, 275-277, 278-280, 282, 298, 312-313, 360, 362
Bolovanul lui Utsi 25
bornă de hotar 25
cairn 130, 139, 163, 164, 168, 196, 363; *vezi şi* stivă; momâie; grămadă
calcar / calcaros 16-17, 19, 24, 45, 49, 51-53, 58, 63, 69, 182, 209, 219, 223, 238-239, 241-243, 246, 249-250, 253-257, 397
caolin 25
cărbune 19, 49-50, 78, 127
carst / carstic 82, 255-257
cataractă 126
cavernă 226
ceramică 266, 325, 349
circ glaciar 226, 315, 341
coloană votivă 349
cornbrash 50
cremene (stylex) 52, 59, 110, 168, 239, 256, 265, 337, 341, 349, 362-363

cretă (rocă de ~) 35, 49-58, 61, 67-70
crevasă 35, 311
cromleh 25
cuarţ 130, 180-181, 203, 205, 220, 229, 265-266, 279-280, 298, 313, 398
cuarţit 209
cursus 322
defileu 131, 218, 223, 228, 244, 295, 302
diabaz 94
dolomit 50
eolite 61
faleză 316, 362
falie 183
feldspat 158n, 177, 220
gheţar 85, 169, 203-204, 220, 294, 301, 311-312
glen 172, 179, 189, 225
gnais 112, 119, 130, 134, 137, 157-158, 161, 164, 169, 172, 180, 186-187, 194, 203, 206, 266
granulit 209
grămadă (de pietre) 164, 278; *vezi şi* momâie; stivă; *cairn*
gresie 25, 50, 240, 295; gresie verde 25; gresie granulată 33
henge 322
iaz de rouă 341, 357, 383
Insulele Britanice, formarea rocilor din ~ 55-51
iridiu 120
landă 24, 164, 168-169, 172-177, 179-181, 186, 188-189, 193, 196, 203, 206, 214, 247, 316, 360
lias 50
lignit 110
maeshowe 130
mâl 74-75, 79, 81-82, 88-91, 83, 96-97, 133, 195, 393-397; *vezi şi* noroi
mani (pietre *mani*) 298, 307-308
megalit 25, 194, 204, 206, 236, 321
meseta 263, 285
metale preţioase 110
metamorfism 120
meteorit 120; ploi de ~ 45, 154
mică 220, 229, 265
micaşist 209, 219
momâie (de piatră) 23, 25, 46, 164, 278, 306, 397; *vezi şi* grămadă de pietre; stivă; *cairn*
morenă 186, 308, 311-312
munte piramidal 288, 300-301
noroi 19, 158, 161, 249, 290, 327, 336, 344, 385, 387; *vezi şi* mâl
Old Red Sandstone 183

oolit 50
permafrost 357
peşteră 127, 138, 226, 280-381, 305, 396-397; *vezi şi* cavernă
phyolit 209
piatră de odihnă 24
piatră militară 25
Pietrele lui Manus, *vezi* DRUMURI ŞI DRUMEŢII > calea (cărarea) lui Manus
ravenă 308-309, 324
rùdhan 163, 180-181
sarsen 25, 322, 329
Seven Sisters (stânci) 362
serac 398
sierra 266, 271
şist, roci şistoase 24, 220
situri; din epoca bronzului 20, 33, 53, 63, 67, 267, 329, 349; din epoca fierului 19, 53-54, 62, 69, 349; din neolitic 49, 53, 63-64, 75n, 322, 329, 349-350
staniu 89, 110, 153
stivă (de pietre) 140, 168, 180, 281, 313; *vezi şi* momâie; grămadă de pietre; *cairn*
surplombă 127, 194, 275, 280, 298, 313
tumul circular 20, 33, 53, 63, 67, 329, 341, 349
tumul liniar 49, 63, 65-66, 335, 341, 349
tundra 85
turbă 84, 137, 161, 163-165, 167, 169, 171, 175-176, 181-182, 188, 196, 324, 332, 353, 367
turbărie 63, 161, 163-165, 173, 177, 220, 261
ued 45, 242, 244-245, 247, 253, 255
văiugă 357

E. DRUMURI ŞI DRUMEŢII

adăpost pastoral; vezi şi *shieling* 23, 45, 135-137, 139-141, 162, 174-176, 181, 186-181, 193, 214, 236
adăposturi-ştiubeie; vezi şi *shieling* 176, 181, 186, 193, 143-144
Allemansrätten 26-27
amprentă 314, 145, 393-396
astar mara 102; *vezi şi* rute (căi) maritime 103
bifurcaţie / răspântie 38, 378

Bodmin Moor 165
bothy 128, 139-140
Branchester Roads 103
Broomway / „Doomway” 45, 73-83, 87-92, 95-97
calea (cărarea) lui Manus 169-172, 176, 180, 193, 195-196, 225, 397
„calea bizonilor” 24
Calzada Borbónica 276
camere mortuare (neolitic) 53
Camino de Santa Minia 270
Camino de Santiago 23, 45, 259, 263-264, 270, 275, 284-285
Camino Francés 270
camino interior 270; *vezi şi* căi / drumuri > călătoria interioară
Cañada Real 268-269, 273
căi / drumuri de pelerinaj 23, 32, 109-111, 180, 237, 259, 261-262, 269, 287-291, 305-311; şi „pelerinii tăcuţi” 260-262; şi călătoria interioară 238-239, 261, 270, 364; vezi şi *camino interior*
căile cântecului 43, 114, 175, 240, 306
călătoria cu *Broad Bay* în insulele Shiant 116-121, 123-134
călătoria cu *Jubilee* în insula Sula Sgeir 143-150, 152-159
călătoria interioară, mersul şi ~ 238-239, 261, 270
călugări călători 110-111, 138-139; *peregrini* 110, 138
„cărări dorite” 28
Chanctonbury Ring 347-349, 351-354, 371
chorten 287
circumambulaţie 206, 287-288
circumnavigaţie 156
„cârlige” 27-28
Clachan Mhànais, *vezi* Pietrele lui Manus
cluburi de drumeţie 30
darshan 296-297, 300
deplasări restricţionate 236-338, 243
desculţ, mersul desculţ 80, 175, 181-186
drept de (liberă) trecere 74, 243
drum afundat / adâncit (în pământ) 25, 33, 68, 327-328, 389; vezi şi *holloway*
drum de ţară 23, 26, 90, 325, 328, 387
drum public 73, 81, 242
drum roman 19, 53-54, 105, 276
Drumul Birmaniei 290
drumul ceaiului 289-290, 297
drumuri ale foametei 23
drumuri ale migraţiei 110-111, 219

drumuri ale morţii 23
drumuri ale spiritului 23
drumuri ale transhumanţei 23 *vezi şi* drumuri pastorale
drumuri montane 15, 261–86
drumuri pastorale / pentru cirezi şi turme 23, 188, 213-215, 268, 220-221, 269, 273
drumuri verzi (insula Harris) 215
foot transects 290-291
Formby, urme de paşi la ~ 394-397, 398-399
fortificaţie (epoca bronzului) 349
fortificaţie (epoca fierului) 19, 53, 54, 69
Harepath Lane 37
hartă 38, 46, 60-61, 73-74, 77, 88, 106, 111, 143, 168, 173-174, 176 186, 188, 212, 246-247, 367; 380; ~ evolutivă 374; ~ geomorfologică a Marii Britanii 49-51; ~ de navigaţie 108, 141-142; ~ mentală 165, 176, 247, ~ narată 107; ~ onirică 363, 367; *Massaliote Periplus* 107; *peripli* 107; *portolani* 108
holloway 25, 33-34, 328 ; *vezi şi* drum afundat / adâncit
Icknield Way *vezi* TOPONIMIE> locuri> Icknield Way
iluzii optice 279; la Pools of Dee 200; halucinaţii metafizice 93; în ceaţă 93; în Downlands 324, 328; în lumină difuză 82; şi lumea-oglindă 79, 89-90, 92-93, 96, 226
în Irlanda 23
în Japonia 23
în landă 24-25, 162, 172-176, 188-189
în larg 71-97
în literatură şi artă 37-38, 23, 27, 37-38, 165, 326-328
în Olanda 23
în Scoţia 23
în Spania 23
Jugg's Road 357
kora 287-289, 307, 309-310
marcarea drumurilor 25
mersul pe jos ca act de rezistenţă / nesupunere 238-339; ca obedienţă 373
metafore despre drumeţie 37-39
miraj de scală 78, 88
natura consensuală a drumurilor 27-28
Old Litton Lane 23
pelerinaj 23, 109-110, 237, 259, 261, 263-264, 269, 287-290, 305-307, 309, 311; pelerini versus alpinişti 289; reguli ale pelerinilor 263; şi steaguri de rugăciune 298-300, 306
Pietrele lui Manus 165-166, 170; *vezi şi* calea / cărarea lui Manus
Pilgrim's Way 35, 344
pustnici budişti 305-306; Milarepa 305; *gomchen* şi *tummo* 305-306
qasr (pl. *qusur*) 243, 398

rău de altitudine 303-304
Ridgeway, vezi TOPONIMIE> locuri> Ridgeway; *vezi şi* Icknield Way
romeria 269
rute (căi, drumuri) maritime 24, 27, 101-106, 107-111, 138, 164
rute comerciale 109, 153, 357; ~ în neolitic 327
rute funerare 23-24, 196
rute militare 23
sarha 237-239, 244, 261
Sarn Helen 37
Sandwalk („poteca gândurilor”, Darwin) 168
senderismo 268
shieling 163-165, 174-176, 186-188, 214, 236, 398; vezi şi adăposturi-ştiubeie
shul 40-41
sit-fantomă 61-62, 65, 247
songlines, vezi căile cântecului
stupă 307, 308
Sweet Track 75
talks-walking 376
terasă, drumuri peste ~ 248-249
„The Road” (canal) 103
Therfield Heath, rezervaţie naturală 63
trecerea frontierelor 93-94
ţara gnaisului 157-158
Verstrveger 107-108
Via Dolorosa 276
viae viridis 215; *vezi şi* drumuri verzi
Wadi Kalb 27-49
Wadi ‘qda 242-247
Wadi Zarqa 253-256
walking artist, 269

* Numărul paginilor se referă la ediţia tipărită a cărţii şi la ediţia digitală în format PDF.